PONTICA

XIX

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA
1986

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1986

XIX

BIBLIOTECA MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA
NR. INV. 26.372/88

Vol. I	1968
Vol. II	1969
Vol. III	1970
Vol. IV	1971
Vol. V	1972
Vol. VI	1973
Vol. VII	1974
Vol. VIII	1975
Vol. IX	1976
Vol. X	1977
Vol. XI	1978
Vol. XII	1979
Vol. XIII	1980
Vol. XIV	1981
Vol. XV	1982
Vol. XVI	1983
Vol. XVII	1984
Vol. XVIII	1985
Vol. XIX	1986

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)
© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil : A. RĂDULESCU
Secretari științifici :
L. BUZOIANU, C. CHERA

SUMAR

SOMMAIRE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

PUIU HAŞOTTI

— Observaţii asupra plasticii culturii Hamangia 9
— Observations on the Hamangia Culture Plastic Art 9

PETRE ALEXANDRESCU

— Histria în epoca arhaică (II) 19
— Histria in archaischer Epoche 19

ADRIAN RĂDULESCU, MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU

— Importuri amforice la Albeşti (jud. Constanţa): Heraclea Pontică . . . 33
— Importations d'amphores à Albeşti (dép. de Constantza): Héraclée Pontique . . 33

MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU, NICOLAE CHELUŢĂ-GEORGESCU

— Importuri amforice la Albeşti (jud. Constanţa): Thasos 61
— Importations d'amphores à Albeşti (dép. de Constantza): Thasos 61

RADU OCHEŞEANU

— Cîteva descoperiri de denari romani republicani din Scythia Minor 75
— Quelques découvertes de deniers romains républicains en Scythia Minor . . . 75

VIRGIL LUNGU, CONSTANTIN CHERA

— Contribuţii la cunoaşterea complexelor funerare de incinerație cu „rug-busta" de epocă elenistică şi romană de la Tomis 89
— Beiträge zur Kenntnis der hellenistischen und römischen Brandgrabkomplexe mit „Scheiterhaufen-Busta" von Tomis 89

ZAHARIA COVACEF

— Consideraţii asupra unui portret roman aflat în colecţiile Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa 115
— Considérations en marge d'un portrait romain de collections du Musée d'histoire national et archéologie de Constantza 115

ADRIAN RĂDULESCU, TRAIAN CLIANTE

— Tezaurul de la Sucidava — Izvoarele (jud. Constanța) 127
— Le trésor de Sucidava — Izvoarele (dép. de Constantza) 127

GHEORGHE PAPUC

— Cîteva precizări în legătură cu Cetatea Tropaeum Traiani 159
— Einige neue Angaben die Burg Tropaeum Traiani betreffend 159

RADU FLORESCU

— Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isaurianã și macedoneană . . 171
— Le limes danubien au temps des dynasties isaurienne et macédonienne . 171

MIHAI IRIMIA, TRAIAN CLIANTE

— Morminte din epoca feudală timpurie descoperite în punctul Sitorman (com. M. Kogălniceanu, jud. Constanța) 179
— In Sitorman (Gem. M. Kogălniceanu, Kreis Constantza) aufgefundene Gräber aus frühfeudaler Epoche 179

MARIAN VICOL

— Nemulțumiri și revolte țărănești în Dobrogea la sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea 191
— Unzufriedenheiten und Aufstände der Bauern in der Dobrudscha am Ende des 19. — Anfang des 20. Jahrhunderts 191

STOICA LASCU

— Din istoricul industriei românești interbelice. Principalele componente ale ramurilor de profil din Dobrogea (I) 203
— Aus der Geschichte der rumänischen Industrie der Zwischenkriegszeit. Die wichtigsten Teile der Profilzweige in der Dobrudscha (I) 203

GHEORGHE DUMITRAȘCU, STOICA LASCU

— Din istoricul aviației naționale interbelice. Construirea primului hidroavion românesc („Getta") — împrejurări, implicații, urmări (I) 223
— Aus der Geschichte der nationalen Aviatik der Zwischenkreigszeit. Der Bau des ersten rumänischen Wasserflugzeugs („Getta" — Umstände Folgen (I) . . 223

NOTE
NOTES

IRINA CIOS

— Un sceptru aparținînd epocii bronzului descoperit în cetatea feudală timpurie de la Capidava 239
— Bronze Age Sceptre Discovered im the Early Feudal Fortress of Capidava . . . 239

EMILIAN ALEXANDRESCU, ALEXANDRU AVRAM, OCTAVIAN BOUNEGRU, COSTEL CHIRIAC

— Cercetări perieghetice în teritoriul histrian (II) 243
— Archäologische Erkundungen im Territorium Histrias (II) 243

CRISTIAN MATEI

— Cercetări perieghetice pe țărmul lacului Tașaul (II) 253
— Archeological Research on the Shore of the Tașaul Lake (II) 253

OCTAVIAN BOUNEGRU

— Considerații privind portul cetății Callatis în antichitate 267
— Betrachungen über den antiken Hafen von Callatis 267

GABRIEL CUSTUREA

— Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII-X 273
— Quelques aspects concernant la pénétration de la monnaie byzantine en Dobrudja aux VII-e — X-e siècles 273

DOINA PĂULEANU

— Bijuterii dobrogene — centura tătărească de tipul Caucaz-Kusak 279
— Bijous de Dobroudja — la ceinture tatar de type Caucaz-Kusak 279

MARIA MAGIRU

— Aspecte privind dezvoltarea istoriografiei etnografice în Dobrogea 285
— Aspects concernant le développement des recherches ethnographiques en Dobroudja 285

CRONICA
CHRONIQUE

ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA

— Descoperiri monetare în Dobrogea (VII) 297
— Découvertes monétaires en Dobroudja (VII) 297

RECENZII
COMPTES RENDUS

— Recherches sur les amphores grecques. Actes du colloque international organisé par la Centre National de la Recherche Scientifique, L'Université de Rennes II et L'École Francaise d'Athènes (Athènes, 10-12 septembrie 1984), édité par J. — Y. EMPEREUR et Y. GARLAN, BCH, Suppl. 13, 1986, 675 p. (Livia Buzoianu) 311

— FINE, JOHN V.A. — The Early Medieval Balkans. A Critical survey from the Sixth to the Late Twelfth Century, Ann Arbor (The University of Michigan) 1983, 335 p. (Petre Diaconu) 313

— Lista praescurtărilor 315

STUDII ŞI COMUNICĂRI

OBSERVAȚII ASUPRA PLASTICII CULTURII HAMANGIA

PUIU HAȘOTTI

În rîndurile de mai jos, vom încerca să prezentăm o tipologie a statuetelor culturii Hamangia, alături de unele considerații de ordin general.

Ținînd seama de caracteristicile și formele sale, ca și de tehnica modelării, plastica hamangiană ni se înfățișează ca un tot unitar, omogen și original, în ciuda diversității tipurilor și variantelor existente.

Se cunosc două mari serii tipologice[1] (A și B), la care se adaugă încă una (C), formată din exemplare puține, dar deosebit de importante, ea fiind reprezentată de statuetele ce au capul modelat într-o manieră realistă.

Tipul A. Cuprinde idoli ce redau un personaj feminin „în picioare". Sînt cei mai frecvenți, atît în necropola de la Cernavoda[2], cît și în așezări.

Silueta umană se compune din trei părți :

a) *capul,* redat în forma unei coloane înalte, în secțiune este de cele mai multe ori de formă triunghiulară, mai rar rotundă sau patrulateră. Această redare are, evident, o semnificație simbolică, întocmai ca în arta cicladică[3] sau ca la cea din Tesalia[4] și din mai multe puncte ale arhipelagului egeic[5];

b) *corpul* este voluminos, avînd de cele mai multe ori un bazin exagerat de mare — reprezentare ce ținea, cum bine se știe, de cultul fecundității și fertilității. În cea mai mare parte a cazurilor, el contrastează cu finețea sînilor și cu redarea schematică a brațelor, care la unele exemplare

---

[1] D. Berciu, Seb. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 85; D. Berciu, Dacia, NS, IV, 1960, p. 423-441; *idem, Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări,* București, 1961, p.. 510-523; idem, *Cultura Hamangia,* 1, București, 1966, p. 86-108; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică din România,* București, 1974, p. 195-200 etc.

[2] D. Berciu, *Contribuții...,* p. 517.

[3] V. Müler, *Frühe Plastik in Grechenland und Vorderasien,* Augsburg, 1929, p. 11 și pl. II/32, 44; Chr. Zevros, *L'art de Cyclades. Au debut à la fin de l'age de bronze,* Paris, 1957, fig. 44-45, 53-58; *British Museum Guide,* p. 60.

[4] R. Wace, J. Tompson, *Prehistoric Tessaly,* fig. 149/e, f.

[5] R. Treuil, *Le néolithique et le bronze ancien égeen,* Paris, 1983, p. 408 și urm.

sînt chiar inexistente. De cele mai multe ori, mîinile sînt așezate pe abdomen sau sub sînii voluminoși care, astfel, sînt susținuți. Excepție de la maniera generală face un exemplar de la Grădiștea-Coslogeni[6], care are corpul plat și brațele în formă de „aripi", ca și majoritatea plasticii de la Medgidia „Cocoașe"[7], unde sînii sînt foarte mici, iar brațele groase sînt dispuse orizontal. În aceste cazuri, dar și la alte reprezentări plastice, este o altă contradicție de proporționalitate a corpului — între finețea sînilor, care ne duce cu gîndul la o zeitate „nubilă", în comparație cu abdomenul foarte pronunțat. Să fi urmărit artiștii neolitici redarea printr-o singură creație a întregului ciclu de dezvoltare biologică? În general, la statuetele culturii Hamangia sînii sînt fie puternic reliefați, fie mici și convențional redați. Ei diferă de cei ai statuetelor din plastica mediteraneană, unde întîlnim cu precădere statuete cu sîni de tip „african"[8]. Abdomenul tuturor statuetelor este „etajat"; partea superioară este mărită și bombată, iar cea inferioară plată sau ușor bombată. De multe ori, întreaga statuetă, dar mai ales abdomenul, au fost modelate în tehnica „în suprafețe"[9]. La partea inferioară a abdomenului, avînd forma unui triunghi („triunghiul vieții"), cu baza orientată în sus, este redat cîteodată și sexul, fapt ce ține tot de cultul fecundității și fertilității. Putem spune că aspectele anatomice prezentate mai sus sînt caracteristice culturii Hamangia. Spatele figurinelor acestor grupe este drept, plat sau ușor albiat și nu conține alte detalii anatomice. Albierea spatelui este atestată și la Hacilar[10], unde, în general, pentru reprezentările plastice ale culturii Hamangia, s-au găsit cele mai numeroase analogii ;

c) *picioarele* sînt schematic redate; laba piciorului este vag indicată sau chiar lipsește. De multe ori ele sînt unite și individualizate printr-un șanț. Mai rar, ele sînt despărțite (mai ales de la genunchi în jos). Există și trei excepții, la care picioarele nu sînt deloc individualizate — piesa nr. 3 de la Medgidia „Cocoașe" și cei doi idoli din piatră din aceeași așezare[11]. Rareori, prin incizii fine sînt redate degetele picioarelor.

Din tipul A, face parte și singurul idol pictat din aria culturii Hamangia, descoperit la Cernavodă[12]. Idoli „în picioare" sînt și cele cinci piese nelucrate din lut ars — două din marmură, descoperite la Cernavoda[13], una din os de la Ceamurlia de Jos[14] și două din piatră de la Medgidia[15]. Cele mai recente descoperiri de idoli „în picioare" sînt cele de la Duranculac[16]. Ele sînt, totodată, și cele mai sudice descoperiri de plastică hamangiană.

---

[6] R. Lungu, SCIA, 25, 1978, p. 206 fig. 8; idem, SCIVA, 33, 1982, 1, p. 19 fig. 6/5.
[7] P. Hașotti, Pontica, 18, 1985, p. 29-31.
[8] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 92, p. 94 fig. 480.
[9] Ibidem, p. 88.
[10] J. Mellaart, Anatoliaan Studies, 11, 1961, p. 39-75, fig. 5-23, pl. VII-XIV ; Idem *Earliest civilisations of the Near East*, London, p. 165, fig. 53.
[11] P. Hașotti, *op. cit.*, p. 30, 31.
[12] D. Berciu, *op. cit.*, p. 97, fig. 51.
[13] *Ibidem*, p. 79 fig 38/3, p. 104.
[14] *Ibidem*, p. 197 fig. 92/6.
[15] P. Hașotti, *op. cit.*
[16] *Jungsteinzeit in Bulgarien*, Sofia, 1982, p. 100 fig. 111a, b.

De la aspectul general al idolilor A fac, oarecum excepție, prin forma lor plată, două exemplare — unul de la Grădiștea-Coslogeni (vezi mai sus) și altul de la Alimanu[17].

La o analiză tipologică a idolilor tipului A, fără a lua în discuție și forma coapselor, mai rotunde sau mai colțuroase, care se întîlnesc deopotrivă și la tipul B, se pot identifica următoarele variante:

I — cu picioarele despărțite;

Ia — cu sîni potriviți și mîinile pe abdomen;

Ic — cu sîni mici și mîinile aduse sub ei;

Id — cu sîni mari și fără redarea mîinilor; există numai o iluzie optică a existenței membrelor superioare; sînt cele mai greoaie forme;

Ie — cu sîni foarte mici (protuberanțe) și cu două prelungiri orizontale, care reprezintă brațele;

II — cu picioarele lipite, individualizate de un șănțuleț;

IIa — cu sîni proeminenți și mîinile așezate pe abdomen;

IIb — cu sîni potriviți și mîinile pe abdomen;

IIc — cu sîni de tip „african";

IId — cu sîni mari, fără reprezentarea mîinilor ;

III — cu picioarele despărțite de la genunchi — variantă reprezentată de un singur exemplar, care este în același timp și unicul pictat din cadrul culturii Hamangia;

IV — figurine aplatizate;

V — un exemplar deosebit este partea inferioară a figurinei nr. 3 de la Medgidia „Cocoș" (a se vedea mai sus), la care picioarele formează un bloc unitar.

Tipul B[18]. Este reprezentat de figurine în poziție semișezîndă sau șezînd jos. Cele din urmă sînt predominante. Capul idolilor din cadrul acestui tip este întocmai ca cel al celor din tipul A. Spatele este întotdeauna plat. Picioarele sînt foarte schematic reprezentate, cîteodată ele fiind individualizate printr-o ușoară linie incizată, sau printr-o scobitură triunghiulară orientată cu vîrful înainte. Sînii au fost mai simplu și mai primitiv modelați. Chiar și pasta este mai grosieră. Toate părțile constitutive ale corpului sînt greoaie, ample. La nici un exemplar nu au fost redate mîinile. Coapsele, foarte masive, au întotdeauna o formă rotunjită. Partea inferioară fiind plată, crează avantajul ca piesa să poată sta în poziție verticală. În cadrul figurinelor tipului B, credem că ne aflăm în fața reprezentărilor unei zeități „matroane".

Cîteva din figurinele acestui tip, au fost ornamentate[19] cu binecunoscutele șiruri de mici excizii triunghiulare, încrustate, care se întîlnesc atît de des la ceramica acestei culturi. Decorul respectiv nu credem că reprezintă îmbrăcămintea sau tatuajul căci, se pare, că pentru cultura Hamangia ne aflăm în fața unei plastici cu reprezentări nude.

[17] P. Hașotti, *op. cit.*, p. 33.

[18] D. Berciu, *op. cit.*, p. 94 fig. 48/2, p. 95 fig. 41/4, 7, p. 96 fig. 50/1, 4-6, p. 99 fig. 54, p. 102 fig. 57/3, 5-7, p. 103 fig. 58/3, p. 264 fig. 159/2; P. Hașotti, Materiale, Alba Iulia, 1984 (sub tipar).

[19] D. Berciu, *op. cit.*, p. 95-96, fig. 54.

Idolii din cadrul tipului B au următoarele variante:

I — idoli semișezînd (sau cum a arătat prof. D. Berciu, așezați pe un „tron"[20]); au picioarele individualizate puțin pe înălțime ;

II — idoli așezați direct pe pămînt. Sînt cele mai greoaie reprezentări. Piese asemănătoare întîlnim în cadrul culturii Dudești[21].

Documentarea de care dispunem la ora actuală nu ne permite să facem aprecieri cronologice asupra unuia dintre cele două tipuri de figurine. În acest sens sînt mai multe impedimente: 1) în așezări care se datează mai bine din punct de vedere cronologic, ca de altfel în toate așezările, plastica este puțin reprezentată; 2) necropolele sînt puține și neinvestigate sistematic (în afară de cea de la Cernavoda, despre care însă nu avem decît date sumare; publicarea complexelor de aici, care conțin alături de numeroși idoli și alte elemente de inventar, ar aduce numeroase precizări; 3) nu trebuie uitat faptul că figurinele sînt strîns legate de o serie de credințe religioase, domeniu în care se dădea dovadă de un conservatorism deosebit. Astfel, dacă cultura Hamangia, în momentul stabilirii comunităților sale în Dobrogea, era bine formată și structurată, fapt care cel puțin la ora actuală pare evident, atunci dificultatea observațiilor cronologice privind creația plastică a culturii este sporită, cu atît mai mult cu cît nu avem elemente suficiente pentru o analiză foarte amănunțită.

Este sigur faptul că figurinele „în picioare" și cele „șezînde" au fost concomitent folosite, pe cea mai mare parte a evoluției culturii Hamangia, poate chiar pe tot parcursul ei. Prof. D. Berciu a observat acest fenomen cu ocazia săpăturilor de la Cernavoda[22]. Că cele două tipuri au fost concomitent folosite cel puțin o lungă perioadă a evoluției culturii o dovedesc pe de o parte descoperirile din necropola de la Cernavoda (ceramica, numărul mormintelor și aria necropolei indică o îndelungată folosire a ei) și pe de altă parte, descoperirile din așezările de la Golovița[23] și Tîrgușor punctul „Urs"[24], așezări diferite ca datare, dar în care s-au găsit deopotrivă idoli aparținînd celor două tipuri.

Mai remarcăm faptul că idolii „în picioare" (tipul A) sînt mai numeroși decît cei din cadrul tipului B.

Tipul C[25]. Cuprinde figurine (statuete), care au capetele stilizat redate, în genul capetelor „Gînditorului" și „femeii șezînd". Cu toată maniera generală de schematizare a reprezentărilor plastice din cadrul său, cultura Hamangia ne oferă pe lîngă cele două binecunoscute capodopere ale artei neolitice, alte cîteva fragmente de statuete (capetele lor), care rup tiparele și rigorile plasticii sale, reușindu-se astfel ieșirea din normele schematice și realizîndu-se, mai ales în privința capodoperelor de la Cer-

[20] *Ibidem*, p. 94.
[21] Eug. Comșa, Materiale, 5, 1959, p. 95.
[22] D. Berciu, *op. cit.*, p. 97.
[23] *Ibidem*, p. 276-297.
[24] P. Hașotti, Materiale, Vaslui, 1982 (sub tipar); idem, Materiale, Alba Iulia 1984 (sub tipar).
[25] D. Berciu, *op. cit.*, p. 101; idem, *Contribuții...*, p. 519-521; idem, Dacia, NS, 4, 1960, 4. 423-441; P. Hașotti, Pontica, 13, 1980, p. 210-211; R. Lungu, *op. cit.*, p. 20; idem, SCIA, 25, 1978, p. 201-202; P. Hașotti, W. Wisoșenschi, Pontica, 17, 1984, p. 47, fig. 30.

navoda, excepționale redări ale corpului omenesc și chiar a atitudinilor sale meditative. Capetele statuetelor tipului C, au fost modelate cu maximum de realism.

Credem că poziția, atitudinea celor două statuete de la Cernavoda, reprezintă poziții magico-religioase, legate de anumite credințe și practici religioase. Amintim că arta neolitică furnizează reprezentări ce materializează în forme plastice, idei conceptuale despre lumea înconjurătoare.

Ca întreaga plastică aparținînd culturii Hamangia și pentru aceste două excepționale realizări, trebuie căutate analogii și origini în zona egeo-microasiatică. Motivul „Gînditorului", va fi transmis, prin intermediul comunităților Hamangia, culturii Precucuteni II [26].

Nu insistăm asupra multiplelor aspecte legate de influența plasticii hamangiene, asupra celei precucuteniene[27]. Subliniem numai faptul că între plastica de la Medgidia „Cocoașe" și plastica Precucuteni I [28], există o serie de asemănări — sîni de forma unor mici protuberanțe, brațe întinse orizontal, redarea părții inferioare a corpului[29] ca la piesa numărul 3 de la Medgidia „Cocoașe" (vezi mai sus) — care, cel puțin la ora actuală, nu se pot explica datorită decalajului cronologic dintre așezarea de la Medgidia și cultura Precucuteni.

În ultimul timp, în două așezări datate clar în faza Golovița — cele de la Grădiștea-Coslogeni[30] și Medgidia-Satu Nou[31] — și, recent, în urma unor cercetări de suprafață în așezarea de la Tîrgușor „Sitorman"[32], datată mai tîrziu, au fost găsite capete de statuete (trei în prima așezare și cîte unu în celelalte două), asemănătoare capetelor „perechii de la Cernavoda". Ne referim la maniera generală de redare a capului, nu și la atitudinea meditativă a „Gînditorului", cu capul sprijinit pe palme.

Acest tip de plastică, de fapt doar cele două statuete de la Cernavoda, a fost datat de prof. D. Berciu, spre sfîrșitul culturii Hamangia[33] (Hamangia IV, după periodizarea sa). Remarcăm însă faptul că aceste două statuete de la Cernavoda au fost descoperite în condiții stratigrafice neclare[34], iar necropola de aici a avut o îndelungată întrebuințare[35], pe parcursul evoluției mai multor faze ale culturii. Avînd în vedere cele de mai sus, putem spune că acest tip de plastică este mai vechi decît se credea pînă acum, el întîlnindu-se deci pe o lungă perioadă a culturii, poate chiar de

[26] S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 90-91, p. 204 fig. 73/1, 1.

[27] D. Berciu, *Contribuții...*, p. 518; D. Berciu, Seb. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 85; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 201-203; Vl. Dumitrescu, Fl. Mogoșanu, A. Bolomey, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983, p. 99; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 90-92 și urm.

[28] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 91.

[29] *Ibidem*, p. 71.

[30] R. Lungu, *op. cit.*, p. 204, fig. 6, p. 205, fig. 7; idem, SCIVA, 33, 1982, 1, p. 21-22.

[31] P. Hașotti, *op. cit.*, p. 211-212.

[32] P. Hașotti, W. Wisoșenschi, *loc. cit.*

[33] D. Berciu, *op. cit.*, p. 519; idem, Dacia, NS, 4, 1960, p. 425 și urm.

[34] D.. Berciu, Seb. Morintz, Materiale, 5, 1959, p. 99-106.

[35] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 83.

la începuturile ei. Dacă plastica reprezentată de statuetele tipului C s-a transmis în cultura Precucuteni II prin intermediul culturii Hamangia (se știe faptul că din punct de vedere al sincronismelor relative dintre cele două culturi, faza Ceamurlia de Jos-Hamangia III este contemporană în bună parte cu Precucuteni II[36]), înseamnă că, implicit, acest gen de plastică exista în cultura dobrogeană, înainte de a se fi manifestat în cultura Precucuteni II, deci oricum și înaintea fazelor „Hamangia IV" și „Hamangia V", după periodizarea prof. D. Berciu.

Este evident faptul că plastica reprezentată de statuete cu capete ce conțin elementele anatomice ale feței foarte realist redate e superioară din punct de vedere artistic, dar nu putem porni de la considerentul după care plastica (și nu numai ea) a evoluat de la forme inferioare la creații superioare și, deci, nu putem conchide că este neapărat necesar ca ea să fie plasată cronologic exclusiv spre sfîrșitul culturii Hamangia. Faptul că apar astfel de piese și în așezări cu nivele care conțin numai materiale din faza Golovița nu trebuie să surprindă, căci cultura Hamangia este de origine sudică și s-a stabilit în Dobrogea cu elementele sale de conținut gata formate. Mai mult, putem presupune, și nu fără temei, că tradiția sudică, egeo-anatoliană, a fost mai puternică la începutul culturii decît în fazele sale anterioare.

Forma triunghiulară a feței, redarea cu realism și simț artistic a detaliilor sale anatomice, le mai întîlnim și în cadrul culturilor Dudești[37] și Vinča[38], fapt ce se explică prin originea sudică și a acestor culturi, care, alături de cultura Hamangia (prima ei fază cunoscută în prezent), fac parte din marele orizont cu ceramică neagră, decorată cu caneluri fine.

Pe lîngă lutul ars, comunitățile culturii Hamangia au folosit la confecționarea idolilor și marmura[39] (doi idoli de tipul A descoperiți la Cernavoda), osul[40] (un singur exemplar, tot din tipul A, descoperit la Ceamurlia de Jos) și diferite roci[41].

Pînă în prezent, culturii Hamangia nu-i aparține decît o singură figurină zoomorfă[42] din lut ars, reprezentînd un patruped, probabil o oaie, descoperită la Ceamurlia de Jos.

În privința analogiilor și descendenței plasticii culturii Hamangia (subiect amplu dezbătut mai ales de prof. D. Berciu și asupra căruia cercetătorii sînt de acord[43]) arătăm la rîndul nostru că le găsim în remarca-

[36] Vl. Dumitrescu, Apulum, 12, 1974, p. 23-39 și tabelul.

[37] Idem, *Arta preistorică...*, p. 177 fig. 183/4.

[38] *Ibidem*, p. 184-186, fig. 190-193; idem, *Neolitic settlement at Rast*, BAR, 72, 1980, pl. LVIII și urm.; Eug. Comșa, Dacia, NS, 13, 1969, p. 38 fig. 22/1, p. 39 fig. 23/1-4; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 95 fig. 8 tip VI, pl. XX etc.

[39] D. Berciu, *op. cit.*, p. 104, p.. 79 fig. 35/2; idem, Dacia, NS, 4, 1960, p. 433 fig. 9/3.

[40] Idem, *Cultura Hamangia*, 1, p. 188 fig. 93/1.

[41] P. Hașotti, Pontica, 18, 1985, p. 30, 31.

[42] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 103, p. 187, fig. 92/3, p. 188 fig. 92/2.

[43] *Ibidem*, p. 86-108; idem, *Contribuții...*, p. 514 și urm.; idem, Dacia, NS, 4, 1960, p. 423-441; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 200; Vl. Dumitrescu, A. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 98-99; S. Marinescu-Bîlcu, Pontica, 10, 1977, p. 37-42; etc.

bilele creații plastice de la Hacilar[44]. Aici plastica are mai multe detalii, este mai naturalistă și mai puțin schematizată, în comparație cu cea din cadrul culturii Hamangia ; se întîlnesc idoli „în picioare", șezînd pe un „tron", cu picioarele îndoite din genunchi și idoli șezînd direct pe pămînt. În nivelurile I-III, dar și în nivelul VI[45], figurinele sînt pictate și redate ceva mai schematic. Capetele lor au forma unor coloane prismatice, dar conțin și o serie de detalii anatomice. Alte asemănări pentru sculptura din lut din cadrul culturii Hamangia s-au constatat în Anatolia, Siria, Irak etc. Amintim descoperirile de la: Catal Hüyük[46] (mai ales cele din nivelul VI), Jarmo[47], Tepe Sarab[48], Ras Shamra[49] (datare timpurie — 6500-5500 î.e.n.). La aceste descoperiri, îndeobște cunoscute, mai adăugăm pe cele de la: Bouqras I[50], Tell Ramad[51], Suhut Hisar[52], Ilamgatch-tepe[53].

Pentru o serie de figurine „șezînde", pe care le întîlnim în cadrul culturii Hamangia, mai găsim asemănări și în alte așezări din zona amintită, care însă au o datare foarte timpurie (pînă la 8000-6500 î.e.n.). Ne gîndim la descoperirile de la[54]: Tell Mureybat Haze, Tell Aswad I-II, Graifel, Tell Ramad II-III, Ras Shamra V, Tell Abu Hureyra, Tabut al Haman.

Descoperirile din punctele enumerate, în afară de faptul că acoperă o întinsă arie din Orientul Apropiat și Anatolia, vin să întărească observația potrivit căreia plastica hamangiană are puternice rădăcini în această zonă și mai ales în Anatolia, în ciuda unor deosebiri existente : modelarea uneori diferită a corpului, redarea unor detalii anatomice ale feței, pictarea unor figurine.

---

[44] Mellaart, Anatolian Studies, 9, 1961, p. 39-45, fig. 5-23, pl. VII-XIII; idem, *Earliest civilisations...*, fig. 21, 76/1, pl. Xa; idem, *Escavations at Hacilar*, Edimburg, 1970, vol. II, p. 180, 184, 186, 188, 193-195, 201-227, fig. CXXV și CXXXI (niv. VI), fig. CXXXII, CXXXIII (nip. VI — au spatele albiat), fig. CXXXIX (niv. VI — sînt de tip „african"), fig. CXL (niv. VI — „șezînd", dar cu picioarele aduse într-o parte), fig. CLXVIII/6 și CLXIX/c (niv. I-III — idoli pictați, cu o redare mai schematică) etc.; *Down of civilisations*, London, 1961, p. 47 fig. 11.

[45] J. Mellaart, op. cit., fig. CLXVIII și CLXIX' W. Hagel, Acta Praehistorica et Archaeologica, 1, 1970, p. 101-104.

[46] J. Mellaart, Anatolian Studies, 12, 1962, p. 41-65 pl. VII-IX; idem Anatolian Studies, 13, 1963, p. 82 și pl. XX/a (foarte asemănătoare cu figurinele „șezînd" din cadrul culturii Hamangia), pl. XXIII/a-d; idem, Anatolian Studies, 14, 1964, p. 39-121; idem, *Catal Hüyük*, Lengerich (Westf.), 1967, p. 214 și urm.

[47] Idem, *Earliest civilisations...*, fig. 25, 42; *Down of civilisations*, p. 59, fig. 7, p. 38 fig. 6 (figurină „șezînd", cu un picior flexat și cu mîinile așezate pe genunchiul acestui picior, întocmai ca la „femeia șezînd" de la Cernavoda); Chr. Zevros, *Naissance de la civilisation en Grèce*, Paris, 1962, p. 132 fig. 34.

[48] J. Mellaart, *op. cit.*, p. 51-52, fig. 28; Chr. Zevros, *op. cit.*, p. 124-125, fig. 17 (figurină „șezînd" cu o steatopigie pronunțată), fig. 18, 19.

[49] D. Schmandt-Bresserat, Expedition, 19, 3, 1977, p. 37 (idolii făceau parte, cel mai probabil, din inventare funerare; la unii dintre ei brațele de formă cilindrică sînt orizontale și plasate deasupra pieptului, iar la alte piese ele sînt aduse pe pîntec; în general, ei sînt foarte schematici); D. Berciu, passim.

[50] D. Schmandt-Besserat, *op. cit.*, p. 37.

[51] *Ibidem*, p. 38 fig. 16 (idoli cu mîinile puse pe pîntec).

[52] J. Mellaart, *Escavations...*, p. 234 fig. CLXXV (idol din marmură albă).

[53] *L'art russe de Schytes à nos jours*, Moscova, 1967, fig. 3.

[54] D. Schmandt-Besserat, *op. cit.*, p. 40.

Este însă de adăugat și faptul că, în drumul ei spre nord, cultura Hamangia se pare că a fost influențată în plastica sa de comunitățile din Ciclade, Grecia și Macedonia. Aceste influențe aveau la bază același fond anatolian de care nu erau străine nici culturile din zonele menționate. Între plastica din Ciclade, Grecia și Macedonia și cea a culturii Hamangia, există numeroase și evidente asemănări — maniera generală de redare a siluetei umane, a graviditățiii[55] etc. Descoperirile de la: Nea Nikomedia[56], Dikili-Tasch[57] (Macedonia), Archeilon[58], Sesklo[59], Tsangli (niv. V) și Magula Karamular [60], Sparte[61] (Grecia), Naxos[62], Ciclade, sînt cele mai reprezentative. Dar aria geografică în care găsim asemănări pentru plastica din cadrul culturii Hamangia se poate lărgi dacă ne gîndim la descoperirile de la : Cnosos[63] (niv. I — neolitic timpuriu), Khirokitia[64] (Cipru), Tell Galabnik[65], Karanovo I-III[66], Plovdiv[67] (Bulgaria) etc.

În altă ordine de idei, găsirea rădăcinilor plasticii culturii Hamangia, îndeosebi în Anatolia și în primul rînd la Hacilar, nu trebuie să determine automat încadrarea ei din punct de vedere cronologic la o dată corespunzătoare nivelurilor IX (5600-5500 î.e.n.[68]) sau chiar nivelului VI[69] din localitatea amintită. Prof. D. Berciu, care a optat pentru plasarea începutului culturii Hamangia în neoliticul timpuriu, admite, la rîndul său, imposibilitatea unui eventual sincronism între cultura Hamangia și Hacilar IX[70]. La judecarea fenomenului de persistență a unor forme plastice trebuie avut permanent în vedere puternicul conservatorism care a putut face posibilă dăinuirea pentru mult timp a anumitor tipuri de statuete — expresii ale unor idei religioase.

---

[55] C. Mateescu, I. Voinescu, Dacia NS, 25, 1982, p.. 47-58.

[56] O. Hökmann, *Die menschengestaltige Figuralplastic der Südosteuropäischen Jungsteinzeit ind Steinkupferzeit*, I, Hildesheim, 1968, p. 31, 180.

[57] *Ibidem*, p. 31.

[58] M. Gimbutas, Journal of field Archaeology, 1, 1974, fig. 36, p. 299 fig. 29, p. 300 fig. 30.

[59] O. Höckmann, *op. cit.*, II, pl. 11/127 etc.

[60] *Ibidem*, pl. 17/423; T. Teocharis, *Neolithic Greece*, 1973, p. 309 fig. 201, 202.

[61] Chr. Zevros, *op. cit.*, p. 174 fig. 119, p. 175 fig. 129, p. 184-185 fig. 139.

[62] Idem, *L'art des Cyclades*, Paris, 1957, p. 68 fig. 36, p. 74 fig. 44, 45, p. 80 fig. 56/1, p. 82 fig. 57 (idoli plați, din marmură, cu cap în formă de coloană, asemănători idolului de gresie verzuie de la Medgidia „Cocoașe"; *British Museum Guide*, p. 60.

[63] J. D. Evans, Bulletin of Institut of Archaeology, 4, 1964, p. 54 fig. 11/3 (idol identic cu cel de marmură de la Cernavoda, dar confecționat din scoică), fig. 11/5-7 (capete în formă de coloană), pl. IX/9 (figurină plată din piatră, asemănătoare cu cea din gresie verzuie de la Medgidia „Cocoașe".

[64] Chr. Zevros, *Naissance...*, p. 136, fig. 41, 42.

[65] *Jungsteinzeit in Bulgarien*, p. 85 fig. 87.

[66] H. Detev, în Annuaire de musée national archeologique de Plovdiv, 5,1963, p. 13, fig. 6.

[67] G. I. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Prag. 1961, p. 60 și um., pl. A.

[68] J. Mellaart, Anatolian Studies, 11, 1961, p. 39 și urm.

[69] W. Nagel, Acta Praehistorica et archeologica, 4, 1974, p. 33-75 (diferite datări pentru așezări din Orientul Mijlociu; pentru Hacilar VI — idem, în Acta Praehistorica et Archaeologica, 1, 1970, p. 103).

[70] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 104-108; idem, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 60.

În concluzie, așa cum a arătat prof. D. Berciu[71] și cum credem că reiese și din rîndurile de mai sus, plastica din cadrul culturii Hamangia prezintă o serie de asemănări cu creația plastică neolitică dintr-o zonă vastă — din Irak și Siria pînă la Balcani — care are centrul în vestul Asiei Mici.

Recentele descoperiri de la Medgidia „Cocoașe"[72], aduc noi elemente asupra cronologiei și sincronismelor culturii Hamangia, căci avem destule dovezi pentru a stabili unele paralele între această așezare cu culturile Dudești I, II și Vinča A și, deci, să coborîm începutul culturii Hamangia, care pînă acum se considera a fi la nivelul culturii Boian-Bolintineanu. Astfel, explicația moștenirii sudice, anatoliene, a plasticii culturii Hamangia și a conținutului său, în general, ar beneficia de un argument în plus care ar reduce decalajul cronologic dintre Hacilar IX și începutul culturii Hamangia.

OBSERVATIONS ON THE HAMANGIA CULTURE PLASTIC ART

Abstract

P. Haşotti

The paper presents a typology of Hamangia culture statuettes and some general considerations.

Three main typological series are known :

A. Idols showing a standing feminine personage ; it comprises four undergroups.

B. Is represented by figurines in almost-sitting or sitting position ; it comprises two undergroups.

C. Sums up the statuettes having heads realized in a realistic and stylised manner, just the same as the two well-known statuettes from Cernavodă : „The Thinker" and „Sitting Woman". New investigations have demonstrated that this type appeared in the Hamangia culture much earlier than supposed until now.

The Hamangia communities have used for making the idols not only baked clay but also the following materials : marble (2 pieces), bone (one piece), gritstone (one piece), limestone (one piece).

As regards the analogies and the descendence of the Hamangia culture plastic art we mention that they can be found primarily at Hacilar but also in many other stations in Anatolia, the Near East, Cyklades, Greece and Bulgaria. Some of the discoveries made in this large area are dated earlier than the beginning of the Hamangia culture, but for the understanding of this phenomenon one has always to regard the intense conservatism in plastic art, which represents expressions of religious ideas.

[71] Idem, *Cultura Hamangia*, 1, p. 52-57; idem, *Contribuții...*, p. 514 și urm; idem, Dacia, NS, 4, 1960, p.p. 423 și urm.

[72] P. Haşotti, Materiale, Alba Iulia, 1984 (sub tipar); idem, SCIVA, 37, 1986, 1, p. 119-131; idem, Pontica, 18, 1985, p. 29-31.

BIBLIOTECA MUZEU

HISTRIA ÎN EPOCA ARHAICĂ (II)*

PETRE ALEXANDRESCU

Miletul a fost metropola celor mai multe colonii greceşti de pe malurile Mării Negre. Activitatea sa colonizatoare s-a desfăşurat pe durata unui secol şi jumătate, fiind curmată de asediul şi de distrugerea oraşului de către perşi în anul 494 î.e.n. Pe lîngă coloniile care s-au dezvoltat în centre urbane puternice, milesienii au întemeiat şi aşezări mai puţin importante sau staţiuni temporare, abandonate sau reocupate ulterior de noi valuri de colonişti, adesea de altă origine. Ei au antrenat în această mişcare şi greci din alte cetăţi, fie ionieni, fie eolieni, cu toţii însă de pe coasta egeică a Asiei Mici. Miletul a fost, aşadar, stăpîna aproape fără rival a ţărmurilor Mării Negre. Spre deosebire de alte ţinuturi, în care s-a produs colonizarea greacă, de pildă Sicilia, Italia de nord sau Propontida (Marea Marmara şi strîmtorile), unde s-au încrucişat şi au concurat diverse cetăţi, dacă nu chiar diverse curente colonizatoare, Pontul Euxin a devenit un „domeniu exclusiv milesian". Abia după slăbirea puternicei metropole, o dată cu ocuparea Anatoliei de către perşi în 540 şi cu conflictele mereu mai dese ale Miletului cu autoritatea Marelui Rege şi a satrapilor săi, un oraş grecesc străin de această lume, Megara din Grecia continentală, a putut reuşi să pătrundă în această lume colonială închisă şi să înfiinţeze cîteva colonii.

Pentru înţelegerea fiecăreia dintre cetăţile întemeiate de Milet în Marea Neagră trebuie avut în vedere caracterul unitar al acestui adevărat imperiu colonial şi comunitatea sa de cultură, de civilizaţie, de limbă şi de instituţii, ca şi aceea a credinţelor şi cultelor. O recentă teză de doctorat, cea a lui Norbert Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien* (1983), a avut ca obiect analiza acestei lumi coloniale închise, luate ca întreg, şi reconstituirea structurii ei instituţionale, sociale, religioase. „Identitatea instituţională — observă Ehrhardt — între oraşul mamă şi colonii, în etapa de

*) Prima parte a studiului a apărut în numărul precedent al acestei reviste. Notele sînt numerotate în continuare.

întemeiere, și conservatismul cu care coloniile au menținut rînduielile inițiale sînt elemente specifice ale colonizării milesiene". Civilizația Histriei trebuie judecată din acest punct de vedere, ca unul din elementele acestui vast ansamblu.

EPOCA DE AUR A HISTRIEI

Începînd cu veacul al VI-lea î.e.n., Histria a cunoscut perioada sa de mare avînt constructiv și de prosperitate economică.

Activitatea de construcție cea mai spectaculoasă a fost aceea care s-a produs în zona sacră a acropolei. Către mijlocul secolului s-au ridicat primele sanctuare de piatră ale cetății, cele dedicate lui Zeus și Afroditei, *temenos*-ul căpătînd structura pe care o va păstra atît timp cît va fi în funcție, adică pînă la sfîrșitul erei păgîne. Programul celor două sanctuare poartă amprenta artei asiatice. Este vorba de temple *in antis*, ridicate pe cîte un *podium* fără stilobat, așa cum cunoaștem din unele exemple furnizate de orașele ioniene și eoliene din Asia Mică. Sanctuarele sînt de mărime modestă, indiciu pe de o parte al forței economice a orașului, dar și al specificului arhitecturii arhaice ioniene din coloniile pontice[61]. Nu s-a păstrat nimic din ordonanța celor două temple, cu excepția unui fragment de capitel ionic cu volută[62]. Există însă părți din decorațiile și din acoperișul policrom de teracotă[63]. Se remarcă antefixele decorate cu *gorgoneia* de la templul lui Zeus[64] și fragmente din sima pictată, înrudită cu aceea de la sanctuarul de la Kalabak Tepe de lîngă Milet[65] și antefixele cu *anthemia*, atribuite templului Afroditei[66]. În aceeași vreme se ridică altarul H din gresie calcaroasă, marcînd *uia sacra* ce se va configura în perioadele ulterioare[67].

[61] Templul lui Zeus se compune din *naos* și *pronaos* distil *in antis*, cu trepte de acces la fațadă : D. M. Pippidi, în *Histria* I, p. 231 și urm.; D. Theodorescu, Dacia 12, 1968, p. 230 urm., care propune două variante de plan, dintre care se poate reține cea de a doua, fig. 16. Templul Afroditei, 14,209 x 7.150 m platforma 21,359 x 16,450 m, se compune dintr-un *naos* și *pronaos*, tetrastil prostil, trepte de acces la *podium* dispuse la fațadă și latura de est. Planul general al zonei sacre, la K. Zimmermann, EAZ 22, 1981, p. 454.

[62] D. Theodorescu, *art. cit.*, p. 283 urm., nr. A 3.

[63] K. Zimmermann, *op. cit.*, a atribuit ipotetic, după locul lor de descoperire, piese asamblate sub denumirea de *Dach 6* (kalypterele D1 și D2 și antefixele A I), templului lui Zeus, iar cele din *Dach* 9 (fragmente de sima S I și de antefixe A II) templului Afroditei.

[64] D. Theodorescu, RA 1970, p. 29-31, fig. 1-3; către mijlocul sec. al VI-lea î.e.n.; vezi K. Zimmermann, *po. cit.*, p. 267: al treilea sfert al sec. al VI-lea î.e.n.

[65] D. Theodorescu, RA 1970, p. 38 urm., fig. 10/1; Zimmermann, *op. cit.*, p. 274 urm.

[66] D. Theodorescu, *ibid.*, p. 36, fig. 8/9; Zimmermann, op. cit. p. 274 urm.

[67] M. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București 1938, p. 355-6, semnalează descoperirea unui alt *témenos* în partea de SE a acropolei, sub bazilica bizantină timpurie adosată zidului de apărare, atribuit divinității eponime a orașului, Apollo Ietros; cf. Theodorescu, Dacia 11, 1967, p. 119 urm.

Către mijlocul aceluiași veac, histrienii ridică un zid de apărare în jurul cartierului civil, pe care îl supun unei ordonări urbanistice. Cercetările făcute în ultimii ani au adus rezultate noi. Sistematizarea cartierului civil a fost precedată de tăierea unei străzi care înconjura întregul perimetru al așezării, prefigurînd traseul viitoarei incinte. Strada, datînd de la începutul veacului al VI-lea, avea lățimea de 9,30 m, era mărginită cu o bordură din blocuri paralelipipedice și pavată cu *cocciopasto*. Ea înconjura, deja la această dată, întreaga arie ocupată apoi de cartierul civil, în extensiunea sa maximă, și avea funcția de a lega portul cu drumurile care traversau necropola de NV și *chora*. Cîndva, către mijlocul veacului, se ridică zidul de apărare al așezării civile, identificat deocamdată numai pe o porțiunea din traseul de sud și, prin sondaje de adîncime, în cîteva puncte pe traseul de vest. Zidul era construit dintr-un soclu de zidărie de șist cu o structură de cărămizi nearse, placate cu calcar în zidărie pseudoisodomă. O dată cu ridicarea incintei, se constituie și rețeaua urbană a cartierului[68]. Maria Coja a identificat pînă acum 5 străzi, încadrate de arh. Monica Mărgineanu Cîrstoiu în cadrul unui model posibil al lotizării urbane, menținut ca atare pînă în epoca elenistică. Sistemul stradal se bazează pe cele două străzi care flanchează, în interior și în exteriorul ei, incinta arhaică (1 și 2). Lotizarea formează insule de ±72 m x ±36 m (exclusiv lărgimea străzilor), în care unele insule au putut rămînea neocupate[69].

Săpăturile Suzanei Dimitriu au dus la scoaterea la lumină a unui număr de 54 de locuințe. Acestea au formă rectangulară, constînd dintr-o încăpere de aprox. 4 x 4 m sau 4 x 6 m, sau din două încăperi cu perete despărțitor. Materialul de construcție era trestia sau nuielele împletite, acoperite cu fețuială de lut. Pereții erau întăriți cu pari, ale căror găuri se păstrau în podelele de lut. „Dărîmăturile mai importante de chirpici ale unor locuințe îndreptățesc presupunerea că pereții erau construiți din cărămizi arse la soare. Piatra, ca material de construcție, nu era utilizată. Doar la o locuință s-a constatat un soclu din piatră nefasonată. Se remarcă utilizarea, fie ca temelie, fie în elevație, a tehnicii straturilor alternative suprapuse, din argilă și pămînt cu cenușă, tehnică utilizată larg mai tîrziu în epoca elenistică. Podelele caselor erau din lut, de obicei deasupra unui strat izolat de nisip. Lutul podelelor fusese uneori ars intenționat, pentru a fi întărit. Vetrele sînt de obicei rotunde. Acoperișurile sînt din stuf. Nu avem indicii de folosire a țiglei. Materialul de construcție fiind ușor și inflamabil, multe locuințe au fost mistuite de foc, astfel că pe aceeași porțiune s-au descoperit resturile suprapuse ale mai multor locuințe, unele peste altele, ridicate în decursul unui interval scurt"[70].

[68] M. Coja, în *La fortification et sa place dans l'histoire politique, sociale et culturelle du monde grec*, Valbonne 1983 (sub tipar).

[69] M. Mărgineanu Cîrstoiu, *art. cit.* care propune ca unitate de măsură piciorul de 29,52 cm (244 P = 72,0288 m; 122 P = 36 m), pe care l-a identificat pe un capitel ionic, din prima jumătate a veacului al VI-lea î.e.n.

[70] S. Dimitriu, în *Histria* 2, p. 32 urm.

În decursul celei de-a doua jumătăți a veacului al VI-lea, corespunzînd nivelului al III-lea arhaic din acest cartier, stratul de depunere crește considerabil, indicînd o mare intensificare a locuirii.

În aceeași perioadă, în care are loc opera de sistematizare a cartierului civil și de fortificare a acestuia, histrienii au ridicat, probabil, și zidul de apărare care înconjura acropola. Scarlat și Marcelle Lambrino au identificat în sondajul C de pe acropolă această fortificație[71], iar arh. Mărgineanu Cîrstoiu a încercat să-i stabilească traseul pornind de la indicațiile oferite de rețeaua stradală romană și de distorsiunile incintei elenistice[72].

Începînd cu mijlocul veacului al VI-lea, activitatea productivă a Histriei se intensifică și se diversifică. Atelierele ceramice, situate la marginea apuseană a cartierului civil, produc o varietate de forme de vase pentru uzul zilnic, începînd cu crater, oenochoai, căni, pînă la străchini și cești, după cele două procedee de ardere, la roșu și la cenușiu[73]. Este interesant de semnalat aici rezultatul obținut recent de P. Dupont. El a reușit, cu ajutorul analizelor de laborator, să separe, în cuprinsul ceramicii produse la Histria, un grup de vase fine, decorate în stilul Fikellura și în stilul „Wild Goat" din Chios[74]. Olarii histrieni au realizat, ei înșiși sau împreună cu meșterii itineranți veniți din centrele respective ale Asiei Mici asemenea vase. Existența unor asemenea ateliere pune problema rolului Histriei și a altor colonii milesiene din Marea Neagră ca centre artistice regionale sau provinciale, încă din sec. al VI-lea[75].

Alături de vase, se produc, începînd tot de la mijlocul veacului, piese pentru acoperișurile sanctuarelor din *témenos*. Cercetările lui K. Zimmermann și unele rezultate experimentale preliminare obținute de Pierre Dupont au dus la identificarea unei anumite categorii de asemenea piese, în special kalyptere, strotere, hegemones, fără a putea preciza deocamdată dacă poate fi vorba și de părți din decorația acoperișului[76] (elemente de sima, acrotere pictate etc.).

În aceeași vreme se conturează la Histria și producția de obiecte de podoabă din sticlă turnată. Analiza unor rămășițe reziduale din fundul unei amfore arhaice, descoperite în cartierul civil, și asupra unor mărgele de sticlă albastră descoperite în Cetate a permis constatarea existenței unui atelier histrian de asemenea obiecte în a doua parte a secolului al VI-lea î.e.n.[77].

---

[71] După informația lui Dinu Adamesteanu, care a asistat la săpături în perioada 1936-1939.

[72] M. Mărgineanu-Cîrstoiu, *art. cit.*, p. 306, fig. 5.

[73] P. Alexandrescu, Dacia, 16, 1972, p. 110 urm.; idem, *Histria* IV, p. 94 urm.

[74] Dupont, Dacia 27, 1983, p. 38; autorul a avut amabilitatea să-mi comunice identificarea unui fragment ceramic de la Berezan, decorat în stil mixt „Middle Wild Goat/ Fikellura", de factură locală, pe care l-a remarcat în colecțiile Institutului de Arheologie din Kiev și care atestă activitatea unui alt atelier local, distinct de cel de la Histria.

[75] Pentru sculptură vezi M. Alexandrescu Vianu, *Sculptura în piatră la Histria*, în *Histria, eine west-pontische Stadt*, Konstanz 1988 (sub tipar).

[76] Zimmermann, *op. cit.*, p. 333 urm.

[77] Tudor Ionescu, în *Histria* 2, p. 353 urm.

Încă de la mijlocul aceluiași secol sau din cursul celui de al treilea sfert, la Histria, în teritoriul său rural și în ținuturile vecine aflate în zona ei de influență, au apărut săgeți de bronz cu valoare monetară. Cîteva tezaure au fost descoperite mai ales în partea de nord a *chorei,* în așezarea de la Cap Doloșman și împrejurul acesteia, unde se aflau poate și atelierele, în legătură cu zăcămintele de cupru de la Altîn Tepe[78]. Durata acestor emisiuni nu a putut fi încă precizată, din lipsa unui catalog al pieselor descoperite în așezări, cu indicația condițiilor stratigrafice de descoperire. Este probabil însă că ea s-a prelungit și în cursul veacului al V-lea (prima jumătate?), concurînd o vreme cu primele emisiuni de monede histriene de bronz, așa cum ne arată tezaurul descoperit în 1973 la Constanța, unde ele apar împreună.

Cîștigă din ce în ce mai mult teren punctul de vedere potrivit căruia avem de a face cu o formulă greacă primitivă de emisiuni premonetare, produse în cîteva dintre coloniile milesiene de pe coasta apuseană și nord-vestică a Mării Negre (Apollonia, Histria, Berezan și Olbia, aceasta din urmă emițînd și piese în forma unor delfini, așa-zișii „delfinași"). Problema acestor vîrfuri de săgeți a fost de curînd amplu examinată de V. A. Anohin[79]. Se pot pune în evidență cîteva caracteristici :

1) Aceste piese erau utilizate în activitatea comercială a orașelor grecești și a teritoriilor lor rurale, așa cum reiese din harta lor de difuziune (cele cîteva piese descoperite în afara acestora nu sînt semnificative). Nu avem motive să credem că geții, tracii sudici sau sciții acestei vremi timpurii utilizau asemenea forme de plată.

2) Se poate stabili un raport între greutatea medie a acestor vîrfuri de săgeți premonetare (5,3 gr. după Anohin) și cele mai vechi emisiuni grecești din Asia Mică, realizate din electrum (aliaj de aur cu argint) avînd ca etalon staterul milesian (?) de 14,1 gr. (un asemenea stater, însoțit de 3 *trita,* de la sfîrșitul veacului al VII-lea, a fost descoperit într-un mic tezaur la Berezan[80].

---

[78] Dintre cele mai importante tezaure: A. Aricescu, SCN 6, 1975, p. 21 urm. (Enisala), pentru care vezi și S. Sorda, AnnIstNum 26, 1979, p. 185-206; G. Poenaru-Bordea și E. Oberländer-Tîrnoveanu, în *Actes du II-e Congrès Intern. Thracologie,* II 1976 (1980), p. 141 urm. (Jurilovka), pentru care și H. B. Wells, SAN 12, 3, 1981, p. 53-54; M. Adameșteanu-Mănucu, SCN 8, 1984, p.. 17-24 (Vișina, 700 de piese însoțite de un „delfinaș"). Un tezaur a fost descoperit în 1981 în așezarea de la Nuntași II, în apropiere de Histria (informație C. Domăneanțu). Pentru piesele descoperite chiar la Histria, C. Preda, *Histria* 3, 1973, p. 17-19 (dar fără catalog și fără indicații de șantier privind condițiile de descoperire); G. Poenaru-Bordea, în *Histria* 6, 1982. Cîteva vîrfuri de săgeți au apărut în săpăturile de la Tomis, colonie care făcea parte, probabil, în acea vreme, din zona de influență economică a Histriei: C. Scorpan, SCN, 7, 1980, p. 25-34. Aici a apărut în 1973 și un tezaur compus din 54 săgeți și 24 monede divizionare de bronz histriene cu roata și cu legenda I Σ T (*Coin Hoards* 1976, 2, N 15). Pentru bibliografia întregii probleme vezi G. Poenaru-Bordea, în *A Survey of Numismatic Research 1978-1984,* International Numismatic Comission, (pentru Congresul Intern. de Numismatică de la Londra 1986), Londra 1986, p. 89-90.

[79] V. A. Anohin, în *Ol'vije i eë okruga,* Kiev 1986, p. 68-89.

[80] P. O. Karișkovski și V. V. Lapin, în *Problemi grečeskoj kolonizații Severnogo i Vostočnogo Pričernomor'ja,* Tskhaltubo 1977 (1979), p. 105, Iu. Vinogradov, *Olbia,* Xenia 1, Konstanz 1981, p. 19-20.

3) Se poate face o legătură între aceste semne premonetare (vîrfuri de săgeți și „delfinași") și cultul lui Apollo, în ipostaza de *Ietros* (și arcaș, Τοξόφορος) și de *Delphinios*. Pe unele vîrfuri de săgeată descoperite la Berezan și la Olbia apare litera *A* (de la Apollo) și roata cu patru spițe, simbol solar-apollinic, care figurează și pe monedele divizionare de bronz histriene[80bis].

RELAȚIILE CU GEȚII

Așa cum arătam la începutul acestor pagini, instalarea coloniștilor milesieni în punctul pe care l-au ales pentru ridicarea orașului și în ținutul aferent nu pare să se fi produs pe un teren locuit în acel moment de triburile getice. Totuși, forța politică și demografică a acestei populații se făcea simțită în ținuturile de la Nord de Cetate.

Așezările fortificate, ca cele de la Babadag și Beidaud, înconjurate de constelații de situri deschise, indică existența, pînă către sfîrșitul perioadei Ha mijlociu, a unor formațiuni politice getice în această regiune, care va intra, începînd din secolul al VI-lea î.e.n., în zona de influență, dacă nu chiar în teritoriul agricol al Histriei. Așa, de pildă, situl de la Cap Doloșman, probabil un *emporion* histrian, se așază peste o așezare mai veche de tip Babadag. Nu putem aprecia încă, în stadiul actual de cunoaștere, decalajul cronologic dintre nivelul de cultură Babadag și cel mai vechi nivel grecesc de la Cap Doloșman[81]. Așa cum arătam într-un studiu anterior, publicat în această revistă, nu a putut fi încă surprins pînă acum un contact stratigrafic dintre Ha mijlociu și materialul grecesc în zona vest-pontică, iar în ținutul care ne interesează aici constatăm că pe așezarea fortificată de la Babadag, faza recentă este lipsită de ceramica greacă, în timp ce un habitat din apropiere, datînd din sec. al VI-lea este lipsit de ceramică Babadag. Cercetările care se fac asupra Ha mijlociu în România au arătat că dispariția culturilor Babadag s-a produs sub presiunea unor evenimente externe (mișcări de populații răsăritene?), iar primele contacte ale grecilor s-au produs după dispariția acestor civilizații, chiar și în zona de nord a teritoriului histrian, în care se aflau importante resurse naturale[82].

Ținutul acesta a constituit însă mai tîrziu sediul unei noi formații politice getice, semnalat de necropola princiară de la Agighiol și de siturile și necropolele getice din apropiere, dintre care cimitirul de la Enisala, datînd din perioada secolelor V-IV î.e.n. cuprinde mai multe sute de mor-

[80] bis Pe un graffito de pe un fragment de kalypter arhaic votiv, recent descoperit la Olbia, apare roata solară, avînd între spițe cuvîntul IETPOΣ, epitetul lui Apollo (A. S. Rusjaeva, VDI 1986, 2, p. 35 urm., fig. 3/6 și 4/7). B. Mitrea, Pontica 15, 1982, p. 89-97, a pus in valoare simbolismul solar al roții de pe monedele divizionare de bronz histriene, dar ca un împrumut iconografic din lumea geto-dacică, deși această reprezentare are o veche ascendență în arta greacă, încă din perioada protogeometrică.

[81] M. Coja, BMI 1972, p. 33.

[82] P. Alexandrescu și S. Morintz, Pontica 15, 1982, p. 55 urm.

minte. Este de presupus că histrienii au avut de ținut seama, în relațiile lor cu geții, de puterea politică situată la nord de Cetate care, înainte de întemeierea Histriei, domina din burgul de la Babadag, iar mai tîrziu își avea sediul în zona Agighiol-Enisala, cu fluctuații politice și demografice încă necunoscute, dar cu o efectivă permanență în spațiu.

Spre deosebire de această parte, ținutul din imediata vecinătate, la vest de Cetate, porțiunea embrionară a *chorei*, axată pe rîurile Nuntași și Iunan Dere, nu pare a fi fost grevată de asemenea formații. Apariția unor așezări deschise în decursul secolului al VI-lea indică rapida populare a ținutului.

Recunoașterile de teren, sondajele și săpăturile sistematice întreprinse în ultimii ani, în cadrul unui program de înregistrare și de cartare a tuturor urmelor arheologice din teritoriul rural histrian, contribuie să înnoiască substanțial cunoștințele noastre. Au fost detectate[83] o serie de așezări înșirate de-a lungul acestor rîuri, la mică distanță unele de altele. Cea mai depărtată de Histria este cea de la Tariverde, cercetată sistematic de Radu Vulpe și Petre Alexandrescu, apoi de D. Berciu și C. Preda în perioada 1952-1959[83bis]. Au fost scoase la lumină bordeie și locuințe de suprafață, cel mai vechi material datînd din al doilea sfert al secolului al VI-lea. Ceramica greacă este reprezentată de mari cantități de amfore (în special de Lesbos, Chios și Clazomene), de veselă de lux (din Corint, Attica, Grecia de Est) și veselă de uz curent.

Săpăturile recente au scos la lumină încă două așezări, Nuntași I și II, cercetate de C. Domnățeanu, începînd din 1979, deocamdată prin secțiuni stratigrafice. Ambele, situate la 10, respectiv 12 km depărtare de Histria, prezintă un caracter grecesc mai pregnant, prin proporția redusă a ceramicii hallstattiene. Întemeiate în sec. al VI-lea, ele au cunoscut o dezvoltare rapidă pînă în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., pînă la forme aproape urbane, locuințele cu socluri de piatră fiind dispuse în cadrul unei rețele stradale ortogonale[84].

În ultimii ani, Konrad Zimmermann (Rostock) și Al. Avram sînt în curs de a scoate la lumină resturile unor ferme agricole, situate în punctul Histria-Pod, la 4 km vest de Cetate, datînd din sec. al V-lea și al IV-lea, cu antecedente din sec. al VI-lea[85].

O dată cu ocuparea acestei porțiuni din *chora*, histrienii manifestă un interes tot atît de activ pentru ocuparea unora dintre punctele strategice cheie de pe litoral, pînă în dreptul deltei fluviului de la care orașul își trăgea numele. Așezarea de la Cap Doloșman, situată la 20 km nord în linie dreaptă, punct dominant de supraveghere a coastei marine, a fost ocupat de histrieni la scurt timp după întemeierea cetății (cele mai vechi

[83] A. Avram, C. Bounegru și C. Chiriac, Pontica 18, 1986, p. 133-124 (partea I); aceiași, *ibidem*, în acest număr p. 245-251 (partea a II-a).

[83bis] C. Preda, Pontica 5, 1972, p. 77 urm., cu bibliografia rapoartelor preliminare publicate.

[84] Cercetările sînt în cea mai mare parte inedite; C. Domăneanțu, Materiale 14, Tulcea 1981, p. 265-266.

[85] K. Zimmermann și A. Avram, Materiale 16, Vaslui 1982 (1986), p. 65-67; aceiași, Klio 69, 1987, sub tipar.

fragmente ceramice datează de la sfîrșitul sec. al VII-lea sau începutul sec. al VI-lea). Cercetările sistematice, efectuate de mai bine de 20 de ani de către Maria Coja și de un colectiv al Muzeului Tulcea, au scos la lumină, în special, cetatea și importantele construcții urbane (4 bazilici creștine, printre altele) din veacul al V-lea bizantin, dar au atins și nivelele cele mai vechi[86]. În apropiere au fost identificate așezări agricole, ca aceea de la Vișina, cercetată de M. Adameșteanu, la 9 km vest, datînd de la mijlocul veacului al VI-lea[87]. În sfîrșit, în apropierea brațului Sf. Gheorghe al Deltei Dunării, se află așezarea rurală de la Sarinasuf, cercetată de Petre Alexandrescu între 1964-1970, datînd de la mijlocul veacului al VI-lea[88].

Participarea populației getice la constituirea acestor așezări este un fapt bine cunoscut în cercetările noastre, și ea explică brusca explozie demografică din acest ținut. Unul dintre indicii îl constituie ceramica lucrată cu mîna de tip hallstattian. Ea a apărut la Histria, atît în straturile din așezarea civilă, cît și în zona sacră. Sînt vase mari borcan, cu pereții groși, dintr-o argilă bogată în degresanți, decorate cu brîu alveolar sau cu proeminențe apucătoare. Această categorie ceramică este mai abundentă în așezările rurale, ca cele de la Tariverde, Vișina, Sarinasuf, unde alcătuiește o parte importantă a materialului arheologic. O a doua grupă de vase lucrate cu mîna se distinge prin pereții mai subțiri, cu profilul buzei ușor evazat, decorat cu crestături oblice dese. Prima grupă este de tradiție hallstattiană locală și se întîlnește în așezările din interiorul continental. Cealaltă a fost numită „nord-pontică" și este cunoscută din așezările din stepa nord-pontică, de caracter scitic[89].

Diverse alte elemente de civilizație materială, descoperite atît în Cetate cît și în teritoriu, confirmă aspectul compozit al populației negrecești. Se remarcă o serie de piese de caracter scitic, ca psalii de os[90], piese de harnașament[91], mîner de oglindă[92]. Mai mult decît simple legături de schimb, asemenea dovezi atestă relații, dacă nu chiar prezența la Histria, alături de aceea a geților vecini, a unor persoane venite din mediile nord-pontice, scitice.

Asemenea populații au fost probabil atrase de activitățile de exploatare a pămîntului, o dată cu înființarea așezărilor rurale, în condiții sociale și juridice care pentru această vreme ne rămîn necunoscute, dar care pentru perioade mai recente au fost cercetate pe baze epigrafice[93].

[86] M. Coja, BMI 1972, p. 33-44. Majoritatea rezultatelor sînt încă inedite.

[87] Mihaela Adameșteanu-Mănucu, Materiale 14, Tulcea, 1980, p. 157-160 ; aceeași, *ibidem* 15, Brașov 1981 (1983), p. 174-177.

[88] Cercetări inedite. Pentru cronologie, P. Alexandrescu, Thraco-dacica 1, p. 122.

[89] S. Dimitriu, în *Histria* 2, p. 45 urm., pl. 49.

[90] D. Berciu, PZ 41, 1963, p. 190.

[91] Un depozit de asemenea piese, compus din ornamente de os pentru curele și din atîrnători de piatră, a fost descoperit de S. Dimitriu într-o groapă din așezarea civilă de la Histria, datînd din a doua jumătate a sec. al VI-lea i.e.n. (inedit).

[92] P. Alexandrescu, în *Histria* 2, p. 154, pl. 85 (tumulul XII).

[93] D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, 1975, p. 65-80.

„Explozia demografică" constatată la Histria și în nucleul teritoriului său agricol, în decursul veacului al VI-lea, nu se poate explica decît prin afluxul de populații venite fie din interiorul continental, fie din ținuturi cotiere mai îndepărtate, pe care corăbierii histrieni le frecventau. Atrăgeau avantajele oferite de port și de traficul de mărfuri, ca și de punerea în exploatare a pămînturilor intrate în stăpînirea noilor veniți.

Avem însă dovezi asupra relațiilor pe care aristocrația tribală getică le stabilise în aceeași vreme cu histrienii. În imediata apropiere a orașului, în partea de nord-vest, într-un punct de unde se va dezvolta în viitor una din necropole, a fost cercetat un grup de trei tumuli, adăpostind morminte ale acestei aristocrații, după ritul princiar tracic. În centru se găseau resturile unor mari ruguri de suprafață, transformate apoi în morminte, ritual aristocratic de veche tradiție[94]. De jur împrejur au fost depuse jertfe umane și de cai (aceștia din urmă întregi sau numai copite și capete), ritual sîngeros cunoscut mai mult în lumea scitică. Inventarul funerar, aproape exclusiv grecesc, cu excepția cîtorva fragmente de vase hallstattie-

[93bis] C. Preda, Thraco-dacica 3, 1983, p. 19-24, crede a putea identifica „un aspect cultural Tariverdi-Beidaud", atribuit geților, semn al „unei formații politice" și chiar al unei „uniuni politice getice nord-dobrogene". Aceste încheieri istorice nu se întemeiază decît pe înțelegerea datelor civilizației materiale de la Histria și din teritoriul ei rural. Iată cîteva obiecții la această interpretare :

1) Pe lîngă ceramica lucrată cu mîna, de factură grosieră și de tradiție hallstattiană (cu greu atribuibilă unui anumit aspect cultural), în așezările din *chora* histriană ca și la Histria a apărut în proporție notabilă și ceramica grosieră lucrată cu mîna de „aspect nord-pontic" și atribuită populațiilor scitice (vezi S. Dimitriu, în *Histria* 2, p. 128 urm.).

2) Ceramica cenușie lucrată la roată din aceste așezări sau necropole este o varietate a ceramicii grecești de uz curent, arsă reducător (aceleași forme și tipuri au fost produse în atelierele locale histriene, în bună parte chiar la Histria, vezi P. Dupont, în *Histria* 5, încă de la începutul sec. al VI-lea î.e.n., după un inventar de forme și tipuri care se regăsește în restul lumii coloniale ioniene. Introducerea tehnologiei „la roată" în mediile getice este o problemă care se pune *numai* în ținuturile din afara „moșiei" histriene.

3) Existența semi-bordeielor de la Tariverdi, Sarinasuf, Vișina și chiar de la Histria nu este probantă pentru geți, devreme ce în colonia greacă de la Berezan au fost pînă acum scoase la lumină 24 de asemenea semi-bordeie datînd încă din prima etapă (sfîrșitul sec. VII — mijlocul sec. VI î.e.n.), vezi N. Kopeikina, SA 1981, 1, p. 206, urm., iar la Olbia semi-bordeiele caracterizează — după E. Levi, în *Antičnye Gosudarstva Sev. Pričernomoriya*, Moscova, 1984, p. 31 urm. — cea mai veche fază de locuire (sec. al VI-lea î.e.n.). Același tip de locuință este frecvent și în așezările rurale olbiene.

4) Pentru problema funcției economice a vîrfurilor de săgeți premonetare și a caracterului lor grecesc, vezi mai sus.

5) Dacă este să căutăm *aspectul cultural* în care se încadrează cel mai bine descoperirile de la Tariverdi, Vișina, Corbu de Sus, Histria-Sat, Sarinasuf etc. acela nu poate fi, așa cum observase pe bună dreptate tot C. Preda în studiul său *Tariverdi, așezare băștinașă sau factorie histriană?*, Pontica 5, 1972, p. 77 urm., decît acela care apare și la Histria (în așezarea civilă, ca și în Cetate) și care este caracteristic și altor ansambluri culturale coloniale grecești (orașe și teritorii) din bazinul vest și nord-pontic. Proporția dintre diferitele categorii de ceramică (hallstattiană, „nord-pontică", de uz curent la roată, de bucătărie, de lux, amfore etc.) diferă de la o așezare la alta în funcție de caracterul așezării, depărtarea de Cetate etc.

6) Cît despre descoperirile de la Beidaud, acestea sînt încă incomplet și imperfect cercetate, iar relația dintre așezarea întărită de tip Babadag și eventual (?) nivel de tip Tariverdi cu totul neclară, pentru a putea justifica denumirea *unui nou aspect cultural*.

[94] P. Alexandrescu, Dacia 15, 1971, p. 319 urm.

ne lucrate cu mîna şi a cîtorva piese (mîner de oglindă de bronz, cutie de piatră etc.) de tip scitic. Ansamblurile, deşi getice ca ritual, indică aspectul compozit al civilizaţiei materiale al aristocraţiei[95].

Fenomenul apropierii aristocraţiei locale de lumea coloniilor greceşti a putut fi examinat mai adînc în ţinuturile nord-pontice, graţie unor menţiuni literare, oferite mai ales de Herodot, în legătură cu Olbia, dar şi a unor texte epigrafice şi constatări arheologice. La Olbia au fost înregistrate persoane cu nume „barbare" sau pe jumătate barbare, care posedau avere (sclavi, case) şi adorau divinităţi greceşti[96]. Este semnificativă situaţia de la Pantikapaion, unde din 4 epitafuri din secolul al V-lea î.e.n. două poartă nume barbare, dintre care acel Tychon, care se declară el însuşi Ταῦρος ἐὼν γενεήν, poartă nume grecesc şi este îngropat în necropola oraşului după ritual grec, cu excepţia obiceiului de a pune un strat de ocru pe cadavru[97].

Fără a afecta structura elenică a acestor oraşe[98], asemenea documente luminează procesul de intrare al populaţiilor negreceşti, fie tracice sau scitice, la diverse nivele sociale, în cadrul comunităţii coloniale.

PRIMA DISTRUGERE A HISTRIEI

În anul 513 a avut loc campania regelui Darius împotriva sciţilor[99]. Acest eveniment extraordinar s-a petrecut în bună parte la Dunărea de Jos, consumîndu-se probabil nu departe de stepele basarabene. Indiferent de scopul urmărit de Darius prin această acţiune, ea s-a terminat prin-

[95] Idem, în *Histria* 2, p. 145 urm. ; cele trei morminte tumulare, foarte apropiate unul de celălalt, par a fi aparţinut unei singure parcele funerare, delimitate printr-o lotizare ale cărei urme se pot urmări şi astăzi pe fotografiile aeriene, Alexandrescu, Dacia 22, 1978, p. 335, fig. 3. Cercetările arheologice începute de mine în 1964, încă nepublicate, în cadrul uneia dintre parcelele identificate, au dus la dezvelirea unui alt mormînt de incineraţie, cu elemente rituale similare (ofrande parţiale de cai), datînd din al treilea sfert al sec. al VI-lea. Elemente ale acestui ritual, în special ofrande de cai, reapar mai tirziu atît în Dobrogea, cît şi în Muntenia, M. Irimia, Pontica 9, 1976, p. 37, care le analizează cu prilejul publicării mormîntului princiar de la Topraisar, jud. Constanţa.

[96] Pentru bogata literatură sovietică a subiectului, vezi actele celui de-al II-lea Symposion de la Tshaltubo ; vezi mai sus nota 24.

[97] CIRB, n°114 şi 150. L. T. Jeffery, *Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1961, p. 368, n°64, crede că această stelă „can hardly be earlier than the second half of V the., although the third line was apparently written in false *boustrophedon*".

[98] Dezbaterea în jurul importanţei elementului tracic la Thasos are, din punctul nostru de vedere, valoare paradigmatică. Ea poartă asupra ideii lui J. Pouilloux, *Recherches sur les cultes et l'histoire de Thasos*, Paris I, 1954, p. 30 urm., potrivit căreia acest oraş avea, încă din etapa colonizării, un important contingent de populaţie tracă, ce ocupa un loc de frunte atît demografic, cît şi social, lăsînd o amprentă deloc neglijabilă asupra cultelor oraşului. Această interpretare a fost rînd pe rînd şubrezită de Pierre Devambez, JSav 1965, p. 28 urm., Pierre Chamoux, REG 1959, p. 348 urm., şi recent de A. J. Graham, BSA 1978, p. 92 urm.

[99] Pentru fixarea datei a fost decisivă lectura dată în 1948 de G. Cameron inscripţiei de la Bisutun, JCuneiformSt 5, 1951, p.. 53 urm., cu întregirile lui Roland Kent, *ibidem*, p. 56 urm. şi *Old Persian Texts*, New Haven 1953, p. 133 urm.; vezi G. Cameron, Acta Iranica 4, 1975, *Monumentum H.S. Nyberg* I, p. 77 urm.; Jack M. Balcer, HarvStClPhil 76, 1972, p. 77 urm.; E. V. Černenko, *Skifo-persidskaya vojna*, Kiev 1984, p. 7 urm.

tr-un rezultat îndoielnic, producînd în Peninsula Balcanică, mai degrabă decît instaurarea administrației persane[100], o mare tulburare. O dată cu răscoala unora dintre cetățile grecești (printre ele Bizanțul și Kalchedonul)[101], triburile scitice, încurajate de sfîrșitul expediției nereușite, au trecut Dunărea. Cîteva texte antice atestă prezența lor la sudul fluviului. Mă refer mai ales la locul din Herodot VI 40, unde se menționează, oarecum aluziv, un raid scitic în Chersonezul Hellespontului, în anul 495 î.e.n. „Cum și în ce proporții s-a putut efectua trecerea lor în sud, nu se poate preciza din izvoarele istorice. După vagi indicații este posibil să fi avut loc infiltrații ale unor grupuri răzlețe, poate chiar în urma perșilor sau mai degrabă ceva mai tîrziu. Cît privește regiunea în care aceste grupuri s-au putut răspîndi, ea poate fi chiar spațiul pe care s-a mișcat armata lui Darius, și anume Dobrogea și Tracia de răsărit. Aici, tulburările provocate de expediție au rupt echilibrul îndelungat care dăinuise pînă în 513; în golul produs de retragerea marei armatei s-au putut ivi grupuri scitice, dintre care unele au ajuns pînă la Chersonez"[102].

În mai multe cartiere din cetate, unde săpăturile au coborît pînă la nivelele cele mai adînci, se constată urmele distrugerii. În zona sacră de pe acropolă templele au fost arse și dărîmate aproape pînă la fundații. În sondajele din interiorul templului Afroditei a fost identificat stratul de distrugere, bogat în rămășițele carbonizate ale acoperișului din lemn și teracotă, amestecate cu numeroase resturi din obiectele votive, constînd din piese de fier (caruri votive) și bronz (decorații din foaie de metal ornamentală, probabil pentru porțile sanctuarului), teracote, vase ceramice, de alabastru și de piatră (*Dreifuschalen* bogat decorate)[103] etc. Ca elemente de datare pot fi folosite fragmentele de cupă attică de tip C cu firnis negru, atribuite ultimilor ani ai acestui secol sau primilor ani ai celui următor[104]. Observații concordante s-au făcut și în cursul cercetărilor întreprinse în mai multe puncte ale așezării civile. S-a constatat că cel mai recent nivel arhaic (NA III) încetează către sfîrșitul secolului al VI-lea sau începutul celui următor[105]. Oarecum în aceeași vreme a fost constatată cezura stratigrafică din așezarea rurală de la Tariverde[106].

[100] Deși se constituie o satrapie persană cu numele *Skudra*, probabil imediat după terminarea campaniei scitice, aceasta nu depășea către nord linia munților Rodope, P. Alexandrescu, SCIV 7, 1956, p. 327 urm.; N. G. Hammond, Chiron 10, 1980, p. 53 urm.

[101] Herodot V 26-27; Ktesias 29.17 Müller).

[102] P. Alexandrescu, *art. cit.* p. 336.

[103] K. Zimmermann și P. Alexandrescu, Dacia 24, 1980, p. 270 urm., cat. 3, fig. 3, 5.

[104] Ele se incadrează în grupa „Konservativ Richtung" a lui H. Bloesch, *Formen attischer Schalen*, Bern 1940, p. 113-119, pl. 32, în special 3 b (Berlin F 2044), din ultimul sfert al sec. al VI-lea; cf. Sparkes și Talcott, *Agora* 12, cat. 398-414. Piesele histriene se grupează către începutul seriei de la Agora.

[105] S. Dimitriu, Dacia 8, 1964, p. 133, nota 1. Cele mai recente materiale ceramice sînt skyphoi attici cu figuri negre din grupul CHC: *Histria* 4, cat. 347, 348, 351, 352, 353.

[106] Cel mai recent fragment ceramic este dintr-o cupă attică tîrzie cu figuri negre, *Histria* 4, cat. 437, din grupul „Leafless", datat 500-490 î.e.n.

O descoperire din necropola tumulară pare a se alătura aceluiași context cronologic și istoric. Tumulul XII adăpostea un mormînt[107] datînd din aceeași vreme (510-490 î.e.n., după cel mai recent obiect din inventarul funerar)[108], caracterizat printr-un ritual princiar, similar celui constatat în morminte getice, ceva mai vechi din aceeași necropolă (mormîntul constituit pe locul incinerării mortului pe rug mare de suprafață). Alături de zona de ardere au apărut 35 de schelete umane, amestecate cu părți de schelete de cai și asini, lipsite de inventar și fără harnașament, aruncate unele peste altele în două grămezi dispuse lîngă rug. Expertiza antropologică a determinat prezența unor indivizi de tip „nord-iranian" și „nordic", precum și a unor copii și femei, alături de bărbați. Mormîntul a fost interpretat ca aparținînd unui personaj din aristocrația tribală getică, în cinstea căruia s-au practicat sacrificii umane și animale cu caracter expiator, în legătură cu lupte ce au avut loc în preajma Histriei. Mormîntul din tumulul XII poate fi pus în legătură cu aceleași evenimente care au provocat distrugerile constatate în Cetate, și cărora orașul le căzuse victimă în jurul anului 500 sau în primul deceniu al veacului al V-lea î.e.n.

Este greu de inserat aceste constatări arheologice în contextul istoric — și el lacunar — al ținutului de la Dunărea de Jos. Avem probabil de-a face cu urmele lăsate de raidurile scitice care se revărsau peste Dunăre, în deceniile care au urmat retragerii persane[109]. Despre amploarea mișcărilor din masa triburilor scitice avem de curînd informații referitoare la nordul fluviului. Este vorba de constatările echipei de arheologi care lucrează la Olbia și în teritoriul ei rural. „Von den zahlreichen (ungefähr 70) archaischen Siedlungen der olbianischen Chora, die sich in der 2. Hälfte des 6. Jhr. über ein ausgedelntes Gebiet vom heutingen Nikolajev im Norden bis Očakov im Süden und noch weiter an den beiden Ufern des Berezan'-Limans entlang erstreckten, war in den 70er bis 60er Jahren des 5. Jhs praktisch nur noch eine einzige am Leben geblieben, die zudem unmittelbarer Nähe der Stadt (Zakisova Balka)"[110]. Aceeași soartă au avut-o și așezările de pe malurile Nistrului Inferior. Acțiunea sciților s-a resimțit pînă în Crimeea și peninsula Taman.

În stadiul actual al cercetărilor, fenomenul acestei expansiuni scitice care a urmat retragerii perșilor nu poate fi încă examinat mai aproape, pentru a stabili etapele și direcțiile sale de atac. Nu avem încă publicații detaliate ale cercetărilor sovietice, iar cele românești sînt încă la început.

[107] Pentru această descoperire vezi P. Alexandrescu și V. Eftimie, Dacia 3, 1959, p. 142 urm.; Alexandrescu, în *Histria* 2, p. 155 urm., fig. 19-21, pl. 71-73; dr. D. Nicolaescu Plopșor, *ibidem*, p. 383 urm.; dr. C. Rișcuția și dr. D. Nicolaescu Plopșor, *ibidem*, p. 354 urm., pl. 103-117; A. Bolomey, ibidem, p. 387 urm. fig. 111-113, pl. 118-119. Un rezumat în limba franceză al acestor cercetări a fost publicat recent, cu unele inexactități, de W. Wolska, Acta Praehistorica et Archaeologica 11/12, 1980/81, p. 99 urm.

[108] O hydrie attică cu figuri negre, datată 510-490, cf. *Histria* 4, cat. 317.

[109] Em. Condurachi, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București 1960, p. 114.

[110] Iu. G. Vinogradov, Chiron 10, 1980, p. 77 urm.

Distrugerea Histriei pare însă a fi fost unul din efectele ei, cîndva în jurul anului 500 sau în primul deceniu al veacului al V-lea, ca și raidul mai îndepărtat care a atins Chersonezul tracic.

FORMAREA REGATULUI ODRIS ȘI NOILE RELAȚII CU SCIȚII

Perioada tulbure a incursiunilor scitice s-a încheiat curînd. Căci una din principalele consecințe ale campaniei lui Darius a fost crearea condițiilor externe favorabile închegării uniunii de triburi de sub conducerea regilor odrisi. Statul nou creat și-a stabilit granița sa de nord pe Dunăre.

Din cunoscutul pasaj din Herodot IV, 78-80, despre conflictul dintre Skyles și Oktamasades, fiii lui Ariapeithes, regele sciților, reiese că granița regatului odrizilor era fixată pe Dunăre. Armata lui Oktamasades, îndreptîndu-se împotriva Traciei, se oprește pe acest fluviu, unde întîlnește armatele odrise conduse de Sitalkes. Acest episod din luptele dinastice din regatul scit a fost auzit de Herodot la Olbia, probabil de la același personaj care i-a expus și genealogia regilor sciți pînă la Idanthyrsos, și anume de la acel Tymnes, care fusese *epitropos* al lui Ariapeithes. La data cînd Herodot l-a auzit, episodul era consumat și Oktamasades fusese, sau era încă, regele sciților. Pentru fixarea cronologică a episodului, este importantă cunoașterea datei la care Herodot a fost la Olbia. Dacă admitem că ea a avut loc către 450 î.e.n., episodul pe care îl discutăm s-a petrecut înaintea acestei date, dar nu cu prea multă vreme, deoarece Sitalkes (care va muri în luptă la 424 î.e.n.) se găsea în primii ani de domnie, de vreme ce se ocupa cu aplanarea conflictelor legate de succesiunea tronului. Episodul a avut loc deci în ultimii ani ai primei jumătăți a veacului al V-lea î.e.n.

Dar Dunărea devenise încă mai de mult granița dintre sciți și odrisi. Tot Herodot comunică faptul, interesant pentru istoria balcanică a vremii, al căsătoriei lui Ariapeithes, tatăl lui Skyles și Oktamasades, regele sciților, cu fiica lui Teres, fondatorul regatului odris. Putem presupune că această căsătorie, dovedind pentru momentul încheierii ei raporturi de prietenie între cele două neamuri, a consemnat recunoașterea Dunării ca graniță între ele. Ea a putut avea loc în deceniul al șaptelea, căci fiul care a rezultat, nu altul decît însuși Oktamasades, avusese timp încă înainte de 450 să preia tronul, după alungarea fratelui său, și să lichideze conflictul cu Sitalkes. Deceniul al șaptelea reprezintă și data cea mai veche care se poate stabili, la care Dunărea era hotarul nordic al odrizilor. Aceasta a însemnat oprirea expansiunii scitice către sud.

În același context istoric se situează și o altă informație a lui Herodot, și care interesează direct istoria Histriei. Din pasajul în care se povestește viața tragică a lui Skyles aflăm că acesta era fiul unei femei din Histria, care „l-a învățat limba și carte elinească" (IV 87). Tatăl său, regele Ariapeithes, luase în căsătorie o histriană. Or, această legătură matrimonială avea în lumea grecească și barbară o valoare politică precisă și era menită să dea o anumită semnificație relațiilor politice dintre cele

două părți[111]. Tradiția unor căsătorii princiare era cunoscută coloniștilor milezieni din propria lor țară. Ele pecetluiau uneori complicatele raporturi dintre orașele ioniene și regatele anatoliene, în special cel al Lydiei[112]. Nu este deci exclus ca aceea dintre Ariapeithes și femeia de la Histria să fi pus capăt conflictului care a lăsat atîtea ruine în cetatea de lîngă gurile Dunării.

Practica a fost continuată de fiul născut din această alianță, de Skyles însuși. Căsătoria sa olbiană[113] se adaugă altor indicii, puse recent în valoare de Iu. Vinogradov, atît din analiza textului lui Herodot, cît și din alte categorii de izvoare, care par a dovedi că, încă de pe vremea lui Ariaheithes, orașul se afla nu numai în raporturi bune cu sciții, ci chiar sub autoritatea acestora[114].

HISTRIA IN ARHAISCHER EPOCHE

P. Alexandrescu

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit ist eine Folge derjenigen, die in der vorigen Nummer dieses Jahrbuchs veröffentlicht wurde. Der Verfasser berichtet nur über die goldene Epoche der Geschichte von Histria, von der Mitte des 5. Jhs. v.u.Z. bis zur ersten Zerstörung der Burg, und knüpft diese an die bewegten Zeiten an, die dem Feldzug Darius' gegen die Skythen folgten.

Es werden einige Aspekte der Bautätigkeit in der Tempelzone und im Zivilviertel, die Produktion der lokalen Wekstätten, die Beziehungen zu den Geten, der Prozess des Eindringens der nichtgriechischen Elemente, und zwar der thrakischen und skythischen Elemente, im Rahmen der hellenistischen Kolonialgemeinschaften besprochen.

Der Abschnitt, in dem die Endphase dieser Periode erörtet wird, weist auf die Entstehung des Odridenreichs und auf die Beziehungen zu den Skythen im neuen historischen Zusammenhang hin.

---

[111] L. Gernet, *Mariages de tyrans*, în *L'anthropologie de la Grèce*, Paris 1968, p. 359 urm. Femeia îndeplinea funcția de gaj în „comerțul" matrimonial, ca simplu semn de alianță sau de gaj-ostatec, menit a încheia prin supunere un conflict.

[112] S. Mazzarino, *Fra Oriente e Occidente*, Firenze 1947, p. 214 urm.; H. Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen* I, München 1967, p. 89 urm.; S. I. Svencickaya, VDI 1978, i. p. 26 urm.

[113] Herodot, IV 78.

[114] Iu. G. Vinogradov, Chiron 10, 1980, p. 77 urm.; idem, VDI 1981, 3, p. 61: „Olbia, în cea mai mare parte a sec. al V-lea, a fost condusă de un regim aristocratic; fie printr-un «locotenent» numit de sciți, care — prin analogie cu sistemul administrativ persan — ar putea fi numit «satrap», fie de un protejat al sciților, desemnat de mediile grecești prin termenul de tiran (ceea ce Berve numește *Vassaltyrann*, P. A.). În primul caz ar putea fi vorba de Arichos sau de Eminakos, în cel de-al doilea de Tymnes, epitrop al regelui Ariapeithes". În nota 94, Vinogradov adaogă : „Din Herodot, IV 76, nu se înțelege valoarea termenului de ἐπίτροπος , care ar putea fi înțeles ca locotenent (satrap) sau administrator". Valoarea cuvîntului se poate însă stabili tot la Herodot. Atunci cînd istoricul grec aduce vorba despre Aristagoras, fiul lui Molpagoras, cumnatul lui Histiaios din Milet, în perioada în care acesta ținea locul lui Histiaios, el e desemnat ca ἐπίτροπος : τῆς δὲ Μιλήτου ἐτύγχανε ἐπίτροπος ἐὼς Ἀριστα γόρης ὁ Μολπαγόρεω (V 30); πυνθάνομαι, Ἱστιαῖε, ἐπίτροπον τὸν σὸν, τῷ σῦ Μίλητον ἐπίτρεψας, νεώτερα ἐς ἐμὲ πεποιηκέναι πρήγματα (V 106).

IMPORTURI AMFORICE LA ALBEȘTI (JUD. CONSTANȚA): HERACLEA PONTICĂ

ADRIAN RĂDULESCU,
MARIA BĂRBULESCU,
LIVIA BUZOIANU

Așezarea antică de la Albești, depistată în anul 1971, în urma unor cercetări de suprafață, se află la o distanță de 2 km de actualul centru civic al comunei, în direcția SV (aproximativ la 15 km vest de Callatis), pe promontoriul unei coline, apărată spre nord-est de rîpi adînci (fig. 1).

Săpăturile arheologice începute în anul 1974 de un colectiv al muzeului constănțean și continuate apoi an de an, au dat la iveală o importantă așezare elenistică, care ocupă o suprafață de aproximativ 12 ha și care prezintă, în partea cea mai înaltă a platoului, o fortificație de tip φρούριον[1]. Cercetările arheologice au avut ca obiectiv inițial stabilirea fazelor constructive ale fortului, atît în perimetrul de 40/40 m (apoi de 45/45 m), cît și în etapa de extindere a așezării, probleme clarificate în ultimele campanii de săpături[2] (fig. 2 și 2a).

S-au putut stabili, astfel, trei faze de construcție ale incintei, în ordine cronologică, din prima jumătate a sec. IV î.e.n., din a doua jumătate a sec. IV î.e.n. și din sec. III-II î.e.n.[3]

Fortul de la Albești, care poartă amprenta unei veritabile „cetăți", este o creație callatiană în teritoriul agrar, locuit de o numeroasă populație indigenă, un *frurion* care marca probabil una din laturile vestice ale *chorei* callatiene și prin urmare un obiectiv de o importanță deosebită pentru studiul raporturilor greco-autohtone în spațiul vest-pontic în sec. IV-II î.e.n.

---

[1] A. V. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, M. Munteanu-Bărbulescu, MCA, a XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1979, p. 167-173. Autorii au mai prezentat rezultatele săpăturilor de la Albești la sesiunile de rapoarte de la Brașov, Tulcea, Vaslui, Ploiești, Alba-Iulia, Tîrgoviște, precum și la sesiunile Pontica, organizate de muzeul din Constanța.

[2] Suprafața așezării, unde s-a practicat o săpătură în carouri de 4 x 4 m, cu martor de 1 m între ele, a fost împărțită în sectoare — A, B, C, D, E, F — denumite astfel pe măsura desfășurării cercetării, fiecare sector cuprinzînd un număr variabil de carouri.

Planul așezării (fig. 2 și 2a) a fost realizat de arh. Anișoara Sion de la Muzeul de Istorie al P.S.R., București.

[3] N. Cheluță-Georgescu, Maria Bărbulescu, în Symposia Thracologica, 3, Constanța, 1985, p. 73-80.

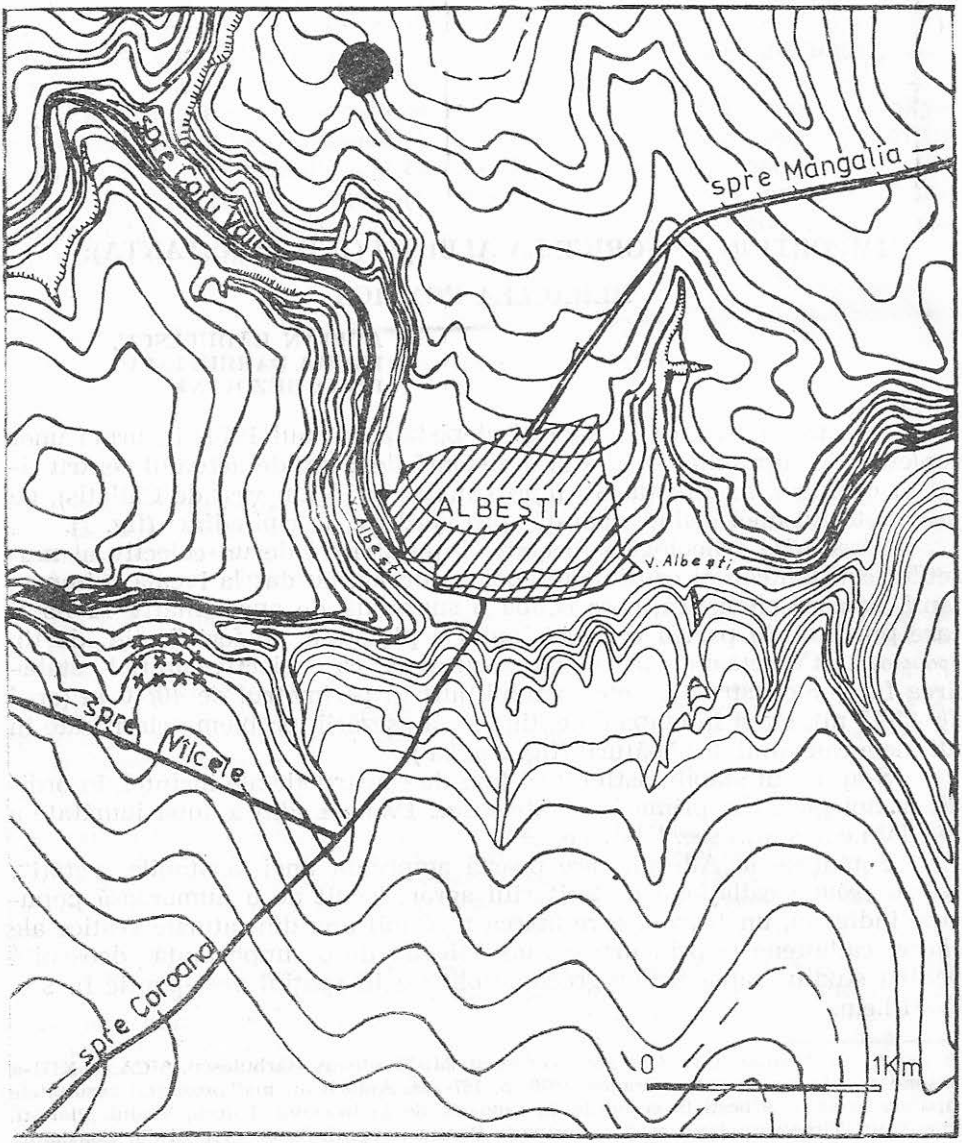

Fig. 1. Zona așezării fortificate greco-autohtone de la Albești.

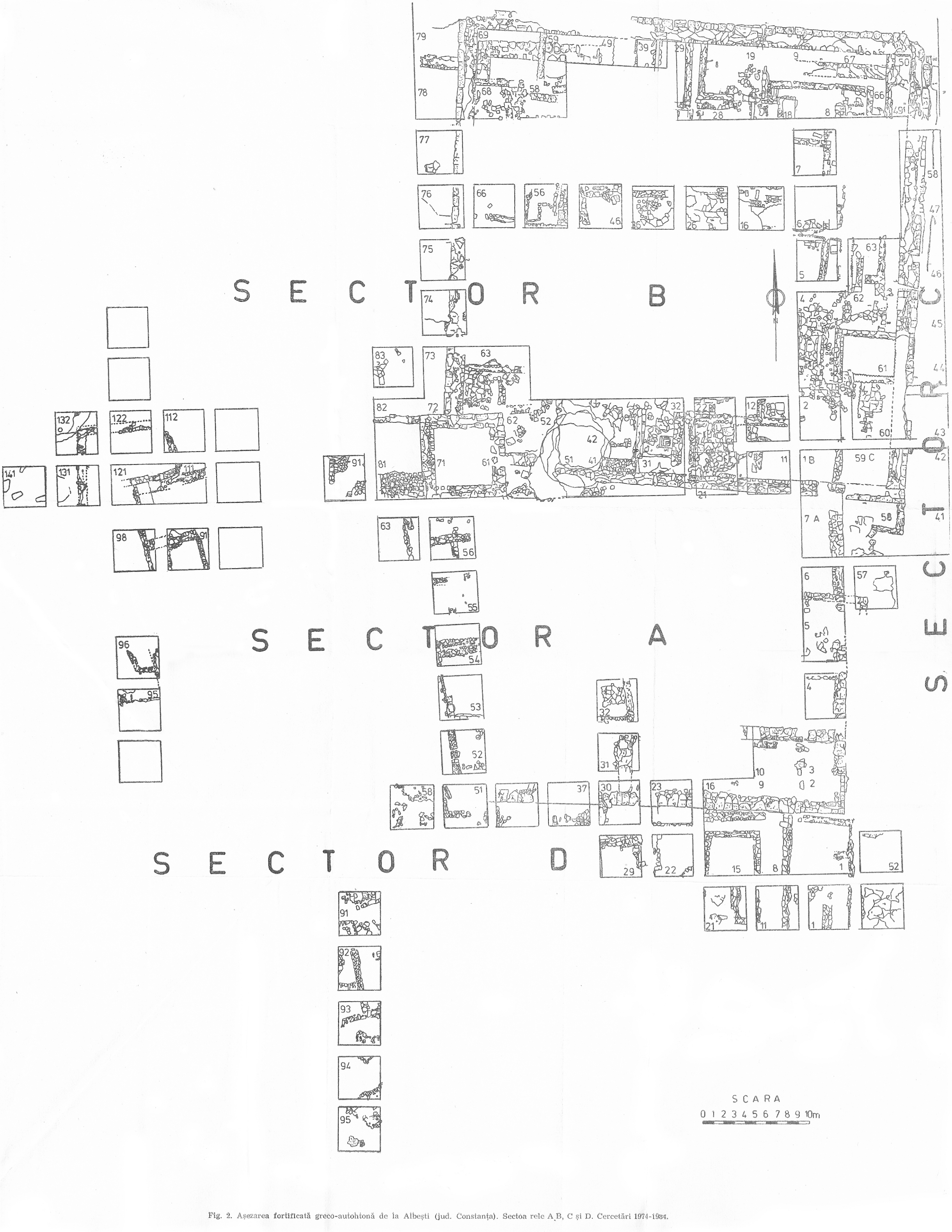

Fig. 2. Așezarea fortificată greco-autohtonă de la Albești (jud. Constanța). Sectoa rele A,B, C și D. Cercetări 1974-1984.

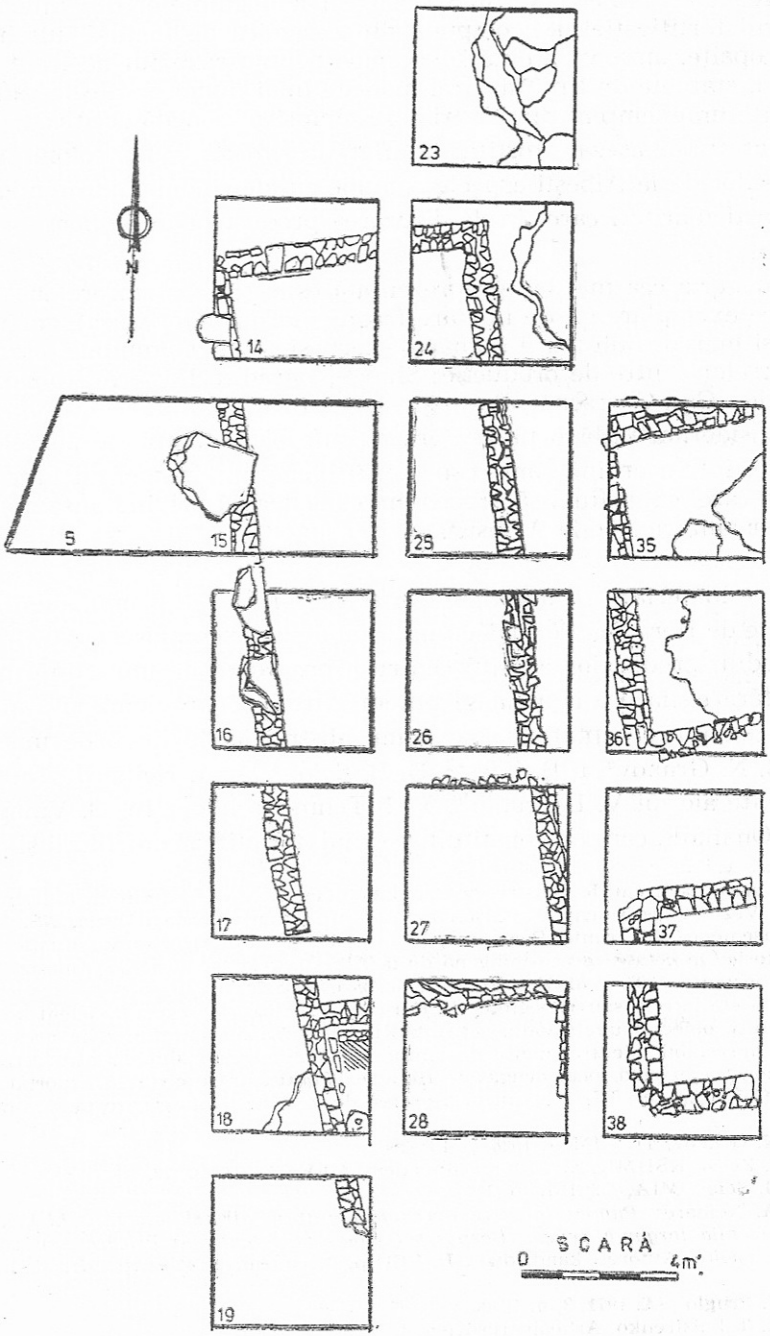

Fig. 3. Așezarea de la Albești. Cercetări în sectorul E.

Inventarul arheologic, în special cel al locuințelor din interiorul și exteriorul fortificației, se compune din ceramică de factură autohtonă și greacă, opaițe, amfore, greutăți ceramice pentru războiul de țesut, unelte de metal, statuete de tip Tanagra, monede (mai numeroase cele callatiene, dar și cîte un exemplar din Histria și Egina și o monedă „scitică").

Statutul de așezare fortificată aflată în χώρα unei colonii, conferă importurilor de la Albești aspecte comune cu ale coloniei apropiate, Callatis, și particularități care țin de difuzarea produselor de import în mediul autohton.

Categoria cea mai bine reprezentată este aceea a amforelor — avem în vedere exemplare găsite în stare fragmentară (majoritatea), dar și piese întregi și mai ales un mare număr de torți și gîturi ștampilate, care aparțin diverselor centre de producție: Sinope, Heraclea Pontică, Rhodos, Thasos, Chidos, Cos, Chersones, Paros ș.a.

Considerăm utilă o prezentare a amforelor ștampilate pe centre de producție, într-o ordine care respectă, în general, momentul pătrunderii lor în așezare, ca în final să prezentăm considerații privind ansamblul importurilor amforice de la Albești[4].

Între materialele ștampilate din sec. IV-III î.e.n. primul loc îl ocupă ștampilele de Heraclea Pontică cu un total de 95 exemplare[5].

Studiul produselor acestui centru a preocupat de mult timp pe specialiști, fără ca la ora actuală să putem afirma că problema și-a aflat un răspuns unanim acceptat. Făcînd acum abstracție de lucrările mai vechi ale lui B. N. Grakov[6], I. B. Zeest[7], D. B. Șelov[8], A. A. Neihardt[9] sau altele mai recente ale lui V. I. Pruglo[10], V. I. Țehmistrenko[11], Iu. G. Vinogradov și N. A. Onaiko[12], care au constituit, pe rînd, tot atîtea contribuții și puncte

[4] Nu intră în discuțiile noastre, deocamdată, ștampilele descoperite în alte puncte de la Albești. Vezi în acest sens, M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS, 13, 1969, p. 267 ; deasemenea, M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 48 și 50. Referiri asupra situației importurilor amforice în cetatea greco-indigenă de la Albești, vezi tot la noi, Symposia Thracologica, 3, Constanța, 1985, p. 81-83 și Pontica, 18, 1985, p. 55-72.

[5] Amforele întregi sau întregibile de Heraclea Pontică, și acestea suficient de numeroase, vor face obiectul unui studiu separat. Nu putem să nu amintim și în acest caz de o cantitate apreciabilă de fragmente de amfore aparținînd centrului amintit, astfel încît afirmația noastră privind locul ocupat de Heraclea Pontică între centrele exportatoare de produse amforice în sec. IV-III i.e.n. în așezarea de la Albești ni se pare pe deplin justificat.

[6] B. N. Grakov, Tr. GIM, 1, 1926, p. 165-206.

[7] I. B. Zeest, KSIIMK, 22, 1948, p. 48; eadem, MIA, 83, 1960, p. 22.

[8] D. B. Șelov, MIA, 56, 1957, p. 208.

[9] A. A. Neihardt, *Pamiatniki keramiceskoi epigrafiki Mirmekiia i Tiritaki kak istocnik dlia izuceniia torgovih sviazei Bosporskogo țarstva s țentrami Pricernomoria v ellinisticeskuiu epohu*, Avtoref. kand. diss., L, 1951, p. 8; eadem, în *Drevnii mir*, M.-L., 1962, p. 596.

[10] V. I. Pruglo, SA, 1971, 3, p. 76-89.

[11] V. I. Țehnistrenko, Arheologija Kiev, 1972, 5.

[12] Iu. G. Vinogradov, N. A. Onaiko, SA, 1975, 1, p. 86-93.

noi de vedere în analiza amforelor de Heraclea Pontică, ne oprim asupra datelor la care au ajuns alți doi cercetători sovietici — I. B. Brashinskii și B. A. Vasilenko, date care au fost de mai multe ori reluate și îmbunătățite, fără să capete, însă, un statut definitiv.

În 1965 Brashinskii propune o schemă cronologică[13], bazat pe criterii tipologice și cronologice nu întotdeauna însă suficient de clare și consecvent aplicate[14]. Schema lui prevede cinci grupe cronologice, repartizate pe o perioadă de tip ce ține din primul sfert al sec. IV î.e.n. — pînă la mijlocul sec. III î.e.n.[15].

B. A. Vasilenko, în funcție de prezența pe aceeași ștampilă a numelui magistratului (cu sau fără prepoziția ἐπί) și a unui nume de fabricant, propune mai întîi[16] o desfășurare în trei etape în evoluția ștampilării amforelor de Heraclea, după care, aplicînd aceste criterii la schema lui Brashinskii, ajunge la o cronologie proprie[17]. Noua schemă operează modificări în conținutul și limitele grupelor. Dacă perioada de început rămîne tot sfîrșitul sec. V — primul sfert al sec. IV î.e.n., perioada ștampilării este apreciată în schimb ca durînd pînă la sfîrșitul sec. III î.e.n.

În 1980, pe baza materialelor descoperite la Elisavetskoe, I. B. Brashinskii propune o nouă schemă cronologică[18]. Pornind de la schema inițială, pe care acum autorul o consideră ca „simplistă" și „greșită"[19] și bazat și pe observația (făcută și de Vasilenko în 1974) că în decursul unei perioade în practica ștampilării ceramicii din Heraclea au existat paralel mai multe tipuri de ștampilare, noua schemă, după ce face o desfășurare de șapte grupe tipologice, operează, într-o a doua etapă. o regrupare (și simplificare) a lor în trei perioade cronologice, după cum urmează :

— perioada A : primul și începutul celui de al doilea sfert al sec. IV î.e.n. ;

— perioada B: al doilea, al treilea și începutul ultimului sfert al sec. IV î.e.n. ;

— perioada C : sfîrșitul sec. IV — primul sfert al sec. III î.e.n.

În această variantă, cronologia propusă de Brashinskii se apropie mult de schema lucrată de Vasilenko în 1974 în sensul că :

— în prima perioadă cronologică sînt incluse și ștampilele cu un singur nume precedat de prepoziția ἐπί ;

— ștampilele figurate sînt, în general, comune întregii perioade de ștampilare a amforelor re Heraclea ;

— exemplarele constînd din două nume, cu și fără prepoziția ἐπί, sînt considerate împreună.

---

[13] I. B. Brashinskii, NE, 5, 1965, p. 10-27.

[14] Vezi criticile la V.. I. Pruglo, *op. cit.*, și V. I. Tehmistrenko, *op. cit.* ; deasemenea, Iu. G. Vinogradov, NE, 11, 1972, p. 10.

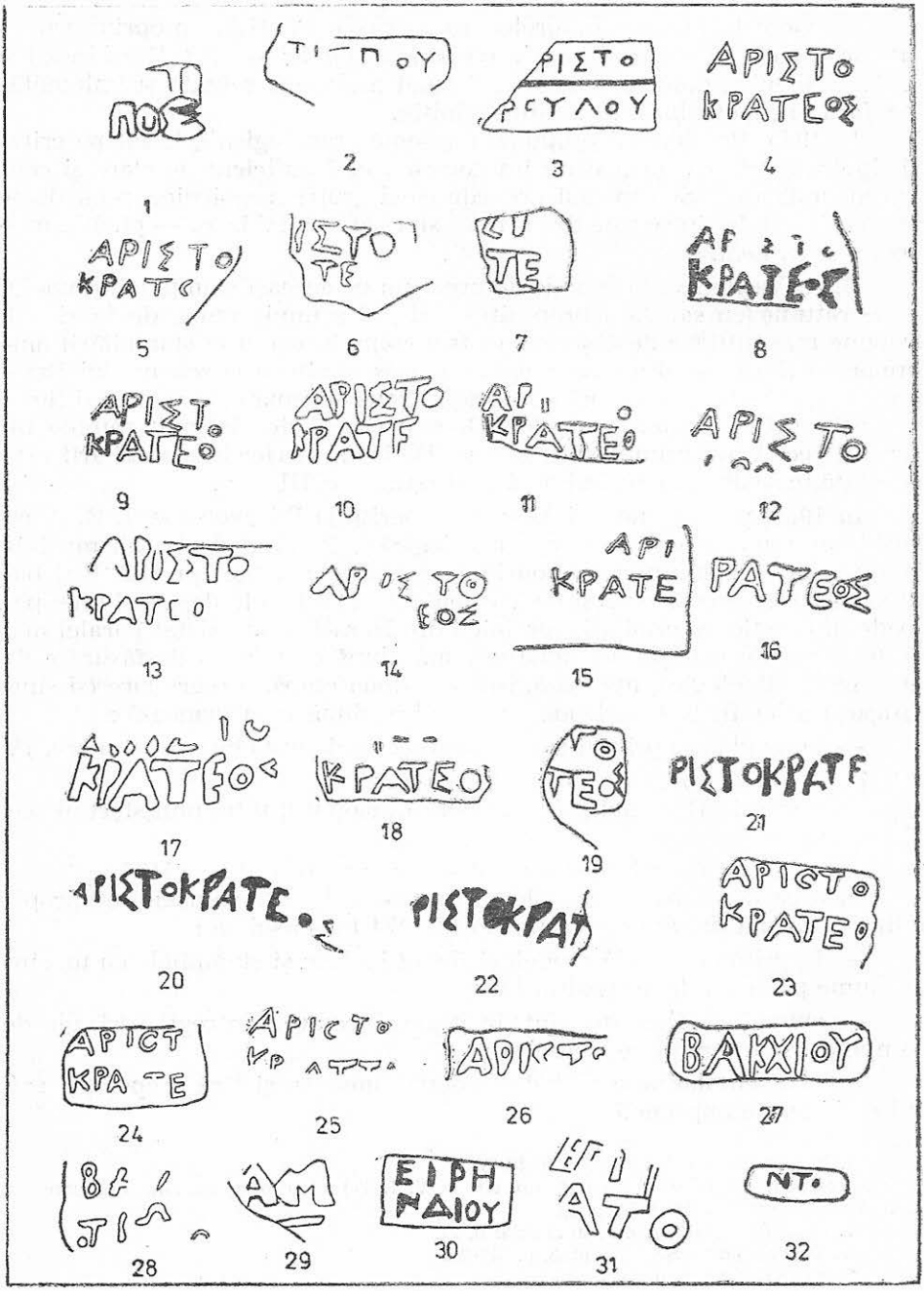
[15] I. B. Brashinskii, *op. cit.*, în special p. 27.

[16] B. A. Vasilenko, SA, 3, 1970, 3, p. 217-224.

[17] Idem, NE, 1974, 4, p. 3-23.

[18] I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import na nijnem Donu v V — III vv. do n.e.*, L., 1980, p. 38-41.

[19] Idem, *op. cit..*, p. 41.

Planșa I

Diferența (tipologică și mai puțin cronologică) privește grupa a II-a la Vasilenko — două nume, al doilea scris prescurtat — și care ocupă la acesta perioada de timp de la sfîrșitul primului și începutul celui de al doilea sfert al sec. IV î.e.n. — grupă care la Brashinskii, 1980, este inclusă primei perioade cronologice. În plus, Brashinskii reconsideră perioada de încetare a ștampilelor amforelor de Heraclea Pontică de la mijlocul sau sfîrșitul sec. III î.e.n., la sfîrșitul primului sfert al aceluiași secol.

În 1984 este publicat[20], postum, un articol tot al lui I. B. Brashinskii privind clasificarea tipologică și cronologică a ștampilelor de Heraclea, articol scris de fapt înt 1974. Autorul păstrează schema din 1965 și ține totodată cont de criticile formulate. Pentru o mai bună orientare dăm mai jos datele la care ajunsese Brashinskii :

— grupa I : primul sfert — începutul celui de al doilea sfert al sec. IV î.e.n. (nume izolate; nume de magistrați cu prepoziția ἐπί) ;

— grupa II : al doilea și al treilea sfert al sec. IV î.e.n. (ștampile cu două nume, numele magistratului cu prepoziția ἐπί) ;

— grupa III : a doua jumătate a sec. IV î.e.n. (două nume; numele magistratului cu prepoziția ἐπί) ;

— grupa IV : sfîrșitul sec. IV — primul sfert al sec. III î.e.n. (ștampile cu un singur nume) ;

— grupa V : prima jumătate sau prima treime a sec. III î.e.n. (abreviații izolate).

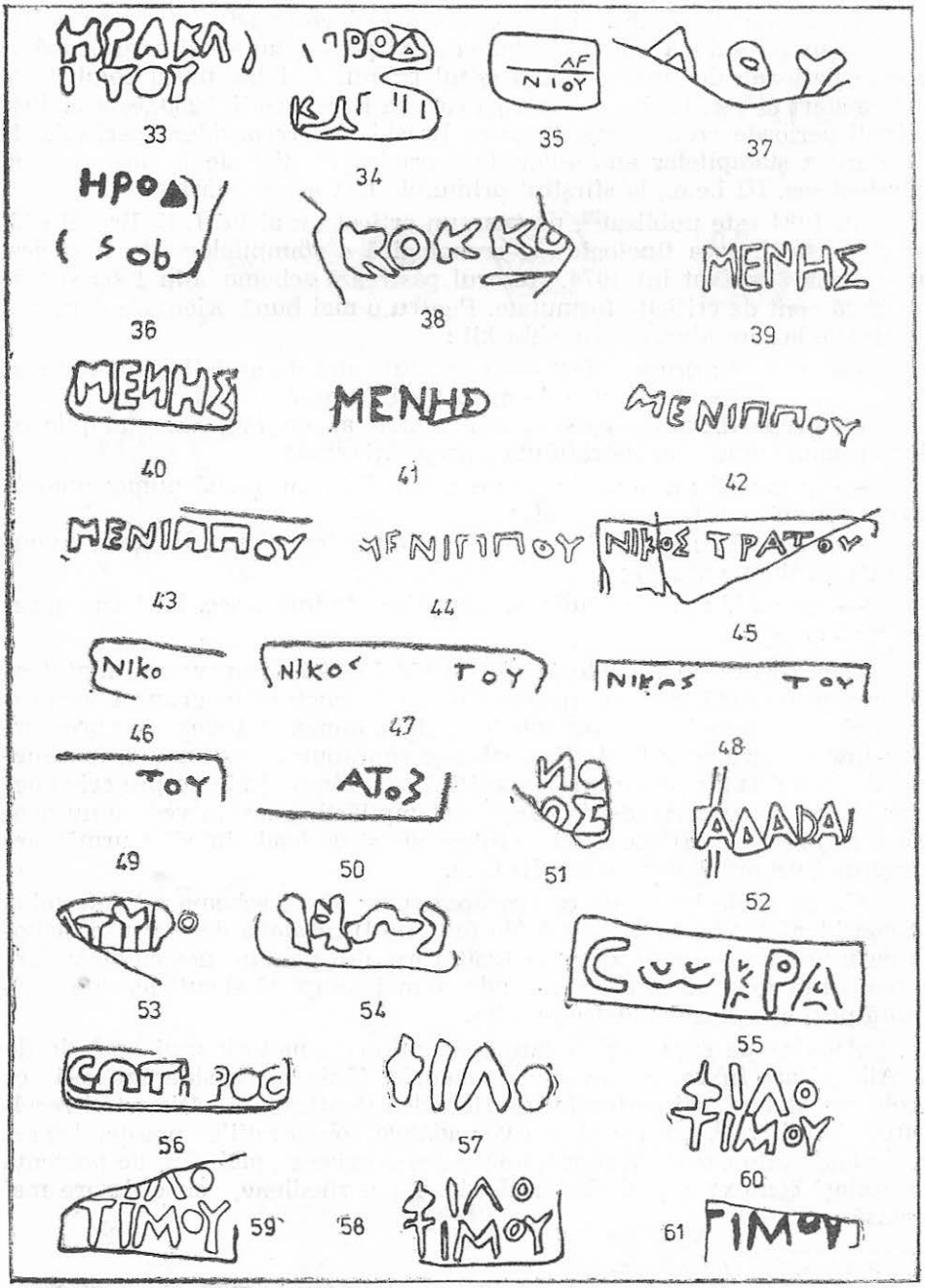
Comparativ cu cronologia elaborată în 1980, remarcăm faptul că schema prezentată mai sus prezintă aceeași structură în grupa I (respectiv perioada A), mai puțin ștampilele cu două nume, al doilea scris prescurtat ; limitele grupelor II și III parțial se suprapun și corespund, în general, perioadei B din 1980; nu se specifică în schimb nimic despre cele anepigrafice. Pentru perioada de sfîrșit a ștampilării se are în vedere nu neapărat mijlocul sec. III î.e.n., ci se întrevede și perioada imediat următoare sfîrșitului primului sfert al sec. III î.e.n.

Observațiile legate de compararea celor două scheme ne determină să considerăm schema din 1984 (de fapt 1974) ca etapă de lucru în elaborarea ultimei cronologii, cea din 1980, care, din punctul nostru de vedere și pentru moment ni se pare ca fiind cea mai completă și suficient de verificată prin complexele de descoperire.

Analiza pe care o vom face în continuare materialului amforic de la Albești are în vedere această cronologie, fără să considerăm însă că problema ștampilării amforelor de Heraclea Pontică și-a găsit astfel rezolvarea definitivă[21]. La aceasta se vor adăuga observațiile noastre legate, acolo unde este cazul, de condițiile de descoperire și, mai ales, de prezența în același context a ștampilelor thasiene sau rhodiene, cu o datare mai strînsă.

[20] Idem, NE, 14, 1984, p. 3-22.

[21] Vezi și Th. V. Șelov-Kovedjaev, BCH, Suppl. 13, 1986, p. 22-23. Observații și propuneri de cronologie a ștampolelor de Heraclea Pontică au preacupat recent și pe cercetătorii bulgari. Vezi, de exemplu, P. Balabanov, Thracia Pontica, 2, Jambol, 1985, p. 12-28.

33
34
35
37
36
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
60
59
58
61

Planşa II

Din punct de vedere tipologic sînt prezente la Albești următoarele categorii :

— ștampile cu un singur nume (din grupele I și IV) — 62 de exemplare (65,2%) ;

— ștampile cu două nume (grupele a II-a și a III-a tîrzii) — 12 exemplare (12,6%);

— ștampile constînd dintr-un nume în formă prescurtată sau din litere disparate — 9 exemplare (9,4%).

Am exclus din calcule un număr de 12 exemplare (12,6%) a căror legendă a rămas neîntregită.

Înainte de a trece la o repartiție cronologică a materialului, aducem în discuție situația ștampilelor cu un singur nume din grupele tipologice I și IV. Numărul cel mai mare de exemplare (22) aparține lui Ἀριστοκράτης, scris, în general, în cazul genitiv; ștampilele sînt dispuse pe toartă (17 exemplare) și pe gîtul amforei (5 exemplare). În marea majoritate a cazurilor (19) numele este dispus pe două rînduri, comportînd grafia cu *sigma barat* (19 exemplare) sau *sigma lunar* (3 exemplare; vezi și tabelul) :

toartă				gît			
un rînd		două rînduri		un rînd		două rînduri	
Σ	C	Σ	C	Σ	C	Σ	C
3	—	11	3	—	—	5	—

Dispunerea numelui presupune cel puțin trei tipare ale ștampilei (este posibil și un al patrulea — ștampila cu nr. inv. 31651, catalog nr. 15, are rîndurile distanțate). Avînd în vedere frecvența deosebită a numelui — dacă luăm în considerare numai descoperirile din sudul Dobrogei[22] — mai puțin Histria sau Tomis — și de pe litoralul bulgar[23], ne putem gîndi, în condițiile unei economii antice, în care producătorul de amfore putea fi și proprietar funciar[24], fie la existența mai multor ateliere ale aceluiași producător — mai puțin probabil, fie la existența unei tradiții familiale preluate de generații succesive.

În al doilea caz am avea de-a face cu existența a cel puțin doi omonimi : Ἀριστοκράτης I (grafie sigma barat) și Ἀριστοκράτης II (grafie sigma lunar)[25]. Același nume scris pe un singur rînd în grafia cu sigma barat,

[22] Vezi discuția la Gh. Poenaru-Bordea, SCIV, 22, 1971, 3, p. 501, nr. 1; deasemenea, M. Irimia, Pontica, 16, 1983, p. 91-92.

[23] M. Mircev, *Amfornite peciati ot muzeiia viv Varna*, S., 1958, catalog nr. 238-254; M. Mircev, G. Tonceva, D. Dimitrov, Izvestija Varna, 13, 1962, p. 39, nr. 6-12. Alte trimiteri tot la M. Irimia, *loc. cit.*

[24] Vezi discuția pentru Thasos la Y. Garlan, Annales, 5-6, 1982, p. 844.

Vezi tot în acest volum, p. 62, discuțiile cu privire la grafia cu sigma lunar pe inscripții și pe ștampile.

ne dă dreptul să presupunem existența și unui al treilea omonim, oricum anterior lui 'Αριστοκράτης II, și, s-ar putea și lui 'Αριστοκράτης I. Pentru 'Αριστοκράτης II perioada de activitate se plasează sigur după începutul sec. III î.e.n. O demonstrează aflarea unei ștampile aparținînd lui 'Αριστοκράτης II (catalog nr. 23) împreună cu o ștampilă rhodiană din sec. III î.e.n.[26]; sau, și mai bine, piesa din catalog nr. 25 aflată împreună cu ștampila eponimului rhodian Καλλικρατίδας I[27].

Pentru ștampilele 'Αριστοκράτης I, un indiciu cronologic îl oferă ștampila catalog nr. 13, găsită în același context cu o piesă thasiană datată sigur 310—300 î.e.n. (Ηυθίων V)[28]. Perioada de activitate a lui 'Αριστοκράτης I durează și după sfîrșitul sec. IV î.e.n.[29], cum o demonstrează exemplarul cu nr. inv. 32364 (catalog nr. 19), găsit cu o ștampilă circulară timpurie de Rhodos cu numele producătorului Ξενότιμος[30]; sau piesa cu nr. inv. 21794 (catalog nr. 7) aflată tot cu o ștampilă rhodiană a eponimului Δαημῶν [31].

Tot contextul arheologic ne determină să plasăm numele lui Φιλότιμος la sfîrșitul sec. IV — și în secolul următor, după o ștampilă rhodiană a producătorului 'Αρτεμίδωρος [32] (vezi mai departe, catalog nr. 61). Același Φιλότιμος (catalog nr. 60) apare și cu un exemplar de Thasos (Νικόδημος I), datat la începutul sec. III î.e.n.[33].

Nu credem să greșim considerîndu-l pe Φιλότιμος contemporan cu 'Αριστοκράτης I, după cum o indică situația din sectorul B, caroul 121 (vezi catalog nr. 10, 58, 59) și cu Νικόστρατος (situație evidențiată în sectorul A, careul 38; vezi și catalog nr. 11, 47, 48, 49). În aceeași serie mai notăm numele lui Μένης (catalog nr. 40), aflat în context cu rhodianul 'Αγήστρατος plasat între eponimii rhodieni anteriori numirii lunilor pe ștampile[34]; și 'Αριστόβουλος (catalog nr. 3) găsit într-o locuință de la sfîrșitul sec. IV — sec. III î.e.n. împreună cu exemplarele 114 (19) și 116 (21) de Thasos și cu o ștampilă rhodiană cu numele lui Μέντωρ.

---

[26] Asupra ștampilelor rhodiene vom reveni cu un studiu separat într-un număr viitor al revistei Pontica.

[27] V. Grace, BCH, 76, 1952, p. 529; V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, *Les timbres amphoriques grecs* — Exploration archéologique de Délos, 27, Paris, 1970, p. 295, n. 1; D. B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanasia, III-I vv. do n.e.*, M. 1975, catalog nr. 129 acceptă o datare a numelui în prima jumătate a sec. III î.e.n.

[28] Vezi tot în acest volum la M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, observațiile legate de ștampilele thasiene.

[29] Facem mențiunea că și alți cercetători opinează pentru încadrarea lui 'Αριστοκράτης în grupa a IV-a; vezi, de exemplu, Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia, NS, 22, 1978, p. 174.

[30] V. Grace, Hesperia, Suppl. 10, 1956, catalog nr. 73.

[31] Eadem, Hesperia, 22, 1953, 2, p. 122, nr. 6; eadem, Hesperia, 32, 1963, 3, p. 328, n. 20.

[32] Eadem, Hesperia, 3, 1934, 3, p. 223, N 26, 27; eadem, Hesperia, Suppl. 10, 1956, p. 142, N 82.

[33] Vezi mai sus nota 28.

[34] V. Grace, Hesperia, 32, 1963, 3, p. 328, n. 20; D. B. Șelov, *op. cit.*, catalog nr. 2.

62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
79
72
73
74
75
76
77
78
(80)
81
82
86
85
84
83
87
88
89
90

Planșa III

Situația stratigrafică din sectorul B (careul 91 ne oferă succesiuneo cronologică pentru numele lui Ἡρ<ο>άκλει(τος) (?), ipotetic reconstituit (catalog nr. 33; — 0,95 m adîncime), Ἀριστοκράτης (catalog nr. 18: — 0,58 m adîncime) și ΔΙ catalog nr. 87; — 0,35 m adîncime). Apare clar în felul acesta anterioritatea primului nume, plasat de noi în prima grupă cronologică, față de Ἀριστοκράτης I, din grupa a IV-a și de ștampilele de tip monogramă, plasate oricum în ultima grupă cronologică.

O ultimă observație privește numele lui Ἀρίστιππος, aflat pe două exemplare distincte tipologic și care presupun două perioade cronologice diferite. În absența unui context arheologic ajutător, singurele indicii le constituie grafia și dispunerea numelor: pe două rînduri și în cazul nominativ pentru exemplarul din grupa I (catalog nr. 1) și pe un singur rînd, numele în genitiv și litere inegale pentru producătorul din grupa a IV-a (catalog nr. 2).

Între numele încadrate în prima perioadă cronologică[35], în afară de Ἀρίστιππος, notăm pe Ἴδος, Κόκκος; deasemenea, exemplarul catalog nr. 33, discutat mai sus, o piesă cu numele ipotetic reconstituit Νόσσος, (catalog nr. 51) și alta, catalog nr. 31, cu numele Ἐπίκρατος, mai puțin întîlnit în această formă onomastică heracleană[36].

Condițiile stratigrafice (— 1,05 m adîncime) ne dau dreptul să considerăm într-o perioadă timpurie a ștampilării piesa din catalog nr. 89 (literă cu simbol) și, posibil, și nr. 95 (cerc incizat), deși în ultimul caz este vorba de un tip de ștampilă comun și altor centre de producție[37] și pentru o perioadă nedeterminată[38].

În felul acesta, deși numeric sensibil reduse, comparativ cu exemplarele din grupa a IV-a[39] (raportul aproximativ este de 1 : 5), piesele care pot fi încadrate în grupa I le putem considera ca primele importuri amforice la Albești; ele se înscriu într-o arie mai largă sud-dobrogeană[40], de care colonia heracleană Callatis nu putea fi străină.

În privința ștampilelor din grupa a IV-a și aici se poate face distincția între exemplare care pot fi datate la sfîrșitul sec. IV î.e.n. și începutul sec. III î.e.n. (de tipul Ἀριστοκράτης I, Φιλότιμος, Νικόστρατος ș.a.) și exemplare databile după începutul sec. III î.e.n. și a căror circulație este posibil să depășească primul sfert al secolului (Ἀριστοκράτης II, Σώτηρος, Ηασιάδας)

Ștampilele a căror legendă se compune din două nume, respectiv din perioada cronologică B (al doilea, al treilea și începutul ultimului sfert al sec. IV î.e.n.) sînt în număr de 18 (dintre care doar 12 au legenda reconstituită).

---

[35] Nu am inclus în această perioadă cronologică numele lui Μένιππος, pentru care vezi B. A. Vasilenko, *op. cit.*, p. 16.

[36] Forma mai des întîlnită este Ἐπικράτης; vezi, de exemplu, M. Mircev, *op. cit.*, nr. 256.

[37] Y. Garlan, BCH, 109, 1985, p. 728, n. 1 și 2, cu observațiile de la p. 746.

[38] Vezi mai departe și notația noastră din catalog la numărul respectiv.

[39] Și comparativ cu situația dată de M. Lazarov, Izvestija Varna, 16(31), 1980, p. 5-16 și în special p. 14-15, cu care nu putem fi întru totul de acord.

[40] Vezi între altele M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 6-67; idem, Pontica, 16, 1983, în special p. 144-145; și, deasemenea, situația generală a importurilor din Heraclea Pontică înregistrată la M. Lazarov, *op. cit.*, tabel p. 14-15.

Planșa IV

Întrucît distincția tipologică — nume cu sau fără prepoziția ἐπί — are mai puțină valoare cronologică acum, vom considera cele două categorii împreună și ne vom rezuma în continuare la observații de natură onomastică.

O singură remarcă avem de făcut referitor la contextul descoperirii — exemplarele inv. nr. 32391 și 32385 (catalog nr. 64 și, respectiv, 74) au fost găsite împreună cu o ștampilă thasiană datată între anii 350 — 340 î.e.n.[41].

Din punct de vedere onomastic, numele sînt deja cunoscute după exemplare mai vechi apărute la Callatis; noi, cel mult, pot fi considerate asociațiile onomastice de tipul Ἀπολλω (...) — Φιλο (...), Εὐφραῖος — Λύσιος, sau Ἀπολλώνιος — ἐπὶ Σατύρου, ἐπὶ Σκύθα — Ἡρακλείδα.

Ștampila cu nr. inv. 21609 (catalog nr. 72) se regăsește într-un exemplar de la Elisavetskoe, dar cu alt simbol[42]; după cum legenda ἐπί Σκύθα — Ἄκορνος (catalog nr. 73) este cunoscută la Callatis pe un fragment de cărămidă.

Tot o variantă, ținînd de forma ștampilei, este și exemplarul Ἄριστως — ἐπί Σκύθα (catalog nr. 68), aceleași nume dispuse într-un cadru rectangular și cu simbol „ciorchine" regăsindu-se la Brashinskii, 1980, nr. 458 — 603 și M 99 (ultimul datat în al treilea sfert al sec. IV î.e.n.).

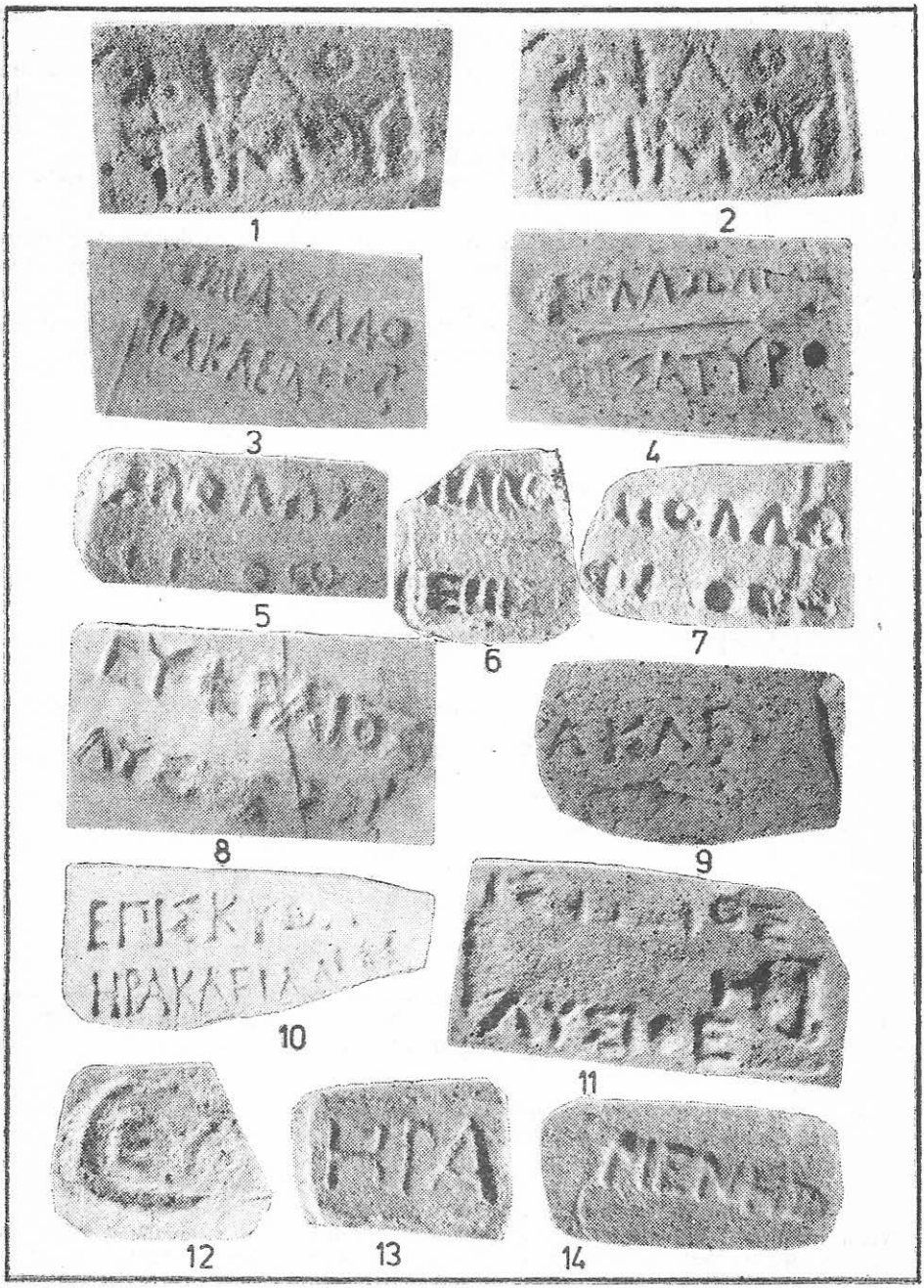
O altă observație care se impune ține de prezența repetată la Albești a acelorași nume : Ἀπολλω (...) — Φιλο (...) — două exemplare, Ἀπολλώνιος — ἐπί Σατύρου ,tot două exemplare (vezi totuși și catalog nr. 83). sau magistratul Σκύθας prezent cu producătorii Ἄκορνος, Ἄριστως, Ἡρακλείδας.

Dacă mai adăugăm și pe cele ale lui Ἀριστοκράτης, Φιλότιμος, sau Νικόστρατος ,discutate mai sus și pentru care am remarcat la timpul potrivit frecvența lor deosebită la Callatis, Bizone sau Varna, se poate vorbi despre o „preferință" din partea cumpărătorilor, proprie unei anumite zone vest-pontice, în care este inclusă și așezarea de la Albești.

În privința ștampilelor cu numele în formă prescurtată sau cu litere disparate, se admite, în general, o perioadă tîrzie de circulație a lor, după începutul sec. III î.e.n. Situația se verifică la Albești prin exemplarul catalog nr. 86, la care ne-am referit mai sus și care apare clar ca datînd dintr-o perioadă ulterioară ștampilelor lui Ἀριστοκράτης. Singura cu o datare timpurie este piesa catalog nr. 89. Situația stratigrafică (— 1,05 m adîncime) și aspectul deosebit al ștampilei (literă perfect marcată, cu înălțimea de 3 cm și deschiderea de 1,5 cm) ne conduc la presupunerea că avem de-a face cu un exemplar timpuriu[43], probabil chiar din prima grupă cronologică.

Cîteva observații generale care se impun privesc prezența la Albești a produselor de Heraclea Pontică pe toată durata circulației lor, din primul sfert al sec. IV î.e.n. pînă la sfîrșitul primului sfert al sec. III î.e.n., posibil pînă la jumătatea secolului.

[41] Vezi mai departe catalogul ștampilelor thasiene, nr. 98 (3).
[42] I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import...*, catalog nr. 305.
[43] Referitor la aceeași ștampilă, vezi mai sus observațiile noastre, p. 42.

Planșa V

Prezența remarcabilă, a exemplarelor din prima perioadă cronologică, situează aceste produse între primele în seria importurilor amforice și în legătură directă cu începuturile existenței așezării de aici.

Din al doilea sfert al sec. IV î.e.n. circulația produselor de Heraclea Pontică se va desfășura paralel cu cea a exemplarelor de Thasos, dar la valori aproape egale cu ale perioadei anterioare (media de creștere anuală este de 0,04), situație remarcată mai departe și pentru Thasos.

Creșterea spectaculară se va produce la sfîrșitul sec. IV — primul sfert al sec. III î.e.n., anunțînd o situație deosebit de activă din viața cetății, care va ocupa tot secolul III î.e.n. și o parte din secolul următor (cum vom vedea, la timpul potrivit, din analiza celorlalte importuri amforice din așezare).

Din sec. III î.e.n. locul produselor heracleene și, mai tîrziu, thasiene, îl vor lua mărfurile de Rhodos și Sinope.

CATALOG

A. ȘTAMPILE CU UN SINGUR NUME (GRUPELE TIPOLOGICE I ȘI IV)

1. Inv. 32367. Albești 1982, S A, c. 45, — 0,50 m (Pl. I/1)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

['Αρίσ]τ

[ιπ]πος

Tip Pridik, 1917, p. 122, nr. 65; Vasilenko, 1974, p. 12; Brashinskii, 1980, M 62.

2. Inv. 32366. Albești 1972, S A, c. 22, — 0,16 m (Pl. I/2)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

['Αρισ]τίππου

Tip Brashinskii, 1980, nr. 152. După aspect, grupa a IV-a.

3. Inv. 31666. Albești, 1978, S C, c. 61, locuință (Pl. I/3)
Ștampilă cu litere în relief aplicată pe gît

['Α]ριστο

βούλου

Pridik, 1917, p. 110, nr. 191 (proveniență necunoscută); Canarache, nr. 727 (considerată cnidiană). Găsită împreună cu exemplare thasiene de la sfîrșitul sec. IV — sec. III î.e.n. — vezi mai departe cat. nr. 114(19) și 116(21) — și cu o ștampilă rhodiană cu numele producătorului Μέντωρ.

4. Inv. 31688. Albești, 1980, S B, martor c. 31-32 (Pl. I/4; Pl. IV/1)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

'Αριστο

κράτεος

Nume răspindit cu predilecție la Callatis, Odessos și Bizone. M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 805-808 și 1157-1158; Gh. Poenaru-Bordea, SCIV, 22, 1971, 3, p. 501, nr. 1 (cu discuția); M. Mircev, nr. 238-254; M. Mircev, G. Tonceva, D. Dimitrov, *Bizone-Karvuna*, nr. 6-12, ș.a. Vezi și discuția noastră în articol, p. 41 și urm.

5. Inv. 31689. Albești, 1980, S B, martor c. 31-32 (Pl. I/5).
Ștampilă englifică aplicată pe gît

'Αριστο

κράτ[εος]

6. Inv. 21610. Albești, 1975, S A (Pl. I/6)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

['Αρ]ιστο

[κρά]τε[ος]

7. Inv. 21794. Albești, 1976, S B, c. 7, — 0,55 m (Pl. I/7)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

['Αρι]στ[ο]

[κρά]τε[ος]

Găsită împreună cu o ștampilă rhodiană.

8. Inv. 33651. Albești, 1984, S D, c. 100, — 0,60 m (Pl. I/8; Pl. IV/2)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

'Αρ[ι]στο

κράτεος

9. Inv. 31697. Albești, 1981, S A, c. 98, — 0,50 m (Pl. I/9)
Ștampilă englifică aplicată pe toartă

'Αριστο

κράτεο[ς]

10. Inv. 14382. Albești, 1977, S B, c. 121 (Pl. I/10; Pl. IV/4)
Ștampilă englifică aplicată pe toartă

'Αριστο

κράτε[ος]

Aflată împreună cu ștampile ale lui Φιλότιμος (cat. nr. 58, 59).

11. Inv. 32430. Albești, 1982, S A, c. 36, — 0,60 m (Pl. I/11)
Ștampilă englifică aplicată pe toartă

'Αρι[στ]ο

κράτεο[ς]

Aflată împreună cu ștampile ale lui Νικόστρατος (cat. nr. 47, 48, 49).

12. Inv. 31687. Albești, 1981, S B, c. 2, la nivelul pavajului (Pl. I/12; Pl. IV/3)
Ștampilă englifică aplicată pe toartă

'Αριστο

κράτ[εος]

13. Inv. 14374. Albești, 1978, S C, c. 44, — 0,90 m, în partea exterioară a zidului de incintă (Pl. I/13)
Ștampilă englifică aplicată pe toartă

'Αριστο

κράτ[εος]

Găsită în același context cu o ștampilă thasiană Πυδιων (mai departe, cat. nr. 111(16)

14. Inv. 31699. Albeşti, 1971, S B, c. 98, — 0,25 m (Pl. I/14)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă

'Αριστο

[κράτ]εος

15. Inv. 31651. Albeşti, 1979, S B, martor, c. 3-4, — 0,65 m (Pl. I/15)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă

'Αρι[στο]

κράτε[ος]

16. Inv. 31669. Albeşti, 1978, S B, martor c. 3-4, — 0,65 m (Pl. I/16)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă

['Αριστο]

[κ]ράτεος

17. Inv. 22017. Albeşti, 1979, S B, c. 11, — 0,60 (Pl. I/17)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă

'Αριστο

κράτεος

18. Inv. 31654. Albeşti, 1979, S B, c. 91, — 0,58 m (Pl. I/18)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă

['Αρ]ι[στο]

κράτεο[ς]

19. Inv. 32364. Albeşti, 1981, S B, c. 2, — 0,45 m (Pl. I/19)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă

['Αρισ]το

[κρά]τεος

Găsită împreună cu ştampila rhodiană a producătorului Ξενότιμος.

20. Inv. 33681. Albeşti, 1985, S A, c. 15-22 (Pl. I/20; Pl. IV/7)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă

'Αριστοκράτεος

21. Inv. 31673. Albeşti, 1980, S B, c. 31, — 0,60 m (Pl. I/21; Pl. IV/5)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă

['Α]ριστοκράτε[ος]

22. Inv. 31590. Albeşti, 1979, S B, c. 32, — 0,55 m (Pl. I/22)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă

['Α]ριστοκράτ[εος]

23. Inv. 31597. Albeşti, 1981, S B, c. 82, sub lentila de piatră tasată (Pl. I/23)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă ; *sigma* lunar

'Αριστο

κράτεο[ς]

'Αριστοκράτης II. Găsită împreună cu ştampila rhodiană inv. 14112.

24. Inv. 31658. Albeşti, 1979, S B, c. 83, sub lentila de piatră tasată (Pl. I/24).
Ştampilă englifică aplicată pe toartă ; *sigma* lunar

'Αριστ[ο]

κράτε[ος]

25. Inv. 31698. Albeşti, 1981, S B, c. 151, — 0,75 m (Pl. I/25)

Ștampilă englifică aplicată pe toartă; *sigma* lunar

'Αριστο

κράτε[ος]

Găsită împreună cu ștampila rhodiană a eponimului Καλλικρατίδας I.

26. Inv. 31599. Albești, 1981, S B, c.. 131 (Pl. I/26; Pl. IV/6)
Ștampilă englifică cu cadru, pe un singur rînd

'Αρίστ[ων ?]

Pentru 'Αρίστων (?) (?), vezi Canarache, nr. 462, încadrat de M. Lazarov, *Heraclea*, în grupa I (vezi Izvestija Varna, 16(31), 1980, p. 14 și 16). La Pridik, 1917, numele lui 'Αρίστων apare întotdeauna însoțit de un altul ; la fel și la Brashinskii, 1980, nr. 351-353, 399-403, 458-463 etc.

27. Inv. 14144. Albești, 1977, S C, c. 66, — 0,45 m (Pl. I/27 ; Pl. IV/8)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

Βακχίου

Un producător Βάκχος este menționat de B. N. Grakov, *Englificeskie kleima...*, p. 186. La Brashinskii, 1980, nr. 161, numele Βάκχιος apare într-o ștampilă în formă de cruce.

28. Inv. 31691. Albești, 1980, S B, c. 56, — 0,80 m (Pl. I/28)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

Βα[.]α

.τιω[.]

29. Inv. 32369. Albești, 1982, S A, c. 45, — 0,50 m (Pl. I/29)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

[Δ]αμ[ο]

[φῶν]

Reconstituire ipotetică după Pridik, 1917, p. 123, nr. 81, reluat de Vasilenko, 1974, p. 13; mai puțin probabil numele lui [Δ]αμ | [οξέ(νο)υ] după Brashinskii, 1980, nr. 163-165. Găsită în context cu 'Αρίστιππος (cat. nr. 1).

30. Inv. 14126. Albești, 1977, S C, c. 48-49 (Pl. I/30)
Ștampilă in relief aplicată pe gît

Εἰρη

ναίου

M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 815. Alte exemplare tot la Callatis, vezi Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 5-6, 1935-1936, p. 301, nr. 45; idem, Dacia, 7-8, p. 270, nr. 86.

31. Inv. 14387. Albești, 1977, S B, c. 121 (Pl. I/31)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

'Επικ[ρ]

άτο[υ]

Brashinskii, 1980, nr. 182. Numele apare și la Callatis, pe un exemplar inedit aflat la muzeul din Constanța (inv. 10588)

32. Inv. 21606. Albești, 1977, S B, 78, — 0,68 m (Pl. II/33; Pl. IV/9)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

'Ηρακλ[ε]

ίτου

Variante în forma 'Ηρακ[λε(ί)το(υ) sau 'Ηρακ[λέτο, unele dispuse retrograd, la Pridik, grad, la Pridik, 1917, p. 124, nr. 115; Gr. Avakian, CNA, 5, nr. 49-50, 1924, p. 8, nr. 12; Brashinskii, 1980, nr. 211.

33. Inv. 31591. Albeşti, 1979, S B, c. 91, — 0,95 m (Pl. II/34)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

'Ηρ<ο>α
κλ[ε ί τ](ου) ?

Reconstituire ipotetică; pentru forma 'Ηρα|κλείτου, vezi mai sus, nr. 32.

34. Inv. 31585. Albeşti, 1979, S B (Pl. II/35)
Ştampilă în relief aplicată pe gît

['Ηρακ]λε
[ό]ντου

M. Mircev, nr. 289, tabl. XXXVII/4 (dată cu centru de producţie necunoscut). M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 825, numele apare într-o ştampilă englifică şi fără linie între cele două rînduri.

35. Inv. 14395. Albeşti, 1977, S B, martor c. 28-29, — 0,90 m (Pl. I/32)
Ştampilă în relief aplicată pe gît

['Ηρακλε
[ό]ντο[υ]

36. Inv. 33653. Albeşti, 1984, S A, c. 51, — 0,65 m (Pl. II/36)
Ştampilă englifică aplicată pe gît
Rîndul al 2-lea scris răsturnat.

'Ηροδ
[ώ]ρο[ς]

Numele apare la N. Conovici, Cr. Muşeţeanu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 545-546, nr. 21; I. Barnea, Rev. Muz., 3, 1966, 2, p. 157.

37. Inv. 14142. Albeşti, 1975, S A, c. 9, — 0,75 m (Pl. II/37)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

['Ί]δου

Pridik, 1917, p. 125, nr. 123.

38. Inv. 14371. Albeşti, 1978, S A, c. 29, — 1,10 m (Pl. II/38; Pl. IV/10)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Κόκκο[υ]

Un producător Κόκκος este menţionat de B. N. Grakov, *Englificeskie kleima...*, p. 139.

39. Inv. 31598. Albeşti, 1981, S-B, c. 142, — 0,80 m (Pl. II/39)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Μένης

Nume frecvent nu numai în sudul Dobrogei şi pe litoralul bulgar, ci şi în interiorul ţinutului. Vezi, de exemplu, Canarache, nr. 472; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Callatis, nr. 834-838; idem, SCIV, 19, 1968, 1, p. 59, nr. 80; M. Mircev, nr. 260; M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 33, nr. 10-11; Cr. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia, NS, 22, 1978, p. 175 etc.

40. Inv. 14107. Albeşti, 1977, S C, c. 62, — 0,45 m (Pl. II/40; Pl. IV/11)
Ştampilă englifică aplicată pe gît; *niu* invers.

Μένης

Găsită împreună cu o ştampilă a eponimului rhodian Ἀγέστρατος.

41. Inv. 33650. Albeşti, fără date de săpătură (Pl. II/41; Pl. V/14)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Μένης

42. Inv. 14123. Albeşti, 1977, S C, martor c. 49-50, — 0,60 m (Pl. II/42; Pl. IV/12)
Ştampilă englifică aplicată pe toartă.

Μενίππου

M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 839.

43. Inv. 14113. Albești, 1976, S B (Pl. II/43)
Ștampilă englifică aplicată pe toartă

Μενίππου

44. Inv. 14131. Albești, 1977, S C, c. 47 (Pl. II/44)
Ștampilă englifică aplicată pe toartă

Μενίππου

45. Inv. 32428. Albești, 1982, S A, c. 45, — 0,40 m (Pl. II/45)
Ștampilă în relief aplicată pe git

Νικοστράτου

Canarache, 475 (citit Νικοσπαίος) ; M. Mircev, nr. 262 ; M. Irimia, *loc. cit.*, p. 33, nr. 12; Cr. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, *loc. cit.*, p. 176, nr. 17; L. Buzoianu, Pontica, 12, 1979, p. 88, nr. 25 etc.

46. Inv. 14127. Albești, 1977, S C, martor, c. 66-49, — 0,75 m (Pl. II/46)
Ștampilă în relief aplicată pe git

Νικο[στράτου]

47. Inv. 33636. Albești, 1982, S A, c. 38, — 0,60 m (Pl. II/47)
Ștampilă în relief aplicată pe git

Νικοσ[τρά]του

48. Inv. 33637. Albești, 1982, S A, c. 38, — 0,60 m (Pl. II/48)
Ștampilă în relief aplicată pe git

Νικοσ[τρά]του

49. Inv. 32429. Albești, 1982, S A, c.. 38, — 0,60 m (Pl. II/49)
Ștampilă în relief aplicată pe git

[Νικοστρά]του

Exemplarele catalog 47, 48 și 49 au fost aflate în context cu o ștampilă Ἀριστοκράτης I (cat. nr. 11).

50. Inv. 33626. Albești, 1982, S D, c. 95, — 0,53 m (Pl. II/50)
Ștampilă în relief aplicată pe toartă

[Νικόστρ]ατος

51. Inv. 14393. Albești, 1977, S B, c. 112 (Pl. II/51)
Ștampilă englifică aplicată pe git; *niu* invers.

Νό

[σσ]ος

Reconstituire ipotetică. Nume frecvent la Pridik, 1917, în ștampile cu două nume, sau un singur nume însoțit de al doilea prescurtat: p. 120, nr.19-21, 32; p. 123, nr. 138-142; Brashinskii, 1980, nr.. 221, 222. Mai puțin probabil Ὄνασσος ,pentru care vezi Vasilenko, 1974, p. 23 și Brashinskii, 1965, tabl. II/2; deasemenea, Brashinskii, 1980, nr. 321-322.

52. Inv. 31671. Albești, 1979, S B, c. 22, — 0,60 m (Pl. II/52; Pl. IV/13).
Ștampilă englifică aplicată pe git; scriere retrogradă; *sigma* lunar.

[Η]ασιάδα

В. N. Grakov, *Englificeskie kleima...*, p. 190; Pridik, 1917, p. 119, nr. 4 (ștampilă cu două nume); la fel, Brashinskii, 1980, nr. 371-372. Cel mai apropiat de exemplarul nostru este o ștampilă de la Callatis, vezi Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 7-8, p. 264, nr. 52, pentru care se propun întregirile Πασι[ῶν] sau Πασι[χάρης].

53. Inv. 21611. Albești, 1975, S A (Pl. II/53)
Ștampilă englifică aplicată pe git

[Σ]άτυρο[ς]

C. Iconomu, Pontice, 1, 1968, p. 251, nr. 3/c.

54. Inv. 21608. Albeşti, 1976, S B (Pl. II/54)
Ştampilă englifică aplicată pe gît; scriere retrogradă; *sigma* lunar.

Cωκρ[άτης]

M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 862; M. Mircev, nr. 264.

55. Inv. 33611. Albeşti, 1982. S D, c. 91, — 0,65 m (Pl. II/55; Pl. IV/14)
Ştampilă în relief aplicată pe gît; *sigma* lunar; *omega* cursiv.

Cωκρά[της]

56. Inv. 14369. Albeşti, 1978, S C, c. 42, — 0,70 m (Pl. II/56; Pl. IV/15)
Ştampilă englifică aplicată pe gît; *sigma* lunar

Cώτηρος

Variante din grupa I, la Pridik, 1917, p. 126, nr. 162; Brashinskii, 1980, nr. 242 şi M 48, M 75.

57. Inv. 31575. Albeşti, 1980, S B, c. 36, — 0,40 m (Pl. II/57; Pl. IV/16)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Φίλω[ν]

Pridik, 1917, p. 126, nr. 165, preluată de Vasilenko, 1974, p. 14

58. Inv. 14378. Albeşti, 1977, S B, c. 121 (Pl. II/58 ; Pl. V/2)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Φιλο

τίμου

Găsită împreună cu o ştampilă Ἀριστοκράτης (cat. nr. 10).
M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 1159 (pe toartă) şi 1160 (pe gît); C. Iconomu, *loc. cit.*, p. 251, nr. 3/b.

59. Inv. 14383. Albeşti, 1977, S B, c. 121 (Pl. II/59).
Ştampilă englifică aplicată pe gît

[Φ]ιλο

τίμου

Aflată în acelaşi context cu exemplarul anterior.

60. Inv. 21987. Albeşti, 1978, S A, c. 53, — 0,60 m (Pl. II/60 ; Pl. V/1)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Φιλο

τίμου

Găsită în context cu o ştampilă thasiană Νικοδήμος I, cat. 109 (14).

61. Inv. 21863. Albeşti, 1976, S B, c. 6, — 0,70 m (Pl. II/61)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

[Φιλο]

τίμου

Găsită împreună cu ştampila rhodiană a producătorului Ἀρτεμίδωρος.

62. Inv. 33683. Albeşti, 1985, S B, c. 63, — 0,60 m (Pl. III/62)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Φιλο

[τίμου]

B. ȘTAMPILE CU DOUĂ NUME (GRUPELE TIPOLOGICE II ȘI III)

63. Inv. 33652. Albești, 1984, S A, c. 58, — 0,60 m (Pl. III/63; Pl. V/3)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

[ἐπ]ὶ Ἀγασίλλο[υ]

kantharos

Ἡρακλείδ[ας]

Grupa a III-a tîrzie, perioada B.

64. Inv. 32391. Albești, 1982, S D, c. 92, — 0,70 m (Pl. III/64; Pl. V/4)
Ștampilă englifică aplicată pe gît.

Ἀπολλώνιος

lance

ἐπὶ Σατύρο[υ]

Grupa a III-a tîrzie perioada B

Găsită în context cu ștampila thasiană inv. 32437, cat. nr. 96 (3).

65. Inv. 32388. Albești, 1982, S D, c. 95, — 0,53 m (Pl. III/65; Pl. V/6).
Ștampilă englifică aplicată pe gît; *pi* scris răsturnat; rîndul 1 dispus retrograd.

[Ἀπ]ολλώ[νιος]

lance (?)

ἐπὶ Σ[ατύρου]

Reconstituire ipotetică după exemplarul anterior..

66. Inv. 31683. Albești, 1978, S A, c. 30, — 0,60 m (Pl. III/66; Pl. V/5)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

Ἀπολλ[ω(...)]

simbol neclar (caduceu?)

Φιλο(...)

Grupa a II-a tîrzie, perioada B.

67. Inv. 33682. Albești, 1985, S A, c. 29
Ștampilă englifică aplicată pe gît

[Ἀ]πολλω (...)

caduceu?

Φιλλο (...)

68. Inv. 33625. Albești, 1982, S D, c. 95, — 0,53 m (Pl. III/68)
Ștampilă englifică aplicată pe gît, dispusă în unghi

Ἀριστως

ἐπὶ Σκύθα

Grupa a III-a tîrzie, perioada B

Aceleași nume, Brashinskii, 1980, nr. 458-463 și M 99.

69. Inv. 14372. Albești, 1978, S A, c. 29 (pl. III/69)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

Εὔπορ[ος]

caduceu

[.....]

Pentru Εὔπορος cu diverse nume și cu simbol, în general, „kantharos", vezi Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 1.1924, p. 155, nr. 26; C. Tafrali, AArh., 1, 1927, 1, p. 38; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis, nr. 818.*

70. Inv. 22023. Albeşti, 1979, S B, martor, c. 61-62, — 0,60 m (Pl. III/70; Pl. V/8)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Εὐφραῖος
kantharos
→
Λύσιος

Grupa a II-a tîrzie.

În diverse alte combinaţii nume frecvente la Callatis. Vezi, de exemplu, Th. Sauciuc-Săveanu, loc. cit., p. 155, nr. 25; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis* ; nr. 819-821; L. Buzoianu, Pontica, 12, 1978, p. 88, nr. 21.

71. Inv. 21607. Albeşti, 1975, S B (Pl. III/71; Pl. V/9)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Ἡρακλεί(δα)
caduceu
→
[.....] P [..]

Pentru Ἡρακλείδας, vezi Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 5-6, 1935-1936, p. 268, nr .20.

Vezi, deasemenea, Brashinskii, 1980, nr. 295-302 (grupa a II-a) şi nr. 349, 383-384, 413, 414, 433, 439 (grupa a III-a).

72. Inv. 21609. Albeşti, 1975, S B (Pl. III/72; Pl. V/11)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

Ἰστετῖος
kantharos
→
Λυσίθε(ος)

Grupa a II-a tîrzie.

Aceeaşi legendă, Brashinskii, 1980, p. 164, nr. 305 (simbol „ciorchine"). Λυσίθεος apare înregistrat la Callatis, vezi Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 1, 1924, p. 155, nr. 25-27 preună cu Εὐφραῖος, Εὔπορος, Χαίρεσι.

73. Inv. 14373. Albeşti, 1978, la suprafaţa solului (Pl. III/73)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

ἐπὶ Σκύθα

Ἄκο[ρνος]

Grupa a III-a tîrzie.
Aceeaşi legendă apare la Callatis pe un fragment de cărămidă, Th. Sauciuc-Săveanu, loc. cit., p. 156, nr. 30 şi fig. 74. Pentru magistratul Σκύθας cu diverse nume, vezi Brashinskii, 1980, nr. 456-466.

74. Inv. 32385. Albeşti, S D, c. 92, — 0,65 m (Pl. III/74; Pl. V/10)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

ἐπὶ Σκύθα
kantharos
→
Ἡρακλείδα

Grupa a III-a tîrzie.

C. ŞTAMPILE CU LEGENDA NEÎNTREGITĂ

75. Inv. 14141. Albeşti, 1976, S B, c. 49, — 0,10 m (Pl. III/75)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

[.A] IƆAH

Probabil numele Πασιάδας (?), pentru care vezi mai sus, cat. nr. 52..

76 Inv. 32362. Albești, 1978, S D, c. 8, — 0,05 m (Pl. III/76)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

[. . . .] ΙΗΑ [. .]

77. Inv. 32376. Albești, 1981, S A, c. 96, — 0,50 m (Pl. III/77)
Ștampilă în relief aplicată pe gît

[. . . .] ισκος

Putem presupune un Σατύρισκος sau Φίλισκος . Pentru al doilea nume, vezi Brashinskii, 1980, nr. 244-247. Pentru Σατύρισκος , Pridik, 1917, p. 126, nr. 149 și M. Mircev, nr. 263 (in ambele cazuri însoțit de un al doilea nume).

78. Inv. 32371. Albești, 1978, S B, martor c. 3 — 4, — 0,65 m (Pl. III/78)
Ștampilă cu litere în relief aplicată pe gît

[. . . . .] ισκ[ου]

Vezi și exemplarul anterior.

79. Inv. 33633.. Albești, 1982, S C, c. 60, — 0,30 m
Ștampilă cu litere în relief aplicată pe gît

[. . . . .] ΜΟΥ

80. Inv. 32375. Albești, 1985, passim (Pl. III/79)
Ștampilă englifică aplicată pe gît; dispunere în unghi.

Σπίν|θα(ρος) Ο (. . . .)

Σπίνθαρος, in diverse combinații de nume, la Pridik, 1917, p. 122, nr. 64); Brashinskii, 1980, nr. 276, 325, 330, 341, 523 și M. 93. Numele apare și la Callatis, vezi C. Iconomu, Pontice, 1, 1968, p. 251, nr. 3a.

81. Inv.. 32368. Albești, 1981, S A, c. 105, — 0,50 m (Pl. III/80).
Ștampilă englifică aplicată pe gît

[. . . . .] ΑΣ
amforă
——→
[. . . . .] ΟΣ

Putem reconstitui ipotetic după Dacia, 5-6, p. 255-256, nr.. 20 i :

['Ηρακλείδ]ας
amforă culcată
['Απολλώνι]ος

82. Inv. 31682. Albești, 1978, S A, c. 29, — 0,35 m (Pl. III/81)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

[. . . . .] ΙΟ
[. . . . .] ΑΚ

Vezi totuși M. Lazarov, Izvestija Varna, 11 (26), 1975, p. 135, nr. 29 și tabl. IV.

83. Inc. 33654. Albești, 1984, S D, c. 100, — 0,40 m (Pl. III/82)
Ștampilă englifică aplicată pe gît

[. . . . .] ΣΙΟΣ [Αὐ]σιος
probabil tipul
[. . . . .] ΟΣ [. . . .]ος

84. Inv. 22024. Albești, 1979, S B, martor c. 61-62 (Pl. III/83)
Ștampilă englifică, probabil cu două nume, dintre care unul este precedat de prepoziția ἐπί ; scriere retrogradă. Vezi totuși și în acest catalog, piesa inv. 32388 (catalog nr. 65).

ΕΗ [. . . . .]
[. . . . . .]

85. Inv. 33634. Albeşti, 1982, S D, c. 92, — 0,70 m
Fragment gît amforă de Heraclea Pontică, cu urmele unei ştampile dispuse în triunghi. Ştampilă ilizibilă. Găsită în context cu ştampila catalog nr. 64 şi cu ştampila thasiană, cat. nr. 98 (3).

86. Inv. 33638. Albeşti, 1982, S A, c. 38, — 0,75 m
Fragment gît amforă de Heraclea Pontică, cu urmele unei ştampile dispuse într-un cadru rectangular (4 x 1 cm). Ştampila ilizibilă.

D. ŞTAMPILE CONSTÎND DINTR-UN NUME ÎN FORMĂ PRESCURTATĂ SAU DIN LITERE DISPARATE

87. Inv. 31659. Albeşti, 1979, S B, c. 91, — 0,35 m (Pl. III/84)
Ştampilă cu litere în relief şi cadru aplicată pe gît

ΔΙ

Brashinskii, 1980, nr. 481.

88. Inv. 32363. Albeşti, 1982, S A, c. 37, — 0,55 m (Pl. III/85; Pl. V/12)
Ştampilă englifică cu cadru, aplicată pe gît

ΕΥ

Pridik, 1917, p. 143, nr. 3
Aceeaşi monogramă, însoţită în partea stîngă de un „ciorchine". Arh. SSSR, 1970, D 1-27, p. 95, nr. 201 (=Pridik, p. 124, nr. 101), datată în sec. III i.e.n. (D. B. Şelov).

89. Inv. 31674. Albeşti, 1978, S B, c. 48, — 1,05 m (Pl. III/90; Pl. IV/17)
Ştampilă englifică aplicată pe gît; între hastele unui *eta* dispus simbolul „ghioagă"; înălţimea literei = 3 cm.

90. Inv. 31670. Albeşti, 1978, S B, 37, — 0,85 (Pl. III/86; Pl. V/13)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

ΗΡΑ

Brashinskii, 1980, nr. 485; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 826; M. Mircev, G. Tonceva, D. Dimitrov, *Bizone — Karvuna*, p. 41, nr. 13-14 şi tabl. II/1-2, întregite Ἡρα(κλείδης).

91. Inv. 21612. Albeşti, 1976, S A, c. 1 (Pl. III/87)
Ştampilă englifică aplicată pe gît

ΗΡΑ

92. Inv. 31576. Albeşti, 1980, S B, c. 36, — 0,50 m
Ştampilă englifică aplicată pe gît

ΗΡΑ

93. Inv. 32433. Albeşti, 1978, S B, c. 62
Ştampilă englifică aplicată pe gît

ΝΙ

Brashinskii, 1965, pl. III/9; idem, 1980, nr. 489-505

94. Inv. 31550. Albeşti, 1976, S A, c. 29 (Pl. III/89)
Gît cilindric îngust ; ştampilă englifică aplicată pe gît.

ΦΙ

Brashinskii, 1980, nr. 509, Φ şi nr. 510 ΦΙ sau ΙΦ (cu litere în relief).

95. Inv. 32374. Albeşti, 1981, S A, c. 56, — 1,15 m (Pl. III/88)
Cerc incizat

O

M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 33, pe gîtul unei amfore cu ştampila Νικόστρατος apare şi un cerc incizat. La fel de bine, la noi, avînd în vedere aspectul fragmentului de amforă păstrat, semnul respectiv putea face parte dintr-un nume.

INDICE DE NUME

Ἀγάσιλος	63	Ἡρακλέοντος	34, 35
Ἄκορνος	73	Ἡροδώρος	36
Ἀπολλω(...)	66, 67	Ἴδος	37
Ἀπολλώνιος	64, 65	Ἰστιεῖος	72
Ἀρίστιππος	1, 2	Κόκκος	38
Ἀριστόβουλος	3	Λυσίθεος	72
Ἀριστοκράτης	4, 25	Λύσιος	70
Ἄριστων	26	Μένης	39 — 41
Ἄριστως	68	Μένιππος	42 — 44
Βάκχιος	27	NI	93
Βα[.]α.τιων	28	Νικόστρατος	45 — 50
Δαμοφῶν	29	Νόσσος	51
ΔΙ	87	Ηασιάδας	52, 75 (?)
Εἰρηναῖος	30	Σάτυρος	53, 64, 65
Ἐπικράτης	31	Σκύθας	68, 73, 74
ΕΥ	87	Σπίνθαρος	30
Εὔπορος	69	Σωκράτης	54, 55
Εὐφραῖος	70	Σώτηρος	56
Η	89	ΦΙ	94
Ηρα	90 — 92	Φιλλο(...)	66, 67
Ἡρακλείδας	63, 71, 74	Φιλότιμος	58 — 62
Ἡράκλειτος	32, 33	Φίλων	57

INDICE DE SIMBOLURI

amforă	81
caduceu	69, 71, 66 (?), 67 (?)
ghioagă	89
kantharos	63, 79, 72, 74
lance	64, 65

PRESCURTĂRI FOLOSITE

Brashinskii, 1965 — I. B. Brashinskii, *Keramiceskie kleima Gheraklei Pontiiskoi*, NE, 5, 1965, p. 10 — 27

Brashinskii, 1980 — I. B. Brashinskii, *Greceskii keramiceskii import na nijnem Donu v V—III vv. do n.e.*, Leningrad, 1980

Canarache — V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, EA, 1957

B. N. Grakov, *Englificeskie kleima....* — B. N. Grakov, *Englificeskie kleima na gorlah nekatorih ellininisticeskih ostrodonnih amfor*, Trudi GIM, 1, 1926, p. 165 — 206

M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis* — M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Amphoras stamps from Callatis and south Dobrudja*, Dacia, NS, 13, 1969, p. 127 — 282

M. Lazarov, *Heraclea* — M. Lazarov, *Razprostranenieto na herakleiskite amfori i peciati v*

Trakiia, Izvestija Varna, 16 (31), 1980, p. 5 — 20

M. Mircev — M. Mircev, *Amfornite pečati ot muzeia viv Varna*, Sofia, 1958

M. Mircev, G. Tonceva, D. Dimitrov, *Bizone — Karvuna* — M. Mircev, G. Tonceva, D. Dimitrov, *Bizone — Karvuna*, in Bulletin de la société archeologique a Varna, 13, 1963, p. 37 — 42

Pridik, 1917 — E. M. Pridik, *Inventarnii katalog kleim na amfornih ručkah i gorliškah i na cerepiţah Ermitajnovo sobraniia*, Petrograd, 1917

Vasilenko, 1974 — B. A. Vasilenko, *O haraktere kleimeniia gherakleiskih amfor v pervoi polovine IV v. do n.e.*, NE, 11, 1974, p. 3 — 25.

IMPORTATIONS D'AMPHORES À ALBEŞTI (DÉPARTEMENT DE CONSTANTZA): HÉRACLÉE PONTIQUE

Résumé

A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu

L'ouvrage inaugure un cycle plus vaste de rapports concernant l'importation, faite au fil du temps, dans l'habitat gréco-indigène d'Albeşti, localité située sur le territoire de la *chora* appartenant à la colonie Callatis du Pont-Gauche.

L'importation d'Héraclée Pontique, la plus fréquente pour l'intervalle des IV-e — III siècles av. n. è., est étudiée au courant de toute la durée de la circulation des marchandises en question, depuis le premier quart du IV-e siècle av. n.è. jusqu'à la fin du premier quart du III-e siècle av. n. è., peut-être jusqu'à la mottié de ce siècle.

En ce qui concerne les périodes de circulation de ces objets, les auteurs s'appuient sur les chronologies consacrées dans la littérature de spécialité, auxquelles ils ajoutent des remarques personnelles rapportées au contexte archéologique dans le cadre duquel sont apparues les pièces et, surtout, les timbres de Thasos et Rhodes, datées d'une manière plus circonscrite.

La présence de certains exemplaires du début du IV-e s. av. n. è. situe les produits en provenance d'Héraclée parmi les premières amphores importées à Albeşti et en directe liaison avec l'existennce de l'habitat y situé.

A partir du second quart du IV-e s. av. n. è., la circulation des produits d'Héraclée Pontique se déroulera en parallèle avec celle des produits de Thasos, pour que plus tarde, à la fin du IV-e — début du III-e siècles av.. n. è., elle connaisse une fréquence particulière, explicable par la circulation générale des marchandises dans le monde hellénistique et par la situation particulière de la Callatide — par conséquent de son territoire, aussi, surtout pendant la première moitié du III-e s. av. n. è.

Liste des illustrations

Fig. 1. — La zone du site fortifié gréco-autochtone d'Albeşti

Fig. 2. — Le site fortifié gréco-autochtone d'Albeşti (dép. de Constantza). Secteurs A, B, C et D. Recherches 1974-1984

Fig. 3. — Le site d'Albeşti. Recherches dans le secteur E.

IMPORTURI AMFORICE LA ALBEȘTI (JUD. CONSTANȚA): THASOS

MARIA BĂRBULESCU, LIVIA BUZOIANU
N. CHELUȚĂ-GEORGESCU

Între amforele ștampilate care au constituit obiect de comerț în lumea antică încă din sec. V î.e.n.[1], produsele de Thasos au ocupat o poziție privilegiată, recunoscută ca atare de izvoarele literare și istorice[2] și documentată de răspîndirea mărfurilor acestui centru pe o vastă arie geografică. Preocupărilor mai vechi din acest domeniu[3] li se adaugă altele de dată mai recentă, datorate îndeosebi școlii franceze de arheologie, care a căutat și a reușit să imprime direcții noi de cercetare în studiul produselor amforice[4].

Înainte de a trece la observații legate de prezentarea strictă a materialelor care constituie obiectul comunicării noastre, considerăm necesare cîteva precizări la care au ajuns acești cercetători și care privesc, între altele, semnificația timbrajului și propuneri de stabilire a unor cronologii pe baza datelor oferite de săpăturile arheologice întreprinse chiar în insula Thasos[5].

Astfel, pornindu-se de la tipologia ștampilelor vechi, la care unul din nume aparține eponimului, iar celălalt unui non-eponim (producător

[1] Nu ne referim aici la vasele grecești ștampilate cu litere izolate sau embleme, de la sfîrșitul sec. VI — începutul sec. V î.e.n. Vezi și V. Grace, Hesperia, Suppl. 10 (1956), p. 122. Proto-timbrajul thasian s-ar situa în ultimul sfert al sec. V î.e.n., dar nu este exclus ca el să fi început și mai devreme. Vezi în acest sens și V. Grace, AJA, 50 (1946), p. 31, n. 3 și Y. Garlan, BCH, Suppl. 13 (1986), p. 268 (notat mai departe numai prin anul de apariție). Începutul timbrajului thasian cu legendă este plasat, în general, la sfîrșitul sec. V î.e.n. Vezi Y. Garlan, *ibidem*.

[2] Vezi amplul studiu al lui Fr. Salviat, BCH, Suppl. 13 (1986), p. 145-195.

[3] Între aceste preocupări selectăm : V. Grace, AJA, 50 (1946), p. 31-38 ; eadem, Suppl. 10 (1956), p. 122-138 ; A. M. Bon — A. Bon, *Les timbres amphoriques* de Thasos, 1957 ; Iu. G. Vinogradov, NS, 10 (1972), 2.

[4] Vezi recentele lucrări ale simpozionului de la Athena din septembrie 1984, publicate în BCH, Suppl. 13 (1986), în special cap. II, p. 145-362, consacrat producției și comerțului de vin și amfore din Thasos ; deasemenea, Y. Garlan, Annales, 37 (1982), p. 837-845; idem, în *Trade and famine in classical antiquity*, ed. P. Garnsey, C. R. Whittaker, 1983, p. 27-35.

[5] Vezi mai sus nota 4; deasemenea, Y. Garlan, BCH, 90 (1966), p. 586-652; idem, *Thasiaca*, BCH, Suppl. 5 (1979), p. 213-268; M. Debidour, *ibidem*, p. 269-314; din nou Y. Garlan, BCH, 109 (1985), p. 727-746.

sau, mai puțin probabil, alt personaj cu funcție analogă), s-a stabilit[6] că numele de pe ștampilele de tip recest aparțin unui magistrat (fals-eponim)[7] a cărui funcție este anuală. Termenul de κεραμάρχης, contrar celor postulate anterior[8], desemnează nu pe magistratul-eponim, ci pe fabricant[9]. După cum a indicat și Y. Garlan în urma descoperirii unui timbru vechi al lui Ηυθίων pe o ștampilă a cărei tipologie se verifică și la Albești, titlul de κεραμάχης este atribuit nu lui Ηυθίων (eponim), ci celuilalt nume, în cazul nostru probabil Ηυλάδης [10].

În cazul ștampilelor recente *atributul* desemnează *fabricantul* și este reînnoit la fiecare eponimat. De aici s-a desprins regula, verificată în mare, privind unicitatea atributului care însoțește, într-un anumit atelier, numele unui anumit eponim și care a permis stabilirea producției unor ateliere și separarea, într-un atelier dat, a produselor proprii de altele, specifice altor ateliere din insulă[11].

În privința cronologiei, ștampilele de tip vechi sînt repartizate în grupe cronologice notate de la A la G[12], și a căror perioadă de circulație, divizată, se întinde de la sfîrșitul secolului V / începutul secolului IV î.e.n. pînă în 340 î.e.n. De notat că datări absolute au fost stabilite doar ultimelor două grupe, respectiv F (grupa lui 'Αριστα γόρας. 370-350 î.e.n.) și G (perioada de activitate a lui Δημάλκης 350-340 î.e.n.[13]).

Schița de cronologie a ștampilelor de tip recent propusă de M. Debidour[14] are în vedere o perioadă de aproape un secol — 340 — cca. 250 î.e.n., cu observația că timbrajul continuă la Thasos și după 250 î.e.n., dar este mai puțin cunoscut. Unul din criteriile care au stat la baza acestei cronologii este legat de apariția grafiei cu *sigma lunar* la începutul sec. III î.e.n. Noua grafie nu exclude existența și după această dată a ștampilelor cu sigma barat — de exemplu Κύρις, cum vom vedea mai departe, sau folosirea la același eponim a ambelor grafii (cum este cazul lui Νικόδημος. Pornind apoi de la datarea complexelor de descoperire și în funcție de prezența sau absența eponimilor în fiecare din aceste complexe, paralel cu calcularea numărului de eponimi pentru perioada dată, se ajunge la o repartizare a numelor pe grupe cronologice, fiecare cu o durată de 10-15 ani. M. Debidour dă o numerotare și o datare strictă pri-

[6] Vezi tot nota 4.

[7] Numit astfel pentru a-l distinge de arhontele-eponim ; vezi Y. Garlan, *Annales*, p. 838.

[8] M. Debidour, *Thasiaca*, p. 274-275 ; vezi însă reconsiderarea problemei tot M. Debidour, BCH, Suppl. 13 (1986), p. 314 și n. 19 (notat mai departe numai prin anul de apariție). Vezi și Y. Garlan, 1986, p. 231, n. 44.

[9] Y. Garlan, 1986, p. 273 și în special nr. 91.

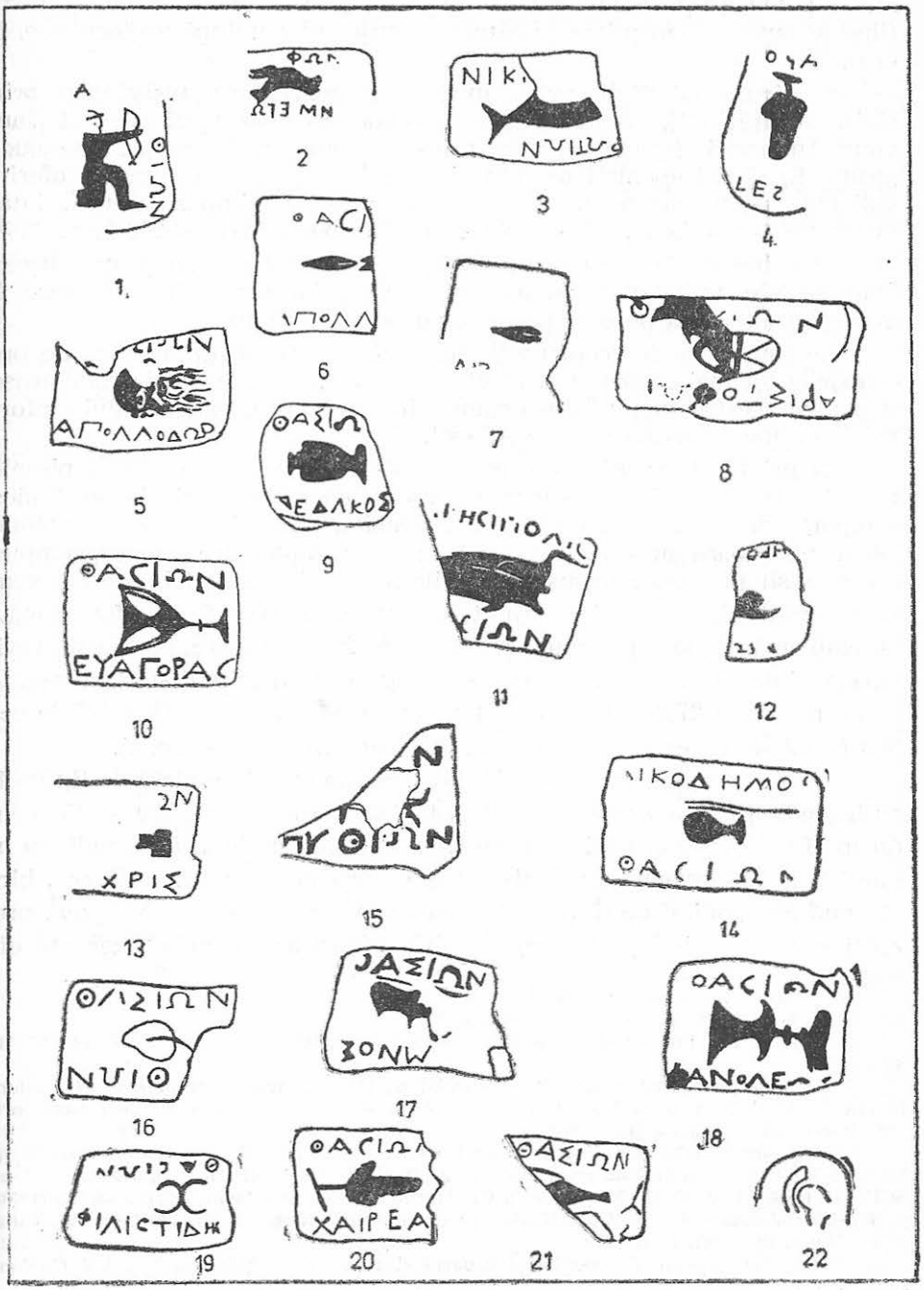
[10] Vezi la noi, catalog nr. 96 (1). Ștampile de acest tip sînt discutate și de Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 33.

[11] Vezi îndeosebi Y. Garlan, 1986, p. 263-265. Nu este singurul criteriu de separare ; analiza argilei poate să-l confirme sau să-l infirme (dacă e vorba de un tip secundar local). Vezi în același volum articolul lui Maurice Picon și Yvon Garlan, p. 287-309.

[12] Y. Garlan, 1986, p. 231 și tabel A.

[13] Vezi discuția, *ibidem*, p. 268-270.

[14] M. Debidour, 1986, p. 311-334.

Planșa I

melor patru grupe cronologice[15] (respectiv pînă la cca. 300 î.e.n.), restul fiind generalizate în prima jumătate, la mijlocul sau după mijlocul sec. III î.e.n.

Pentru eponimii din prima jumătate a sec. III î.e.n., mergînd pe principiul separării, Y. Garlan[16] distinge nume prezente la Koukos și Vamvouri Ammoudia (grupa D), nume prezente numai la Vammouri Ammoudia (grupa E) și alți eponimi prezenți de regulă la Molos (grupa F), oferind anticipat, pe tabele de lucru neintegrate actelor simpozionului[17], datări între 300 — 270 î.e.n., 270 — 260 î.e.n. și respectiv 270 — 260 î.e.n.

Pornind de la aceste cronologii, alți cercetători[18] au propus ușoare nuanțări ale limitelor de funcționare a grupelor respective, dar care, în mare, nu alterează pe cele propuse de cercetătorii francezi.

În lumina noilor contribuții aduse de aceștia și ținînd cont de preocupările tot mai numeroase, în ultima vreme, din arheologia românească și pentru acest domeniu[19], încercăm o interpretare a materialului amforic thasian ajuns în așezarea de la Albești.

O primă observație ne-o prilejuiește repartiția generală a pieselor pe categorii tipologice și în perioade cronologice mai mari. Astfel, 3 piese comportă două nume și etnicon, încadrabile, deci, în grupa ștampilelor vechi, anterioare anului 342/340 î.e.n. ; un exemplar are legenda compusă dintr-un singur nume dispus pe laturile scurte ale ștampilei, alte 17 exemplare sînt de tip recent și, în sfîrșit, o ștampilă anepigrafică de formă ovală cu emblemă. Raportat la numărul total de 22 exemplare, 50 la sută revin perioadei de sfîrșit a sec. IV î.e.n. și începutul (sau primul sfert) al sec. III î.e.n.; restul de 27,2 la sută și 22,1 la sută revin secolului IV (pînă la cca. 300 î.e.n.) și respectiv sec. III î.e.n. (perioada 270 — 250 î.e.n.).

Între exemplarele din sec. IV î.e.n. reține atenția o piesă de tip vechi cu legenda [Νύμ]φων | [Θάσ | ιο]ν Μέγω[ν], datată între anii 370 — 350 î.e.n. (grupa F) și care constituie tip principal în atelierul de la Keramidi, cu un număr de 253 exemplare. Activitatea de producător a lui Μέγων , bine atestată cu eponimi de tipul[20] Ἀριστείδης, Δαμάστης, Μες —, Νύμφων . prezenți și la Callatis[21] și cu care, de altfel, formează o serie coerentă din

[15] *Ibidem*, și în special p. 330-334.

[16] Y. Garlan, 1986, tabel B, p. 244-247 și 243.

[17] Vezi la Gh. Poenaru-Bordea, BCH, Suppl. 13 (1986), p. 343-344 și notele 37, 61, 65 și 66.

[18] Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, în special p. 345-347. Aceeași cronologie este adoptată și de Al. Avram de la Institutul de arheologie din București, într-un manuscris privind importurile thasiene la Histria.

[19] Din bogata bibliografie a problemei selectăm : V. Eftimie, Dacia, NS 3 (1959), p. 195-215; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, NS 13 (1969), p. 127-282; iidem, SCIV, 19 (1968), 1, p. 41-61; N. Conovici, Cr. Mușețeanu, A. Anastasiu, Dacia, NS, 22 (1978), p. 173-199; L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 16 (1983), p. 149-188; M. Coja, BCH, Suppl. 13 (1986), p. 417-450.

[20] Din aceeași serie de eponimi fac parte și Πανφάης și Σάτυρος ; vezi Y. Garlan, 1986, p. 269.

[21] Gh. Poenaru-Bordea, BCH, Suppl., 13 (1986), p. 241.

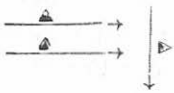
punct de vedere cronologic, se plasează în prima parte a intervalului anunțat, marcat de activitatea lui 'Αριστογόρας în atelierul de la Kalonero. În grupa G (350 — 340 î.e.n.) se plasează un exemplar Νικίας — Ηρωτίων, absent deocamdată în sudul Dobrogei, dar bine marcat la Tomis[22] și Histria[23].

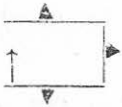
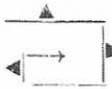
De un tip aparte este piesa cu inscripția [Ηυλάδης | κερ]α[μάρχης | Ηυ]θίων și emblema „Heracles arcaș" (catalog nr. 96 (1) —) Ștampila aparține unui eponim Ηυθίων <I>, plasat într-o perioadă anterioară activității lui 'Αριστογόρης (cca. 370 î.e.n.), dar ulterioară lui 'Αριστομένης[24], de exemplu, din grupa ștampilelor cu simbol constant. Apreciind perioada de activitate a lui 'Αριστομένης cca. 390 — 380 î.e.n.[25], ar rezulta pentru Ηυθίων <I> o dată de plasat undeva între 380 — 370 î.e.n.[26], posibil în prima parte a intervalului, înaintea eponimilor contemporani chiar cu începutul activității lui 'Αριστογόρης[27].

Eponimul 'Αρότης, apropiat tipologic de Ηαντιμίδης, prezent pe un exemplar mai vechi la Callatis[28], deși scris fără etnicom, prezintă schema timbrelor recente cu un singur nume. Aflarea unui exemplar pe N. XII la Poarta lui Hermes în context ceramic 360 — 350 î.e.n. și împreună cu alte ștampile contemporane lui 'Αριστογόρης și Δημάλκης confirmă datarea acestui eponim chiar la începutul timbrelor recente (sau în ultima perioadă a timbrelor vechi?)[29]; de altfel,

[22] L. Buzoianu, Pontica, 15 (1982), p. 146, nr. 7, al doilea nume completat Βίων; vezi eadem, BCH, Suppl. 13 (1986), p. 414, nr. 6.

[23] V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, 1957, nr. 55 (completat Μέγων) și nr. 56 (completat tot Βίων); M. Coja, *op. cit.*, p. 428, nr. 20

[24] Plasarea numelor pe ștampilă diferă : pentru Ηυθίων,

 sau pentru 'Αριστομένης, deși atributul, constant cu al doilea, este același pentru ambele ștampile.

[25] Vezi la M. Coja, *op. cit.*, p. 426, nr. 6-7.

[26] Vezi, Y. Garlan, 1986, tabel A, p. 232-233. Dacă ordinea primelor cinci grupe (A—E) este, cum credem, cronologică, cu posibile mutații A—B, și dacă am înțeles bine din articolul în manuscris al lui Al. Avram citat la nota 18, Y. Garlan apreciază pentru grupa E perioada 380 — 370 î.e.n., dar nu am găsit nici o notație pentru grupa D. Al. Avram la rîndul său apreciază pentru grupele C și D o perioadă comună — 389—373 î.e.n., care pentru exemplarul discutat de noi nu face decît să-i coboare datarea cu 1—6 ani. Totodată, menționăm că discuția o facem cu rezerva articolului lui Y. Garlan, anunțat de autor în BCH, Suppl. 13 (1986), n. 91.

[27]. Vezi reconsiderarea datării și la M. Debidour, 1986, p. 321, n. 80.

[28] Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia I (1924), p. 150, nr. 5.

[29] Vezi discuția la Y. Garlan, 1986, p. 248, n. 2 și p. 268.

V. Grace înclină să-l claseze, din punct de vedere cronologic, printre ștampilele de tip vechi[30].

Am lăsat la urmă exemplarul cu nr. inv. 32370 (catalog nr. 17 (22) —) cu ștampilă ovală anepigrafică și emblema „cap cu cască". Compoziția și culoarea pastei denotă sigur un exemplar thasian, deși tipul de emblemă este comun mai multor centre. În lipsa unor indicii cronologice clare a unor serii mai mari de astfel de ștampile, considerăm riscant, cel puțin pentru Albești, să-l plasăm în categoria proto-timbrajului thasian sau chiar a ștampilelor complementare[31].

Pentru exemplarele de tip recent menționăm numele lui Δέαλκος găsit ulterior[32] în nivelele inferioare la Poarta lui Zeus și datat 325 — 310 î.e.n.; Σκύμνος I[33], aflat în nivelele superioare tot acolo, și care se datează împreună cu Πυθίων V între anii 310 — 300 î.e.n. Alte nume aparțin seriei cu sigma barat de la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î. e. n. — Ἀριστοφῶν II, Κύχρις și Πυθίων II, datați 300 — 270 deși pentru Πυθίων II aflăm în altă parte[34] mențiunea că s-ar data chiar la începutul timbrajului recent, după prezența unui exemplar Πυθίων II și ἐπὶ Τηλεφάνεος pe N. X la Poarta lui Hermes.

Seriile următoare conțin eponimi cu sigma lunar comuni la Koukos și Vamvouri Ammoudia, datați în general 300 — 270 î.e.n. : Ἀπολλόδωρος (3 exemplare), Ἡροφῶν I, Νικόδημος I și Χαιρέας . Între aceștia, Νικόδημος I se plasează între primii eponimi cu sigma lunar, probabil chiar la începutul sec. III î.e.n., după o ștampilă găsită în depozitul Q 10:1 de pe agoraua atheniană[35].

Datări mai tîrzii ni se oferă pentru numele unor eponimi prezenți la Vamvouri Amoudia și Molos : 270 — 260 î.e.n. pentru Εὐαγόρας și Φανύλεως, sau numai la Molos: 260 — 250 î.e.n. pentru Ἡγησίπολις. Numele lui Φιλιστίδης, aflat în atelierul de la Keramidi, este posibil să se încadreze tot în această ultimă perioadă, deși prezența lui izolată între produsele atelierelor thasiene face posibilă și o datare mai generală — prima jumătate a sec. III î.e.n[36].

---

[30] Afirmația se referă la numele lui Παντιμίδης ; vezi la M. Dibedour, 1986, p. 321, dar întrucît cei doi eponimi sînt foarte apropiați, o extindem și la Ἀρότης.

[31] Y. Garlan, 1986, p. 266-267.

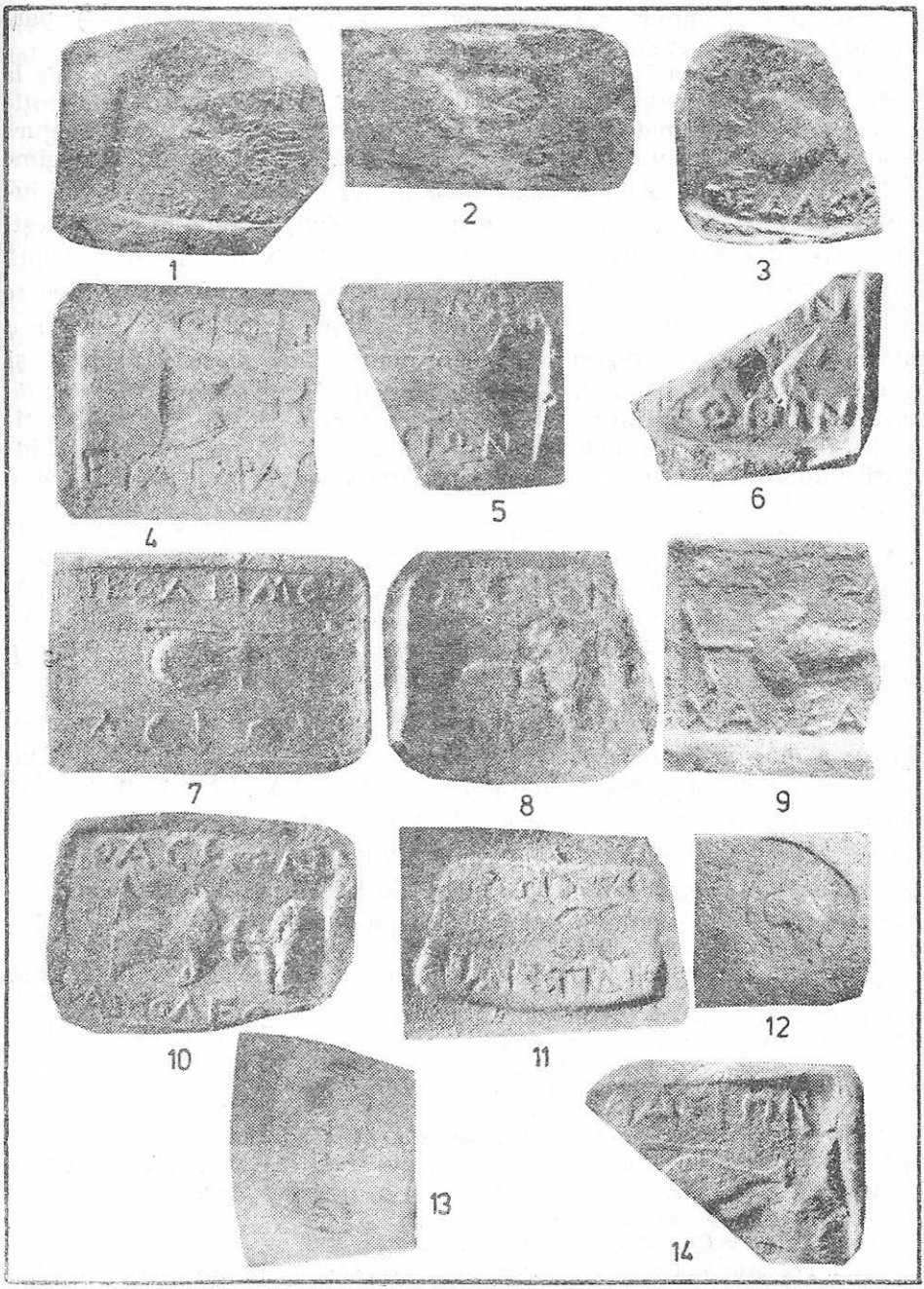
[32] Idem, BCH, 102 (1978), p. 807.

[33] Σκύμνος I a fost aflat împreună cu ștampile Αἰσχρίων, Αἰνέας, Κράτινος în depozitul de amfore de la Abdera semnalat în BCH, 81 (1957), p. 606-608. Vezi M. Debidour, 1986, p. 334, nr. 2.

[34] Y. Garlan, 1986, p. 268. Pentru datarea 300—290 î.e.n., vezi tot Y. Garlan, apud Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 343-344, n. 62 și p. 346.

[35] Citat după V. Grace, la Y. Garlan, *Thasiaca*, BCH, Suppl. 5 (1979), p. 249 și M. Debidour, 1986, p. 316, n. 42.

[36] Vezi numele în grupa F la Y. Garlan, 1986, p. 247 și în categoria de eponimi din prima jumătate a sec. III î.e.n. la M. Debidour, 1986, p. 332.

Planșa II

Singurul exemplar cu legenda neîntregită (catalog nr. 116 (2) —) aparține, după grafia literelor, ultimului sfert al sec. IV î.e.n.

Coeziunea numelor în limitele unei perioade cronologice a dus la configurarea unor grupe stilistice[37], desemnate cu un nume de convenție și care se aplică numai ștampilelor de tip recent[38]. Între acestea, singura plasată în sec. IV î.e.n. este grupa *„au crabe"*[39], reprezentată în întregime la Callatis[40], iar la Albești prin numele lui Δέαλκος. În prima jumătate a sec. III î.e.n. se plasează grupa *„au génti f"*, notată la Albești prin exemplarul lui Ἡροφῶν I; grupa *„à l'animal passant"* datată (împreună cu grupa *„au rhyton")* prin complexul Koroni[41] și în care se încadrează numele lui Ἀπολλόδωρος ; în sfîrșit, grupa *„au pithos"*, la o dată mai recentă și desemnată prin numele lui Φανόλεως [42]. Ca și la Callatis, notăm absența ștampilelor din grupa *„à la feuile de lierre"*, datată pe la mijlocul sec. III î.e.n. și care a constituit într-un articol de sinteză a lui Gh. Poenaru-Bordea argument în susținerea tezei încetării importurilor thasiene în colonia doriană într-o perioadă anterioară chiar acestei date[43].

Din punct de vedere onomastic remarcăm faptul că exemplarele de la Albești sînt bine reprezentate în colonia apropiată — Callatis și în special pentru perioada de sfîrșit a sec. IV î.e.n. și începutul secolului următor. În ordinei frecvenței[44], notăm numele eponimilor Κύχρις, Ηυθίων V, Χαιρέας, Δέαλκος, Ἀπολλόδωρος, Ἀριστοφῶν II, Ἡροφῶν I, Σκύμνος I, Νικόδημος I, Ηυθίων II.

După cca. 270 î.e.n., aceste coincidențe sînt mai puțin numeroase, pentru ca spre mijlocul sec. III î.e.n. să ajungă la o valoare minimă — un singur exemplar Ἡγησίπολις la Callatis; pentru Φιλιστίδης înclinăm să credem că acum este atestat prima dată în acest areal[45]. Singurul eponim cu o activitate bine marcată și după 270 î.e.n. rămîne Φανόλεως.

Coincidența tipologică a unor piese de la Albești cu exemplare cunoscute de la Callatis pune în lumină direcția de pătrundere a lor prin in-

[37] M. Debidour, *Thasiaca*, BCH, Suppl. 5 (1979) p. 286 și urm. ; idem, 1986, p. 325-327.

[38] Pentru o ordine cronologică a acestor grupe, vezi Y. Garlan, *Thasiaca*, BCH Suppl. 5 (1979), p. 249; idem, 1986, p. 216; propunerile lui Y. Garlan au fost acceptate provizoriu de M. Debidour; vezi, *ibidem*, p. 327.

[39] Vezi discuția, M. Debidour, 1986, p. 325 și 331.

[40] Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 342.

[41] M. Debidour, 1986, p. 327 și n. 121.

[42] În studiul publicat în 1979 M. Debidour mai propusese grupa stilistică *„la roue à trois quarts"* asupra căreia nu a mai revenit în 1986 și din care făceau parte Ηυθίων V și Σκύμνος I ; ambii eponimi sînt prezenți pe ștampilele de la Albești.

[43] Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 339 și n. 32.

[44] Vezi datele la Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 338-339.

[45] Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 339 citează Φίλισκος sau Φιλιστίδης ; mai departe, p. 344, se referă numai la Φίλισκος și nu mai face nici o mențiune cu privire la Φιλιστίδης.

termediul acestei colonii. Dacă pentru unele nume, despre care am afirmat mai sus, că sînt cantitativ bine reprezentate — această direcție și funcția de intermediar a Callatidei erau de așteptat[46], pentru Ἡγησίπολις însă ni se pare neașteptată și ne conduce la presupunerea unui schimb direct între consumatorii autohtoni și negustorii de vinuri. În sprijinul acestei ipoteze[47] este și prezența atestată la Albești a lui Φιλιστίδης.

Localizarea și cercetarea unor ateliere amforice în insula Thasos ne dă posibilitatea determinării pentru unele din produsele ajunse la Albești a locului de fabricație[48]; este cazul exemplarului cu numele eponimului Νύμφων și producătorului Μέγων, discutați mai sus, provenind din atelierul de la Keramidi ; tot de acolo, probabil, provine și exemplarul cu numele lui Φιλιστίδης . De la Vamvouri Amoudia notăm pe Ηυθίων II cu atributul „candelabru", iar iar de la Molos — 2 exemplare : Φανόλεως (atribut „kantharos") și Χαιρέας (atribut „ciorchine").

Concluziile de ordin general care se impun privesc prezența importurilor thasiene la Albești din al doilea sfert al sec. IV î.e.n., situație remarcată și pentru Callatis[49]. Urmărind fazele de creștere ale acestor importuri, remarcăm faptul că ele se înscriu între aceleași limite ca și pentru colonia doriană: tendință ascendentă în perioada 350 — 340 î.e.n., o scădere în perioada imediat următoare, explicată la Callatis prin intervenția lui Filip al II-lea împotriva lui Ateas ; o nouă tendință ascendentă spre sfîrșitul sec. IV î.e.n. (probabil după asediul lui Lysimach), pentru ca în perioada 300 — 270 î.e.n. (la Callatis 290 — 273 î.e.n.) să se înregistreze faza de apogeu, înscrisă perioadei de prosperitate economică și putere politică a coloniei vest-pontice în prima jumătate a secolului III î.e.n. În sfîrșit, urmează o fază de descreștere și ultima, totodată, în importurile amforice thasiene, care se pare că vor înceta aici după 250 î.e.n. sau chiar ceva mai înainte.

Pentru a se constitui însă în concluzii definitive, istorice și economice. aceste date trebuie analizate în dinamica importurilor amforice dintr-un areal mai larg și după ce vor fi fost analizate și produsele altor centre de export din lumea antică.

---

[46] Avem în vedere numele lui Δέαλκος (= catalog *Callatis*, nr. 42), Ἡροφῶν (=catalog *Callatis*, nr. 62), Κύχρις (= piesă inedită provenind de la Calatis aflată într-o colecție particulară) ; Χαιρέας (un exemplar identic de la Callatis, vezi Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 349 și n. 104).

[47] Desigur, ipoteza se cere verificată și în cazul altor centre de producție — Rhodos și în special Sinope — unde numai prezența pe mai multe exemplare a unui eponim sau astynom, neatestați la Callatis sau în vreo altă colonie apropiată, ar putea-o confirma.

[48] Y. Garlan, *Thasiaca*, BCH, Suppl. 5 (1979), p. 213-266; idem, 1986, p. 201-276; F. Blondé, *ibidem*, p. 277-278; M. Picon, Y. Garlan, *ibidem*, p. 287-309.

[49] Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p.350-351 și n. 112-114.

CATALOG*

A. ȘTAMPILE DE TIP VECHI (ANTERIOARE ANULUI 340 Î.E.N.)

96 (1). Inv. 14130. Albești 1977, SC, martor c. 49-50; — 0,70 m (Pl. I/1)

[Ηυλάδης]
[Κερ]α[μάρχης]
[Ηυ]θίων

Heracles arcaș

Tip Bon, 913; deasemenea, Canarache, nr. 17.
Pentru datare, vezi discuția în articol, p. 65.

97 (2). Inv. 33623. Albești, 1982, S D, c. 93; — 0,75 m (Pl. I/2)

[Νύμ]φων | [Θάσ | ιο]ν Μέγω[ν]

fiară

Tip principal la Keramidi. Vezi Y. Garlan, 1986, p. 233 și 238, nr. 40. Idem, grupa F, 370—350 i.e.n., perioadă restrinsă la 368—355 î.e.n. de Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 342.

98 (3). Inv. 32437. Albești, 1982, S D, c. 92 ; — 0,70 m (Pl. I/3)

Νικί[ας]
pește
[Η]ρωτίων

Tip Bon, 1237, completat după Y. Garlan, 1963, p. 645, nr. 25.
Y. Garlan, 1986, p. 233, grupa G, 350—340 î.e.n. și observațiile de la p. 269, n. 77.

99 (4). Inv. 32438. Albești, 1983, S A, c. 2 (Pl. I/4 ; Pl. II/13)

'Αρό
ciorchine
τεω

Variantă Bon, 842.
Se plasează la tranziția sau chiar la începutul ștampilelor recente.

B. ȘTAMPILE DE TIP RECENT

100. (5). Inv. 22001. Albești, 1978, S C, c. 57 ; — 0,80 m (Pl. I/5; Pl. II/1)

[Θα]σίων
cap de Silen
'Απολλόδωρ | [ος]

Prima jumătate a sec. III i.e.n.; Y. Garlan, 1986, p. 216; M. Debidour, 1986, p. 333. Pentru o datare 300—270 i.e.n. Y. Garlan, apud Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 343-344 și n. 37, 38 și 61.

101 (6). Inv. 22021. Albești 1979, S B, c. 41 (Pl. I/6)

Θασί[ων]
neidentificat
'Απολλ[όδωρος]

Tip Bon, 237 (M. Debidour, 1979, p. 288 consideră atributul „furnică").

102 (7). Inv. 32380. Albești, 1982, S B, c. 41; — 1,25 m (Pl. I/7)

[Θασίων]

neidentificat

Ἀπ[ολλόδωρος]

Vezi exemplarul anterior.

103 (8). Inv. 14133. Albești, 1977, passim (Pl. I/8; Pl. II/2)

Θ[ασί]ων

roată

Ἀριστοφῶν

Numele pe linia inferioară scris răsturnat. Ἀριστοφῶν II, stil A, M. Debidour, 1986, p. 334, n. 1.

Prima jumătate a sec. III i.e.n., M. Debidour, 1986, p. 332 sau perioada 300—290 i.e.n. (Y. Garlan, apud Gh. Poenaru-Bordea, p. 346).

Pentru diferite variante, vezi trimiterile la L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica 16 (1983), p. 160, nr. 4.

104 (9). Inv. 14106. Albești, 1977, S C, c. 49-50 (Pl. I/9; Pl. II/3)

Θασίω[ν]

oinochoe

←

Δέαλκος

Tip Bon, 551. Exemplar identic și la M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 41.

Datare, 325—310 i.e.n., grupa a III-a, M. Debidour, 1986, p. 325 și 331.

105 (10). Inv. 14390. Albești, 1977, S B, c. 113 (Pl. I/10; Pl. II/4)

Θασίων

kantharos

←

Εὐαγόρας

Sigma lunar. Prima jumătate a sec. III i.e.n., M. Debidour, 1986, p. 332 sau perioada 270—260 i.e.n., după Y.. Garlan apud Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 344 și notele indicate de noi la catalog nr. (5).

106 (11). Inv. 14391. Albești, 1977, S B, c. 113 (Pl. I/11; ~~Pl. II/5~~)

[Ἡγ]ησίπολις

proră de corabie

←

[Θα]σίων

Sigma lunar. Tip Bon, 678 ; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 58 ; probabil și Canarache, nr. 19, deși autorul intregește numele Ἡγέσ[ιππος].

Prima jumătate a sec. III i.e.n., M. Debidour, 1986, p. 332 sau perioada 260—250 i.e.n., după Y. Garlan, apud Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 344.

107 (12). Inv. 22002. Albești, 1978, S A, c. 23 ; — 0,50 m (Pl. I/12)

Ἡσ[φῶντος]

delfin

→

[Θασί]ων

Numele pe linia superioară scris răsturnat.

Tip Bon, 760 ; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 62. Ἡροφῶν I, prima jumătate a sec. III i.e.n., M. Debidour, 1986, p. 332, sau perioada 300—270 i.e.n., după Y. Garlan, apud Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 344.

108 (13). Inv. 33658. Albești, 1984, S D, c. 32 ; — 0,60 m (Pl. I/13).

[Θασί]ων

hermă

←

[Κύ]χρις

Tip M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, *Callatis*, nr. 117-118.

Prima jumătate a sec. III î.e.n., M. Debidour, 1986, p. 332, sau 300—270 î.e.n., după Y. Garlan, apud Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 346.

109 (14). Inv. 22006. Albești, 1978, S A, c. 53 ; — 0,60 m (Pl. I/14 ; Pl. II/7).

Νικόδημος

strigiliu ; vază

→

Θασίων

Sigma lunar. Tip Bon, 1254; un exemplar identic la Naucratis. Vezi W.D.E. Coulson, N. C. Wilkie și J. W. Rehard, BCH, Suppl. 13 (1986), p. 538. Νικόδημος I, datat chiar la începutul sec. III î.e.n., după exemplarul găsit de V. Grace în agoraua atheniană (vezi articol, n. 35). Vezi deasemenea, M. Debidour, 1986, p. 332. Y. Garlan apreciază cca. 290 î.e.n. (apud Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 344, n. 63).

110 (15). Inv. 14381. Albești, 1977, S B, c. 122; — 0,80 m (Pl. I/15); Pl. II/6).

[Θασίω]ν

candelabru

←

Ηυθίων

Tip Y. Garlan, 1979, p. 263, nr. 17 (Vamvouri Ammoudia).

Ηυθίων II, sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n. sau chiar la începutul timbrajului recent (după Y. Garlan, 1986, p. 268). Tot Y. Garlan, propune perioada 300—290 î.e.n. (apud Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 343-344, n. 62 și p. 346).

111 (16). Inv. 14366. Albești, 1978, S C, c. 44; — 0,90 m (Pl. I/16).

Θασίων

frunză de iederă

←

[Ηυ]θίων

Tip Bon, 1462. Numele pe linia inferioară scris răsturnat.

Ηυθίων V, 310—300 î.e.n., grupa a IV-a, M. Debidour, 1986, p. 331 și 334, n. 3; vezi și V. Grace, 1986, p. 556-557.

112 (17). Inv. 14397. Albești, 1977, S B, martor c. 8-9 ; (Pl. I/17; Pl. II/8).

Θασίων

sanda

↓

[Σκύ]μνος

Tip Bon, 1557 (cu atribut corectat după Y. Garlan, 1986, p. 642, nr. 193) și 1586 ; deasemenea, Canarache, nr. 80.

Linia inferioară scrisă răsturnat. Σκύμνος I, datat 310—300 î.e.n., grupa a IV-a, după M. Debidour, 1986, p. 331.

113 (18). Inv. 21586. Albești, 1976, S B, c. 1 ; — 0,60 m (Pl. I/18 ; Pl. II/10).

Θασίων

kantharos

←

Φανόλεω[ς]

Sigma lunar. Tip Bon, 1647 și trei exemplare Molos.

Prima jumătate a sec. III î.e.n., M. Debidour, 1986, p. 333, sau 270—260 î.e.n., după Y. Garlan, apud Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 344 și n. 65.

114 (19). Inv. 22003. Albești, 1978, S C, c. 61 (locuință) (Pl. I/19; Pl. II/11).

Θασίων
caduceu
——→
Φιλιστίδης

Sigma lunar ; linia superioară scrisă răsturnat. Apropiat, Bon 1672 (cu monogramă) și Keramidi (?), la Y. Garlan, 1986, p. 247.
Ștampila se datează în prima jumătate a sec. III i.e.n., după M. Debidour, 1986, p. 332.

115 (20). Inv. 33678. Albești, 1985 (Pl. I/20; Pl. II/9).

Θασίω[ν]
ciorchine
——→
Χαιρέα[ς]

Tip Bon, 1692 ; Molos, trei exemplare. Un exemplar identic la Callatis, vezi Gh. Poenaru-Bordea, 1986, p. 349 și n. 104.
Se datează în prima jumătate a sec. III i.e.n., după M. Debidour, 1986, p. 332, sau între anii 300—270 i.e.n., după Y. Garlan, apud Gh. Poenaru-Bordea, p. 344.

C. ȘTAMPILE THASIENE CU LEGENDĂ NEÎNTREGITĂ

116 (21). Inv. 22004. Albești, 1978, S C, c. 61 (Pl. I/21 ; Pl. II/14).

Θασίων
amforă
←——
[.....] Σ

După grafia literelor, ultimul sfert al sec. IV i.e.n.

D. ȘTAMPILE ANEPIGRAFICE

117 (22). Inv. 32370. Albești, 1979, S A, c. 63 ; — 0,30 m (Pl. I/22; Pl. II/12).
Ștampilă ovală din care se păstrează emblema :
cap cu cască —→

INDICE DE NUME

Ἀπολλόδωρος	100(5), 101(6), 102(7)	Νικόδημος	109(14)
Ἀριστοφῶν	103(8)	Νύμφων	97(2)
Ἀρότης	99(4)	Ηυθίων	96(1), 110(15), 111(16)
Δέαλκος	104(9)	Ηυλάδης	96(1)
Εὐαγόρας	105(10)	Ηρωτίων	98(3)
Ἡγησίπολις	106(11)	Σκύμνος	112(17)
Ἡροφῶν	107(12)	Φανόλεως	113(18)
Κύχρις	108(13)	Φιλιστίδης	114(19)
Μέγων	97(2)	Χαιρέας	115(20)
Νικίας	98(3)		

INDICE DE SIMBOLURI

amforă	116(21)	hermă	108(3)
caduceu	114(19)	kantharos	105(10) ; 113(18)
candelabru	110(15)	oinochoe	104(9)
cap cu cască	117(22)	pește	98(3)
cap de Silen	100(5)	proră de corabie	106(11)
ciorchine	99(4) ; 115(20)	roată	103(8)
delfin	107(12)	sanda	112(17)
fiară	97(2)	strigiliu	109(14)
frunză de iederă	111(16)	vas	109(14)
Heracles arcaș	96(1)		

* Catalogul amforelor ștampilate de la Albești începe cu produsele de *Heraclea Pontică* și continuă cu cele de *Thasos* (în acest volum), urmînd ca cele de *Rhodos, Sinope* și alte centre să figureze în apariţiile viitoare ale revistei *Pontica.*

Primul număr indică ordinea în catalogul general, iar numărul din paranteză reprezintă indicativul centrului de producție. Asupra locului de descoperire de văzut planul Albești, fig. 2a și 2b de la p. 35 (în acest volum).

PRESCURTĂRI FOLOSITE ÎN CATALOG

Bon — A. M. Bon et A. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos,* Études thasiennes, IV, Paris, 1957

Y. Garlan, 1966 — Y. Garlan, *Contribution à une étude stratigraphique de l'enceinte thasienne,* BCH, 90, 1966, p. 586-652

Y. Garlan, 1986 — Y. Garlan, *Quelques nouveaux ateliers amphoriques à Thasos,* BCH, Suppl. 13, 1986, p. 201-276

V. Grace, 1986 — V. Grace, *Some amphoras from hellenistic wreck,* BCH, Suppl. 13, 1986, p. 551-565

M. Debidour, 1986 — M. Debidour, *En classant les timbres thasiens,* BCH, Suppl. 13, 1986, p. 311-334

Gh. Poenaru-Bordea, 1986 — Gh. Poenaru-Bordea, *Les timbres amphoriques de Thasos à Callatis,* BCH, Suppl. 13, 1986, p. 335-351

IMPORTATIONS D'AMPHORES À ALBEȘTI (DÉPARTEMENT DE CONSTANTZA): THASOS

M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu

Résumé

L'ouvrage présente 22 timbres d'amphores thasiennes découvertes dans la localité gréco-indigene d'Albești. Les auteurs analysent les pièces du point de vue de la chronologie, des types stylistiques, des voies de péntration et des ateliers de fabrication.

Il est à remarquer la présence de l'importation thasienne à Albești pendant le second quart du IVe s.av.n.è. jusqu'au milieu du IIIe s.av.n.è., situation à signaler également dans la colonie voisine — Callatis.

Les phases d'augmentation de cette importation s'inscrivent entre les mêmes limites que pour la colonie dorienne mentionée et sont expliquées par les mêmes causes d'ordre politique et économique agissant là : tendance ascendente pendant la période entre 350—340 av.n.è. ; une diminution durant la période immédiatement suivante ; une nouvelle tendance ascendente vers la fin du IVe s.a.v.n.è. pour que, pendant la période des années 300—270 av.n.è., soit enregistrée la phase d'apogée.

Bien qu'on reconnaisse le rôle d'intermédiaire de la Callatide dans la circulation des ces marchandises, est également suggérée la possibilité d'un échange direct entre les consommateturs autochtones et les marchands de vins.

CÎTEVA DESCOPERIRI DE DENARI ROMANI REPUBLICANI DIN SCYTHIA MINOR

RADU OCHEȘEANU

Cum am putut identifica în colecțiile cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România un număr de denari romani republicani cu proveniență dobrogeană[1], am considerat că publicarea lor, nu lipsită de interes, este necesară în măsura în care se mărește substanțial materialul numismatic, începînd a se contura astfel posibilitatea de a aborda. cu mai multe șanse, principalele aspecte ale acestui fenomen numismatic.

CATALOGUL DENARILOR ROMANI REPUBLICANI DIN COLECȚIILE C.N.B.A.R.S.R.

I IULIA (Basichioi)

AP. CL. T. MAL ori T. M.ANL, Q. VR
RRC, p. 312, nr. 299/1 a, Roma, anii 111 ori 110 i.e.n.
1. Denarivs. ↑ . 3,72 g, 18,5 mm, inv. 1479/1

II MANGALIA ȘI ÎMPREJURIMI

Q. MAR. C.F, L.R
RRC, p. 299, nr. 283/1 b, Roma, anii 118 ori 117 i.e.n.
2. Denarivs. ↓ . 3,78 g, 19 mm, inv. 1501/3
Q. THERM M.F
RRC, p. 324, nr. 319/1, Roma, anul 103 i.e.n.
3. Denarivs. ↑ . 3,75 g, 19 mm, inv. 1501/1

[1] I. Col. Acad. 1918-1962, inv. 1497, opt monede antice aflate în zona Babadag și donate de C. Moisil, pe plicul monedei romane republicane era notat de C. Moisil — Iulia (Basichioi); II. Col. Acad. 1918-1962, inv. 1501, monedele au fost găsite în jurul Mangaliei de Vlad Georgescu ; III. Col. Acad. 1918-1962, inv. 1407, 200 de monede strînse de Gh. Iordănescu în zona Callatis-Bizone, vezi O. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 453, nr. 13; IV. Col. BNR, transferată la CNBARSR inv. 175 — col. Pericle Papahagi.

Q.ANTO BALB PR
RRC, p. 379, nr. 364/1 c, Roma, anii 88—82 i.e.n.
4. Denarivs. ↓ . 3,78 g, 18 mm, inv. 1501/4
Q.CREPEREI M.F ROCVS
RRC, p. 410, nr. 399/1 b, Roma, anul 72 i.e.n.
Simbolurile ilizibile
5. Denarivs. ↓ . 3,15 g, 17 mm, inv. 1501/2

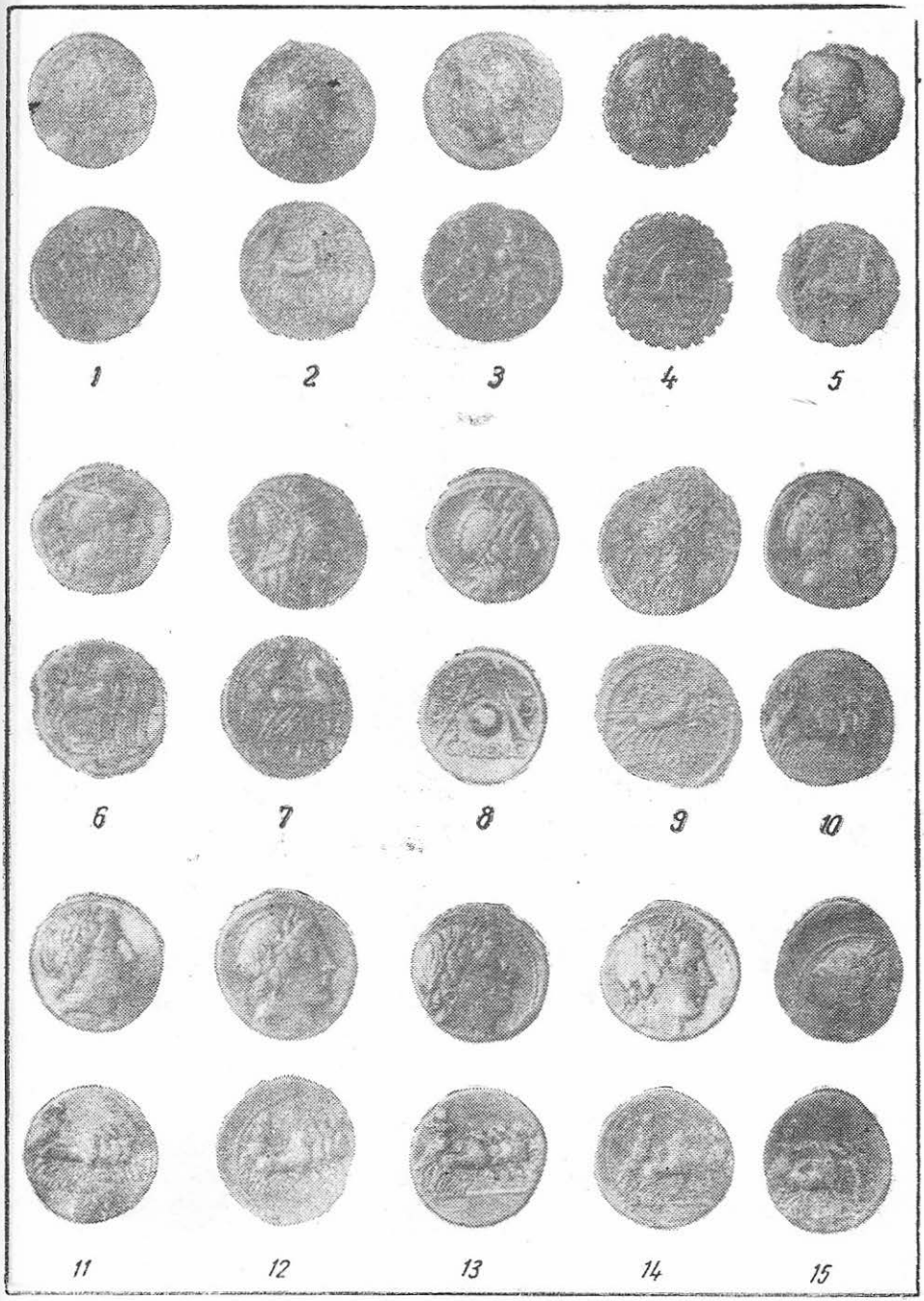
III MANGALIA (intre Callatis și Bizone)

Q.METE
RRC, p. 283, nr. 256/1, Roma, anul 130 i.e.n.
Av. signi incvsi
6. Denarivs. ↓ . 3,60 g, 18,5 mm, inv. 1407/2
M. CALID, Q.MET, CN.FOVL
RRC, p. 300, nr. 284/1 b, Roma, anii 117 ori 116 i.e.n.
7. Denarivs. ↗ . 3,79 g, 18 mm, inv. 1407/1
CN.LEN Q, ca LENT CVR. DEN. FL
RRC, p. 407, nr. 393/1 a, probabil Spania, anii 76—75 i.e.n.
8. Denarivs. ↓ . 3,80 g, 18 mm, inv. 1407/3.

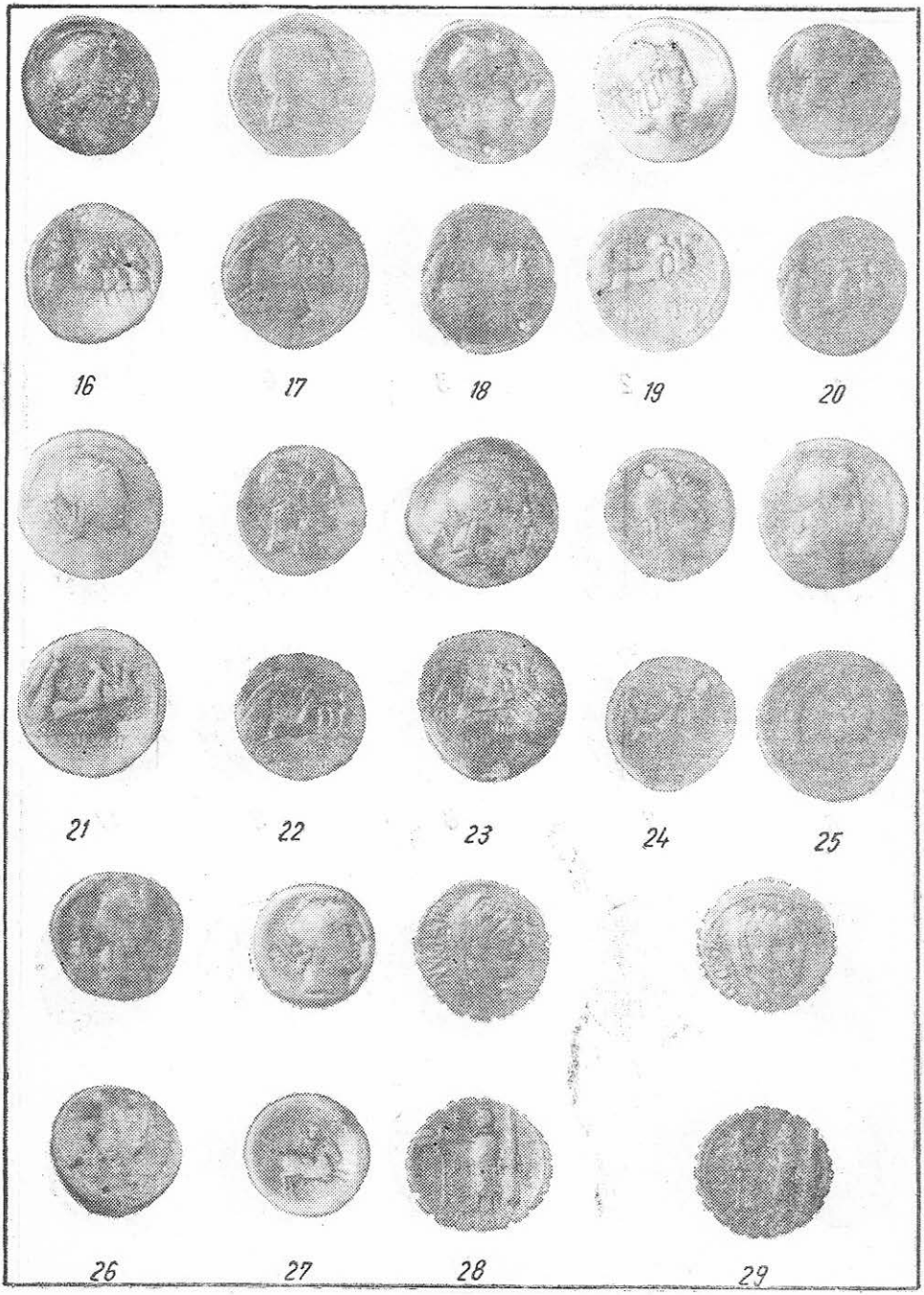
IV SUD-VESTUL DOBROGEI (zona Durostorum)

M. LVCILI RVF
RRC, p. 327, nr. 324/1, Roma, anul 101 i.e.n.
9. Denarivs. ↓ . 3,67 g, 18 mm, inv. B. 175/25761
GAR, OGVL, VER
RRC, p. 366, nr. 350 A/2, Roma, anul 86 i.e.n.
10-16. Denarivs. ↑ . 3,92 g, 18,5 mm, inv. B. 175/25780
Denarivs. ↙ . 3,38 g, 19 mm, inv. B. 175/25779
Denarivs. ↑ . 3,85 g, 18 mm, inv. B. 175/25784
Denarivs. ↑ . 3,78 g, 20,5 mm, inv. B. 175/25782
Denarivs. ↑ . 3,77g . 19 mm, inv.. B. 175/25783
Denarivs. ↑ . 3,62 g, 19 mm, inv. B. 175/25781
Denarivs. ↓ . 3,57 g, 20 mm, inv. 175/25778
L.IVLI BVRSIO

RRC, p. 368, nr. 352/1 a, Roma, anul 85 î.e.n.
Av. simbol scară; rv. simbol ilizibil
17. Denarivs. ↓ . 3,12 g, 20 mm, inv. B. 175/25772
Simbolurile ilizibile
18. Denarvis. ↗ . 3,18 g, 20,5 mm, inv. B. 175/25769
RRC, p. 368, nr. 352/1 c, Roma, anul 85 î.e.n.
Av. simbol cupă cu două toarte ; rv. LXIII
19. Denarivs. ↙ . 3,65 g, 20 mm, inv. B.175/25775
Av. simbol neclar; rv. CXXXXIIII
20. Denarivs. ↓ . 3,60 g, 18 mm, inv. B.175/25770
Av. în spatele capului simbol caduceu; rv. sus rigla B.
Av. și rv. signi incvsi

Planșa I

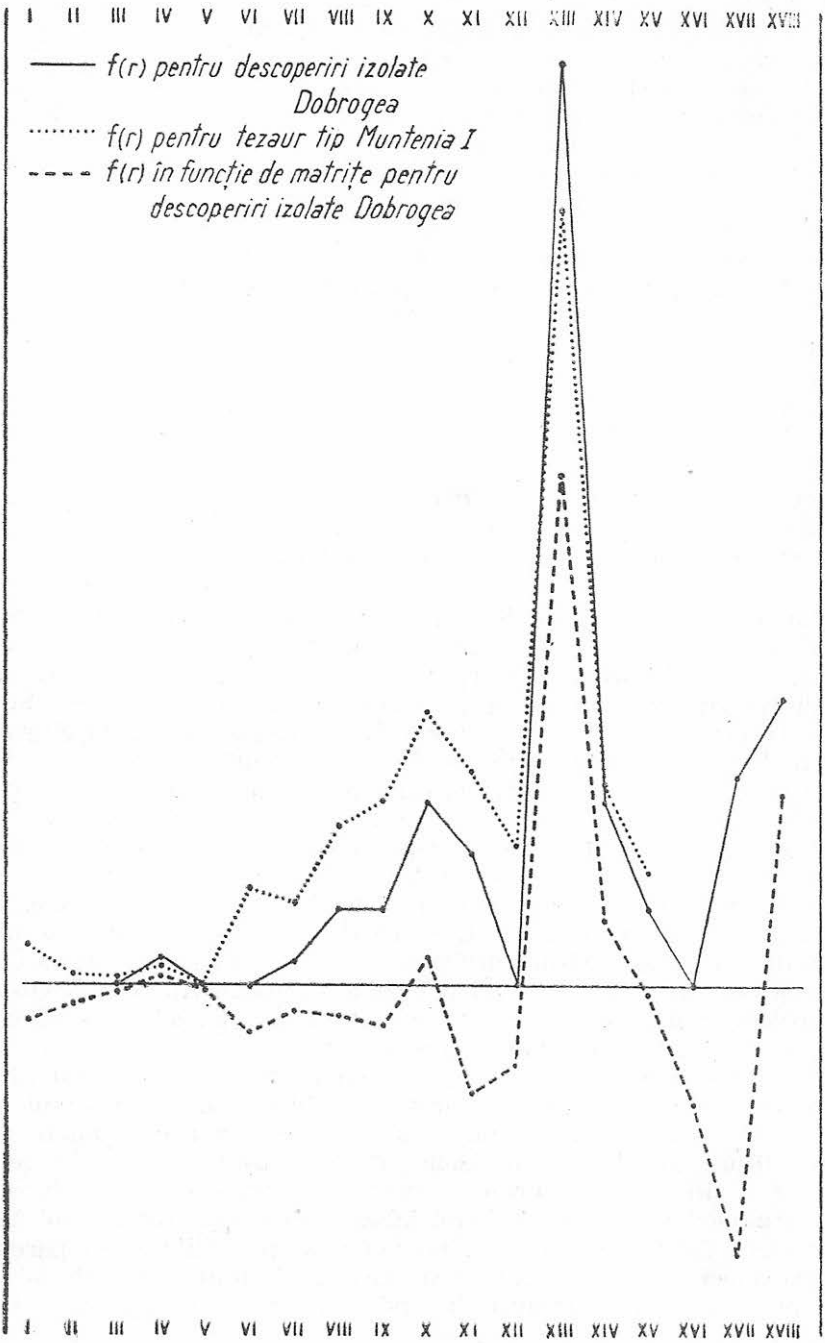

Planșa II

21. Denarivs. ↓ . 3,21 g, 20 mm, inv. B.175/25771
Av. în spatele capului simbol pasăre; rv. sub cai sigla KI
22. Denarivs. ↓ . 3,72 g, 21 mm, inv. B.175/25774
Av. în spatele capului simbol neclar; rv. sub cai sigla HO
23. Denarivs. ↙ .2,72 g, 18 mm, inv. B.175/25773
RRC, p. 368, nr. 352/1 ?, Roma, anul 85 i.e.n.
Simboluri ori sigle nedistincte
24. Denarivs. . 3,70 g, 19 mm, perforat, inv. B.175/25763
MN. FONTEI C.F
RRC, p. 369, nr. 353/1 a, Roma, anul 85 i.e.n.
25-26. Denarivs. ↑ . 3,75 g, 21 mm, inv. B.175/25764
Denarivs. ↘. 3,70 g, 19 mm, inv. B.175/25765
P.CREPVSI
RRC, p. 375, nr. 361/1 c, Roma, anul 82 i.e.n.
Av. în fața bărbiei simbol neclar; în spatele capului sigla O; rv. CCCXVI
27. Denarivs. ↙ . 3,52 g, 18 mm, inv. B. 175/25791
A.POST A.F S.N ALBIN
RRC, p. 389, nr. 372/2, Roma, anul 81 i.e.n.
28-29. Denarivs. seratvs. ↖ . 3,80 g, 19 mm, inv. B. 175/25817
Denarivs seratvs. ↓ . 3,63 g, 18 mm, inv. B.175/25816

La lista așezărilor din Scythia Minor, în care sînt semnalate monede romane republicane de argint[2], se adaugă Iulia (Basçhioi), localitate aflată în nordul Dobrogei. Pentru Mangalia și zona sa, Callatis fiind singura dintre cele trei colonii de pe țărmul dobrogean, pe care Strabon (VII, 6, 1) o consideră *polis* și de unde au fost consemnate doar cîteva descoperiri, lotul de monede, publicat aici, contribuie la o mai corectă ilustrare a vieții economice callatiene. Cum pentru monedele din colecția Pericle Papahagi nu se păstrează date referitoare la proveniență, am înclinat să atribuim denarilor romani republicani, care sînt publicați aici, un mai general Dobrogea de sud-vest, probabil Durostorum. Dar, atribuirea rămîne, ca pentru toate monedele din colecțiile de la care nu avem decît informații nesigure și de neverificat, ce sînt de luat doar sub beneficiul de inventar, în bună măsură arbitrară. Astfel de monede, care pot aparține unor tezaure dispersate, ori pot chiar să nu provină din Scythia Minor, influențează în sens negativ corectitudinea analizelor statistice, deși odată ce materialul monetar cu proveniență asigurată se va îmbogăți, ponderea acestor monede va scădea. Cum pentru metodele statistice caracteristică trebuie să rămînă acuratețea evidențierii fenomenului monetar analizat, va fi necesar, atunci cînd va fi asigurată o populație statistică constituită din descoperiri izolate de certă proveniență dobrogeană și care să fie suficient de reprezentativă, să se renunțe la introducerea în calcul a monedelor cu proveniență incertă. În acest context amintim că, independent de dorința noastră, nu am avut posibilitatea să parcurgem întreaga colecție Pericle Papahagi și există posibilitatea ca materialul monetar, publicat aici, să producă distorsiuni în curba descoperirilor izolate.

[2] Vezi mai jos anexele III, 1 și III, 2.

I II III IV V VI VII VIII IX X XI XII XIII XIV XV XVI XVII XVIII
f(r) pentru descoperiri izolate Dobrogea
f(r) pentru tezaur tip Muntenia I
f(r) în funcție de matrițe pentru descoperiri izolate Dobrogea
I II III IV V VI VII VIII IX X XI XII XIII XIV XV XVI XVII XVIII

Fără a stărui a analiza prin metode statistice fenomenul prezenței monedei romane republicane de argint în ținutul de la gurile Dunării și rolul său în îndelungatul proces de integrare a Dobrogei în lumea romană[3], o primă schiță privind caracteristicile circulației denarului roman republican în Scythia Minor este oferită de tabelul I și diagrama aferentă. Se constată, astfel, o situație asemănătoare cu aceea surprinsă de curînd pentru Cîmpia Română[4]. La acest nivel de interpretare, similitudinile observate ar fi de explicat prin :

— alimentarea celor două ținuturi învecinate din același rezervor monetar balcanic, constituit după mijlocul secolului II î.e.n. și a cărui structură este caracterizată de ponderea deosebită a emisiunilor din deceniile II și III din secolul I î.e.n.

— penetrația celei mai mari părți a numerarului în același interval de timp, la vremea în care ținutul de la gurile Dunării a fost efectiv controlat de romani pînă la răscoala coloniilor vest-pontice[5].

Pentru Dobrogea, scăderea fluxului de numerar începe o dată cu direcționarea efortului monetar roman spre Gallia și izbucnirea războaielor civile[6]. Situația este reflețată și de traiectul diagramei descoperirilor izolate din Scythia Minor. Cu monedele emise în anii '30, curba descoperirilor izolate reia traiectul său ascendent. Acest deceniu, cu 11 monede, toate denari pentru legiuni, și cu 13,41 din totalul descoperirilor izolate, ocupă, o dată cu revenirea Imperiului la gurile Dunării, un semnificativ loc II. Monedele Marc Antoniu pentru legiuni, conform legii lui Gresham, datorită slabei calități a argintului, continuă să circule și în veacul următor și probabil penetrează în Dobrogea în cantități apreciabile. Astfel, cum rezultă din tabelul II, media denarilor pentru legiuni din tezaurele din epoca Flaviilor este de 15,50 în raport cu totalul monedelor și de 34,37 în raport cu monedele republicane. Deci la sfîrșitul secolului I e.n. denarii pentru legiuni tezaurizați au o pondere mai mare de circa 2,5 ori decît în descoperirile izolate.

Pentru a înlesni efectuarea viitoarelor analize statistice, de dorit pe măsură ce documentarea numismatică va deveni și pentru acest sector tot mai bogată, am socotit necesar să întocmim și o listă a monetarilor romani prezenți în descoperirile dobrogene.

---

[3] Al. Suceveanu, *Sugli inizi della dominazione romana in Dobrugia. punti di vista e contraversie*, Quaderni Catanensi di Studi Classici e Medievali, II, 4, 1980, p. 469-499; pentru îndelungatul proces de integrare a Dobrogei în imperiu.

[4] R. Ocheșeanu, în Cercetări arheologice în București, III, 1981, p. 56-91.

[5] DID, I, 1965, p. 276-282.

[6] Gh. Poenaru-Bordea și Maria Cojocărescu, SCN, 8, 1984, p. 71-74.

I. FRECVENȚA RELATIVĂ A DENARILOR ROMANI REPUBLICANI DIN DESCOPERIRI IZOLATE

Nr. crt.	Anii	Nr. ani	Nr. cat. BRC	Nr. matrițe estimate	%	În Me / An Et	Nr. mon.	%	8 % / An Et	Amplit.	Tez. tip Muntenia I
1	211—195	17	44—131	1262	2,87	0,16	0	—	—	— 0,16	3,18
2	194—190	5	132—138	191	0,49	0,09	0	—	—	— 0,09	0,29
3	189—180	10	139—154	170 + 80	0,44	0.04	0	—	—	— 0,04	0,29
4	179—170	10	155—168	333	0,81	0.08	1	1,19	0,11	+ 0,03	0,92
5	169—158	12	173—196	140	0,31	0.02	0	—	—	— 0,02	0
6	157—151	7	197—205	667	1,51	0,21	0	—	—	— 0,21	3,13
7	150—141	10	206—226	1025	2,33	0,23	1	1,19	0,11	— 0,12	3,83
8	140—131	10	227—254	2157	4,90	0,49	3	3,57	0,35	— 0,14	7,22
9	130—121	10	255—279	2362	5,37	0,53	3	3,37	0,35	— 0,18	8,46
10	120—111	10	280—298	3092	7,03	0,70	7	8,33	0,83	+ 0,13	12,31
11	110—101	10	299—326	4787	10,88	1,08	5	5,95	0,59	— 0,49	9,93
12	100— 91	10	327—337	1603	3,64	0,36	0	—	—	— 0,36	6,37
13	90— 81	10	340—378	8141	18,51	1,85	35	41,65	4,16	+ 2,31	34,92
14	80— 71	10	379—401	2368	5,38	0,53	7	8,33	0,83	+ 0,30	9,06
15	70— 61	10	402—419	1700	3,86	0,38	3	3,57	0,35	— 0,03	5,12 (M II)
16	60— 51	10	420—438	2410	5,48	0,54	0	—	—	— 0,54	—
17	50— 41	10	439—519	9555	21,73	2,17	8	9,52	0,95	— 1,22	—
18	40— 31	10	520—546	1921	4,36	0,43	11	13,09	1,30	+ 0,87	—
				43964			84				

II. FRECVENȚA DENARILOR PENTRU LEGIUNI ÎN TEZAURELE DIN SEC. I E.N.

Nr. crt.	TEZAURE	Nr.. den.	Nr. den. imp.	%	Nr. den. repub.	%	Nr. den. legiuni	% din total	% din den. republicani	X din total	X din repub.
1	VIILE (4 e.n.)	51	8	15,68	43	84,31	—	—	—		
2	NICULIȚEL (50—51 e.n.)	37	28	75,67	9	24,32	—	—			
3	CASICEA (67—70 e.n.)	13	7	53,84	6	46,15	2	15,38	33,33		
4	ADAMCLISSI (80 e.n.)	36	12	33,33	24	66,66	4	19,44	29,16		
5	BABADAG (80 e.n.)	15	7	46,66	8	53,33	2	13,33	25,00		
6	TULCEA (80—81 e.n.)	72	52	72,22	20	27,77	10	13,88	50,00		
										15,50	34,37

III. 1. DESCOPERIRI IZOLATE

Nr. crt.	Localitatea	Bibliografia
1	Albești	Gh. Poenaru-Bordea, Pontica, 7, 1974, p. 224, VII, 10; Maria Chițescu, Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and the Geto-Dacian Coins of Roman Type, BARSS, 1981, 112, p. 331, nr. 3.
2	Argamum	Maria Coja, BMI, 41, 1972, 3, p. 36; BARSS, 112, p. 332, nr. 8.
3	Babadag	Pontica, 7, p. 223, V, 8 ; BARSS, 112, p. 332, nr. 10.
4	Bugeac	R. Ocheșeanu, Pontica, 4, 1971, p. 78-79, nr. 11-12; BARSS, 112, p. 335, nr. 26.
5	Capidava	Inedit, Institutul de Arheologie București.
6	Cernavoda	Pontica, 4, p. 78, nr. 9-10; BARSS, 112, p. 336, nr. 38.
7	Constanța	Pontica, 4, p. 77-78, nr. 1-7; R. Ocheșeanu și M. Liculescu, Pontica, 4, 1971, p. 270, nr. 1-2; R. Ocheșeanu, Pontica, 5, 1972, p. 498, nr. 1; BARSS, 112, p. 338-339, nr. 48 a și 48 b. TIR, Romula, Durostorum, Tomis, 35, 1969, p. 37; BARSS, 112, p. 311, nr. 62.
8	Daucea	
9	Enisala	Pontica, 7, p. 225, XII, 16; BARSS, 112, p. 343, nr. 77.
10	Galita (Dervent)	B. Mitrea, Dacia, NS, 5, 1961, p. 587, nr. 23; BARSS, 112, p. 344, nr. 84.
11	Garvăn	Pontica, 7, p. 225, XI, 15; BARSS, 112, p. 345, 89.
12	Gura Canliei	D. Vilceanu, SCIV, 13, 1962, 1, p. 144.
13	Histria	Histria III, 1973, p. 157, nr. 1008-1011 ; M. Chițescu, BSNR, 1975, p. 58, nr. 10; BARSS, 112, p. 346, nr. 98 a, 98 b, 98 c.
14	Isaccea	Pontica, 7, p. 222, II, 3; BARSS, 112, p. 347, 101.
15	Iulia	Pontica, 19, p. 75, I. 1.
16	Mangalia	Pontica, 7, p. 224, VI, 9; R. Ocheșeanu și Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 370, nr. 192; BARSS, 112, p. 348, nr. 109 a, 109 b; R. Ocheșeanu, Pontica, 4, p. 78, II, 2-5, III, 6-8.
17	Medgidia	Pontica, 5, p. 429§, nr. 2; BARSS, 112, p. 348, nr. 110.
18	Moșneni	Pontica, 7, p. 225, X, 14.
19	Nicolae Bălcescu	B. Mitrea, Pontica, 3, 1970, p. 133, nr. 8; BARSS, 112, p. 350, nr. 122.
20	Niculițel	Pontica, 7, p. 222, I, 1-2; BARSS, 112, p. 350 nr. 123.
21	Oltina	Pontica, 4, p. 270.
22	Poarta Albă	B. Mitrea, SCIV, 16, 1963, 3, p. 611, nr. 31; BARSS, 112, p. 352, nr. 138.
23	Satu Nou	Pontica, 7, p. 224, VIII, 11.
24	Tortomanu	Pontica, 4, p. 79, nr. 13; BARSS, 112, p. 363, nr. 190.
25	Tulcea	Pontica, 7, p. 223, III, 4-6; BARSS, 112, p. 363, nr. 191.
26	Dobrogea de nord	Pontica 7, p. 223, V, 7; M.. Petrescu Dîmbovița, Inventarul materialului arheologic de la rezidența regală din Galați, 1940, p. 9, VI, B, a, 1 ; BARSS, 122, p. 344, nr. 78 b.
27	Dobrogea de sud-vest	Pontica, 4, p. 270, nr. 3-6; Pontica, 4, p. 79-80, nr.
28	Dobrogea	14-23; Pontica, 7, p. 225, IX, 12-13; BARSS, 112, p. 343, nr. 78 a.

III. 2. TEZAURE

Nr. crt.	Localitatea	Bibliografia
1	Garvăn an. 63 î.e.n.	Al. Barnea, SCN, 5, 1971, p. 372-375; BARSS, 112, p. 169, nr. 82.
2	Murighiol an. 42 î.e.n.	O. Iliescu, Pontica, 7, 1974, p. 205-211; BARSS, p. 217, nr. 126.
3	Tulcea an. 38 î.e.n.	C. Preda și G. Simion, SCN, 3, 1960, p. 545-546 BARSS, p. 304, nr. 206.
4	Costinești an. 32—31 î.e.n.	B. Mitrea, Pontica, 3, 1970, p. 131-137; BARSS, 112, p. 150, nr. 52.
5	Ostrov dispersat	C. Moisil, BSNR, 17, 1922, p. 58, nr. 91; BARSS 112, p. 226, nr. 138.
6	Viile an. 4 e.n.	Inedit, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța
7	Niculițel an. 50—51 e.n.	C. Deculescu, SCIV, 17, 1966, 3, p. 577-592; BARSS, 112, p. 221, nr. 132.
8	Casicea an. 67—70 e.n.	Gh. Papuc, Pontica, 7, 1974, p. 213-217.
9	Adamclisi an. 80 e.n.	Inedit, CNBARSR.
10	Babadag an. 80 e.n.	Inedit, CNBARSR.
11	Tulcea an. 80—81 e.n.	Inedit, CNBARSR.

IV. LISTA MAGISTRAȚILOR MONETARI ÎN DESCOPERIRILE IZOLATE DIN DOBROGEA

Nr. crt.	Magistratul monetar	Nr. cat. RRC	Anii	Porvenienţa	Bibliografia	Nr. buc.
1	2	3	4	5	6	7
1	ANONYMVS	167/1	179-170	Constanţa	Pontica, 4, p. 277, nr. 3	1
2	Q.MARC LIBO	215/1	148	Dobrogea de sud-vest	Pontica, 4, p. 270, nr. 3	1
3	TI. VETVR	234/1	137	Dobrogea	Pontica 7, p. 225, IX, 12	1
4	M. BAEBI Q.F TAMPIL	236/1	137	Albeşti	Pontica, 7, p. 224, VII, 10	1
5	P. CALP	247/1	133	Poarta Albă	SCIVA, 16, 1965, 3, p. 611, nr. 31	1
6	Q. METE	256/1	130	Mangalia	Pontica 19, p. 76, III, 6	1
7	C. CASSI	266/1	126	Tulcea	Pontica 7, p. 223, III, 4	1
8	CARBO	279/1	121	Dobrogea	Pontica, 4, p. 80, nr. 23	1
9	M. TVLLI	280/1	120	Dobrogea	Pontica, 4, p. 79, nr. 14-15	2
10	Q. MAR, C.F, L.R.	283/1 b	118-117	Mangalia	Pontica 19, p. 75, II, 2	1
11	M. CALID, Q. MET, CN. FOVL	284/1 a 284/1 b	117-116 117-116	Capidava Mangalia	Inedit, cl. Inst. Arh. Buc. Pontica, 19, p. 76, III, 7	1 1
12	M. SERGI SILVS Q	286/1	116-115	Constanţa	Pontica, 4, p. 270, nr. 1	1
13	MN. AEMILIO LEP	291/1	114-113	Dobrogea de nord	Inventarul..., p. 9, VI, B, a, 1	1
14	AP. CL, T. MAL ori T. NANL, Q. VR	291/1 a	111-110	Iulia	Pontica, 19, p. 75, nr. I, 1	1
15	L. FLAMINI CILO	302/1	109-108	Dobrogea	Pontica, 4, p. 79, nr. 16	1
16	C. COIL CALD	318/1 a	104	Histria	BSNR, 1975, p. 58, nr. 10	1
17	Q. THERM M.F	319/1	103	Mangalia	Pontica, 19, p. 75, II, 3	1
18	M.LVCILI RVF	324/1	101	Dobrogea de sud-vest	Pontica, 19, 76, IV, 9	1
19	L.PISO L.F. L.N. FRVGI	340/1	90	Mangalia	Pontica, 6, p. 370, nr. 192	1
				Cernavoda	Pontica, 4, p. 78, nr. 9	1
		340/t.g.		Histria	Histria III, nr. 1008	1
20	L.TITVRI L.F SABINVS	344/2 c	89	Constanţa	Pontica, 4, p. 77, nr. 2	1
21	CN. LENTVL	345/1	88	Dervent	Dacia, NS, 5, p. 587, nr. 23	1
				Dobrogea de sud-vest	Pontica, 4, p. 270, nr. 4	1

1	2	3	4	5	6	7
22	L.RVBRI DOSSENI	348/3	87	Dobrogea de sud-vest	Pontica, 4, p. 270, nr. 5	1
23	GAR, OGVL, VER	350/2	86	Dobrogea Dobrogea de sud-vest	Pontica, 4, p. 79, nr. 17 Pontica, 19, p. 78, nr. 10-16	1 7
24	L. IVLI BVRSIO	352/1 a	85	Dobrogea de sud-vest	Pontica, 19, 76, nr. 17-18	2
		352/1 c		Babadag Dobrogea de sud-vest	Pontica, 7, p. 223, nr. V, 8 Pontica, 19, p. 76-79, IV, 19-23	1 5
		352/1 ?		Dobrogea de sud-vest	Pontica, 19, p. 79, IV, 24	1
25	MN.FONTEI C.F	353/1 a	85	Dobrogea de sud-vest	Pontica, 19, p. 79, IV, 25-26	2
		353/?		Dobrogea de sud-vest	Pontica, 4, p. 270, nr. 6	1
26	P.CREPVSI	361/1 c	82	Dobrogea de sud-vest	Pontica, 19, p. 79, IV, 27	1
27	L.CENSCR	363/1 d	82	Dobrogea	Pontica, 4, p. 79, nr. 18	1
28	Q.ANTO BALB PR	364/1 b	83-82	Moșneni Nicolae Bălcescu	Pontica, 7, p. 225, I, 14 Pontica, 3, p. 133, nr. 8	1 1
		364/1 d		Mangalia	Pontica, 19, p. 76, II, 4	1
29	C.SERVEIL	370/1 a	82-80	Constanța	Pontica, 4, p. 77, nr. 3	1
30	A.POST A.F S.N ALBIN	372/2	81	Dobrogea de sud-vest	Pontica, 19, p. 79, IV, 28-29	2
31	C.POBLICI Q.F	380/1	80	Niculițel	Pontica, 7, p. 222, I, 2	1
32	L.PAPI	384/1	79	Constanța	Pontica, 4, p. 77, nr. 4	1
33	L.RVTILI FLAC	387/1	77	Constanța Gura Canliei	Pontica, 4, p. 77, nr. 5 SCIV, 13, 1962, 1, p. 144	1
34	CN.LEN Q, ca LENT CVR.DEN. FL	393/1 a	76-75	Mangalia	Pontica, 19, p. 76, III, 8	1
35	C.POSTVMI AT ori TA	394/1 a	74	Dobrogea	Pontica, 4, p. 80, nr. 19	1
36	Q.CREPEREI M.F ROCVS	399/1 a	72	Mangalia	Pontica, 19, p. 76, II, 5	1
37	L.ROSCI FABAȚI	412/1	65	Dervent	Dacia, NS, 5, p. 587, nr. 23	1
38	L.CASSI LONGIN	413/1	63	Tulcea	Pontica, 7, p. 223, III, 5	1

1	2	3	4	5	6	7
39	LIBO	416/1 a	62	Mangalia	Pontica, 7, p. 224, VI, 9	1
40	Q.SICINIVS IIIVIR	440/1	49	Dobrogea	Pontica, 4, p. 80, nr. 20	1
41	CAESAR	443/1	49-48	Constanța	Pontica, 4, p. 78, nr. 6	1
42	L.PLAVTIVS PLANCVS	453/1 a	47	Dobrogea	Pontica, 4, p. 30, nr. 21	1
43	T.CARISIVS IIIVIR	454/5	46	Bugeac	Pontica, 4, p. 78, nr. 11	1
44	CAESAR	468/2	46-45	Cernavoda	Pontica, 4, p. 78 nr. 10	1
45	L.AEMILIVS BVCA IIIVIR, M.METTIVS, P. SEPVLIVS MACER, C. COSSVTIVS MARIDIANVS AAAFF	480/8	44	Medgidia	Pontica, 5, p. 498, 2	1
46	P.ACCOLEIVS LARISCOLVS	486/1	43	Dobrogea	Pontica, 7, p. 225, IX, 13	1
47	C.CAESAR IIIVIR R.P.C in parte cu BALBVS PROPR	518/1	41	Satu Nou	Pontica, 7, p. 224, VIII, 11	1
48	ANT.AVG.IIIVIR R.P.C	544/17	32-31	Histria	Histria III, 1009	1
		544/19		Constanța	Pontica, 4, p. 270, nr. 2	1
		544/31		Garvăn	Pontica, 7, p. 225, XI, 15	1
		544/36		Tortomanu	Pontica, 4, p. 79, nr. 13	1
				Dobrogea	Pontica, 4, p. 80, nr. 22	1
		544/39		Enisala	Pontica, 7, p. 225, XII, 16	1
		544/?		Constanța	Pontica, 4, p. 78, nr. 7	1
				Constanța	Pontica, 5, p. 498, nr. 1	1
				Histria	Histria III, 1010	1
				Histria	Histria III, 1011 fourèe	1
				Isaccea	Pontica 7, p. 222, II, 3	
49	Neprecizat	ROMA/ BIGA		Niculițel	Pontica 7, p. 222, I, 1	1
		ROMA/ DIOSCVRI		Bugeac	Pontica, 4, p. 79, nr. 12	1
50	Imitații			Dobrogea		
51	MN.FONTEI C.F	353/1 a	85	de nord	Pontica, 7, p. 223, IV, 7	1
52	L.RVSTI	389/1	76	Tulcea	Pontica, 7, p. 223, III, 6	1

TOTAL : Monede republicane 86
precizate 84
neprecizate 2
imitații 2

TOTAL GENERAL 88

QUELQUES DÉCOUVERTES DE DENIERS ROMAINS RÉPUBLICAINS EN SCYTHIA MINOR

R. OCHEŞEANU

Résumé

L'auteur présente 29 deniers romains républicains appartenant aux collections du Cabinet numismatique de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, dont la provenance de la Dobroudja est assurée. On signale un nouveau habitat du Nord de la Dobroudja, Iulia, et on ajoute sept exemplaires aux matériel numismatique connu comme provenant de la zone de Callatis.

L'interprétation du matériel monétaire par les méthodes de l'analyse statistique, permet de constater une situation qui présente des analogies avec celle récemment enregistrée pour la Plaine Roumaine. Les similitudes peuvent s'expliquer par l'alimentation des deux régions mentionnées par le même réservoir balkanique. Il semble que la plupart de ces monnaies ont pénétré dans la contrée des bouches du Danube, à l'époque où s'est exercé le contrôle effectiv des troupes romaines (les decennies 3e — 4e du Ier siècle av.n.è.).

Les monnaies émises pour les légions par Marcus Antonius, représentent 13,09% dans les découvertes isolées. Le pourcentage des deniers d'Éphèse dans les trésors datant de l'époque flavienne est de 15,50% du total des monnaies et de 34,37% par rapport à l'ensemble des monnaies républicaines ; ils sont donc environ 2,5 fois mieux représentés dans les découvertes isolées

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA COMPLEXELOR FUNERARE DE INCINERAȚIE CU „RUG-BUSTA" DE EPOCA ELENISTICA ȘI ROMANĂ DE LA TOMIS

VIRGIL LUNGU, CONSTANTIN CHERA

În perioada 1981-1986 au fost cercetate, ca urmare a săpăturilor de salvare efectuate în arealul necropolelor tomitane, sute de morminte. Ne-am propus să prezentăm, cu această ocazie, numai pe cele de incinerație care, în comparație cu cele de inhumație, sînt mult mai reduse ca număr. Menționăm că toate complexele funerare cercetate se află în zona extramurană a cetății romano-bizantine, respectiv pe actualele străzi 1 Decembrie 1918, București, Cuza Vodă, M. Kogălniceanu, Mircea, Castanilor, Pușkin, Oborului, Călărași și Piața Griviței.

Vom începe deci cu prezentarea datelor tehnice ale complexelor cercetate și înregistrate mai jos (vezi harta).

M_1. Str. Mircea. Distrus în mare parte. $L_p = 1$ m, l=1 m, A=1,30 m; șanț de tiraj : $L_p = 0{,}20$ m, $l_p = 0{,}20$ m, a=0,20 m. Orientare : E-V. Inventar : opaiț, lagynos (2 buc.), arryballos. Sec. II î.e.n.

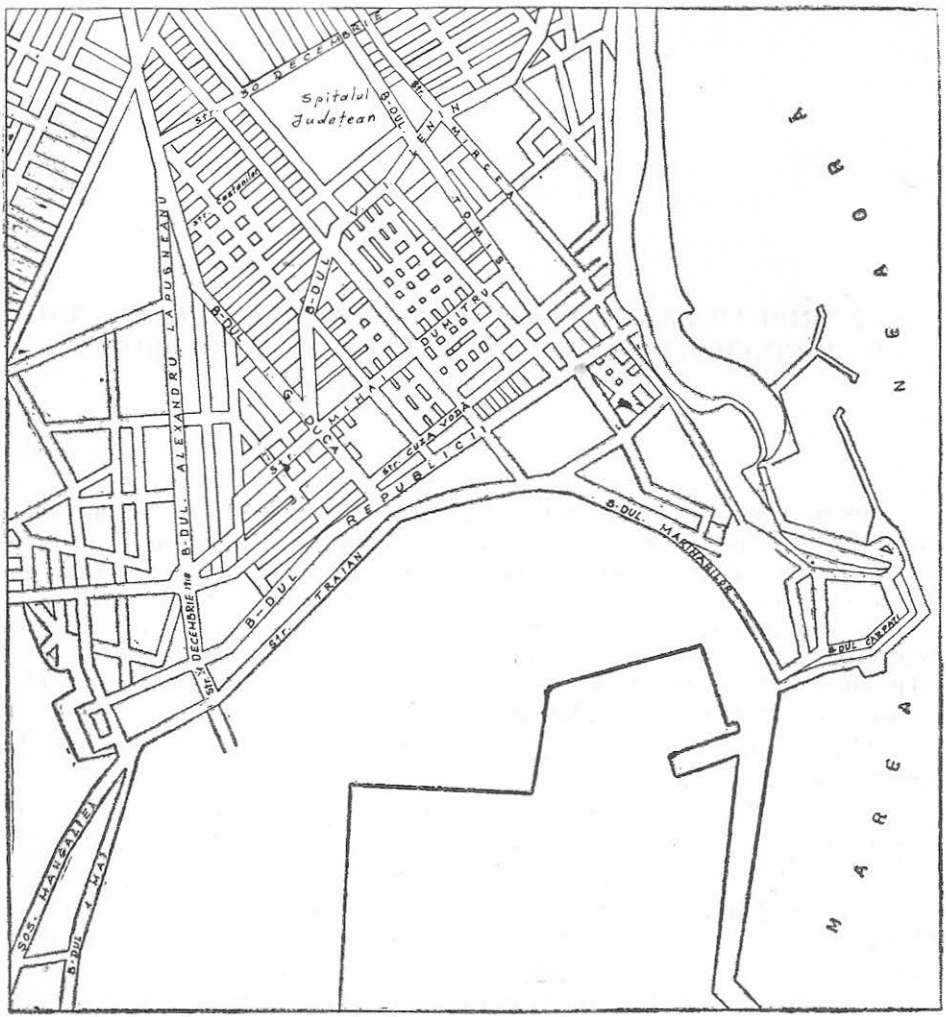
M_2. Str. Mircea. Distrus în totalitate. După informațiile primite, mormînt cu rug-busta și șanț de tiraj. Inventar : lagynos, lekythos. Sec. III-II î.e.n.

M_3. Str. Mircea. Distrus în mare parte. $L_p = 1$ m, $l = 1{,}30$ m, $A = 1$ m ; șanț de tiraj: $L_p = 0{,}40$ m, $l = 0{,}40$ m, $a = 0{,}40$ m. Orientare : E-V. Inventar : aplice vestimentare, 3 unguentarii ceramice. Sec. III-II î.e.n.

M_4. Str. Mircea. Distrus în totalitate. După informațiile primite și observațiile în teren, mormînt cu rug-busta și șanț de tiraj. Inventar : căniță. Sec. II î.e.n.

M_5. Str. Mircea. Distrus parțial. $L_p = 1$ m, $l = 1{,}30$ m, $A = 1{,}50$ m; șanț de tiraj : $L_p = 0{,}20$ m, $l = 0{,}20$ m, $a = 0{,}20$ m. Orientare : NV 300° — SE 120°. Inventar : lagynos. Sec. III-II î.e.n.

M_6. Str. Mircea. Distrus în totalitate. După informațiile primite și observațiile în teren, mormînt cu rug-busta și șanț de tiraj. Inventar : cană pastilată, unguentarium ceramic, bol. Sec. II î.e.n.

M_7. B-dul 1 Decembrie 1918 — str. București. L=2,70 m, l=1 m, A=0,30 m. Orientare : NV 285°—SV 105°. Inventar : două unguentarii, kantharos, lagynos. Sec. III î.e.n.

M_8. B-dul 1 Decembrie 1918 — str. București. Aproape complet distrus. Au fost observate urme de cenușă și au fost surprinse mici porțiuni din șanțul de tiraj și platforma de ardere. Inventar : cană pastilată. Sec. II î.e.n.

M_9. B-dul 1 Decembrie 1918 — str. București. L=2,30 m, l=1,10 m, A=1,50 m. Orientare: SE 110°—NV 290°. Inventar : numeroase aplice vestimentare. Sec. II î.e.n.

M_{10}. B-dul 1 Decembrie 1918 — Școala nr. 24. Distrus în totalitate. După informațiile primite, mormînt cu rug-busta și șanț de tiraj. Inventar : opaiț, kantharos, lekythos, bol. Sec. III î.e.n.

M_{11}. Str. Pușkin. Aproape complet distrus. Șanț de tiraj: l $_p$=0,25 m, A=1 m. Orientare : E-V. Inventar : lagynos, cană pastilată, căniță cu cioc, opaiț, două aplice vestimentare. Sec. II î.e.n.

M_{12}. Str. Oborului. Distrus parțial. L $_p$ =1,5 m, l=0,55 m A=1,50 m; șanț de tiraj: L $_p$ =0,80 m, l=0,30 m a=0,10 m. Orientare : NV 300° — SE 120°. Inventar : lagynos. Sec. III-II î.e.n.

M_{13}. B-dul Tomis — str. T. Vladimirescu. Distrus parțial. L $_p$ =1,40 m, l=0,80 m, A=0,75 m; șanț tiraj distrus. Orientare : NV 300° — SE 120°. Inventar : lagynos, căniță. Sec. II î.e.n.

M_{14}. Str. Castanilor. Distrus parțial. L $_p$ =2,40 m, l=1,40 m, A=1 m; șanț de tiraj : L $_p$=1,15 m, l=0,60 m. a=0,1 m. Orientare : E-V. Inventar : fragment opaiț, fragment ceramic getic (cățuie?). Sec. II-I î.e.n.

M_{15}. Str. Castanilor. Distrus parțial. L $_p$ =2 m, l=1,20 m, A=1,15 m. Orientare: NV 280°—SE 100°. Inventar: cană, bol, protejate cu țigle. Sec. II î.e.n.

M_{16}. Str. Călărași. L=2 m, l=0,80 m, A=1 m. Orientare. E-V. Inventar: o aplică vestimentară aurită. Sec. II î.e.n.

M_{17}. Str. Mircea. Distrus parțial. L $_p$ =0,70 m, l=0,80 m, A=1 m; șanț de tiraj distrus. Orientare: N-S. Inventar: fragmente nedefinite de bronz. Epocă romană.

M_{18}. B-dul 1 Decembrie 1918 — str. București. Distrus parțial. L $_p$ =1,10 m, l=1,60 m, A=1,50 m; șanț de tiraj: L $_p$ =0,80 m, l=0,70 m, a=0,20 m. Orientare: SE 110°—NV 290°. Inventar: fragment ulcior cu două toarte. Sec. I e.n.

M_{19} B-dul 1 Decembrie — str. București. Distrus parțial. L $_p$ =1,75 m, l =0,70 m, A=1,20 m; șanț de tiraj : L=1,30 m, l=0,30 m, a=0,20 m. Orientare: NE 80° — SV 260°. Inventar : bol de sticlă cu striuri. Jumătatea sec. I e.n.

M_{20}. B-dul 1 Decembrie 1918 — str. București. Distrus parțial. L=2,10 m, l=0,80 m, A=1,60 m; șanț de tiraj distrus. Orientare: NE 60°—SV 240°. Inventar: opaiț, două gîturi de unguentarii ceramice. Sec. I e.n.

M_{21}. B-dul 1 Decembrie 1918 — Școala nr. 24. Distrus parțial. L $_p$ =2,30 m, l=1,80 m, A=1,30 m; șanț de tiraj: L $_p$ =1,70 m, l=0,60 m, a=0,30 m. Orientare: NV 320° — SE 140°. Inventar : două opaițe, castron, capac, suport. Prima jumătate a sec. I — sec. II e.n.

M_{22}. B-dul 1 Decembrie 1918 — Școala nr. 24. Distrus parțial. L $_p$ =1 m, l=1,85 m, A=1 m; șanț de tiraj : L $_p$ 0,80 m, l=0,45 m, a=0,30 m. Orientare: NV 320° — SE 140°. Inventar: ulcior cu două toarte, castron, opaiț, vas sticlă cu gura trilobată. Sec. I-II e.n.

M_{23}. Str. Cuza Vodă — str. M. Kogălniceanu. Distrus parțial. L $_p$ =0,45 m, l=1,35 m, A=2,50 m; șanț de tiraj: L =0,10 m, l=0,40 m, a=0,15. Orientare : E-V. Inventar: opaiț, ulcior, căniță, unguentarium ceramic. Sec. II e.n.

M_{24}. Str. Cuza Vodă — str. M. Kogălniceanu. Distrus parțial. L_p =2,60 m, l=1,45 m, A=2,35 m; șanț de tiraj : L_p =2,20 m, l=0,55 m, a=0,30 m. Orientare : E-V. Inventar : opaiț, ac din os, colier compus din mai multe piese din aur, oglindă bronz, inel de bronz cu piatră, mască fragmentară din cretă, reprezentînd un personaj feminin. A doua jumătate a sec. I — sec. II e.n.

M_{25}. B-dul 1 Decembrie 1918 — bl. L 91. Distrus parțial. L_p=2 m, l=1,70 m, A=1,20 m; șanț de tiraj: L_p =1,70 m, l=0,30 m, a=0,30 m. Orientare : E-V. Inventar: cană de sticlă tip *stamnion,* două amfore, două pahare de sticlă fragmentare, *strigilium* de fier fragmentar. Sec. I e.n.

M_{26}. Str. Castanilor. Distrus parțial. L_p=1,80 m, l=1,60 m, A=1,30 m; șanț de tiraj: L_p=1,40 m, l=0,40 m, a=0,15 m. Orientare: N-S. Inventar: cană cu două toarte, opaiț fragmentar cu *planta pedis* pe fund, cană de sticlă fragmentară. A doua jumătate a sec. I e.n.

M_{27}. Str. Mircea. L=2,40 m, l=1,70 m, A=1,60 m; șanț de tiraj : L=1 m, l=0,50 m, a=0,20 m. Orientare: E-V. Inventar: opaiț fragmentar cu rozetă pe disc. Sec. II-III e.n.

M_{28}. Str. Mircea. Distrus în totalitate. După informațiile primite și observațiile în teren, mormînt cu rug-busta și șanț de tiraj, A=0,50 m. Inventar: mic fragment de la un bol ceramic. Epocă romană.

M_{29}. B-dul 1 Decembrie 1918 — str. București. Distrus parțial. L_p =3,10 m, l=2,10 m, A=1,10 m; șanț de tiraj: L=2,30 m, l=0,60 m, a=0,20 m. Orientare: E-V. Inventar: fragmente ceramice și de sticlă, bobițe mici din bronz. Epocă romană.

M_{30}. Str. Castanilor. L=2,25 m. Orientare: E-V. Inventar: fragmente de căniță. Sec. II-III e.n.

M_{31}. B-dul 1 Decembrie 1918 — Școala nr. 24. Distrus parțial. L_p =0,80 m, l=1,40 m, A=1,30 m; șanț de tiraj: L =0,60 m. l=0,60 m, a=0,23 m. Orientare: E-V. Inventar: ceramică fragmentară. Epoca romană.

M_{32}. B-dul 1 Decembrie 1918 — Școala nr. 24. Distrus parțial. L_p =0,65 m, l=1,85 m, A=0,90 m; șanț de tiraj: L_p =0,45 m, l=0,45 m, a=0,30 m. Orientare: E-V. Inventar: fragmente ceramice de la un castron, fragmente de sticlă. Epocă romană.

M_{33}. B-dul 1 Decembrie — Școala nr. 24. Distrus parțial. L_p =1,90 m, l=1,05 m, A=0,90 m; șanț de tiraj: L_p=0,50 m, l=0,45 m, a=0,20 m. Orientare: NE 60° — SV 240°. Inventar: fragmente de la o căniță, protejate cu țigle. Sec. II-III e.n.

M_{34}. Str. Mircea — faleză. L=2,30 m, l=1,12 m, A=1 m; șanț de tiraj:L=1,60 m, l=0,30 m, a=0,10 m. Orientare: SE 150° — NV 330°. Inventar: fragment opaiț. fragmente de la o cană cu gura trilobată. Epocă romană.

M_{35}. Str. Mircea — faleză. Distrus parțial. L_p =0,70 m, l=1 m, A=1,90 m. Orientare: SV 260° — NE 80°. Inventar: fragment de la un vas de sticlă topit. Epocă romană.

M_{36}. Piața Griviței. L=2,80 m, l=1,90 m, A=1,50 m; șanț de tiraj: L=1,50 m, l=0,45 m, a=0,10 m. Orientare: NV 320° — SE 140°. Inventar: fragmente de sticlă topită, fragmente de la un unguentarium ceramic. Epocă romană.

M_{37}. B-dul 1 Decembrie 1918 — B-dul F. Sîrbu. Distrus parțial. L_p =0,70 m, l=1,20 m, A=1,20 m; șanț de tiraj: L_p =0,30 m, l=0,50 m, a=0,25 m. Orientare: NV 300° — SE 120°. Inventar: fragmente ceramice. Epocă romană.

M_{38}. Str. Mircea — faleză. Distrus parțial. L_p =0,60 m, l=1 m, A=1,70 m; șanț de tiraj: L_p =0,30 m, l=0,30 m, a=0,10 m. Orientare: SV 250° — NE 70°. Fără inventar. Datare incertă.

M_{39}. Str. Mircea — faleză. Distrus parțial. L_p =1.15 m, l=0,90 m, A=1,40 m; șanț de tiraj: L_p =0,90 m, l=0,45 m, a=0,10 m. Orientare: SV 220° — NE 40°. Fără inventar descoperit. Datare incertă.

M_{40}. B-dul 1 Decembrie 1918 — str. București. L=1,90 m, l=1,35 m, A=1,50 m; șanț de tiraj: L=1,50 m, l=0,35 m, a=0,15 m. Orientare: SV 260° — NE 80°. Fără inventar. Datare incertă.

TIPUL MORMINTELOR

Cercetările noastre au identificat în necropolele anticului Tomis două tipuri de morminte de incinerație și anume:

— morminte cu șanț de tiraj și platformă de ardere sau, cum mai sînt ele cunoscute în literatura de specialitate, morminte cu „rug-busta"[1] (fig. 1 și 2). Alți autori preferă denumirea de rug-mormînt în groapa de

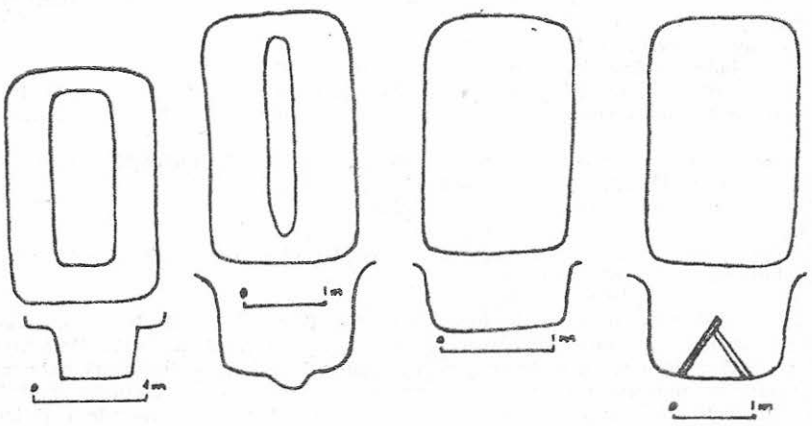

Fig. 1 Fig. 2 Fig. 3 Fig. 4

[1] Definiția termenului la Festus, iar pentru cea de „tombe bustuaire" la van Doorselaer, pentru care vezi M. Babeș, Dacia, NS, 14, 1970, p. 177, nota 29.

ardere în trepte[2]. Acelaşi tip de mormînt are uneori o protecţie de ţigle peste şanţul de tiraj. Deşi V. Barbu consideră aceste morminte ca un tip aparte[3], sîntem de părere că reprezintă mai degrabă variante ale mormîntului-rug cu platformă de ardere şi şanţ de tiraj, indiferent de forma gropii sau a şanţului de tiraj*.

— un tip aparte îl constituie mormîntul format dintr-o groapă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite, cu sau fără protecţie de ţigle, lipsit de şanţul de tiraj, care la Histria, în necropola tumulară, poate fi asimilat tipului JAaV[4] (fig. 3 şi 4). Astfel de morminte, dar cu protecţie de ţigle, au fost descoperite şi în necropolele de la Callatis[5].

Tipurile de morminte amintite aici au fost practicate la Tomis de populaţia acestuia atît în epoca elenistică[6], cît şi în epoca romană[7]. La Tomis nu au fost încă depistate morminte în care cremaţia să fie exterioară mormîntului propriu-zis, deşi Dobrogea ne oferă astfel de exemple în necropolele de la Callatis[8] şi Histria[9].

Tipurile de morminte în discuţie sînt cu certitudine legate de elementul grecesc, preponderent la Tomis în epoca elenistică. Şi în epoca romană poate fi urmărită perpetuarea acestor tipuri de complexe, nefiind însă exlusă posibilitatea preluării lor şi de către alte componente etnice ale cetăţii, deşi în sec. II e.n. şi mai cu seamă în sec. III asistăm la evanescenţa ritului incinerării în favoarea inhumaţiei[10]. Cel mai tîrziu mormînt de incineraţie la Tomis a fost datat la mijlocul sec. III e.n. cu monede de la Caracalla, Getta şi Gordian[11].

Într-o serie de complexe de incineraţie de epocă elenistică din Tomis[12] au fost descoperite obiecte de inventar, negreceşti, identificate ca

---

[2] P. Alexandrescu, *Histria* 2, 1966, p. 255, tip JA VI.

[3] V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 50, fig. 1.

* Esenţial în atribuirea tipului de complex funerar este criteriul funcţional, indiferent dacă peste şanţul de tiraj sau treapta inferioară, cum mai este denumită, se află ţigle care acoperă ofrandele.

[4] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 253-255.

[5] E. Bârlădeanu-Zavatin, Pontica, 13, 1980, M$_4$, p. 225.

[6] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa, 1967, p. 119; V. Barbu, în Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie, dec. 1964, vol. I, Buc., 1971, p. 455.

[7] Idem, Revista muzeelor, ed. spec., 1965, p. 436-437; M. Bucovală, Pontice, 1, 1968, p. 269; V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 48-51.

[8] E. Bârlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 216-239.

[9] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 256-257.

[10] Vezi în acest sens V. Barbu, *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapesta, 1968, p. 372-376.

[11] Idem, SCIV, 22, 1971, 1, p. 48.

[12] La complexele funerare de incineraţie din Tomis (cf. M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa, 1967, p. 119) nu se specifică tipul fiecăruia, făcîndu-se doar sumare referiri asupra tehnicii de construcţie; autorul lasă să se înţeleagă existenţa mai multor tipuri de morminte (gropi ovale sau dreptunghiulare cu colţurile rotunjite, cu sau fără protecţie de ţigle). Cu certitudine lista tipurilor este incompletă şi lacunară, deoarece în epoca elenistică la Tomis sînt întîlnite cu precădere morminte cu platformă de ardere şi şanţ de tiraj (cf. V. Barbu, în Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie, dec. 1964, vol. 1, p. 455, dar vezi şi studiul de faţă). Acest tip de mormînt îl întîlnim şi în epoca romană, fiind cel mai frecvent în cadrul incinerării (vezi studiul nostru şi M. Bucovală, Pontice, 1, 1968, p. 269-304; V. Barbu, *op. cit.*, p. 455).

fiind indigene, getice[13]. Prezența unor asemenea obiecte este o dovadă peremptorie a faptului că băștinașii au adoptat, încă din epoca elenistică, tipurile de morminte practicate de greci la Tomis.

Cercetările noastre vin să confirme acest fenomen așa cum o dovedește inventarul mormîntului nr. 14, databil în sec. II-I î.e.n., în care s-a găsit un fragment de cățuie getică[14].

Tipul mormîntului de incinerație în discuție. deși ne este documentat pe spații largi, apare într-un număr relativ restrîns în arealele respective. Literatura de specialitate ne oferă numeroase analogii ale acestui tip. Pentru sec. VI î.e.n. putem exemplifica cele cîteva complexe din necropola de la Megara Hyblaea[15], iar pentru epoca elenistică pe cele de la Callatis[16].

În epoca romană, analogiile sînt mai numeroase, iar în Dobrogea corespondențele cele mai semnificative ne sînt oferite de mormintele din necropola tumulară de la Noviodunum[17] și cele din necropola plană de la Tropaeum Traiani[18], datate în sec. I-II e.n.

În Dacia, analogiile cele mai concludente le întîlnim în necropola de la Romula[19], datorită celor șapte morminte cu „rug-busta" descoperite aici. Corespondențele constructive ale acestui tip de complex funerar pot continua, bune similitudini putînd fi stabilite cu complexele din Pannonia de la Brigetio[20], Kekesd[21], Intercisa[22] și din Gallia[23].

La sud de Dunăre găsim, de asemenea, numeroase analogii în Moesia, la Negovan, Chatalka, Mericileri[24], Svetikirilovo[25], precum și în Tracia turcească[26].

---

[13] C. Scorpan, SCIV, 22. 1, 1970, p. 81, fig. 1 9, 3 3; p. 82-83, în mormintele VIII și LXII (cf. M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 57 și 115).

[14] Integritatea inventarului și a complexului au fost afectate de lucrările de excavație.

[15] M. C. Gervasoni, Kokalos, 22-23, 1976-1977, p. 591, pl. CXVIII.

[16] Informație N. Georgescu, care a cercetat mai multe asemenea complexe funerare datate în sec. IV-III î.e.n.

[17] Exp. Bujor, Dacia, NS, 4, 1960, p. 525 și urm.; G. Simion, Peuce, 9, 1934, p. 75-88, pl. VII, 3, 4, necropola tumulară datată în a doua jumătate a sec. I e.n. — prima parte a sec. III e.n.

[18] Informație Gh. Papuc, G. Custurea, care au cercetat cca 20 de morminte în partea de nord a cetății amintite, datate preliminar în sec. II-III e.n.

[19] M. Babeș, *op. cit.*, p. 177, fig. 5, cinci dintre ele cu monede de la Hadrian și Alexandru Severus, cele 7 morminte aparținînd sec. I-III e.n.

[20] Necropola Sörhazkert: K. Sagi, Arch. Hung., 33, 1954, p. 111.

[21] A. Sz. Burger, Arch. Ert., 93, 1966, 2, p. 254, M_{25} în etaje.

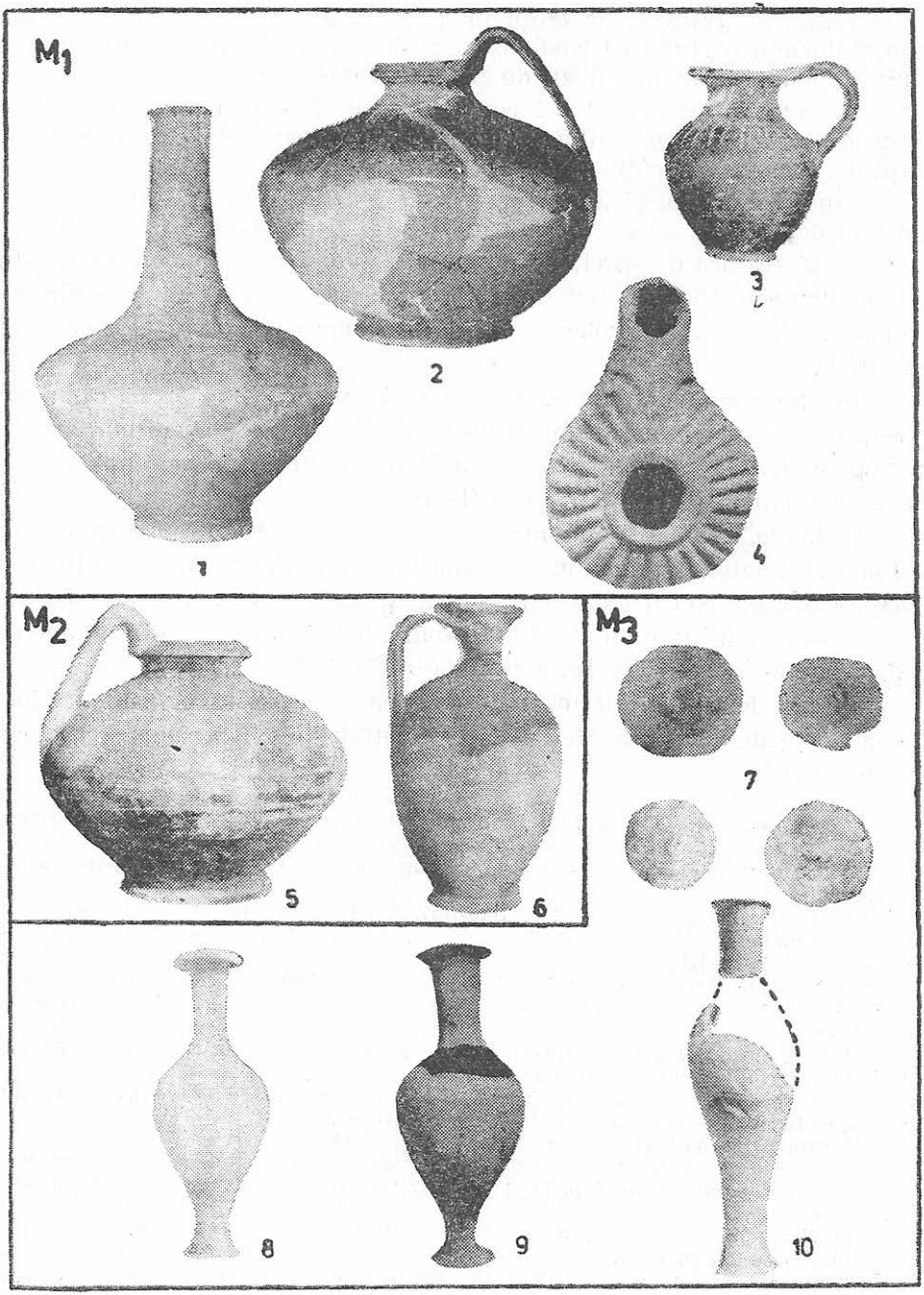
[22] K. Sagi, *op. cit.*, p. 61-67, p. 109-111, p. 113-114; M_1, M_{12}, M_{37}, M_{40}, M_{65}, M_{75}, numite morminte în etaje.

[23] M. Babeș, *op. cit.*, notele 97-99.

[24] *Ibidem*, notele 86, 88, 91.

[25] T. Gherasimov, Izvestiia-Institut, 15, 1946, p. 182 și urm., datat cu monedă de la Traian.

[26] A. M. Mansel, Archäologischer Anzeiger, 1941, col. 120 și urm., datat la mijlocul sec. II e.n., în tumul.

Planșa I

În unele cazuri, pe treptele mormintelor erau așezate lespezi de piatră în chip de capac, așa cum este cazul complexelor funerare de la Philippopolis[27] sau Rio Tinto (Spania)[28].

Straniu ni se pare mormîntul de la Callatis[29], a cărui tehnică de construcție este identică cu a complexelor funerare de incinerație cu platformă de ardere și șanț de tiraj, deși în interiorul său, pe treapta inferioară, s-a practicat inhumația[30]. Mormîntul a fost larg datat în sec. IV-VI e.n., dar credem că trebuie operate corecții cronologice.

Pentru perioada romano-bizantină, mormîntul nu-și găsește analogii în Dacia și nici în alte areale. Singura asemănare se poate face cu M_4 de inhumație în trepte din necropola de la Castel di Decima (Roma), care este săpat în tuf vulcanic, dar datat în sec. VII î.e.n.[31].

INVENTAR, TIPURI DE OBIECTE

Inventarul din complexele funerare prezentate se rezumă aproape în exclusivitate la obiecte cu forme destul de variate, însă nu lipsește nici materialul vitric și nici obiectele din aur. Deosebim astfel două feluri de ofrande: cea a incinerării și cea a înhumării. În timp ce obiectele primei categorii au fost recuperate în special din șanțurile de tiraj și mai puțin de pe platforma de ardere, la obiectele funerare aparținînd ofrandei înhumării situația se prezintă exact invers. Unele morminte erau complet lipsite de inventar, iar altele conțineau, pe lîngă ofrande, fructe și conuri de pin carbonizate (M_{18}, M_{20}).

În sfîrșit, amintim că inventarul funerar aparține, cronologic, celor două epoci istorice distincte: elenistică și romană.

Inventar funerar de epocă elenistică. Din această categorie fac parte obiectele din mormintele 1—16. Ponderea cea mai mare o deține ceramica, cu următoarele tipuri :

— Căni pastilate cu corpul ovoidal, gîtul larg și pastilă pe toartă. Sînt răspîndite cu precădere în orașele vest-pontice Tomis[32], Histria[33] și Callatis[34], fiind perfect databile în sec. II î.e.n. Pl. II, 13, 20; pl. III. 29.

---

[27] D. Toncev, Godșnik-Plovdiv, 4, 1960, p. 121-128, cu monedă de la Nerva.

[28] G.D.B. Johnes, The Journal of Roman Studies, LXX, 1980, pl. III, 3; pl. IV, 1, morminte săpate în stîncă, datate în sec. I-II e.n., cimitirul de la Dehesa.

[29] C. Preda, N. Georgescu, Pontica, 8, 1975, M_{32}, p. 59, pl. IV, 4; pl. X.

[30] Scheletul de copil lipsit de inventar, avea protecție de țigle așezate în pantă dublă, iar mormîntul era orientat E-V, după tradiția grecească, ceea ce ar putea constitui o sugestie de datare în epoca elenistică.

[31] M. Cataldi Dimi, Atti della Academia Nazionale dei Lincei, Notizie degli scavi di antichita, seria 8, 29, 1975, p. 334, fig. 126.

[32] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 42,, fig. 30, M XIX b, sec. III-II î.e.n., p. 52, fig. 34; M V, d, sec. II î.e.n.; p. 55, fig. 35, M VI, b, sec. II i.e.n.; p. 55, fig. 35, M VI, b, sec. II i.e.n.; p. 62, fig. 39, M X, a, sec. II i.e.n.; p. 65, fig. 41, M XIII, b, sec. II i.e.n. și passim.

[33] P. Alexandrescu, *op. cit.*, pl. 98, XXXVII, 26, datată către mijlocul sec. II î.e.n.

[34] E. Bârlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 231, pl. I, 4 și pl. VI, 2 datate la mijlocul și a doua jumătate a sec. II î.e.n.

— Lagynoi. Din cadrul acestei categorii deosebim două tipuri :

a. Cu corpul sferoidal sau sferoidal turtit, gîtul scurt și gros, buza ușor oblică, înaltă și canelată pe mijloc, toarta supraînălțată, fundul inelar. Argila este gălbui-cărămizie sau cenușie. Necropolele elenistice din Tomis ne oferă ca analogii numeroase exemplare databile în sec. III-II î.e.n.[35] Pl. I, 2, 5; pl. II, 12, 16; pl. III, 31.

b. Cu corpul bitronconic, gîtul înalt, cilindric, buza inelară ca și fundul, toarta lipită pe gît și pe umărul vasului. Forme similare ne sînt relevate de necropolele Tomisului[36], Histriei[37], încadrate cronologic în sec. III-II î.e.n. Pl. I, 1. Exemplarul din M_{13} are pe umăr un ornament vegetal stilizat, realizat din vopsea roșiatică. Forme similare găsim tot la Tomis[38], dar și în alte regiuni[39]. Pl. III, 32.

— Kantharoi. Exemplarul din M_7 — pl. II, 18 — are o formă zveltă, elegantă, cu coaste verticale, ușor răsucite, aparținînd cunoscutului stil *West Slope*. Pe gît are o ghirlandă de lauri, realizată cu vopsea albă. Firnisul este de culoare neagră, metalic. Analogiile cele mai reprezentative, uneori identice, ne sînt oferite de exemplare similare descoperite în complexele funerare ale Tomisului[40] și Histriei[41], iar mai către sud la Callatis[42] și Apollonia[43]. Ca atare, ținînd cont și de contextul arheologic în care a apărut, piesa se datează în sec. III î.e.n.

Kantharosul din M_{10} — pl. III, 23 — decorat de asemenea cu ghirlandă, se încadrează cronologic sec. III î.e.n., ca și alte exemplare asemănătoare descoperite în necropolele de la Tomis[44], Histria[45], Apollonia[46].

— Lekythoi. Ambele exemplare descoperite au corpul ovoidal, picior inelar (lipsă la piesa din M_{10}), gît scurt și buza evazată, toartă elipsoidală în secțiune. Pasta este gălbui-vineție, firnisul brun la partea superi-

[35] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 52, fig. 34, M V, 1, sec. II î.e.n.; p. 55, fig. 35, M VI, a, sec. II î.e.n.; p. 22, fig. 11 M XXIX d, sec III î.e.n.

[36] *Ibidem*, p. 34, fig. 23, M CCCLVI, a, începutul sec. III î.e.n.; p. 35, fig. 24, M XVII, a, începutul sec. III î.e.n.; p. 44, fig. 32, M XXX, a, sec. II î.e.n.; p. 67, M XIV, a, sec. II î.e.n.; p. 68, fig. 43, M XV, b, sec. II î.e.n.; M. Coja, *Vase grecești în Muzeul național*, Buc., 1983, p. 55, pl.38 84, sec. II î.e.n.; pl. 38 85, sec. III-II î.e.n.

[37] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 196, pl. 98, XXXVII, 23, mijlocul sec. II î.e.n.

[38] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 117, fig. 74, M XLII, a, sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n.

[39] H. A. Tompson, Hesperia, 3, 1934, p. 404, fig. 92, E_{73}.

[40] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 24, fig. 13, M CCCXLIII, a, sec. III î.e.n. și passim.

[41] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 187, pl. 92, XXXIV, 14, sfîrșitul sec. IV sau începutul sec. III î.e.n. și XXXI, 16, sec. IV î.e.n. — sec. III î.e.n., dar mai scunde; M. Coja, *op. cit.*, p. 51, pl. 30 62, 63, mijlocul sec. III î.e.n.

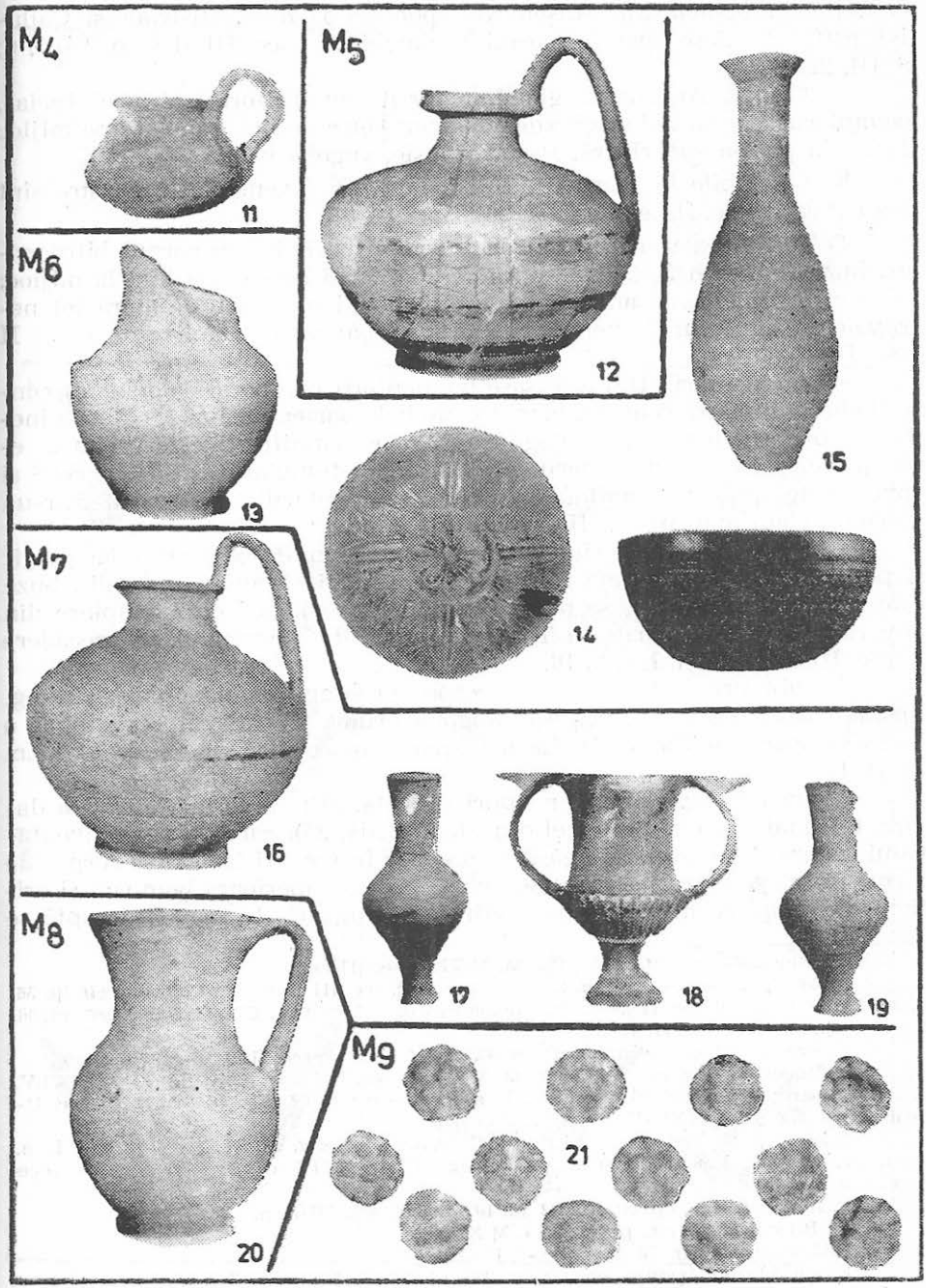
[42] C. Preda, N. Georgescu, *op. cit.*, p. 64, M_{17}, pl. V, 1, mai scund, datat la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n.

[43] T. Ivanov, *Apollonia*, p. 197, fig. 77, pl. 105, nr. 480, tip VI, varianta A, datat la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n.

[44] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 37, fig. 26, M. CDXXXII, passim, sec. III î.e.n.

[45] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 190, pl. 93, XXVI, 4, datat la 200-180 î.e.n.; p. 194, pl. 79, XXXVII, 4, datat 200-180 î.e.n.

[46] T. Ivanov, *op. cit.*, p. 197, nr. 482, a doua jum. a sec. III î.e.n. și nr. 480, sf. sec. IV — sec. III î.e.n.

Planșa II

oară. În necropolele din orașele vest-pontice Tomis[47], Histria[48] și Callatis[49] astfel de piese apar în morminte databile în sec. III-II î.e.n. Pl. I, 6; pl. III, 22.

— Căniţe. Au corpul globular turtit sau piriform, piciorul inelar, exemplarul din M_1 avînd gît subţire, scurt, buza înaltă, canelată pe mijloc și cioc la partea superioară. Pastă cenușie, angobă brună.

Sînt databile la Tomis în sec. II-I î.e.n.[50]. Exemplarele noastre sînt cert datate în sec. II î.e.n. Pl. III, 28, 33.

Tot din această categorie face parte și o căniță cu corpul bitronconic, buza ușor oblică, toartă supraînălțată, fund concav cu inel la mijloc; pasta este cenușie, cu angobă neagră. Analogii sugestive ne oferă tot necropolele Tomisului[51], exemplarul nostru apărînd în context de secol II î.e.n. Pl. II, 11.

— Unguentarii. Din cele șase unguentarii recuperate, două sînt confecționate din pastă cenușie, bombate mult la partea mediană, cu buza inelară și piciorul instabil. Analogiile cele mai semnificative le găsim la exemplarele similare descoperite în necropola tumulară de la Histria[52] și complexele funerare tomitane[53]. La noi unguentariile au apărut într-un mormînt clar datat în sec. III î.e.n. Pl. II, 17, 19.

Alte trei exemplare sînt confecționate din pastă cărămizie, iar pe gît și pe suprafața de maximă bombare apar dungi circulare maronii ; buza este inelară, evazată. Li se pot stabili bune asemănări cu exemplare din alte complexe descoperite la Tomis[54] și Callatis[55], circulînd cu precădere în sec. III-II î.e.n. Pl. I, 8, 9, 10.

Cel din urmă exemplar are corpul prelung, ovoidal, piciorul lung, lipsind gîtul; pasta este cenușie, angoba brună. Un exemplar similar a fost descoperit la Callatis[56]. La noi apare în context de secol II î.e.n. Pl. II, 15.

— Opaițele aparțin unor tipuri diferite, atît ca formă, cît și ca datare. Cel mai timpuriu este cel din M_{10} (pl. III, 25), care pe baza inventarului funerar cu care a fost găsit se datează în sec. III î.e.n. Are corpul de formă dublă convexă în secțiune, avînd partea superioară bombată și orificiul de umplere mărginit de o adîncitură îngustă. În partea dreaptă se

---

[47] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 55, fig. 35, M VI, c, sec. II î.e.n.

[48] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 231, pl. 84, m 6, 2, sec. III î.e.n.; M. Coja, *op. cit.*, p. 56, pl. 39, nr. 89, mijlocul sec. II î.e.n.; P. Alexandrescu, S. Dimitriu, C.V.A., Buc., 1968, pl. 36, 2, a doua jumătate a sec. III î.e.n.

[49] C. Preda, N. Georgescu, *op. cit.*, p. 64, pl. VI, 3, M 11, sec. III î.e.n.

[50] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 68, fig. 43, M XV, a, sec. II î.e.n.; p. 81, fig. 49, M CCCLV, a, sec. II î.e.n.; p. 90, fig. 56, M XXII, b, sec. II î.e.n.; p. 92, fig. 58, M II, f, sec. II-I î.e.n.; p. 99, fig. 61, M XXXIV, b, sec. II-I î.e.n.

[51] *Ibidem*, p. 88, fig. 54, c, M LI, sec. II î.e.n.; p. 92, fig. 58, M II, g, sec. II-I î.e.n.; p. 94, fig. 59, M V, d, sec. II-I î.e.n.; p. 108; fig. 67, M XXXIX, c, sfîrșitul sec. II — începutul sec. I î.e.n.

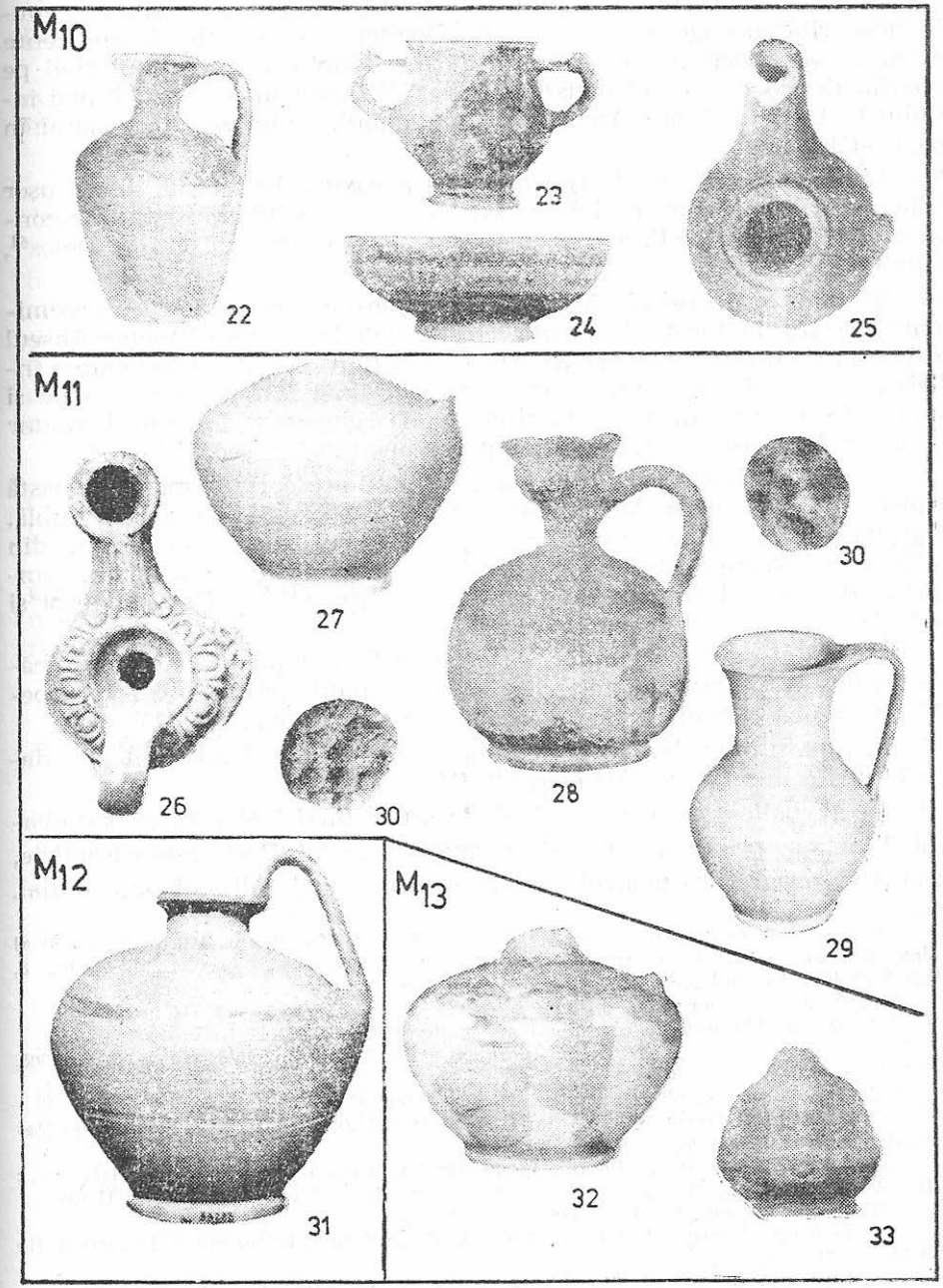
[52] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 232, pl. 102, m 6, 4, sec. III î.e.n.

[53] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 14, fig. 4, M XX, c.

[54] *Ibidem*, p. 122, fig. 78, b, c, d, sec. II î.e.n.

[55] E. Bîrlădeanu Zavatin, *op. cit.*, p. 235, pl. VI, 6, 7, a doua jumătate a sec. III — sec. II î.e.n.

[56] C. Preda, N. Georgescu, *op. cit.*, pl. V, 7.

Planșa III

află o mică apucătoare, iar fundul este profilat, concav. Pasta este cenușie, acoperită cu angobă neagră, mată. Opaițele de acest tip sînt prezente în numeroase necropole elenistice, din care amintim în primul rînd pe cele din Dobrogea, de la Tomis[57] și Callatis[58]. Acest tip de opaiț îl mai întîlnim la Delos[59], Agora Atenei[60] și Apollonia[61], datîndu-se în general în sec. IV-III î.e.n.[62].

Opaițul din M_1 (pl. I, 4) are corpul aproximativ rotund, discul ușor oblic, decorat cu incizii radiale, ciocul prelung, fundul profilat, ușor concav; pastă cărămizie. Forme asemănătoare întîlnim la Tomis[63], Delos[64], Callatis[65].

Ultimul opaiț, cel din M_{11}, (pl. III, 26) are corpul rotund, cu proeminență laterală în formă de volută, ciocul alungit și fundul inelar. Discul este decorat cu ove; între disc și cioc se află linii incizate, cele laterale încheindu-se cu cîte un inel. Toarta este supraînălțată; pastă cărămizie și angobă de aceeași culoare. Atît tipul, cît și celelalte obiecte de inventar cu care a fost găsit, îndreptățește datarea opaițului în sec. II î.e.n.[66].

— Boluri. Exemplarul din M_6 (pl. II, 14) are corpul emisferic, pastă cenușie și firnis negru. Medalionul central este ornat cu o rozetă dublă, alcătuită din frunze cu vîrfurile rotunjite. Decorul pansei este compus din trei registre. Primul este împodobit cu un caliciu alcătuit din frunze romboidale de lotus și palmete cu vîrful îndoit spre stînga. După context și analogii se datează tot în sec. II î.e.n.[67].

Cel de-al doilea exemplar, care poate fi o creație a unor producători locali, are corpul emisferic, incizat cu cercuri; pastă galbenă, acoperită cu angobă cărămizie. Se datează tot în sec. II î.e.n.[68] Pl. IV, 37.

În fine, ultimul bol, mult deosebit ca formă de celelalte două, se datează după context în sec. III î.e.n. Pl. III, 24.

— Aryballos cu corpul ovoidal, gît scurt, fund inelar, buza plat evazată. Toarta se prinde de buză și de umărul vasului. Pasta este cărămizie, cu angobă neagră. Pe umărul vasului se află dungi albe dispuse radial.

---

[57] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Buc., 1967, p. 46, fig. 73, nr. 100, al doilea și al treilea sfert al sec. III î.e.n., tip IV, nr. 67-114; M. Bucovală, *op. cit.*, p. 17, fig. 6, M CCCXVIII, a, sfîrșitul sec. IV î.e.n. sau începutul sec. III î.e.n.

[58] C. Preda, N. Georgescu, *op. cit.*, p. 64, pl. V, 2; pl. VI, 5, sec. III î.e.n.

[59] W. Deona, Bulletin de corespondance hellenistique, XXXII, I-IV, 1908, p. 164.

[60] R. H. Howland, *The Athenian Agora*, vol. IV, Princeton, 1958, tip 25 B, nr. 305, sec. III î.e.n.

[61] T. Ivanov, *op. cit.*, pl. 126, nr. 671, al treilea sfert al sec. IV î.e.n.

[62] C. T. Ivanova, Izvestiia — Varna, 1956, 10, p. 107, pl. VI, fig. 1 a, în mormînt datat la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n.

[63] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 10, fig. 13, 14, tip VI, a doua jumătate a sec. III î.e.n.; M. Bucovală, *op. cit.*, p. 47, fig. 33, M XXI, i, sfîrșitul sec. III — începutul sec. II î.e.n.

[64] W. Deona, *op. cit.*, fig. 10, datat în sec. II î.e.n.

[65] C. Iconomu, Pontice, 1, 1968, p. 265, fig. 47, ca formă, în mormînt de incinerație datat în sec. II î.e.n.

[66] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 75, fig. 47 a, M CCCXL, sec. II î.e.n.

[67] M. Ocheșeanu, Pontica, 2, 1970, p. 224-226, fig. 16-19, datate în sec. II î.e.n.; M. Bucovală, *op. cit.*, p. 57, M VIII, c, sec. II î.e.n., fig. 37, c.

[68] *Ibidem*, p. 122, fig. 79, f.

Contextul arheologic în care a fost găsit îl plasează, cronologic, în sec. II î.e.n. Pl. I, 3.

— Ornamente vestimentare din ceramică, de formă plată-rotundă, cu mici proeminențe. Astfel de obiecte au apărut la Tomis[69] și Apollonia[70] în complexe funerare datate în sec. II î.e.n. Pl. I, 7; pl. II, 21; pl. III, 30.

În M_{14} au fost găsite ca elemente de inventar un fragment de opaiț cu ciocul romboidal[71] și un fragment de cățuie dacică. Ambele elemente datează mormîntul în sec. II — I î.e.n. Pl. IV, 34, 35.

Un alt obiect de inventar îl reprezintă cana din M_{15}, avînd pasta gălbui-cenușie. Fundul și buza sînt inelare, gîtul gros, cilindric, iar corpul atinge bombarea maximă la partea inferioară. Toarta se prinde sub buză și pe umărul vasului. Pînă acum, acest tip de cană a apărut în complexele funerare ale necropolelor Tomisului[72], Histriei[73] și Apolloniei[74]. Contextul arheologic le datează în sec. IV-III î.e.n. Exemplarul nostru însă se datează ceva mai tîrziu, respectiv sec. II î.e.n. Pl. IV, 36.

Inventar funerar de epocă romană. În cele 21 de morminte de epocă romană ceramica este de asemenea preponderentă, apărînd însă și cîteva piese din sticlă și aur.

— Amfore. Ambele piese fac parte din inventarul M_{25}. Prima își găsește analogii la exemplare identice din necropola tumulară a Histriei[75], necropola de la Callatis[76] sau Pantikapeea[77]. Coroborată și cu ansamblul funerar cu care se asociază, se datează în sec. I e.n. Pl. VI, 62.

Cea de-a doua amforă se datează tot în sec. I e.n. Pl. VI, 63.

— Cănițe. Acestea au o mare circulație în sec. II-III e.n., fiind prezente într-un mare număr de necropole[78]. Pl. V, 54 și M_{30} — fragmente.

— Castron. Este caracteristic sec. I-II e.n. în mai toate necropolele unde a fost semnalat: Tomis[79], Isaccea[80], Histria[81], precum și în Agora Atenei[82]. La noi este databil în a doua jumătate a sec. I și sec. II e.n. Pl. IV, 46.

---

[69] *Ibidem*, p. 42, fig. 30, M XIX, i; p. 68, fig. 43, M XV, c și passim.

[70] T. Ivanov, *op. cit.*, p. 292, pl. 157, fig. 895, sec. II î.e.n.

[71] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 128, fig. 88, a, b, c, cu o evoluție din epoca elenistică, sec. II-I î.e.n. pînă în sec. I e.n.

[72] *Ibidem*, p. 12, M I, c, datat la mijlocul sec. IV î.e.n. și o formă identică la p. 22, M XXIX, b, datată la sfîrșitul sec. IV sau începutul sec. III î.e.n.

[73] P. Alexandrescu, Histria, 2, 1966, p. 186, pl. 92, XXXIV, 4, în mormînt de incinerație datat la sfîrșitul sec. IV î.e.n. sau începutul sec. III î.e.n.

[74] T. Ivanov, *op. cit.*, p. 165, nr. 354 și p. 166, nr. 349, pl. 88, datate la începutul sec. III î.e.n.

[75] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 206, pl. 79, XVI, sec. I-II e.n.; p. 200, pl. 99, XXX, 6, 7, a doua jumătate a sec. I e.n.

[76] C. Iconomu, Pontice, 1, 1968, p. 260, fig. 29, sec. I-II e.n.

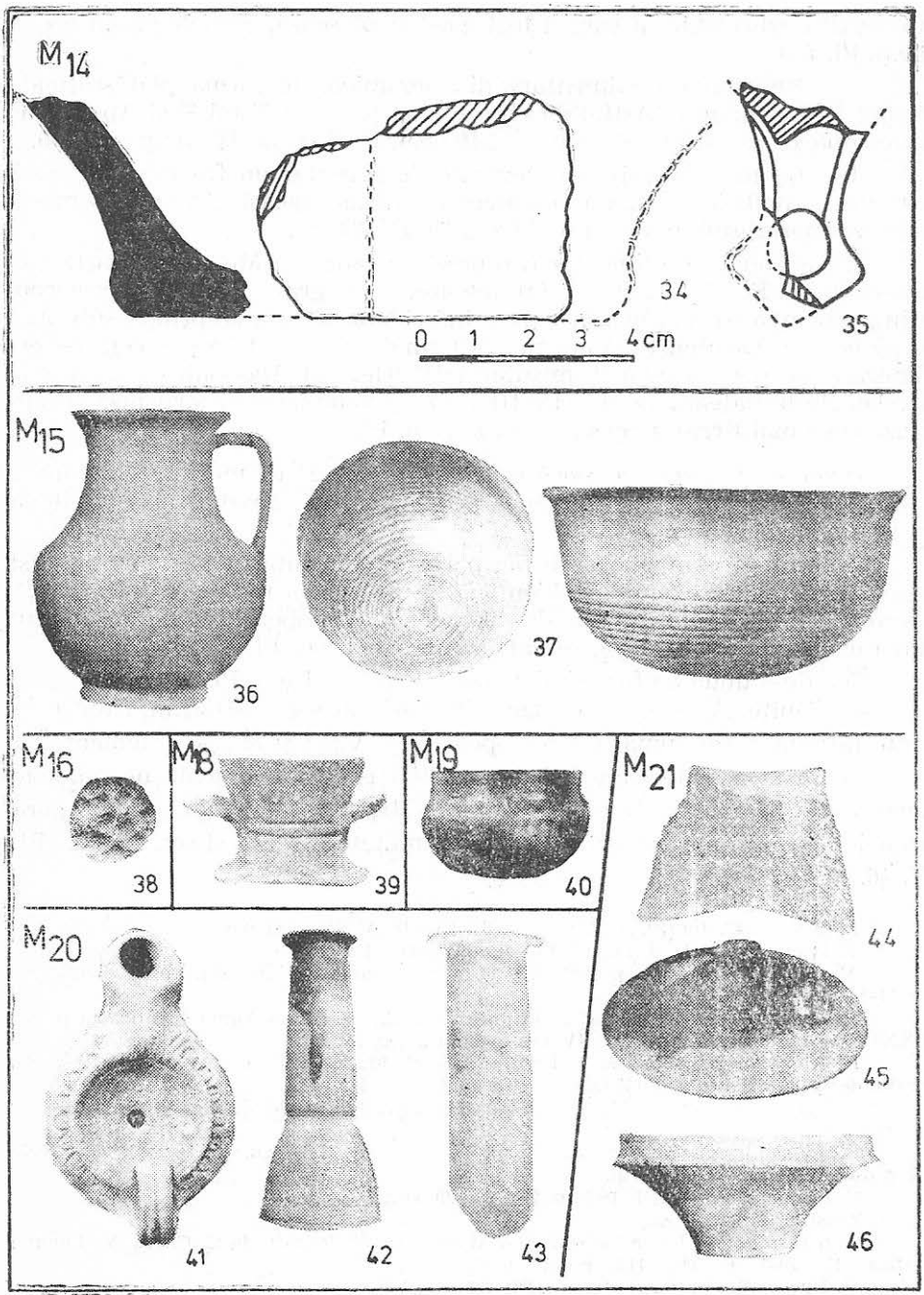
[77] Zeest, p. 64, sec. I e.n.

[78] Vezi răspîndirea lor în Dobrogea și Moesia, cu bibliografia la C. Chera, V. Lungu, Pontica, 17, 1984, p. 113, 114, notele 8-15.

[79] M. Bucovală, Pontice, 1, 1968, p. 284-285, fig. 13.

[80] Fl. Topoleanu, Peuce, 9, 1984, p. 192, pl. VI, 1.

[81] Al. Suceveanu, Histria, 6, 1982, p. 99, pl. V, 1, sec. I e.n.

M14
34
35
0 1 2 3 4cm
M15
36
37
M16
38
M18
39
M19
40
M21
44
45
46
M20
41
42
43

Planşa IV

— Capac. Asociat cu celelalte obiecte din mormîntul 21 se datează clar în a doua jumătate a sec. I și sec. II e.n. Ca analogii pot fi enunțate exemplare din Oltenia[83] și Agora Atenei[84]. Pl. IV, 45

— Farfurie databilă în sec. I e.n. după analogii[85] și mai ales context. Pl. V, 51.

— Opaițe. Primul (pl. IV, 41), cel mai timpuriu, are corpul rotund, ciocul prelung, toarta supraînălțată, canelată, discul adîncit, bordura decorată cu ove. Pe fund sînt reprezentate două cercuri în relief. Pasta este gălbuie, acoperită pe alocuri cu angobă brună. Exemplare identice au fost descoperite în morminte de incinerație din necropolele Tomisului[86] și la Noviodunum[87]. Opaițul nostru se datează în sec. I e.n., ca și cel din M_{22}, care are corpul rotund, discul concav, mărginit de o bandă de incizii și caneluri concentrice. De la ciocul cordiform pornesc și se întind pe bordură două mlădițe[88], iar pe fund are imprimată o floare cu patru petale. Pasta este cărămizie. Pl. V, 52.

Opaițele din M_{21} (pl. V, 47, 48) și M_{24} (pl. VI, 60) au corpul rotund, de formă dublă-convexă în secțiune. Discul este mic și lipsit de ornament. Bordura lată este decorată cu o ghirlandă de frunze, iar ciocul rotunjit cu volute lungi și subțiri. Toarta este lamelară, canelată, fundul plat, avînd ca marcă *planta pedis*. Se datează în a doua jumătate a sec. I — sec. II e.n. Exemplare similare au fost găsite în necropola de la Callatis[89] și în teritoriul municipiului Durostorum[90].

Exemplarul din M_{23} (pl. V, 53) are corpul perfect rotund, ciocul scurt, bordura oblică, fundul plat, toarta lamelară supraînălțată, iar pasta este cenușie. Se datează în funcție de contextul arheologic în sec. II e.n. Un exemplar identic a apărut în necropola de la Romula[91], tot într-un mormînt de incinerație.

Cel din urmă exemplar are corp și cioc rotund, ultimul element fiind flancat de două volute. Pasta este galbenă caolinoasă. Se datează începînd cu mijlocul sec. I pînă în a doua jumătate a sec. II e.n., cînd își încheie evoluția[92]. Pl. VII, 67. Contextul arheologic în care a fost descoperit îl plasează în timp în a doua jumătate a sec. I e.n.

---

[82] H. S. Robinson, *The Athenian Agora*, vol. V, New Jersey, 1959, G 70, sec. I e.n.; H 7, jumătatea sec. I — sec. II e.n.

[83] Gh. Papilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. LXXII.

[84] H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 6, G 122, sec. I și începutul sec. II e.n.

[85] *Ibidem*, pl. 4, G 19, sec. I i.e.n. — I e.n.

[86] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 112, fig. 69, sec. I i.e.n.

[87] G. Simion, *op. cit.*, p. 87, pl. XVII, inv. 13016, datat în sec. I e.n.

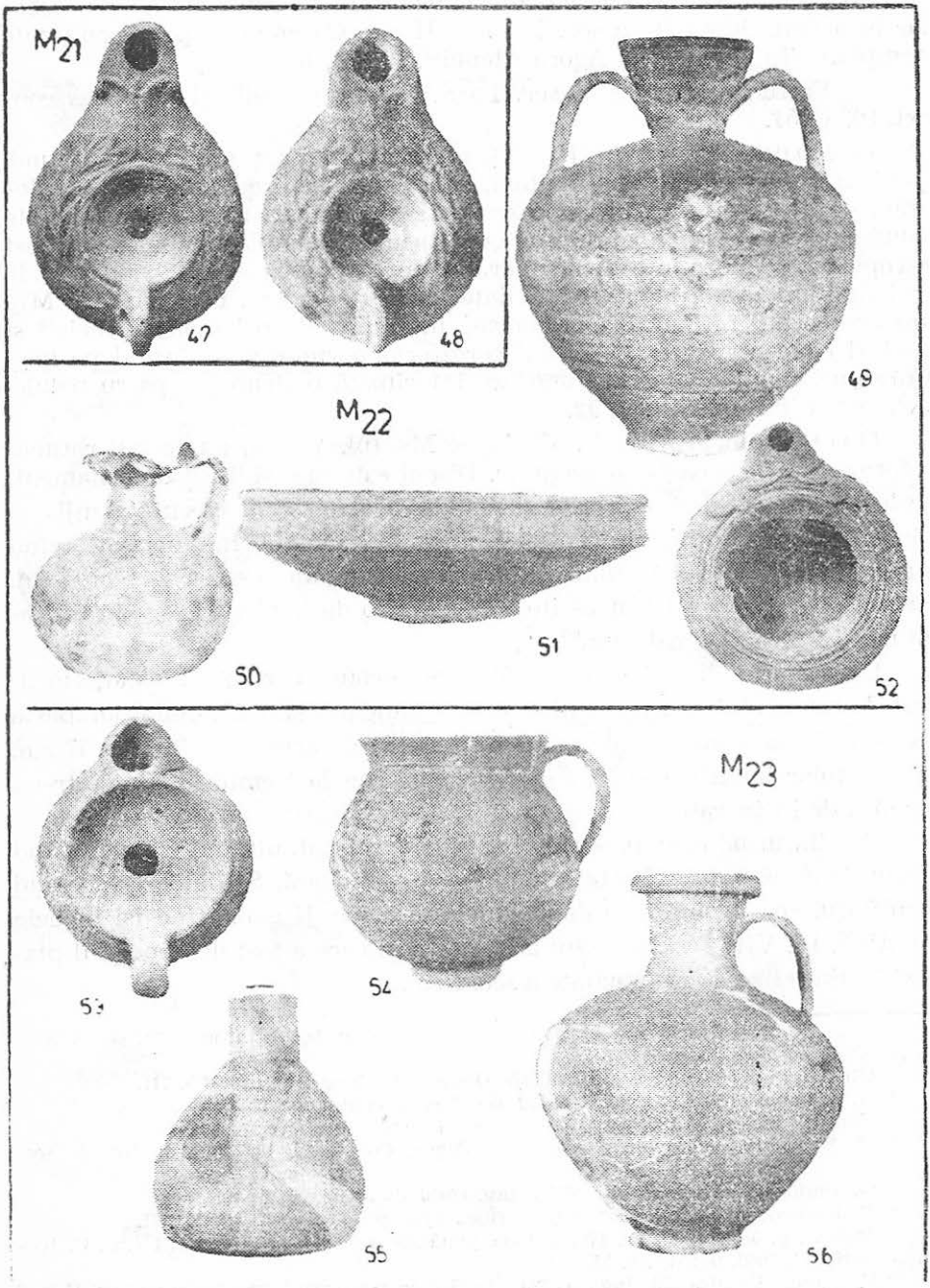
[88] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Buc., 1967, p. 17, fig. 31, tip XVIII.

[89] *Ibidem*, p. 59, fig. 89, nr. 176, a doua jumătate a sec. I e.n. — sec. II e.n.; C. Iconomu, Pontice, 1, 1968, p. 254, fig. 35.

[90] V. Culică, Pontica, 13, 1980, p. 323, fig. 5/7, într-o groapă menajeră de sec. II e.n.

[91] M. Babeș, *op. cit.*, p. 178, pl. 6, e.

[92] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Buc., 1967, p. 61, fig. 89, nr. 176.

Planşa V

— Unguentarii ceramice. Două dintre ele, deși fragmentare, fac parte din categoria celor cu corpul ovoidal înalt, cu picior bine profilat, gît gros, cilindric și buza lățită deasupra. Un exemplar identic a fost descoperit tot într-una din necropolele Tomisului[93]. Datarea acestui tip în sec. I e.n. este asigurată atît de o analogie sugestivă din Agora Atenei[94], cît și de contextul funerar al celor două unguentarii în discuție. Pl. IV, 42, 43.

Cel de-al treilea exemplar aparține unui tip total diferit de primele două, avînd corpul în formă de bulb, cu fundul plat și gîtul cilindric. Pasta este gălbuie, densă, cu angobă brună. Se poate data bine, asociat cu celelalte obiecte de inventar, în sec. II e.n. Pl. V, 35. Analogii sugestive întîlnim tot în Dobrogea, la Tomis[95] și Noviodunum[96].

— Ulcioare. Toate cu corpul sferoidal turtit, cu fundul bine profilat, cu diferențe la buză și gît. Exemplarele din M_{22} (pl. V, 49) și M_{26} (pl. VII, 69) au două toarte, spre deosebire de cel din M_{23} (pl. V, 56) care are o singură toartă. Ulciorul din M_{26} are firnis gălbui portocaliu pe o mare parte din corp și își găsește o bună analogie la un exemplar similar din necropola tumulară a Histriei[97]. Ulciorul din M_{23} își găsește bune asemănări la exemplarele găsite în necropola de la Noviodunum, Troesmis[98] și în Oltenia[99].

În M_{18} (pl. IV, 39) a fost găsit un fragment de ulcior cu două toarte care se datează tot în sec. I e.n.

— Suport ceramic databil în sec. II e.n., ca și celelalte obiecte de inventar cu care se asociază. Pl. IV, 44.

Din categoria obiectelor de sticlă fac parte :

— Bol cu coaste verticale pe pansă, buza dreaptă, fund inelar concav. Analogiile găsite îl încadrează fără dubii către jumătatea sec. I e.n.[100]. Pl. IV, 40.

— Oenochoe din sticlă cu corpul globular turtit, gît scurt, gura trilobată și fundul concav; toarta cu proeminență semicirculară. Astfel de piese ne sînt documentate în necropolele Tomisului și în descoperirile mai vechi[101]. Pl. V, 50.

---

[93] M. Bucovală, Pontice, 1, 1968, p. 276-277, fig. 5, datat în sec. I e.n.

[94] H. S. Robinson, *op. cit.*, G 96.

[95] A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 349, pl. XIV, 1-2.

[96] G. Simion, *op. cit.*, p. 87, pl. XV, 3.

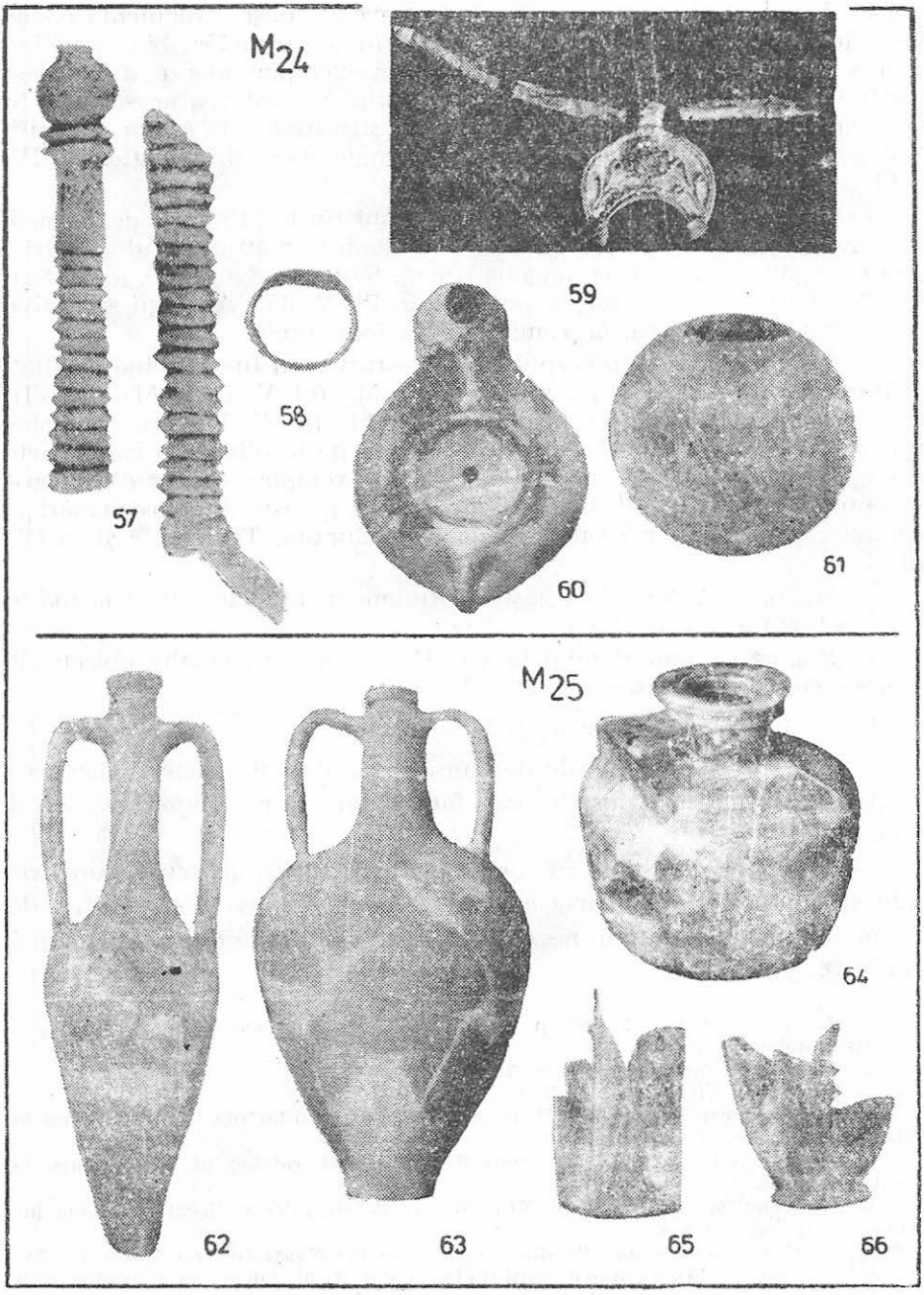
[97] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 221, pl. 82, XXX[1], 1, cu diferența la toartă, datat în a doua jumătate a sec. I e.n.

[98] *Ibidem*, pl. XIII, 2; A. Opaiț, Peuce, 8, 1980, p. 354, catalog, pl. VII, 1, datat la mijlocul sec. II e.n.

[99] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 97, pl. XLI, nr. 433, datate către mijlocul și a doua jumătate a sec. II e.n.

[100] J. W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto, 1975, nr. 636, p. 153, exemplar nord-italian, datat în al doilea sau al treilea sfert al sec. I e.n.; C. Isings, *Roman Glass From Dated Finds*, p. 35, forma 17, jumătatea sec. I e.n.

[101] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968, p. 25, fig. 3.

Planşa VI

— Cană tip *stamnion*[102] cu buza îngroșată, plată deasupra, fund ușor concav. Toarta este mică și lată, cu denticuli. Analogii sugestive întîlnim tot la Tomis[103], astfel de exemplare fiind prezente și în multe colecții muzeale[104]. Se datează mai ales în sec. I e.n., întîlnindu-se însă și în sec. II e.n.[105] Pl. VI, 64.

— Cană fragmentară cu corpul globular (pl. VII, 68). O formă similară fiind găsită și la Histria, datată în a doua jumătate a sec. I e.n., datare valabilă și pentru exemplarul nostru și confirmată de contextul funerar al complexului în care a fost descoperită.

— Pahare de sticlă (pl. VI, 65, 66) cu cute, găsite în stare fragmentară. Bune analogii pot fi stabilite cu piese asemănătoare din necropolele Tomisului[106]. Sînt databile în sec. I e.n.

Din categoria obiectelor din bronz face parte o oglindă de formă circulară. Asociată cu celelalte obiecte de inventar se datează în a doua jumătate a sec. I e.n. Pl. VI, 61.

— Colier din aur, format dintr-un pandantiv în formă de semilună și trei tuburi din foiță de aur. Pandantivul este decorat cu trei pastile montate în centrul și la cele două capete. De o parte și de cealaltă a pastilei centrale se află cîte un motiv vegetal sub forma unor mlădițe, iar pe marginea piesei este prezent motivul funiei răsucite, toate acestea realizate din fir subțire de aur. Se datează în a doua jumătate a sec. I — sec. II e.n. Pl. VI, 59.

Din totalul de 40 de complexe funerare de incinerație observăm că 16 aparțin epocii elenistice (M_1—M_{16}), mai precis sec. III-I î.e.n., 21 (M_{17}—M_{37}) se încadrează în plină epocă romană, respectiv sec. I-III e.n., iar la celelalte (M_{38}—M_{40}) lipsa inventarului funerar nu ne-a dat posibilitatea încadrării lor cronologice.

La majoritatea mormintelor au fost găsite cuie de dimensiuni diferite, care cu siguranță proveneau de la rugul amenajat pentru realizarea cremației. În unele morminte, ca de pildă în M_{32} și M_{33} au fost găsite coji de ouă și nuci carbonizate, iar din mormintele 18 și 20 am recuperat două conuri de pin. Existența acestora în complexele funerare de incinerație de epocă romană nu este întîmplătoare, fiind legate de anumite credințe în nemurire[107] care încep să pătrundă la Tomis încă din primele secole ale erei noastre. Aceleași practici rituale le întîlnim și în necropolele celor două orașe vest-pontice Histria[108] și Callatis[109].

---

[102] B. Filarska, *Szkla Starozytne*, vol. I. p. 146.

[103] M. Bucovală, Pontice, 1, 1968, p. 272-273, fig. 2, în mormînt datat în a doua jumătate a sec. I e.n.; Idem, *Vase antice de sticlă la Tomis*, p. 29, nr. 11.

[104] E. L. Laguzzi, în Bulletin de l'association internationale pour l'histoire du verre, nr. 9, 1981-1983, Liege, p. 112, fig. 2.

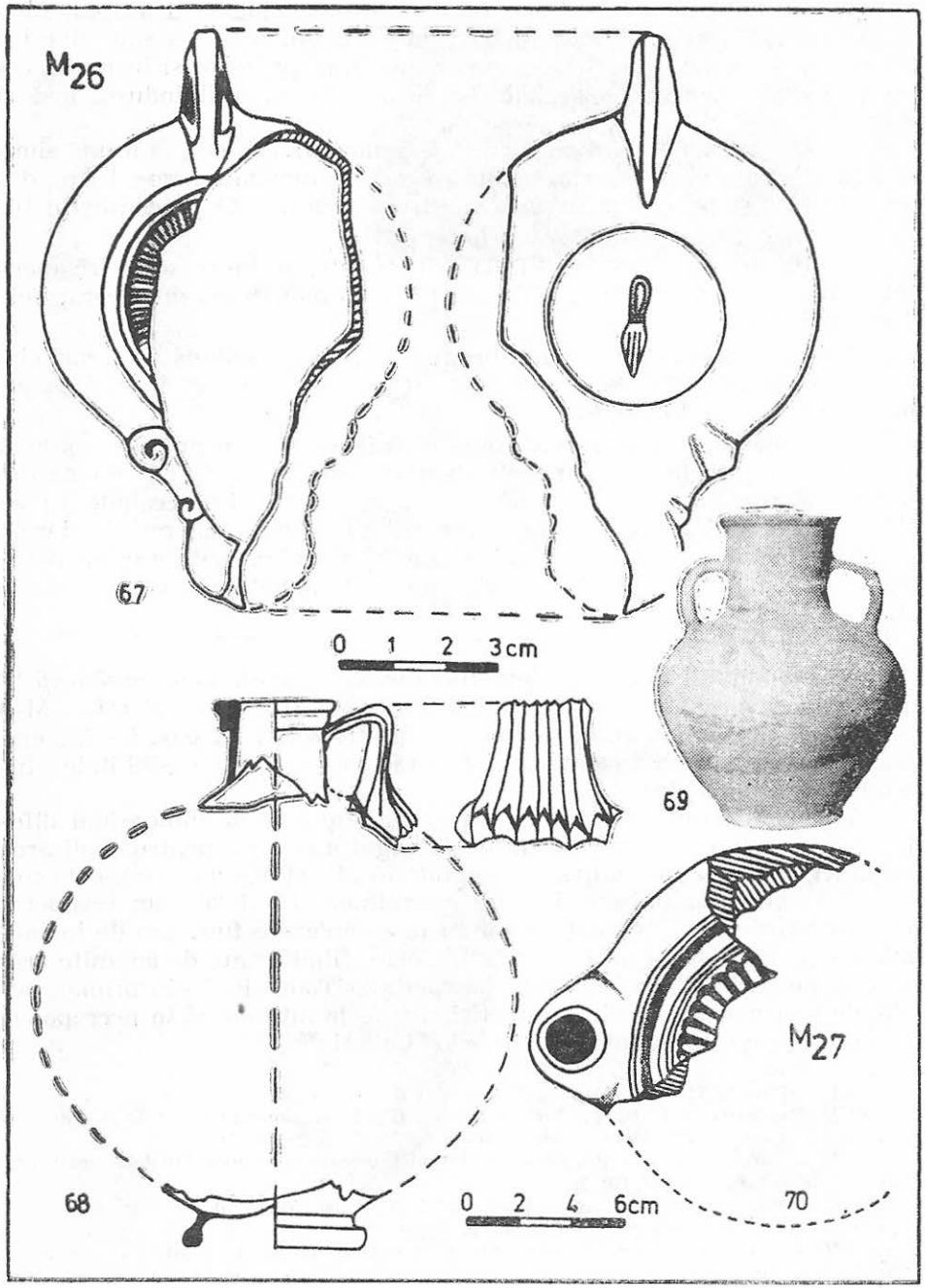
[105] C. Isings, *op. cit.*, Groningen Djakarta, 1957, p. 68, forma 51 a.

[106] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 43, nr. 43, p. 48, nr. 49.

[107] Vezi semnificația conurilor de pin în morminte la Fr. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1949, p. 251.

[108] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 281.

[109] C. Preda, Dacia, NS, IX, 1965, p. 249, fig. 14.

Planşa VII

Așa după cum am constatat, populația Tomisului a folosit, atît în epoca elenistică, cît și în cea romană, cu predilecție mormîntul de incinerație cu platformă de ardere și șanț de tiraj, excepție făcînd complexele 7, 9, 15, 16 de epocă elenistică și 35 de epocă romană (lipsesc elementele de datare mai precisă), care aparțin tipului în groapă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, avînd adîncimea de cca 0,30 m. La M_{35} s-a constatat și prezența țiglelor, avînd rol de protecție a inventarului funerar. Ambele tipuri de morminte par a fi contemporane, fiind întîlnite împreună atît în epoca elenistică cît și în cea romană. Este posibil ca tipul de complex lipsit de șanțul de tiraj, care la Histria în necropola tumulară este cunoscut și sub denumirea convențională de JAaV, să fie anterior celui cu șanț de tiraj. Așa se prezintă situația la Histria, cel puțin pînă în momentul de față[110]. Maniera constructivă ar pleda și ea pentru anterioritatea mormîntului lipsit de șanț de tiraj în raport cu cel avînd elementul amintit. Tipul JAaV își face apariția la Histria încă din sec. V î.e.n., continuînd să fie utilizat pînă la începutul epocii romane[111]. În schimb, mormîntul cu platformă de ardere și șanț de tiraj apare abia în sec. I e.n., spre deosebire de Tomis și Callatis, unde a fost constatat încă din epoca elenistică. Caracterul grecesc al celor două tipuri este oricum evident.

[110] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 267.
[111] *Ibidem*, p. 260.

INVENTARUL COMPLEXELOR FUNERARE DE EPOCĂ ELENISTICĂ

Nr. crt.	Obiectul	Dimensiuni în cm	Nr. inv.	Nr. M	Planșa
1	2	3	4	5	6
1	Lagynos	î=21,8; Dm=20,7; Dg=8,1	33315	M_5	II, 12
2	Lagynos	î=21,6; Dm=18,9; Dg=7,8	33321	M_7	II, 16
3	Lagynos	î=23,7; Dm=20,1; Dg=7,6	31371	M_{12}	III, 31
4	Lagynos	î=19,2; Dm=20,3; Dg=6,6	33296	M_1	I, 2
5	Lagynos	î=18,3; Dm=18,9; Dg=7,6	34667	M_2	I, 5
6	Lagynos	î=26,4; Dm=18,6; Dg=4	33241	M_1	I, 1
7	Lagynos	îp=14,8; Dm=17,7	33293	M_{13}	III, 32
8	Lagynos	îp=13,6; Dm=11,7	33298	M_{11}	III, 27
9	Cană pastilată	îp=17,6; Dm=13,4	33295	M_6	II, 13
10	Cană pastilată	î=20,1; Dm=13,9; Dg=9,5	33302	M_{11}	III, 29
11	Cană pastilată	î=20; Dm=13,1; Dg=11,5	34666	M_8	II, 20
12	Cană	î=17; Dm=14; Dg=9,6	33288	M_{15}	IV, 36
13	Căniță	î=5,5; Dm=6,4	33231	M_4	II, 11
14	Căniță	î=10; Dm=7,8; Dg=3,9	31388	M_{11}	III, 28
15	Căniță	îp=6,7; Dm=6,5	33266	$_{13}$	III, 33
16	Lekythos	î=15,4; Dm=8,9; Dg=4,6	31374	M_2	I, 6
17	Lekythos	îp=14,2; Dm=8,9; Dg=4,8	34668	M_{10}	III, 22
18	Kantharos	î=12; Dm=7,2; Dg=7,3; Dp=4,3	33228	M_7	II, 18
19	Kantharos	î=6,1; Dm=5,7; Dg=5; Dp=3,4	34669	M_{10}	III, 23
20	Bol	î=6; Dm=12,8	33263	M_6	II, 14
21	Bol	î=6,6; Dm=12,7	34670	M_{15}	IV, 37
22	Bol	î=5,3; Dm=15,2	34671	M_{10}	III, 24
23	Aryballos	î=8; Dm=6,7; Dg=5,2	33264	M_1	I, 3
24	Unguentarium	î=13,1; Dm=5	33318	M_3	I, 8
25	Unguentarium	îp=11,8	33319	M_3	I, 10
26	Unguentarium	îp=11,4; Dm=4,9	33320	M_3	I, 9
27	Unguentarium	î=8,7; Dm=3,8	33234	M_7	II, 19
28	Unguentarium	î=7,8; Dm=3,7	33233	M_7	II, 17
29	Unguentarium	îp=14,1; Dm=5,2	33235	M_6	II, 15
30	Opaiț	L=9,7; l=7; î=3,2	34672	M_{10}	III, 25
31	Opaiț	L=10,5; l=6,4; î=3,1	31381	M_{11}	III, 26
32	Opaiț	L=8,2; l=5,3; î=2,8	33274	M_1	I, 4
33	Ornamente vestimentare	Dm=1,7—2,2	34673	$M_{3, 9, 11}$	I, 7; II, 21; III, 30

L=lungime; l=lățime; î=înălțime; D=diametru; g=gură; p=păstrată, picior; f=fund; m=maxim.

INVENTARUL COMPLEXELOR FUNERARE DE EPOCĂ ROMANĂ

Nr. crt.	Obiectul	Dimensiuni în cm	Nr. inv.	Nr. M	Planșa
1	2	3	4	5	6
1	Amforă	îp=66; Dm=19	33930	M_{25}	VI, 62
2	Amforă	îp=54; Dm=29	33931	M_{25}	VI, 63
3	Cană	î=10,6; Dm=10,8; Dg=8,4	31367	M_{21}	V, 54
4	Castron	î=5,3; Dm=12,1	31118	M_{21}	IV, 46
5	Capac	î=2,7; D=17,5	31119	M_{22}	III, 45
6	Farfurie	î=4,2; Dm=16,4	34674	M_{22}	V, 51
7	Opaiț	L=9,4; l=5,8; î=2,6	31151	M_{20}	IV, 41
8	Opaiț	L=10; l=7,1; î=2,6	31365	M_{24}	VI, 60
9	Opaiț	L=8,5; l=6,5; î=2,5	31305	M_{21}	V, 47
10	Opaiț	L=8,5; l=6,5; î=2,5	31306	M_{21}	V, 48
11	Opaiț	L=9,3; l=8; î=3	34681	M_{22}	V, 52
12	Opaiț	L=8,5; l=6,8; î=2,8	31364	M_{23}	V, 53
13	Opaiț	fragmentar	—	M_{26}	VII, 67
14	Unguentarium	îp=13,8; Dg=3,2	33235	M_{20}	IV, 42
15	Unguentarium	îp=10,5; Dg=2,9	33236	M_{20}	IV, 43
16	Unguentarium	îp=10,3; Dm=8,7	31375	M_{23}	V, 55
17	Ulcior	fragmentar		M_{18}	IV, 39
18	Ulcior	î=23,5; Dm=19,5; Dg=8,2	34675	M_{22}	V, 49
19	Ulcior	î=20,7; Dm=17,7; Dg=8,1	33287	M_{23}	V, 56
20	Ulcior	î=20,3; Dm=16,5; Dg=8,4	34676	M_{26}	VII, 69
21	Bol sticlă	î=3,7; Dm=5,8	34677	M_{19}	IV, 40
22	Oenochoe sticlă	î=12,7; Dm=11,1	34678	M_{22}	V, 50
23	Cană sticlă „stamnion"	î=18,5; Dm=20	30836	M_{25}	VI, 25
24	Cană sticlă	fragmentară	—	M_{26}	VII, 68
25	Pahar sticlă	îp=5,5; Df=3,2; fragm.	34679	M_{25}	VI, 66
26	Pahar sticlă	îp=7,4; df=3,9	34680	M_{25}	VI, 65
27	Oglindă bronz	Dm=8,9	22420	M_{24}	VI, 61

BEITRÄGE ZUR KENNTNIS DER HELLENISTISCHEN UND RÖMISCHEN BRANDGRABKOMPLEXE MIT „SCHEITERHAUFEN-BUSTA" VON TOMIS

Zusammenfassung

V. Lungu, C. Chera

Das Studium macht 40 in den Necropolen von Tomis aufgefundene Brandgrabkomplexe bekannt. Die Mehrzahl davon gehören dem Typus mit Brennplattform und Feuerung an, oder wie sie in der einschlägigen Literatur noch bekannt sind — Scheiterhaufengräber-Busta — obwohl andere Autoren die Benennung Scheiterhaufengrab in Brandgrube mit „Stufen" vorziehen (Abb. 1, 2).

Die Gräber 7, 9, 15, 16 und 35 gehören dem Typus mit rechteckiger Grube und abgerundeten Ecken, mit oder ohne Ziegelschutz und ohne Feuerung an (Abb. 3, 4).

Die Grabbeigaben zeigen, dass die erwähnten Typen in Tomis von dessen Bevölkerung, sowohl in hellenistischer, wie auch in römischer Epoche benützt wurden und dass sie in beiden Epochen zeitgenössisch zu sein scheinen. Die Bauweise der beiden Bestattungstypen zeugt für das Vorangehen des Grabes ohne Feuerung in Vergleich mit demjenigen mit dem erwähnten Element. Jedenfalls ist der griechische Charakter der beiden Typen klar.

Erwähnenswert ist, dass in einer Gruppe von Brandgräbern aus hellenistischer Epoche auch Beigaben nichtgriechischer Herkunft aufgefunden wurden, die als getisch erkannt wurden. Die Anwesenheit solcher Beigaben sind ein Beweis dafür, dass die einheimische Bevölkerung schon in hellenistischer Epoche die von den Griechen in Tomis angewandten Grabtypen angenommen hat. Unsere Forschungen bestätigen diese Tatsache, so wie es die Beigaben des Grabes 14 beweisen, das aus den Jh. 2-1 v.u.Z. stammt und in dem ein Bruchstück von einer getischen Räucherpfanne aufgefunden wurde.

CONSIDERAȚII ASUPRA UNUI PORTRET ROMAN AFLAT ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALA ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA*

Z. COVACEF

Dintre numeroasele monumente sculpturale intrate în patrimoniul nostru muzeal, reține atenția, în mod deosebit, un bust[1] (fig. 1) aflat într-o bună stare de conservare[2] (fig. 2). Este lucrat din marmură cu cristale mici, de culoare alb-gălbuie cu vinișoare vinețiu. Înălțimea totală : 36 cm; înălțimea capului: 15 cm.

Portretul reprezintă un bărbat în plină maturitate, al cărui chip reflectă un caracter ferm, o voință inflexibilă. Figură inteligentă și plină de energie este redată cu o extraordinară putere plastică. Sub fruntea înaltă, brăzdată de cute, arcade puternice — ce marchează sprîncenele — umbresc ochii mari, cu pleoape grele. Ochii, avînd reprezentat numai orificiul lacrimal — realizat cu trepanul — par înfundați în orbite. Nasul, frumos desenat, ușor acvilin, are nările dilatate și fosele nazale lucrate. Gura mare, închisă, cu buzele strînse într-un rictus ironic, are colțurile marcate. Bărbia este mare, puternică. De la rădăcina nasului pornește cîte o cută adîncă, de fiecare parte; de cîte două astfel de cute sînt brăzdați și obrajii, în timp ce la colțurile ochilor apar cîte trei riduri mici. Foarte îngrijit și veridic au fost tratate urechile, modul de realizare a acestora — de cele mai multe ori ignorat — constituind unul din elementele de datare. Părul rar, ușor ondulat, este pieptănat pe frunte.

---

* Comunicare prezentată în cadrul sesiunii științifice anuale a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, din luna octombrie 1976.

[1] Bustul a fost achiziționat de la Crăciun Alexandra din București în decembrie 1975, care a indicat „malul Dunării, în aval de Hîrșova" ca loc de descoperire. Piesa a fost moștenită de la un unchi al său care, pe la începutul sec. XX, cînd a funcționat ca Hîrșova, și-a realizat o colecție — eterogenă —, compusă mai ales din tablouri, sculpturi de epocă, argintărie. După informațiile oferite de Crăciun Alexandra se pare că în colecție ar fi fost și alte materiale arheologice, strînse de colecționar din plasa Hîrșova, unde funcționa. Cert este că în momentul achiziționării piesei, în partea de colecție moștenită nu exista nici un material arheologic.

[2] La achiziționare, bustul era spart la gît, prezenta fisuri pe *paludamentum*, vîrful nasului era ciobit, și-i lipsea postamentul. În laboratorul muzeului au fost lipite spărturile și fisurile, lucrîndu-i-se și un postament din marmură albă. Înălțimea totală este dată însă fără a considera postamentul, care nu-i aparține.

Fig. 1 Bustul, înainte de restaurare

Bustul este îmbrăcat într-o *lorica segmentata*[3], peste care are o platoşă de piele, fără mîneci şi tăiată pătrat la gît. Mîneca scurtă — *umeralia*, este formată din benzi metalice, flexibile, prinse cu fîşii de piele ce se

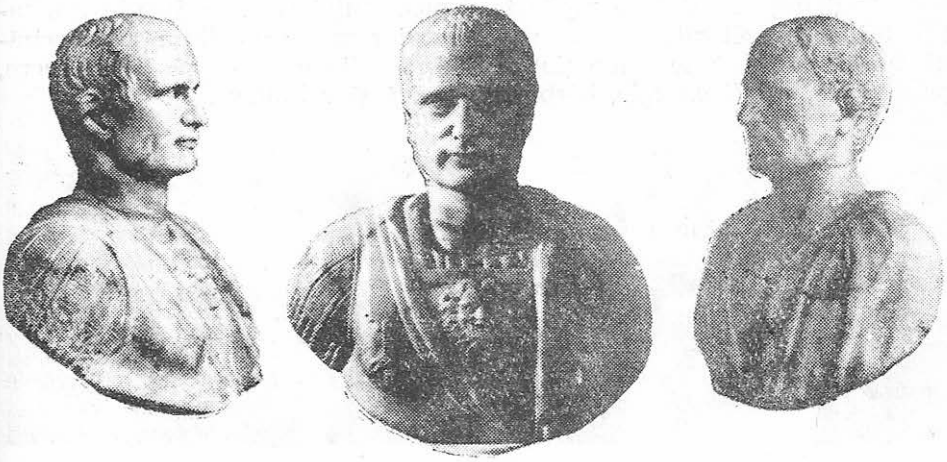

Fig. 2 Bustul restaurat (profil dreapta, față, profil stinga)

termină cu ciucuri (fig. 3 a). Peste platoșă are *paludamentum*-ul, care este prins pe umărul stîng cu o fibulă[4] (fig. 2). De pe umărul drept coboară spre șoldul stîng un *balteus*[5] simplu, nedecorat. Tot pe umărul drept (stîngul fiind acoperit) este vizibilă *institа* — o bentiță din piele, fără decor, ce se termină, pe piept, cu un șiret legat în treflă (fig. 3 b)[6]. Platoșa este decorată cu capul Meduzei. Aceasta este reprezentată cu părul vîlvoi, despărțit de o cărare pe mijlocul capului, cu ochii exoftalmici, închiși[7], pometii obrajilor proeminenți, iar gura larg deschisă[8]. Vrînd să sugereze o aplică de metal pe platoșa de piele, sculptorul a realizat două orificii, simetrice, în părul Meduzei (fig. 3 c). În partea posterioară bustul este scobit — sînt vizibile loviturile de daltă — lăsîndu-se un trunchi, în centru, care permitea o montare lesnicioasă pe un postament.

---

[3] Armura regulamentară în sec. II e.n., pentru ofițeri, era *lorica segmentata*, cf. R. Cagnat-V. Chapot, *Manuel d'Archéologie*, 2, Paris, 1920, p. 315; Graham Webster, *The Roman Army*, Chester, 1956, p. 27.

[4] Fibula nu s-a păstrat, rămînînd doar cuiul în care fusese fixată.

[5] Diagonala de care se prindea, în stinga, un pumnal. De obicei *balteus*-ul vine de pe umărul sting spre șoldul drept; în această situație, talia era înconjurată de un *cingulum* înnodat în față, de o manieră specială — mereu aceeași, la aceeași persoană —, cele două extremități rulîndu-se de mai multe ori în jurul centurii, formînd un fel de fundă. Felul în care era legat *cingulum*-ul era considerat un semn de comandant, cf. R. Cagnat-V. Chapot, *op. cit.*, p. 318.

[6] Considerăm că și aceste *institae* constituiau însemne de comandanți ce se deosebeau (și-i deosebeau și pe aceștia) prin simbolurile cu care erau decorate și prin modul în care erau înnodate șireturile cu care se terminau pe piept.

[7] Realizînd Meduza cu ochii închiși, sculptorul a ținut să ne sugereze curajul deosebit de care da dovadă purtătorul acestui simbol, asemănîndu-l cu Perseu, singurul dintre muritori care nu s-a temut să se apropie de Gorgone, tăind capul Meduzei în timp ce dormea (deci cînd aceasta era cu ochii închiși).

[8] Gura larg deschisă sugerînd urletul Meduzei în clipa în care era decapitată.

Modelul, destul de complicat, al portretului reliefează, prin claritatea liniilor, trăsăturile caracterului acestui roman, conştiinţa superiorităţii sale de neam. Este evidenţiat un chip inteligent cu trăsături severe, pronunţate, profil energic, bărbia puternică şi voluntară.

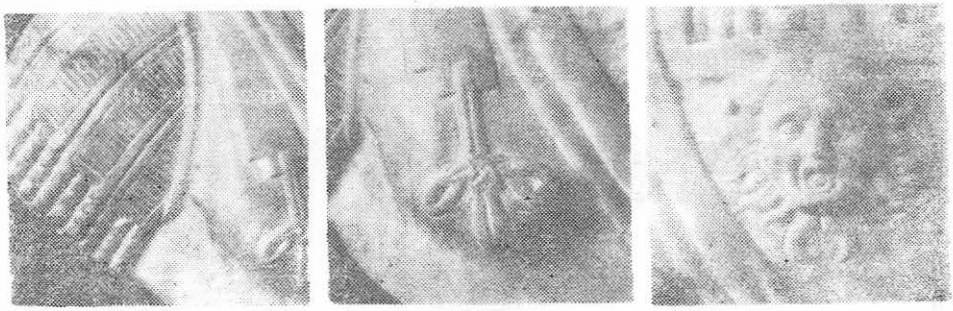

Fig. 3 Detalii: a) umeralia; b) instita; c) capul Meduzei

La prima vedere s-ar părea că ne aflăm în faţa unui portret din timpul Republicii, ştiut fiind că lucrările din această perioadă sînt caracterizate printr-o impresionantă intensitate expresivă[9]. Maniera stilistică ne indică însă începutul sec. II e.n.

Pe de altă parte, stilul clasicizant al portretului derutează privitorul, sugerînd un produs al sculpturii din a doua jumătate a sec. XVIII — începutul sec. XIX, perioadă caracterizată prin revenirea la limbajul antichităţii greco-romane[10].

Este foarte probabil ca bustul aflat în discuţie să fie o copie, realizată în perioada modernă după un original antic. Cu atît mai mult deci trebuie discutat şi făcut cunoscut[11].,

---

[9] R. Bianchi Bandinelli, *Il ritratto nella Antichità*, Roma, 1965, p. 26. (Extras din *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, vol. 6, p. 695-738).

[10] Prezentarea bustului la sesiunea muzeului a provocat numeroase discuţii din acest punct de vedere, impunîndu-se părerile care argumentau că piesa este antică, faţă de sugestia că ne aflăm în faţa unei creaţii a lui Antonio Canova (1787-1822). Într-adevăr, acest reprezentant tipic al curentului clasic în sculptură a creat opere în care „a depăşit limitele programatice ale clasicismului, în privinţa anticului", cf. C. Baraschi, *Tratat de sculptură*, 2, *Nudul*, Bucureşti, 1966, p. 165. *Venus culcată* sau *Damosseno* sînt lucrări remarcabile ale lui Canova, imitînd perfect anticul, dar care nu pot fi confundate cu acesta datorită tehnicii de execuţie, a modului de tratare diferit al anumitor amănunte.

[11] Am considerat util să solicităm şi părerea altor specialişti în privinţa autenticităţii bustului şi, în acest sens, executînd o serie de fotografii le-am trimis la: The British Museum, Londra; prof. J.M.C. Toynbee, Oxford; prof. Gilbert Picard, Paris; prof. Dinu Adameşteanu, Potenza; prof. K. Michalowski, Varşovia. Deşi este dificil de dat verdictul asupra autenticităţii unei opere de artă fără a vedea originalul, ci numai după o reproducere foto, am primit răspunsuri — pentru care ţin să mulţumesc şi pe această cale — aproape de la toţi cei cărora m-am adresat. D-na J.M.C. Toynbee este de părere că „...The shape of the bust and the treatment of the hair above the brow suggest that it purports *to be a portrait of the time of Trajan*. Naturally one hesitatis in offer an opinion without having seen the original. But the photographs arouse in me the sus-

În cazul în care bustul este original, el aparține secolului al II-lea. Se consideră că epoca lui Traian este una din perioadele cele mai marcante și totodată mai originale din istoria dezvoltării portretului roman[12]. După stilul dinamic al sculpturii din epoca Flavienilor, acum se constată o tendință inversă: forma devine sobră, trăsăturile severe. Noul tip de portret corespunde modului obiectiv, disciplinat în care a fost ridicat și organizat statul roman de către Traian, împăratul cu o bogată experiență militară și administrativă[13]. Prin aspectul iconografic realist, prin obiectivitatea formelor și trăsăturilor, portretele sculpturale ale acestei perioade exprimă suprema demnitate și autoritate a comandantului. În afara trăsăturilor tipice epocii lui Traian: pieptănătura, realismul chipului, uniforma etc., datarea ne este impusă și de modul de prezentare al bustului. În timpul Republicii portretele erau realizate doar pînă la baza gîtului[14], sugerînd doar un început de bust. Începînd cu epoca lui Traian, busturile apar cu ambii umeri, cu partea superioară a brațelor. pectoralii fiind vizibili, de asemenea în întregime[15], pentru ca, în perioada imediat următoare, sub Hadrian, acesta să fie prezentat pînă la jumătatea corpului[16].

Numeroase analogii, mai ales în privința tehnicii și a manierei de lucru, ne oferă portretele de la începutul sec. II e.n., începînd chiar cu cele care îl reprezintă pe împărat. Bustul monumental al acestuia, descoperit la Ostia (fig. 4)[17], fixează imaginea profund umană, însă de o autoritate indiscutabilă a lui Traian. Liniile severe — și, în același timp, clare au creat expresia unui om energic, obișnuit cu comanda militară, de ale cărui decizii trebuie să se țină seama. Piesa care înfățișează un tînăr roman, aflată în Muzeul Ermitaj din Leningrad, prezintă. prin modelul sever al chipului și prin forma bustului, trăsături comune cu portretul lui Traian de la Ostia[18]. Iconografia este specifică perioadei de început a secolului II e.n. (fig. 5). Chipul poartă amprenta unui caracter ferm, de o voință inflexibilă. Gura mare cu buze cărnoase, groase, strînse în chip de dispreț, părul drept, tăiat regulat, accentuează claritatea și vigoarea liniilor. Datorită perfectei analogii cu portretul împăratului Traian s-a considerat că a fost executat într-un atelier de la Roma[19]. Cel mai apro-

picion that the bust may not be a genuine antique". Iar prof. Gilbert Picard răspunde : „D'après les photos, *le monument a été très profondement restauré* et certaines parties ne me paraissent pas authentiques. *La coiffure, la forme des yeux, le traitement des rides du visage conviendraient... à l'époque de Trajan* (Cf. par exemple le no. 168 du catalogue des portraits du Museo Nazionale Romano, de B. Felleti Maj.)".

[12] R. Bianchi Bandinelli, *op. cit.*, p. 25 și urm.; R. Bianchi Bandinelli, H. J. Eggers, F. Coarelli, *Arte romana e comercio artistico oltre i confini, Roma*, 1965, p. 24-25.

[13] R. Bianchi Bandinelli, H. J. Eggers, F. Coarelli, *op. cit.*, p. 24-25; D. Tudor, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 200.

[14] R. Bianchi Bandinelli, *op. cit.*, p. 30.

[15] Idem, *loc. cit.;* R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'archéologie*, I, 479.

[16] R. Bianchi Bandinelli, *op. cit.*

[17] *Idem*, fig. 35.

[18] A. Vostchinina, *Le portrait romain*, Musée de l'Ermitage, Leningrad, 1974, p. 155, nr. 27, pl. XXXVIII, XXXIX.

[19] Bustul, a cărui origine nu se cunoaște, este lucrat din marmură albăstruie cu cristale fine. Înălțimea totală: 48 cm; înălțimea capului: 28 cm, cf. A. Vostchinina, *op. cit.*

piat — ca factură — de portretul din colecţia constănţeană, este un *bust de lictor,* descoperit lîngă Roma şi aflat tot în colecţiile muzeului leningrădean[20] (fig. 6). Fruntea înaltă este brăzdată de cute pronunţate. Arcade puternice — marcînd sprîncenele — umbresc ochii, care nu au pupila marcată avînd redat doar orificiul lacrimal. La coada ochilor apar cîte trei riduri. Cute adînci pornesc de la rădăcina nasului. Gura mare, cu buze strînse, are colţurile marcate. Bărbia este puternică. Portretul ne oferă un chip inteligent, cu trăsături clare şi energice. Stilistic, se datează la începutul sec. II e.n.

Fig. 4 Bustul lui Traian — Ostia.

Fig. 5 Bustul unui tînăr roman — Muzeul Ermitaj — Leningrad.

Fig. 6 Bustul unui lictor — Muzeul Ermitaj Leningrad.

Maniera de execuţie, asemănarea frapantă dintre portretul lictorului şi portretul aflat în discuţie — particularităţile individuale fiind accentuate de energia trăsăturilor — ne sugerează să le considerăm produse ale aceluiaşi atelier, de lîngă Roma.

Bustul din colecţia muzeului constănţean, atît de bine executat, reprezintă desigur un personaj de vază, care a jucat un rol destul de important în viaţa politică a Romei la începutul sec. II e.n. În această situaţie trebuie să-l regăsim prezentat în monumentele sculpturale ale vremii[21]. Busturile din această perioadă — cercetate ca documente — ne-au oferit

[20] Bustul este lucrat din marmură alb-gălbuie cu vinişoare maronii. Înălţimea totală: 55 cm; înălţimea capului: 25,5 cm, cf. A. Vostchinina, *op. cit.*, p. 157, nr. 30, pl. XLIV, XLV.

[21] A fost luată în considerare şi posibilitatea ca bustul să fie o copie — fidelă pînă la amănunt — realizată într-o perioadă tîrzie. Şi în această situaţie, sau, mai ales în această situaţie, importanţa portretului creşte şi se impune identificarea sa.

analogii prețioase pentru iconografia vremii, utile la datare, dar nu și pentru identificare. De aceea am recurs la imaginile oferite de basoreliefurile, atît de cunoscute, de pe *Columna lui Traian* și de pe *Arcul de la Beneventum,* avînd bineînțeles în vedere tehnica diferită de execuție între cele două genuri de sculpturi : basorelief și ronde-bosse.

Arcul de la Benevent — ridicat în anul 114 e.n. — constituie o adevărată cronică, dăltuită în piatră, ilustrînd principalele evenimente ale domniei lui Traian (fig. 7 a, b)[22]. În relieful din dreapta atticei, interpre-

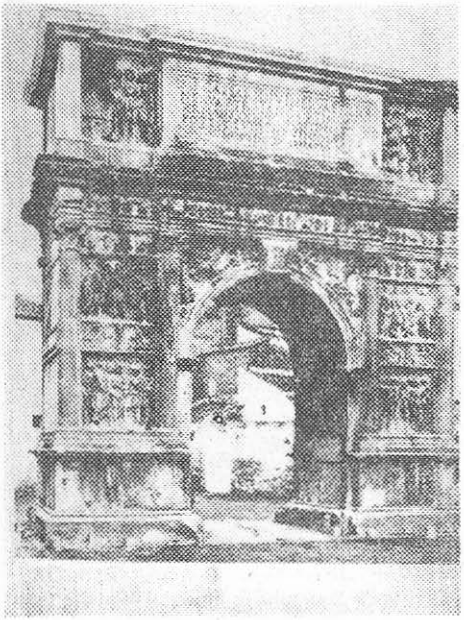

Fig. 7a, Arcul de la Beneventum.

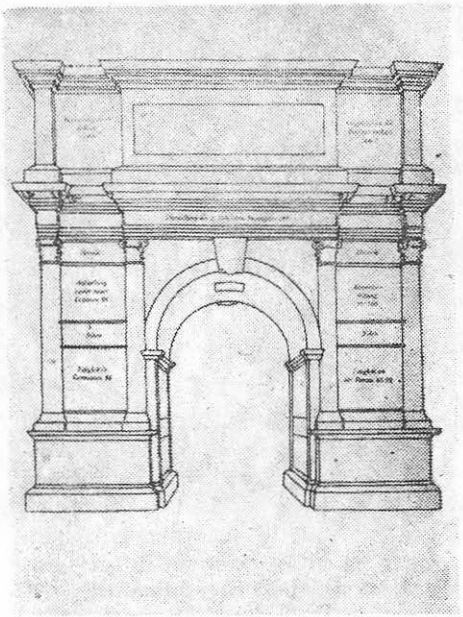

Fig. 7b, Arcul de la Beneventum.

tat ca ilustrînd „organizarea provinciei Dacia în 106-107"[23], este înfățișat Traian „pe pămîntul nou cucerit pentru a-l integra Imperiului și pentru a-l organiza"[24]. Provincia cucerită, Dacia, personificată, îngenunchează în fața împăratului ridicînd mîinile spre el. Granițele provinciei sînt figurate în colțurile de jos: Tisa, feminizată, la vest, iar Oltul, cu înfățișare masculină, la est[25] (fig. 7 a). Personajul care apare în centru, alături de Traian

[22] Apud Fl. B. Florescu, *Die Trajanssäule,* Bukarest-Bonn, fig. 67 a, b; 68 a, b.

[23] Conform comentariului iconografic făcut de Fr. J. Hassel, *Der Traiansbogen in Benevent,* Mainz, 1966.

[24] Fr. J. Hassel, *op. cit.,* p. 18, fig. 13.

[25] Idem, fig. 16, 3, 4; Richard Brillant, *Gesture and Rank in Roman Art. Gesture to Dennote Status in Roman Sculpture and Coinage,* în *Memoirs of the Connecticut Academy of Arts and Sciences,* 14, 1963, New Haven, Connecticut, p. 111-116, fig. 3, 29.

(fig. 8) a fost identificat, de către cercetătorii care au studiat monumentul[26], ca fiind *Licinius Sura*, prietenul și omul de încredere al împăratului, care l-a însoțit pe acesta în primul război dacic[27] și drept răsplată pentru serviciile aduse a fost numit consul în anul 107[28].

Fig. 8 Arcul de la Beneventum. Basorelieful din attica

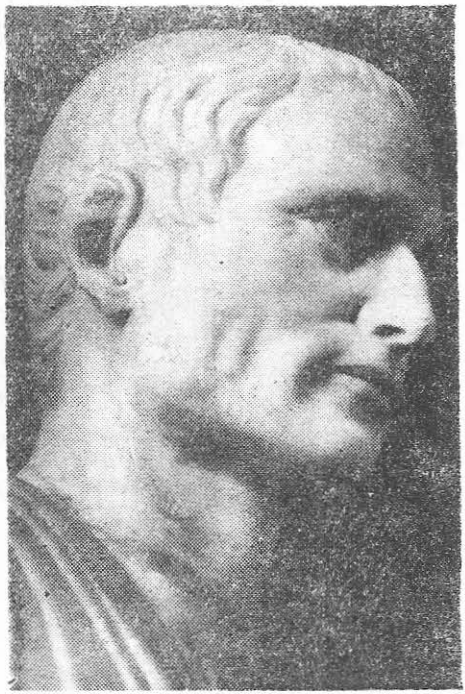

Fig. 9 Bustul din muzeul constănțean.

Imaginea lui Licinius Sura de pe acest relief este identică cu aceea a portretului prezentat de noi (fig. 9): aceeași frunte înaltă, aceleași cute brăzdîndu-i obrazul, aceeași bărbie puternică, unele neconcordanțe — existente totuși — datorîndu-se tehnicii, manierei deosebite de execuție

[26] Dintre numeroșii cercetători care s-au ocupat cu studiul Arcului de la Benevent : A. V. Domaszewski, *Die politische Bedeutung des Trajansbogens in Benevent*, Öjh, 2, 1899; A. Meomartini, *I monumenti e le opere d'arte della citta di Benevento*, Benevent, 1899; Emilia Strong, *La scultura romana da Augusto a Constantino*, Florența, 1923-1926; C. Pietrangeli, *L'Arco di Traiano a Benevento* (Documentario Athenaeum Fotografico), 1943; A. Wölfflin, *Die antiken Triumphbogen in Italien. Kleine Schriften, 1886-1933, hg. von Gantner, Basel*, 1946; P. Veyne, *Une hypothese sur l'arc de Benevent*, Mélange d'archéologie et d'histoire, 1960; Richard Brillant, *op. cit.* și Fr. J. Hassel, *op. cit.*, numai acesta din urmă face o cercetare complexă — epigrafie, arhitectură, stil decorativ, comentariu iconografic etc. — și aprofundată.

[27] *Dion Cassius, LXVIII*, 9, 2. L. Licinius Sura împreună cu Ti. Claudius Livianus, prefect al pretoriului, au fost însărcinați de Traian să ducă tratative cu Decebal.

[28] Fr. J. Hassel, *op. cit.*, p. 18.

dintre un basorelief și o statuie și, bineînțeles, meșterilor care le-au dăltuit.

Faptul că Licinius Sura apare reprezentat pe un monument pe care sînt rezumate evenimentele cele mai de seamă ale domniei lui Traian — dovadă a importantului rol politic pe care îl juca — ne determină să-i căutăm imaginea mai ales pe *Columnă*, unde este narat pe larg episodul la care a participat intens. Din cele peste 2500 de figuri, reprezentate în 124 de episoade, erau de cercetat doar persoanele aflate în anturajul împăratului.

Prima scenă de pe Columnă care ne-a reținut atenția este aceea a unui Consiliu de război — ținut după trecerea Dunării și înainte de începerea acțiunilor militare pe teritoriul Daciei[29] — la care participau, printre alții, „viitorul împărat Hadrianus, războinici încercați ca Licinius Sura și Claudius Livianus, ingineri geniști ca Balbus"[30] (fig. 10). Deși imaginea nu este prea clară — fapt datorat și eroziunii pietrei — îl recunoaștem ușor pe L. Licinius Sura: printre personajele aflate în picioare este al doilea din dreapta.

Într-o altă scenă, în care Traian, înconjurat de ofițeri, îi răsplătește pe soldații care s-au distins în luptele de la Dunăre[31] (fig. 11), Licinius Sura apare în dreapta împăratului. Aici, se poate distinge — cu destulă greutate însă — nodul treflat cu care se termina *instita* pe piept.

În scena înfățișînd ultima bătălie din primul război dacic[32], este o imagine în care doi soldați romani îi prezintă împăratului capetele tăiate ale unor luptători daci. Trăsăturile ofițerului care-l însoțește pe Traian (fig. 12), identice cu cele ale portretului aflat în muzeul constănțean, ne conduc tot spre o identificare cu Licinius Sura. Datorită calității pe care o avea pe lîngă împărat, acesta va apărea reprezentat mereu în preajma lui Traian. Un amănunt — demn de luat în considerare pentru identificarea propusă, îl constituie sabia ofițerului, ținută în partea stîngă. La portretul de care ne ocupăm, *balteus*-ul prins de pe umărul drept spre șoldul stîng ne indică tocmai faptul că în această parte își ținea sabia.

Ne rezumăm numai la aceste exemplificări, pe care le considerăm edificatoare pentru identificarea propusă, deși figura dîrză, cu trăsături energice, cu bărbia puternică, o recunoaștem în mai multe scene de pe Columnă.

În concluzie, bustul aflat în colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța este o lucrare de la începutul secolului II e.n. — cu multe restaurări din sec. XVIII și XIX — pe care o datorăm daltei unui excelent sculptor al școlii romane. Analogia perfectă cu portretul lictorului din Muzeul Ermitaj, ne-a determinat să le considerăm produse ale aceluiași atelier.

[29] C. Cihorius, *Die Reliefs der Transäule*, Berlin, 1986, scena VI; C. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, ed. 2, București, 1967, fig. 24; Fl. B. Florescu, *op. cit.*, pl. VI, 19-20.
[30] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 323.
[31] C. Cihorius, *op. cit.*, scena XLIV; Fl. B. Florescu, *op. cit.*, pl. XXXV, 116.
[32] C. Cihorius, *op. cit.*, scena LXXII; Fl. B. Florescu, *op. cit.*, pl. LVIII, 183.

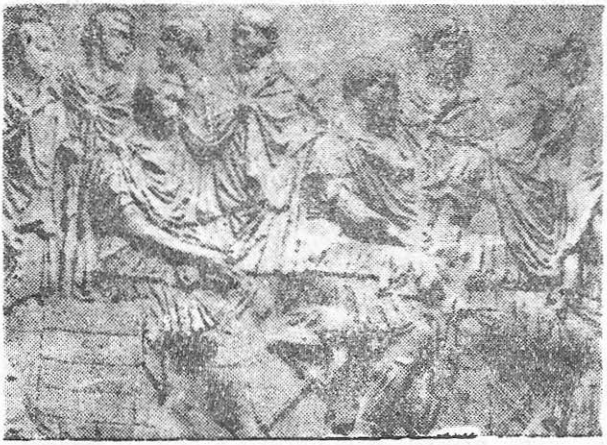

Fig. 10 Consiliu de război — imagine de pe Columna lui Traian.

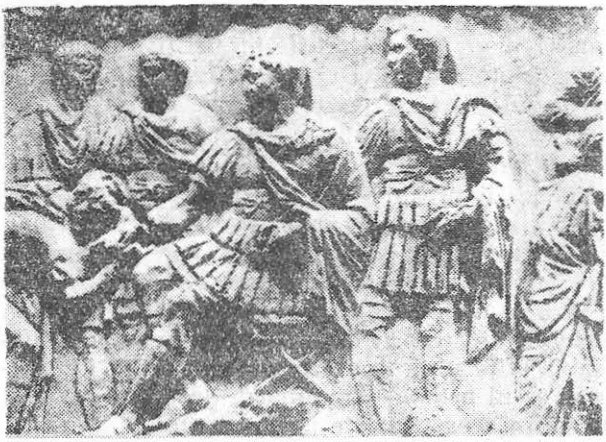

Fig. 11 Traian răsplătind soldaţii — imagine de pe Columna lui Traian.

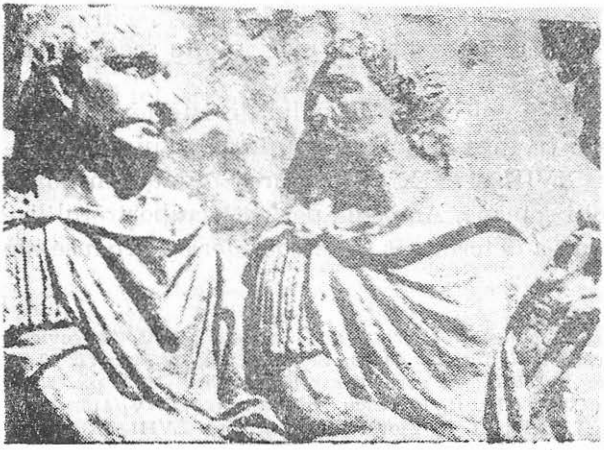

Fig. 12 Traian şi Licinius Sura — imagine de pe Columna lui Traian.

Calitatea execuției, evidențierea trăsăturilor individuale ale personajului, îl plasează printre creațiile strălucite ale artei portretistice din timpul lui Traian, îmbogățind repertoriul iconografic al epocii.

În ceea ce privește identificarea, singura plauzibilă este aceea cu L. Licinius Sura, așa cum o dovedesc documentele sculpturale ale epocii și, în mod deosebit, portretul acestuia pe Arcul de la Benevent.

CONSIDERATIONS EN MARGE D'UN PORTRAIT ROMAIN DE COLLECTIONS DU MUSEE D'HISTOIRE NATIONAL ET ARCHEOLOGIE DE CONSTANTZA

Z COVACEF

Resumé

Il s'agit d'un buste en marmbre d'un blanc jaunatre, veine de bleu, conservé en bon état et qui vient d'entrer dans les collections du Musée d'histoire national et archéologie de Constantza (fig. 1). Cette piece mesure 36 cm. de haut. dont 15 cm pour la tête.

La manière dont ce travail a été executé, ainsi que son bon état posent la question de sa datation et de son idéntification.

Tout d'abord, l'auteur donne la description de cette sculpture et de la technique utilisée par l'artiste. Le modele, plutöt complexe, de ce portrait offrait un visage intelligent aux traits sevéres, prononcés. Le profil est énérgique, avec un menton volontaire et plein de force. À première vue, il semblerait que nous avons ici un portrait de l'époque republicains, en tenent compte de ce que lés portraits de cette époque se distinguent par une étonnante puissance d'éxpression, mais le style de cette oeuvre indiquerait plutöt le debut du IIe siècle de n.è.

L'auteur procede ensuite a une breve passage en revue des portraits de cette époque offrant quelques analogies avec celui-ci, notamment sous le rapport de la technique et du style (fig. 4-7). Quant a l'idéntification de ce portrait, l'auteur a étudié les images fournies par les bas-reliefs de la *Colonne trajane* et de *l'Arc de Benevent.* La fig. 8, de ce-dernier, representant „l'organisation de la province de Dacie", a donné la clef du problème, dans la personne de Licinius Sura, situé au centre même de l'image, prés de l'empereur Trajan. Cette image de Licinius Sura est identique, à notre portrait (fig. 9) et on la retrouve sur la Colonne, toujours aux cotés de l:empereur (fig. 10-12).

Pour conclure, ce buste est consideré comme une oeuvre du commencement du IIe siècle de n.è., dué aux ciseaux d'un excellent tailleur de pierre de l'école romaine. Sa parfaite analogie avec le buste d'un lictor, qui se trouve au Musée de l'Ermitage, suggère sa provenance d'un seul et même atelier. L'identification avec Licinius Sura est la seul vreisemblable.

TEZAURUL DE LA SUCIDAVA-IZVOARELE (jud. CONSTANȚA)

ADRIAN RĂDULESCU
TRAIAN CLIANTE

Tezaurul pe care îl prezentăm într-o primă formă în acest cadru, este produsul unei descoperiri ocazionale, așa cum s-au făcut numeroase altele pe teritoriul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, ținut recunoscut, de altfel, printr-o bogăție arheologică inegalabilă.

Ea s-a făcut în primăvara anului 1984[1], în ruptura unui mal al Dunării, în apropierea localității *Izvoarele* (Pîrjoaia), în cetatea alăturată, identificată mai demult cu antica *Sucidava*[2] (fig. 1). Tezaurul se compune din 17 obiecte, unele dintre ele relativ bine conservate, altele păstrate în stare fragmentară, destul de precară. În momentul descoperirii, tezaurul, în totalitatea sa, era într-o stare avansată de oxidare[3]. Prin valoarea lor artistică și cu precădere documentară, piesele componente vin să întregească un patrimoniu de epocă — și așa foarte valoros — al monumentelor romano-bizantine, descoperite în această parte a imperiului.

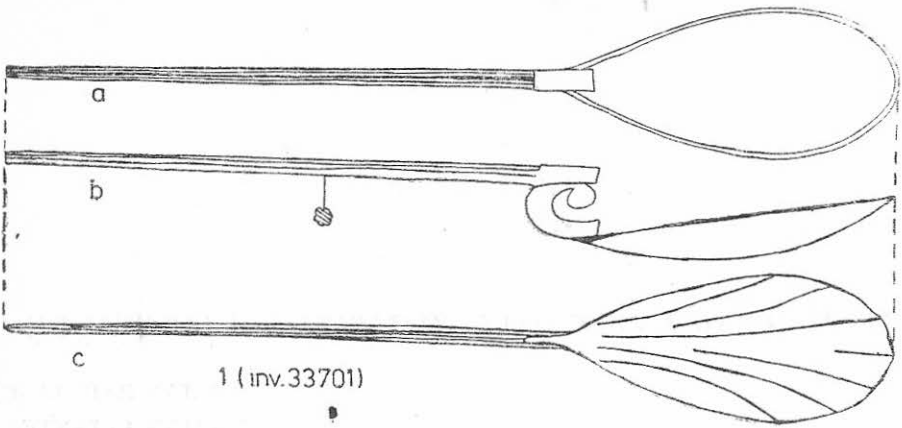
Precizăm de la început că are în alcătuirea sa mai multe categorii de piese : 6 linguriță, 6 boluri, o cană de dimensiuni relativ mari, o căniță trilobată, o pateră, o strecurătoare și un reliquarium.

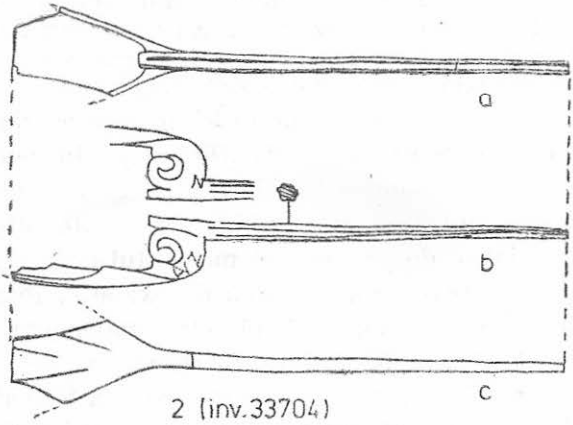
[1] Ni s-a indicat de către descoperitori punctul „Curgani", care se află la aproximativ 1 km în aval de cetatea romano-bizantină Sucidava. Aici se află un mal, numit de localnici „Malul Roșu", rupt din terasele zonei și deplasat către albia Dunării. Pe creasta acestui mal, lung de circa 100 m și înalt de 10-15 m, a fost îngropat tezaurul în antichitate (?) la o adîncime de 1,2 m. Un mic sondaj de control a fost efectuat, la rugămintea noastră, în punctul amintit, de către colegul M. Irimia, căruia îi exprimăm aici gratitudinea pentru efortul făcut. Într-o casetă cu deschiderea de 1,5 x 1,5 m nu s-a descoperit nimic.

[2] Ptolemeu III, 10, 5 (Σουκιδάυα) ; Tab. Peut. VIII, 3; Itin. Ant. 224, 1; Procopius, *De aedif.* IV, 7 (Σουκιδάβα) ; Geogr. Rev. IV, 7, 16 (Saucidapa, Sansidapa, Sanadapa); De Boor, *Not. Episc.*, 533 (Σεκεδέπων); CIL III, 12456.

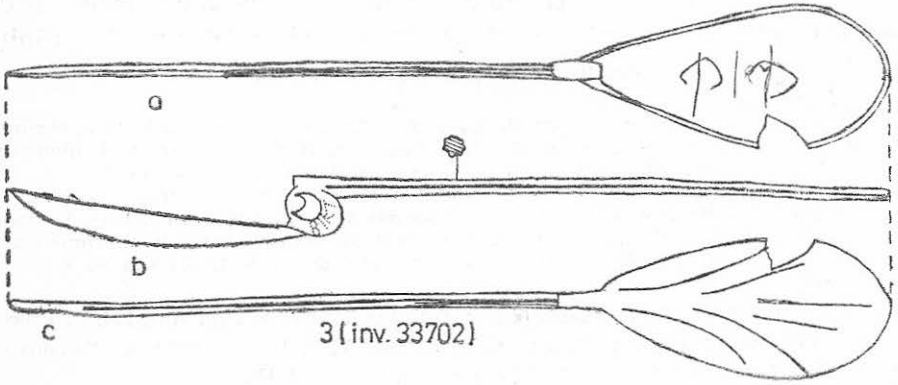
[3] Nu i s-a făcut încă o analiză metalografică, ceea ce ne determină să reluăm ulterior unele părți ale articolului. Menționăm, de asemenea, că lotul de piese se găsește acum în laboratorul de restaurare.

1 (inv.33701)

2 (inv.33704)

3 (inv. 33702)

Pl. I: 1-3 — linguriţe

Întrucît descoperirea nu s-a făcut într-un complex arheologic, care ne-ar fi putut oferi un minimum de date necesare la încadrarea în repere cronologice relativ strînse sau la apartenența lor — fie la o instituție eclesiastică, fie la o persoană particulară — vom încerca în continuare să aflăm răspuns, în limita posibilului, la unele din întrebările deja enunțate. Vom analiza fiecare categorie din punct de vedere al formei, decorului, manierei de lucru, prezenței unor inscripții și ștampile etc., pentru a ajunge la încheieri mai circumstanțiate legate de datarea, apartenența și circulația pieselor în discuție.

I. *Linguriței*

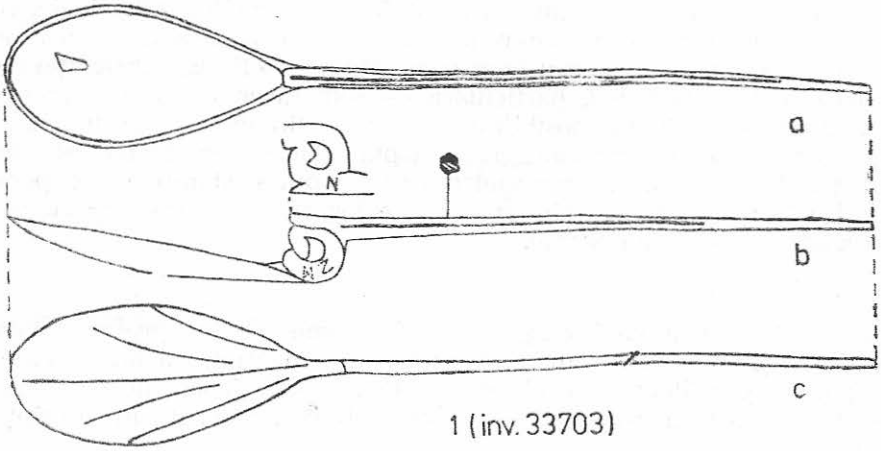
Cele șase exemplare, deși au în unele cazuri o stare precară de conservare, ne permit totuși cîteva observații de amănunt. La prima vedere, exemplarele par identice; o observație mai atentă, însă, ne conduce la constatarea unor diferențe legate de dimensiuni, decorul sau inscripțiile aplicate pe unele dintre ele.

1. Inv. 33701; pl. I/1a-c; IX/1a, b; lg. totală: 21,7 cm; lg. cupei: 7,4 cm; lț. cupei: 3,7 cm. Cupa este piriformă, iar coada lungă și subțire. Cele două părți sînt legate printr-un element intermediar în formă de volută. Către volută, coada este pătrată în secțiune — pe porțiunea corespunzătoare volutei — apoi se subțiază către capătul opus și prezintă șase caneluri longitudinale. Partea dorsală a cupei este decorată cu opt fațete dispuse în evantai.

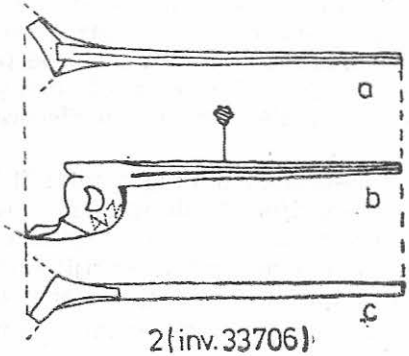
2. Inv. 33702; pl. I/3a-c; IX/3 a, b; lg. totală: 21,7 cm; lg. cupei: 7 cm; lț. cupei: 3,6 cm. Cupa este piriformă, alungită, iar coada este lungă și subțire, cu același ornament în formă de volută la punctul de legătură — numai că aici voluta este lucrată mai puțin îngrijit față de exemplarul precedent. Coada este dreptunghiulară în secțiune și tăiată în unghi la capătul dinspre cupă, subțiindu-se spre vîrf; prezintă opt caneluri longitudinale. Pe latura stîngă a volutei a fost scrisă, prin punctare, inscripția *BIKT*. În interiorul cupei a fost stîngaci zgîriată, în dublu exemplar, litera *phi* (Φ); peste al doilea *phi* au fost înscrise, mai mărunt, literele *omicron* și *sigma*, astfel încît, citite împreună, ele întregesc cuvîntul Φ ς „lumină"[4]. Literele din interiorul cupei le considerăm intervenții ulterioare manufacturării. Și în acest caz dorsala cupei este decorată cu șase fațete dispuse în evantai.

3. Inv. 33703; pl. II/1 a-c; IX/5 a, b; lg. totală: 19,5 cm; lg. cupei: 6,2 cm; lț. cupei: 3,3 cm. Cupă piriformă, alungită și coadă subțire, cu cinci caneluri longitudinale; același element de legătură în formă de volută. Coada este dreptunghiulară în secțiune și se termină în unghi ascuțit deasupra volutei; se subțiază către extremitatea opusă, devenind rotundă în secțiune. Pe latura stîngă a volutei a fost punctată inscripția

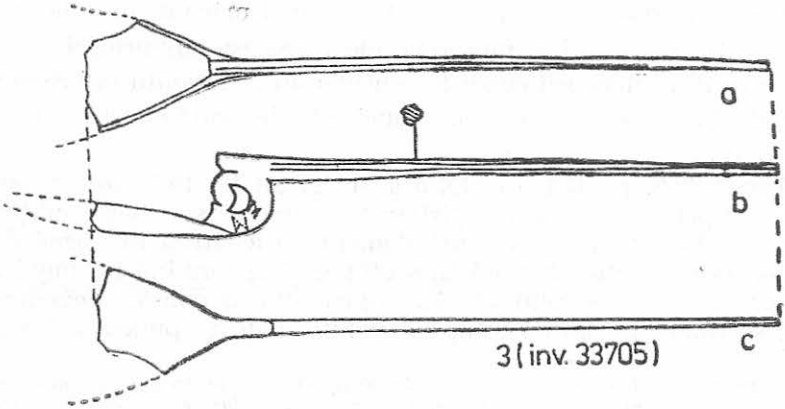
[4] Φίς în loc de Φῶς —; Ζοή în loc de Ζῶη, cum se întîlnește în numeroase inscripții din epocă; cf. Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV-XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 142, nr. 51, 97, 181, 228, 252, 444 etc.

1 (inv. 33703)

2 (inv. 33706)

3 (inv. 33705)

Pl. II: 1-3 — linguriţe

NAZ, cu primele două litere în ligatură. Pe această latură a volutei a fost zgîriată — evident, tot o intervenție ulterioară — litera *niu* (*N*). Partea dorsală a cupei este decorată cu șase fațete în evantai.

Celelalte trei exemplare sînt fragmentare; ele mai păstrează părți din cupe, cozi și elementul de legătură.

4. Inv. 33704; pl. I/2 a-c; IX/ 2a, b; lg. păstrată: 13,7 cm. Cupa și coada conservate parțial; sînt legate printr-o voluță, care are pe latura stîngă, imprimată prin punctare, o inscripție identică celei a exemplarului precedent, iar pe cea din dreapta, litera *niu*, zgîriată. Coada este tăiată oblic la capătul dinspre cupă și este dreptunghiulară în secțiune; se subțiază către extremitatea opusă și este decorată cu cinci caneluri longitudinale.

5. Inv. 33705; pl. II/3 a-c; IX/4a, b; lg. păstrată: 15,4 cm. Cupa și coada sînt parțial conservate și au forma identică cu cea a exemplarelor de la inv. 33703 și 33704. Pe latura stîngă a volutei a fost punctată inscripția *NAZ*, cu primele două litere tot în ligatură.

6. Inv. 33706; pl. II/2 a-c; IX/ 6 a, b; lg. păstrată: 8,3 cm. Este un exemplar identic ca formă cu cele prezentate la numerele 3, 4 și 5.

Prin urmare, toate piesele au cupă piriformă alungită și cozi subțiri, pătrate în secțiune; sînt decorate cu 5 pînă la 8 caneluri longitudinale. Legăturile dintre cupe și cozi se fac printr-un element intermediar, în formă de voluță, pe care s-au punctat, de la caz la caz, inscripțiile *BIKT*, pe un exemplar, sau *NAZ*, pe alte patru.

Astfel de piese sînt numeroase în aria de întindere a Imperiului romano-bizantin. Ele intră într-o categorie întîlnită în Europa, Africa de nord și Orientul Apropiat, atît în fostele provincii ale imperiului tîrziu, cît și în afara granițelor sale[5]. De cele mai multe ori, astfel de piese apar izolat[6], dar sînt și cazuri în care ele intră în componența unor depozite de argintărie, cum ar fi cele de la Canoscio[7] (Italia), Mindenhall[8] (Anglia), Kaiseraugst[9] (Elveția) etc. Pe teritoriul României se cunosc mai multe exemplare, majoritatea — dacă nu chiar în exclusivitate — produs al descoperirilor întîmplătoare. Astfel, două piese, lucrate tot din argint și într-o manieră foarte apropiată exemplarelor de la Sucidava-Izvoarele, s-au găsit în secolul trecut la Dierna[10] (aflate acum la Kunsthistorisches Museum din Viena), împreună, se pare, cu un bol lucrat tot din argint. Toate

[5] Un catalog al acestui gen de descoperiri îl are V. Miloičic, în Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 49, 1968, p. 111-146, completat ulterior de D. Scherlock, în Bericht der Röm.-Germ. Kommission, 54, 1979, p. 203-211.

[6] V. Miloičic, *op. cit., passim*.

[7] E. Giovagnoli, în RAC, 12, 1935, p. 313-328; idem, *Il tesoro Eucaristico di Canoscio*, Citta di Castello, 1940.

[8] I. W. Brailsford, *The Mildenhall Treasure* (British Museum, 1947); K. S. Painter, *The Mildenhall Treasure: A Reconsideration*, British Museum Quarterly, XXXVII, 1973, p. 154-180; idem, *The Mildenhall Treasure*, British Museum Publications, London, 1977.

[9] R. Laur-Belart, *Der spätrömische Silberschatz von Kaiserangst/Aargan*, Angst, 1962.

[10] D. Scherlock, *op. cit.*, p. 209 și fig. 1/3; R. Florescu, I. Miclea, *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1979, p. 39, pl. 31, 32 și 62, L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, 2, Timișoara, 1980, p. 167.

descoperirile au fost încadrate, din punct de vedere cronologic, în a doua jumătate a sec. IV e.n.[11]. Continuînd seria descoperirilor de pe teritoriul României, amintim alte trei exemplare de același tip, lucrate tot din argint, la Botoșani, și aflate acum în colecțiile Muzeului de istorie din Moscova. Ele au fost datate, ca și precedentele, în a doua jumătate a sec. IV e.n.[12].

O lingură descoperită la Cioara (jud. Sălaj), pare să fie ceva mai timpurie[13]. În sfîrșit, tot din Transilvania, cu loc de descoperire încă neidentificat[14], provine un exemplar asemănător.

În încercarea de datare a linguriților de la Sucidava-Izvoarele, elementele pe care le avem la dispoziție sînt forma cupei și a mînerului, dar mai ales, voluta intermediară. Exemplare aproape identice de la Kaiseraugst[15], Mildenhall[16], Biddulph[17] etc. au fost încadrate cronologic în a doua jumătate a sec. IV e.n., perioadă în care trebuie să fi fost lucrate și piesele în discuție.

Cît privește inscripțiile imprimate pe volutele a cinci dintre exemplare, ele fac parte dintr-o practică obișnuită și răspîndită[18]. În cazul nostru, inscripția *BIKT* poate fi ușor întregită prin antroponimul *BIKT(OR)* — probabil numele posesorului inițial. Menționăm că acest nume, cu aceeași calitate, mai este cunoscut pe piese asemănătoare de la Roma[19], Mainz[20], Saint-Germain-en-Laye[21].

În al doilea caz, inscripția cuprinde doar trei litere, care pot fi întregite în cuvntul grecesc *NAZ* (ναρέως), de la epitetul lui *Iisus*, ceea ce ni se pare foarte probabil, dată fiind proveniența orientală a obiectelor. Nu putem însă exclude nici formele latinești *NAZ(arius)*, *NAZ(arinus)* sau *NAZ(arinanus)*, nume propuse a fi întregite și pe o inscripție de la Tomis[22] și cum ar fi probabil dacă am considera că majuscula a fost executată în mediul latinesc de la Sucidava.

Deoarece pe cinci din cele șase linguriță care intră în componența tezaurului nostru, găsim imprimate două nume diferite, înclinăm să credem că inițial ele s-au aflat în posesia a doi sau mai degrabă trei proprietari, dar nu putem ști dacă aceștia — chiar creștini fiind — le-au folosit la împărtășanie, ori ca tacîmuri obișnuite. Inscripția în forma φος, pe care credem că o putem citi în cupa exemplarului de la inv. 33703 (pl. I/3a),

[11] R. Florescu, I. Miclea, *op. cit., loc. cit.*

[12] L. A. Matzulewitsch, in Pamiatniki Gosudarstvenogo Ermitaja, 1926, p. 112.

[13] V. Miloičic, *op. cit.*, p. 136; D. Scherlock, *op. cit.*, p. 205.

[14] M. Gramatopol in *Dacia Antiqua*, București, 1982, p. 266, pl. XXVII/17.

[15] R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 39.

[16] K. S. Painter, *The Mildenhall Treasure*, Oxford, 1977, passim.

[17] Idem, in RAC, XLIX, 1973, 1-4, p. 195-209; idem, in The Antiquaries Journal, LV, 1975, I, p. 62-69, pl. XVI.

[18] V. Miloičic, *op. cit.*, passim; D. Scherlock, *loc. cit.*

[19] Pe exemplarul de la Roma numele este scris cu caractere grecești ca și pe cel de la Sucidava-Izvoarele, cf. D. Scherlock, *op. cit.*, p. 206.

[20] V. Miloičic, *op. cit.*, p. 146.

[21] F. Gabrol, H. Leclerq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, t. 3, partea a 2-a, Paris, 1914, col. 3176; V. Miloičic, *loc. cit.*

[22] Em. Popescu, *op. cit.*, p. 76-77, nr. 40.

este stîngaci marcată și constituie, desigur, o intervenție ulterioară manufacturării. Ea ar putea constitui un indiciu al folosirii exemplarului respectiv — și nu numai al lui — la euharistie, așa după cum se și sugerează în literatura de specialitate.

II. *Bolurile*

Din cele șase exemplare care intră în componența tezaurului, patru au formă și dimensiuni identice: diam.: 16,5 cm; îț.: 7,3 cm (pl. III/1, 2 ; pl. IV/1, 2; pl. X/1-4, 23). Corpul, lucrat prin batere și șlefuire, este de formă aproximativ tronconică, ușor rotunjit către bază, cu fund aplatizat, de care a fost sudat un picior inelar, relativ înalt și evazat către bază. Buza plată, mult adusă în exterior, are marginea rotunjită, ușor supraînălțată, coborînd apoi aproape paralel cu pereții vasului. Cupa are ca decor central patru cercuri concentrice, incizate. Buza este decorată cu o bandă de caneluri dispuse radial între două linii incizate, iar către margini apare o succesiune de caneluri și profilaturi dispuse concentric. Toate cele patru vase au fost marcate cu aceeași ștampilă aplicată pe partea dorsală. Ștampila este de formă aproape circulară și are în cîmpul central o cruce în relief, în jurul căreia a fost imprimată, deasemenea, cu litere în relief, o inscripție de la care s-au mai păstrat literele *HC.XIOY* (pl. XIII/1-4). Inscripția, după toate probabilitățile, s-ar putea completa *HC(Y)XIOY* — „al lui Esyhios". Numele în genitiv l-ar putea indica pe producătorul vasului, dar nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca respectiva ștampilă să fi fost aplicată pe foaia de argint înainte de prelucrarea ei, ca o garanție a calității metalului[24].

Din punct de vedere al formei, cele patru vase seamănă foarte mult cu unele exemplare din tezaurul de la Kaiseraugst, datat la începutul celei de a doua jumătăți a sec. IV e.n.[25], în timp ce decorul în bandă concentrată de caneluri dispuse radial, apare pe platoul de la Cesena, de la sfîrșitul aceluiași secol[26]. Ținînd seama de aceste două elemente de comparație, precum și de faptul că tipul de ștampilă aplicat pe cele patru vase — cel puțin așa cum ne indică bibliografia cercetată pînă acum[27] — nu pare să fie prea tîrziu, datăm aceste boluri de la Sucidava-Izvoarele în a doua jumătate, eventual către sfîrșitul sec. IV e.n.

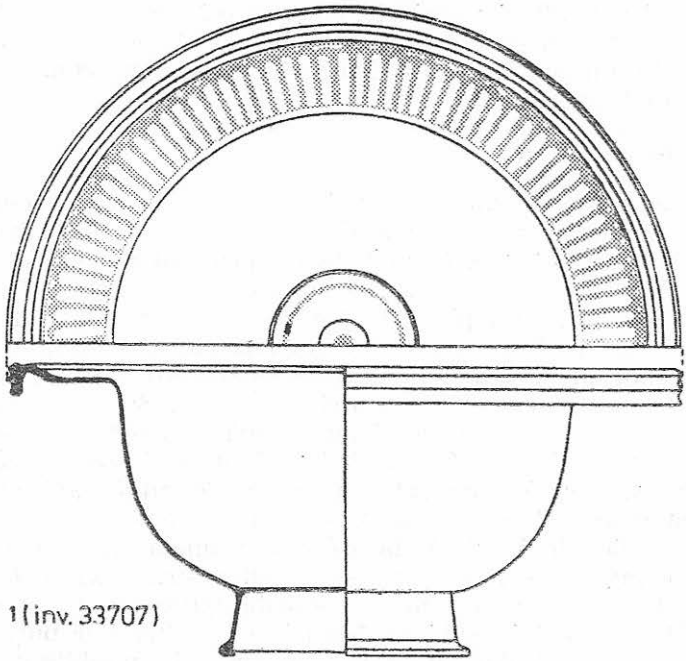
[23] Exemplarele respective, cu numerele de inventar: 33707, 33708, 33709, 33710, sînt practic la fel, motiv pentru care ne vom rezuma la descrierea lor globală.

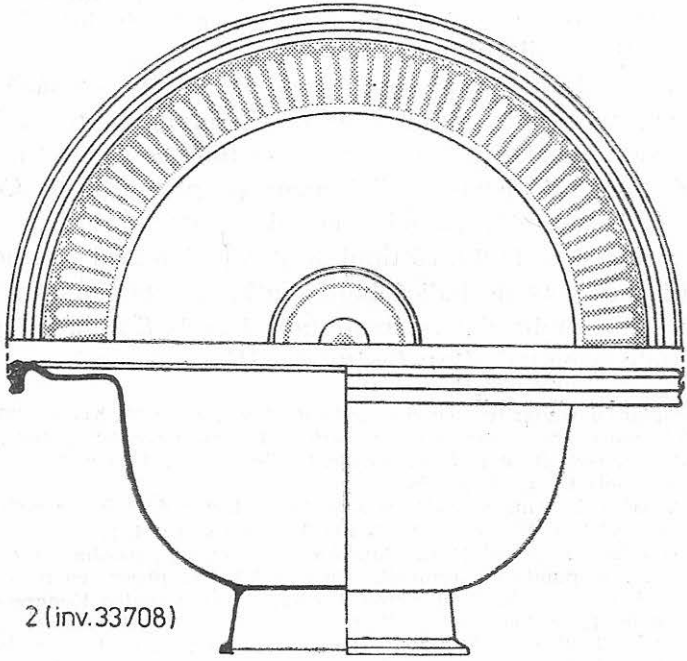
[24] L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 2.

[25] R. Leur-Belart, *op. cit.*, passim.

[26] P. E. Arias, în Anuario della Scuola Archeologica di Atena e delle missioni Italiane in Oriente, XXIV-XXVI (VIII-X), Roma, 1950, p. 343, fig. 1, 2.

[27] Ne referim în special la L. Matzulewitsch, *op. cit.*, passim, precum și la unele lucrări în care este publicată argintăria din sec. VI e.n., piese cu monograme, datînd din aceeași perioadă: N. Firatli în Akten des VII Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie, Trier, 1965, p. 523-525, fig. 4-6 și 11-12; T. Gherasimov, în Izvestiia na Archeologiceskaia Institut, XXX, Sofia, 1967, p. 200-205; P. C. Finney, în RAC, LVIII, 3-4, 1982, p. 383.407. Lucrări de strictă specialitate, ca de exemplu *Byzantine Silver Stamps*, nu ne-au fost accesibile.

Pl. III : 1-2 — boluri cu caneluri radiale pe buză

Cel de-al cincilea bol (inv. 33711) pl. V/1; XI/1a, b), de dimensiuni ceva mai mari, are diam.: 2,15 cm şi îţ.: 8,7 cm. Seamănă mult cu primele patru exemplare în ceea ce priveşte forma şi decorul. Are corpul în formă tronconică, rotunjit către bază; fundul este plat. Piciorul este relativ înalt, tronconic şi evazat către bază. Buza orizontală, mult trasă în afară, are pe margine o nervură plină, uşor supraînălţată. Fundul este decorat în partea centrală cu trei cercuri concentrice, iar buza cu o bandă de caneluri dispuse radial. Capătul dinspre exterior al acestora este delimitat prin punctare.

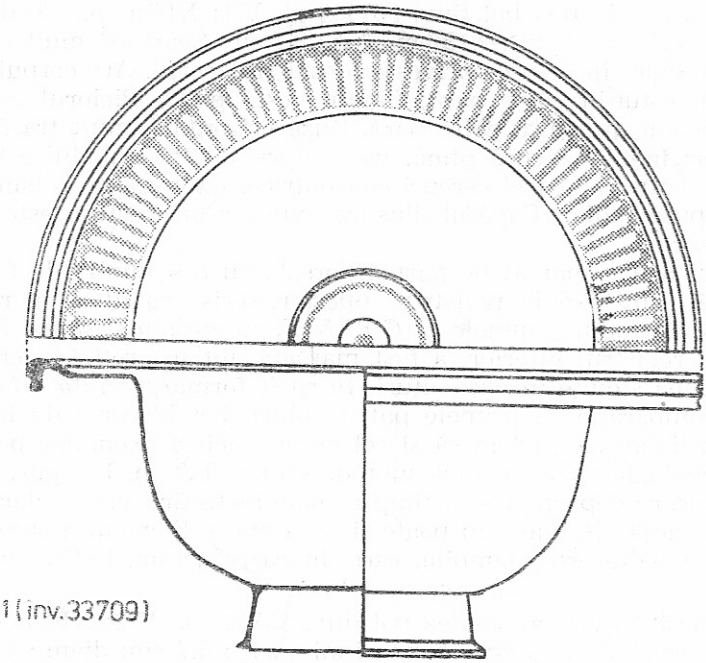
Vasul a fost marcat pe partea dorsală cu o ştampilă de formă uşor elipsoidală, conţinînd în registrul superior, scris cu litere în relief, dispuse pe două rînduri, numele *EYC/EBIOY*, cu *epsilon* şi *sigma* lunare (pl. XIII/5). În registrul inferior, a fost marcată, tot în relief, o cruce încadrată de două steluţe în opt colţuri. Întrucît forma prezintă diferenţe minime în comparaţie cu primele patru boluri, iar decorul devine practic identic, înclinăm să credem că şi cel de-al cincilea exemplar poate fi încadrat cronologic tot în a doua jumătate a sec. IV e.n. Desigur, nu excludem o oarecare departajare în timp a manufacturării piesei, dar care faţă de bolurile deja discutate nu poate fi prea mare. Elementul care îl deosebeşte de celelalte este ştampila, care, în cazul acesta, indică un alt producător.

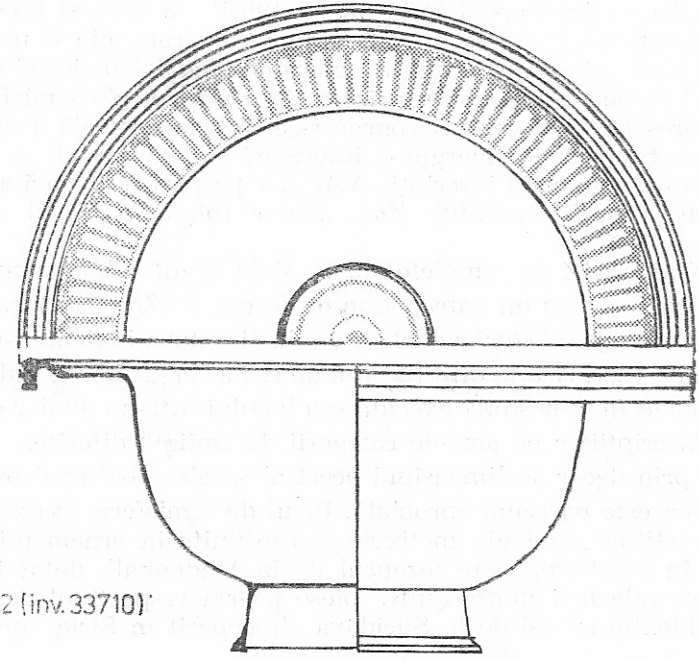
În sfîrşit, cel de al şaselea bol (inv. 33712; pl. V/2; XI/2 a, b) se deosebeşte de celelalte atît prin dimensiuni — îţ.: 5,7 cm; diam.: 14,5 cm — cît şi prin decor. Are corpul tronconic, rotunjit la bază şi fundul drept. Piciorul inelar, relativ înalt, este de asemenea tronconic şi uşor evazat. Buza orizontală este mult lăţită; are marginea îndoită în jos şi este decorată cu trei cercuri concentrice incizate şi cu un brîu de semisfere, realizate prin presare. Trei cercuri concentrice în aria centrală a cupei completează acest decor. Pe marginea interioară a piciorului — conservat parţial — a fost punctată inscripţia *NAZ*, iar pe partea dorsală a cupei s-a scrijelat, cu stîngăcie, cuvîntul Ζοή, „viaţă" (pl. V/2). Vasul nu a fost ştampilat.

Inscripţia *NAZ* se completează, ca şi în cazul celor patru linguriţe prezentate mai sus, cu un antroponim de forma *NAZ(* αρέως), sau *NAZ(arius), NAZ(arinus), NAZ(arinanus)* etc., deja discutate, indicîndu-ne, probabil, acelaşi posesor. Grafia diferită însă de cea a lingurilor ne îndreptăţeşte să presupunem fie o posibilă executare a bolului într-un atelier diferit, fie aplicarea inscripţiilor pe ambele categorii de „mîini" diferite.

Deşi prin decor şi dimensiuni acest al şaselea bol se deosebeşte de restul, forma este oarecum apropiată. Brîul de semisfere, aşa-zisul „decor perlat", constituie unul din motivele des întîlnite în ornamentica epocii. Revelator în acest sens este tezaurul de la Mildenhall, datat în sec. IV e.n., la care cele mai multe dintre piese poartă respectivul decor.[28] Un exemplar identic cu cel de la Sucidava, descoperit în Siria, împreună cu

[28] K. S. Painter, *op. cit.*, passim.

Pl. IV: 1-2 — boluri cu caneluri radiale pe buză.

monede de la Gratian (375-382 e.n.) și Valentinian al II-lea (388-392 e.n.) a fost datat la sfîrșitul sec. IV e.n.[29].

În sfîrșit, în Alesia, același tip de bol cu decor perlat apare într-un context datat la sfîrșitul sec. IV și începutul sec. V e.n.[30].

Prin analogie, este foarte probabil ca exemplarul sucidavens să se încadreze în limitele date de sfîrșitul sec. IV și, probabil, primii ani ai sec. V e.n.

Referindu-ne la toate cele șase boluri, putem considera că ele au putut fi produse începînd de la mijlocul sec. IV e.n. pînă la sfîrșitul secolului, poate și în primii ani ai celui următor. Faptul că din cele șase exemplare, cinci au fost marcate cu două tipuri de ștampile — al șaselea nefiind ștampilat — ne relevă proveniența lor din ateliere diferite. Nu putem cunoaște decît unul din posesorii inițiali; nu putem ști însă dacă în această perioadă au fost folosite ca simplă veselă sau au servit la practici liturgice, specifice cultului creștin. Credem că au primit cea de a doua întrebuințare, într-o perioadă mai tîrzie, cînd, prin danii sau pur și simplu prin achiziții ajung în proprietatea bisericii, în cazul nostru a aceleia de la Sucidava[31].

III. *Cana mare* (Inv. 33717; pl. VI; XII/1); lucrată tot în tehnica metaloplastică; dimensiuni: înț.: 27,5 cm; diam.: 15,7 cm. Bazinul, fără decor, este piriform, cu diametrul maxim în jumătatea superioară. Gîtul tronconic, înalt, se termină printr-o buză evazată cu marginea adusă în jos. Baza este ușor lărgită și concavă. Toarta, lucrată din foaie groasă de argint, cu două capete de grifoni la extremități, a fost decorată în partea superioară prin frapare, în forma unui vrej de viță-de-vie. Îndoită aproximativ în unghi drept, ea coboară aproape vertical, avînd ca decor patru caneluri longitudinale. Capătul de jos, modelat cordiform, se fixează de umărul vasului. Gîtul este decorat cu o succesiune de caneluri orizontale, dispuse în trei registre. Nu are ștampilă.

Cănile de acest tip, de epocă romană tîrzie, nu sînt o prezență nouă între descoperirile făcute pe teritoriul României. Există exemplare lucrate din aur sau argint, cu dimensiuni, forme și decor diferite, dar toate datate în sec. IV-V e.n.; apar în componența tezaurelor de la Pietroasa[32], Apahida[33] și, mai recent, la Tăuteni-Bihor[34]. Cana de la Sucidava-Izvoarele

[29] H. Schlunk, *Kunst der spätantike im Mittelmeeraum*, Berlin, 1939, p. 38-39, nr. 105, pl. 26; vasul are punctată inscripția ΑΒΑΛΑΤΟΣ ϹΦΡΑΓΙϹΕΝ — Ἄβαλα το σφραγίσεν.

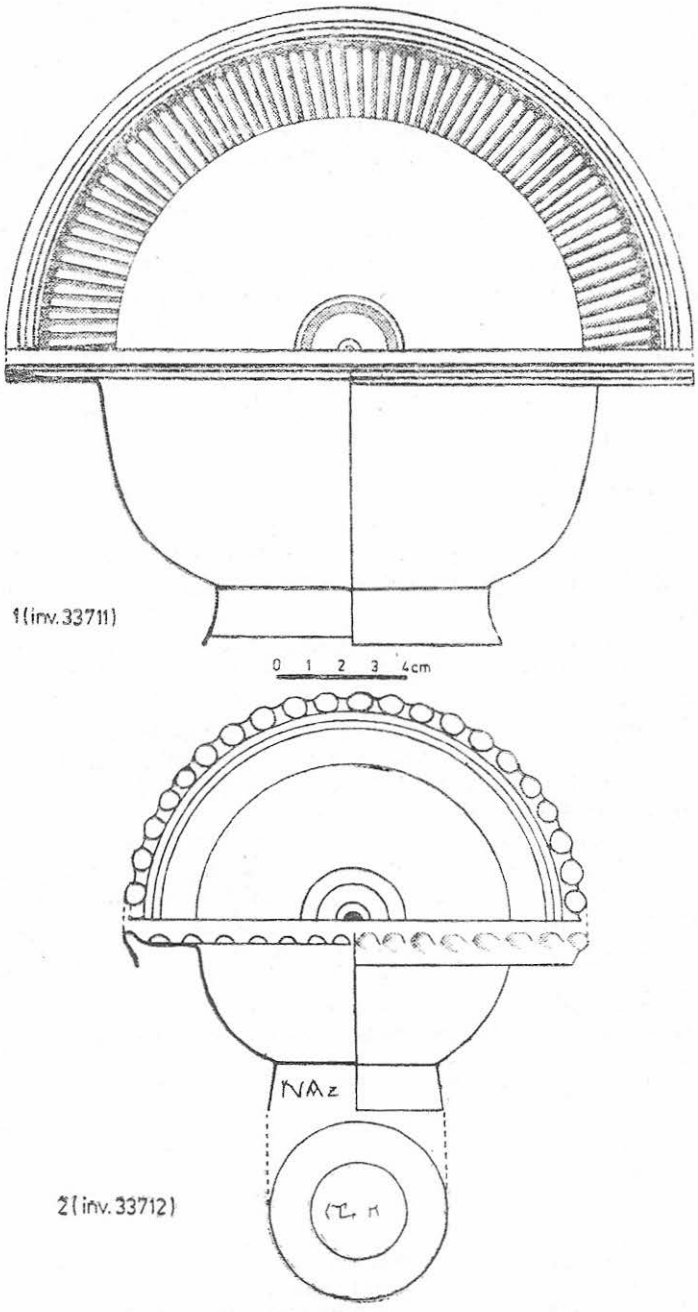
[30] Y. Le Gall, *Un service eucharistique du IV-e siècle à Alésia*, Melanges J. Carcopino, Paris, 1966, p. 613-628, fig. 3.

[31] Petre Diaconu, în BOR, 81, 5-6, 1963, p. 546-548, fig. 1. Pentru identificarea cetății de la Sucidava cu un centru episcopal, vezi Em. Popescu, în Studii Teologice, II, anul XXXII, 7-10, 1980.

[32] Din vasta bibliografie consacrată celebrului tezaur, menționăm doar: Al. Odobescu, *Le trésor de Pétroasa. Êtdus sur l'orfèvrerie antique*, 1889-1900; M. Isbășescu, în La revue de philologie romaine et germanique, 1, 1957, 107; K. Horedt, în AMN, 6, 1969, p. 549-552; Ec. Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967; R. Harhoiu, *The Treasure from Pietroasa, Romania*, Oxford, 1977, cu bibliografia.

[33] K. Horedt, *Untersuchungen zur frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 72-73, cu bibliografia respectivă.

[34] S. Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor*, Oradea, 1973.

Pl. V: 1-2; 1 — bol mare cu buza canelată radial; 2 — bol cu decor perlat.

este apropiată ca formă și dimensiuni de cea descoperită la Water Newton, în Anglia, și datată în sec. IV e.n.[35], dar se deosebește de aceasta prin decor; ultima este bogat ornamentată cu motive geometrice și vegetale.

Pe de altă parte, același tip de vas, dar cu forme oarecum deosebite ale bazinului — avînd însă toarta asemănătoare — întîlnim la Trier[36] și în apropiere de Antiochia, la Daphne-Harbie[37], ambele piese plasate cronologic în sec. IV e.n.; la Pietroasa, datarea se face mai degrabă către a doua jumătate a sec. IV e.n., pînă către anul 400 e.n.[38]. Luînd în considerare asemănările de formă, decor, manieră de lucru etc. cu vasele menționate, credem că și cana de la Sucidava-Izvoarele se poate încadra cronologic în aceeași perioadă.

IV. *Cana mică trilobată și patera* ne aduc în contextul tezaurului sucidavens în care se integrează, unele lămuriri esențiale relative la apartenența lor și la scopul funcțional al întregului ansamblu.

Cana (Inv. 33714; pl. VII/1; XII/2) are îț. de 10,6 cm și diam. maxim de 7,6 cm. Este lucrată prin batere, din foaie de argint. Corpul vasului, piriform, are diametrul maxim în partea superioară. Fundul este plat. Gîtul relativ înalt și evazat, se termină cu o gură trilobată și cu buza adusă spre exterior. Toarta lucrată din tablă groasă de argint este ușor supraînălțată și se prinde sub buză și pe umărul bazinului. Începînd de la bază, recipientul este decorat cu trei brîuri în relief, modelate în torsadă și dispuse orizontal, alternînd cu două cîmpuri de hexagoane în relief, așezate vertical. Gîtul vasului a fost decorat în spațiile dintre lobi cu motive geometrice și vegetale. Toarta, terminată la bază cu un disc concav, are imprimat, prin punctare, un vrej de viță puternic stilizat. Pe fundul vasului a fost imprimată o ștampilă dreptunghiulară care cuprinde în partea centrală o cruce flancată de două steluțe cu cîte opt raze, ambele lucrate în relief. Tot în relief este imprimat în genitiv numele ΚΩCTAN/TINOY (pl. XIII/6). În apropierea ștampilei a fost scrijelată ușor litera Σ (?).

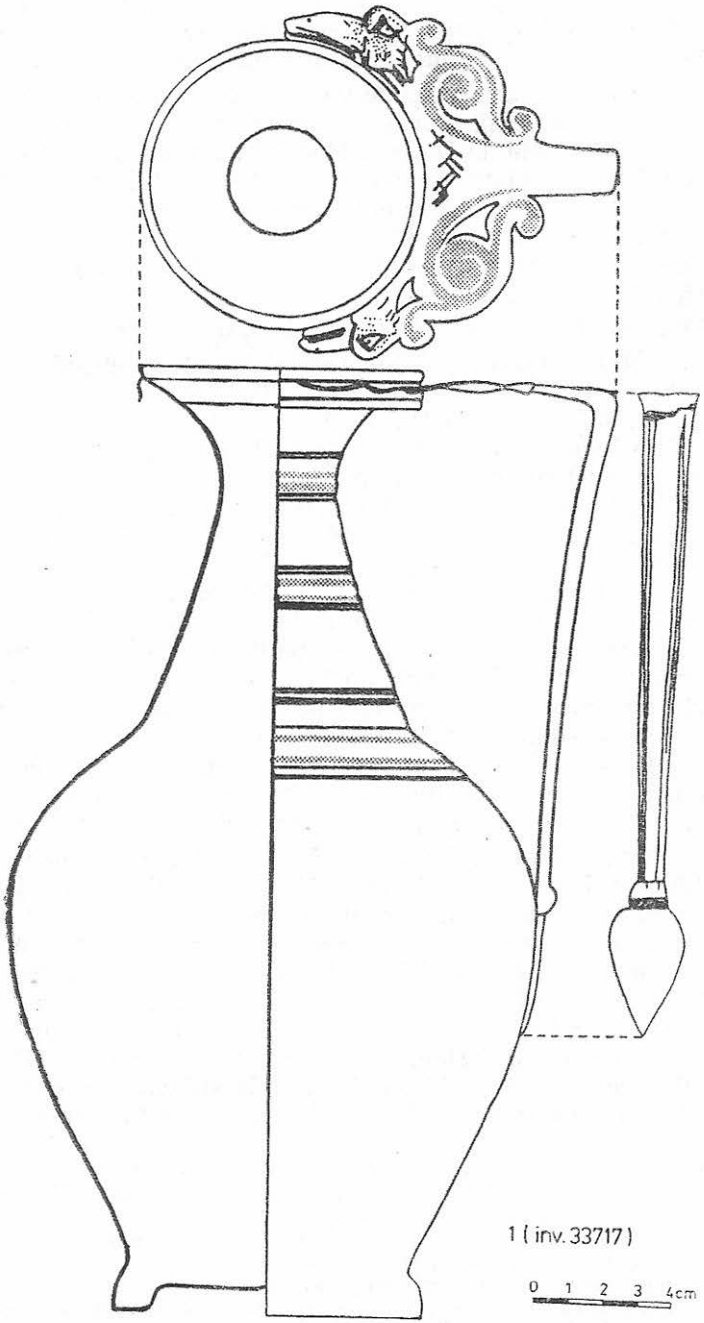
Patera (Inv. 33715; pl. VII/2 a, b; XII/3 a, b) are dimensiunile: îț: 4,4 cm; lg.: 21,6 cm; diam. cupei: 13 cm. Cupa vasului, lucrată prin batere, redă un ansamblu ornamental alcătuit dintr-un cîmp de caneluri dispuse radial. Cîmpul încadrează în centru un medalion pe care s-a imprimat, prin presare, un kantharos cu doi porumbei care beau apă. Piciorul inelar al vasului este tronconic și ușor evazat către bază. Mînerul lucrat din foaie groasă de argint, se prinde de cupă la nivelul buzei, care este adusă în plan orizontal către exterior; este ușor evazat la capăt. Decorul este constituit din aceeași ghirlandă de viță-de-vie stilizată, pe care o întîlnim la toarta căniței trilobate, amplasată de data aceasta într-un chenar de

[35] K. S. Painter, *A fourth-century Christian Silver Treasure found at Water Newton; England, in 1975*, în RAC, LI, 1975, 3-4, p. 333-345, fig. 4; idem, *The Water Newton Early Christian Silver*, London, 1977, p. 12-13, pl. 5.

[36] *R. Schindler, Landesmuseum Trier. Führer durch die vorgheschichtliche und römische Abteilung*, p. 79, fig. 242; F. Baratte, *Römisches Silbergeschirr in den gallischen und germanischen Provinzen*, Stuttgart, 1984, p. 93, fig. 41.

[37] M. C. Ross, *Catalog of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, I, Washington, 1962, p. 1, pl. 1.

[38] K. Horedt, în AMN, 6, 1969, p. 549-552; R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 8-9, pl. 11.

Pl. VI: cana mare

caneluri şi cercuri în masa metalului. Pe partea dorsală a mînerului a fost aplicată o ştampilă identică celei de pe fundul căniţei trilobate (pl. XIII/7). Deasupra ştampilei a fost scrijelată litera Σ (?)[39].

Asemănarea motivelor decorative, a proporţiilor, dar mai ales faptul că cele două vase au ştampile identice, ne arată clar că sînt produsul aceluiaşi atelier, constituind un tot unitar şi fiind folosite în consecinţă. De altfel, o situaţie identică întîlnim şi în cazul renumitului tezaur de la Malaia Perescepina[40]. Făcînd o paralelă cu două dintre piesele acestuia, patera (τό χέρνιβον) şi cana (ὁ ξέστης) compun ansamblul τό χερνιβόξεστον folosit de către prelaţi în timpul oficierilor liturgice[41].

Decorul celor două vase cuprinde mai multe elemente — porumbel, kantharos, ghirlandă de viţă-de-vie — cu largă circulaţie în imagistica paleocreştină şi, de aceea, o încercare de datare numai pe baza acestora este practic imposibilă. Totodată, cîmpul de caneluri radiale şi brîul în torsadă sînt frecvent întîlnite în epoca romano-bizantină, deşi originea lor este mult mai veche. Faptul că cele două piese alcătuiesc un ansamblu, care în sec. al VI-lea şi începutul celui următor era folosit în practica liturgică, aşa cum se întîmplă în cazul pieselor de la Malaia Perescepina, nu presupune obligativitatea ca recipientele de la Sucidava să fi fost lucrate într-o perioadă atît de tîrzie.

Patera are unele similitudini cu un exemplar descoperit în apropiere de Perm, datat cel mai tîrziu la începutul sec. VI e.n.[42].

Pe de altă parte, tipul de ştampilă aplicat, atît pe cană cît şi pe pateră, este foarte apropiat prin elementele sale de ştampilele aplicate pe boluri. Acest fapt ar pleda pentru datarea ansamblului într-o perioadă mai timpurie, poate contemporană cu aceea în care au fost lucrate şi bolurile, sau poate imediat următoare acesteia.

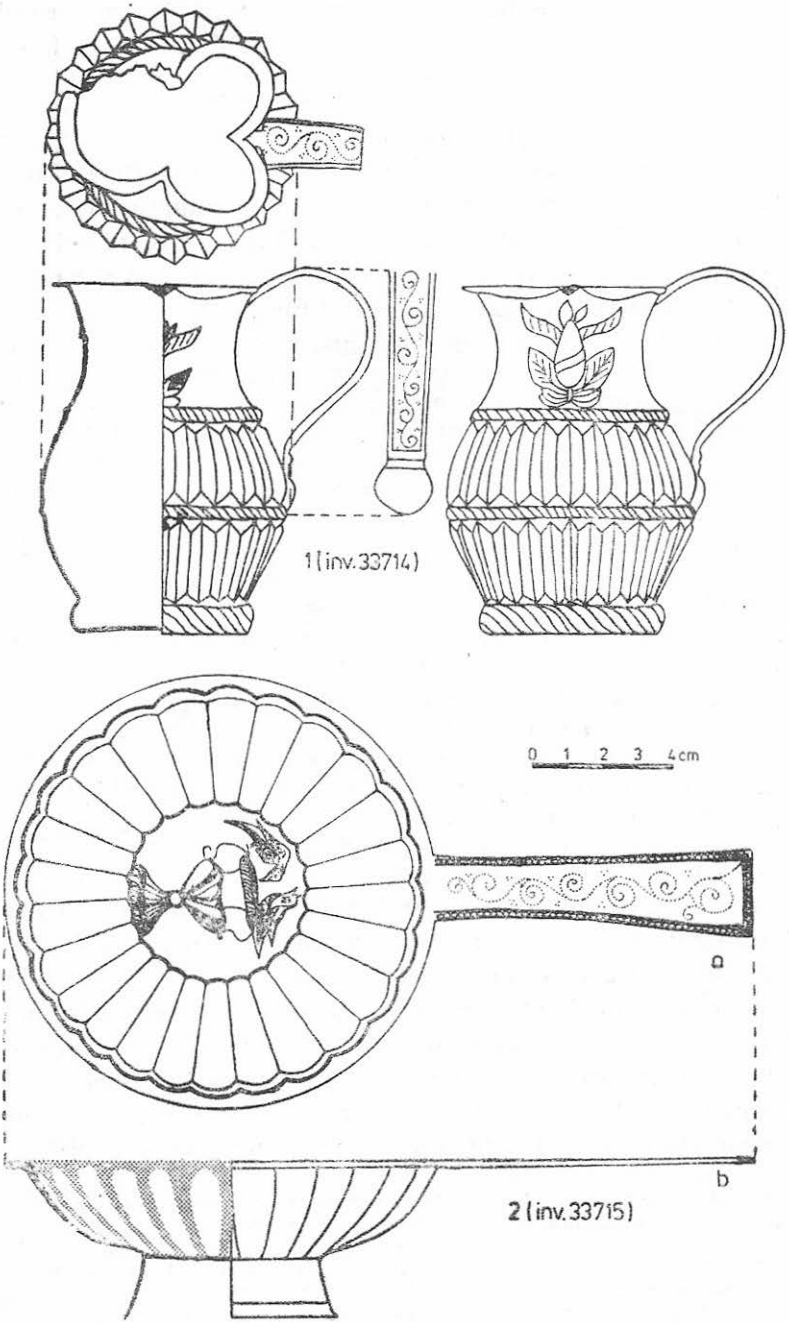
V. *Strecurătoarea* (Inv. 33716; pl. VIII/2 a, b; XI/3) este o piesă de dimensiuni relativ mari: lg.: 16 cm; lg. cupei: 6,8 cm. Cupa se aseamănă cu cea a unei linguri obişnuite. Apucătoarea, de forma unei frunze, are marginile zimţate şi se termină cu un motiv decorativ sferoidal. Patru perforaţii dispuse lateral îi dau aspectul unei frunze de viţă-de-vie, stilizate. În interiorul cupei întîlnim cîteva simboluri creştine frumos incizate: pe un cîmp sumar redat este reprezentat un kantharos din care se adapă doi păuni; fiecare din cei doi păuni suprapune imaginea unui peşte. Reprezentările amintite, dar mai ales cîmpul dintre ele, sînt completate cu un număr mare de perforaţii. Piesa nu are urme de ştampilă.

[39] Atît Σ de pe cană cît şi de pe pateră, sînt foarte slab scrijelate. Dacă se verifică în viitor exactitatea loc, rămîne să ne îndreptăm gîndurile către semnificaţia lor. Am putea emite de pe acum ipoteza, că ar reprezenta, în majusculă, toponimul Σουκιδάυα, sau territorium Σuc (indavense), cf. Em. Popescu, *Inscripţiile...*, p. 294, nr. 277.

[40] L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike*, p. 85.

[41] Idem, p. 82, pl. 17-18, fig. 13-17; I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Roma, 1977, p. 225, fig. 83-84.

[42] L. Matzulewitsch, *op. cit.*, p. 75-76, pl. 16, fig. 9-11.

Pl. VII : 1 — cană mică trilobată; 2 a-b — pateră

În comparație cu lingurile, strecurătorile apar într-un număr mult mai mic, fie izolat, fie în cadrul unor depozite de argintărie cu piese de factură diversă[43]. Ele pot avea cupă semisferică și coada lungă, așa cum întîlnim în tezaurele de la Water Newton[44] și Canoscio[45], sau cupă piriformă, după modelul celui de-al doilea exemplar din tezaurul de la Canoscio[46]. În legătură cu ultimul, datat în sec. V-VI e.n.[47], notăm apropierea din punct de vedere al formei, dimensiunilor, manierei de execuție și decorului, de cel de la Sucidava-Izvoarele. Credem că exemplarul nostru nu poate depăși ca moment de execuție sec. V e.n., ținînd cont și de momentul constituirii depozitului, așa cum vom vedea mai departe.

Este greu de stabilit dacă piesa avea un posesor inițial, care ar fi putut dona, la un moment dat, unui locaș de cult — așa cum presupunem că s-ar fi putut întîmpla cu unele dintre componentele tezaurului — ori a fost achiziționată chiar de către biserică, din necesități legate de practica liturgică.

VI. *Reliquarium-ul.* (Inv. 33713; pl. VIII/1 a-f; XI/4, 5) este cel de-al șaptesprezecelea — și ultimul — obiect din componența tezaurului sucidavens. Piesă tipic creștină, cu arca aproximativ paralelipipedică, ușor distorsionată din lucru. Dimensiunile laturilor de bază: 6 x 6,1 cm; la partea superioară ele sînt ușor modificate: 6,2 x 6,6 cm; îț.: 5,5 cm. Capacul, cu laturile de 6,5 x 6,6 cm, se fixează pe buza arcei tăiate în unghi drept. Prin batere, partea centrală a fost modelată în forma unui trunchi de piramidă, înalt de 2,8 cm. Închizătoarea lucrată din foaie de argint cu lățimea de 1,4 cm și modelată la partea superioară în volută, este fixată în poziție verticală de unul dintre pereții arcei. Înălțimea totală a piesei: 7,6 cm.

Pereții arcei, precum și laturile corespunzătoare de pe capac, poartă un decor incizat, cuprinzînd forme geometrice și vegetale tipice pentru arta creștină timpurie. El este înscris, de la caz la caz, într-un chenar dublu, dreptunghiular — pe fiecare din cei patru pereți ai arcei — ori trapezoidal, pe capac. Pe trei din cele patru laturi, pereții arcei și ai capacului au același decor, excepție făcînd latura frontală a casetei unde el diferă. Pe peretele frontal este redat în interiorul chenarului un romb cu laturile ușor canelate, mărginite de două incizii; el este plasat între elementele decorative de caracter vegetal. În interiorul rombului este înscrisă hristograma cu arcul lui *rho* deschis.

Pe latura corspunzătoare a capacului este redată crucea cu capetele hastelor ușor lățite. Pereții laterali poartă un decor identic, reprezentat de o rețea de cercuri întretăiate și cruci stilizate; În sfîrșit, pe al patrulea perete decorul este repartizat în două registre identice, suprapuse, care

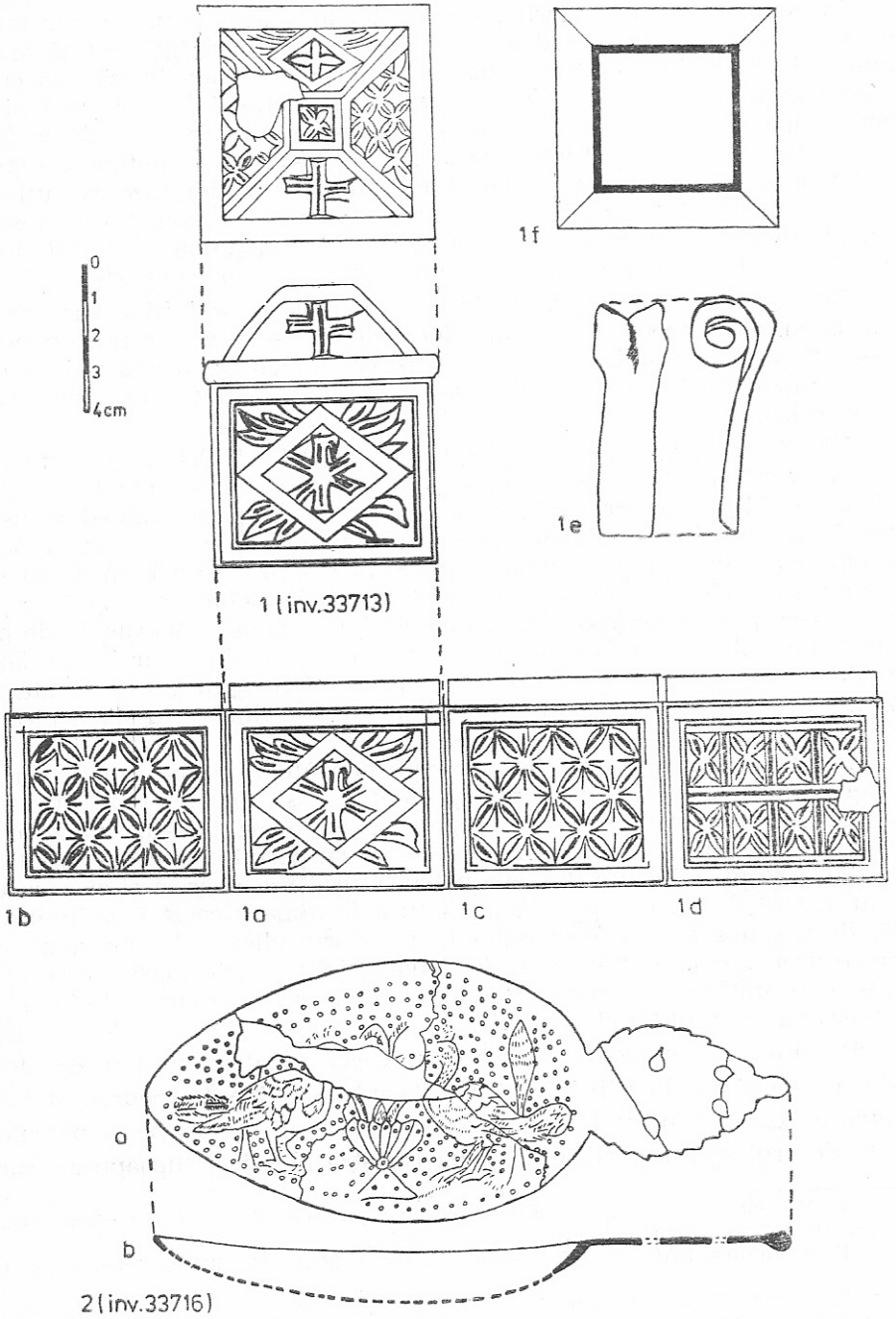
[43] V. Miloičic, *op. cit.*, p. 113; la data redactării articolului său autorul menționează descoperirea a 37 de linguri-strecurătoare.

[44] K. S. Painter, RAC, LI, 1975, 3-4, p. 338, fig. 6; idem, *The Water Newton...*, p. 13, pl. 7.

[45] E. Giovagnoli, RAC, 1935, p. 315, fig. 7.

[46] *Ibidem*, p. 315.

[47] *Ibidem*, p. 321.

Pl. VIII: 1 a-f — reliquarium; 2 a-b — strecurătoare

conțin, fiecare, un număr de patru chenare dreptunghiulare, așezate vertical; sînt despărțite în caneluri largi, aplatizate. În interiorul fiecărui chenar se află cîte patru elipse (sau poate elemente vegetale puternic stilizate) așezate în cruce.

Lucrate de cele mai multe ori din metale și în special din argint, cutiile pentru păstrarea relicvelor au formele cele mai diferite și sînt împodobite adesea cu reliefuri reprezentînd fie personaje sau scene biblice, fie motive geometrice sau vegetale diverse, toate însă de inspirație creștină. Răspîndirea lor, începînd cu sec. IV e.n. este legată de impunerea noii credințe. Dintre numeroasele exemplare de reliquarii descoperite pînă în prezent două sînt mai apropiate ca formă și decor de cel sucidavens. Primul dintre ele, descoperit în Bulgaria, provine dintr-un mormînt datat pe la mijlocul sec. al IV-lea e.n.[48]. Este de formă aproximativ cubică, cu capacul legat de arcă prin balamale. Pe peretele frontal decorul este reprezentat ca și pe exemplarul nostru de o hristogramă, de data aceasta încadrată de literele α și ω , iar pe cel dorsal este redată o cruce. Pereții laterali poartă un desen asemănător, realizat prin îmbinarea mai multor elemente geometrice. Cel de-al doilea exemplar provine din Orient; are reprezentată pe peretele frontal hristograma, iar pe ceilalți diferite combinații, realizate din motive decorative geometrice și vegetale. Pe capac întîlnim din nou reprezentarea hristogramei. Se datează la sfîrșitul sec. al IV-lea și începutul sec. al V-lea e.n.[49]. Faptul că *reliquarium*-ul de la Sucidava-Izvoarele se aseamănă mult în privința formei, dar mai ales a decorului — atît ca modalitate de realizare, cît și prin combinarea părților componente — cu cele două descrise mai sus, ne probează că el face parte dintr-o variantă răspîndită în a doua parte a sec. al IV-lea și la începutul sec. al V-lea e.n. Atragem atenția asupra faptului că unele elemente decorative — cum ar fi cercurile întretăiate — se întîlnesc și în alte cazuri, ca de exemplu pe caseta Proiectei de la Roma-Esquilin, datată între anii 378-383 e.n.[50] sau pe numeroase mozaicuri din epocă. Să mai notăm că, privită în ansamblu, piesa în discuție prezintă unele asemănări în ceea ce privește forma — bineînțeles păstrînd proporțiile de rigoare — cu criptamartyrium ridicată în apropiere de Noviodunum în ultimii ani ai sec. al IV-lea e.n. sau poate în prmii ani ai celui următor[51].

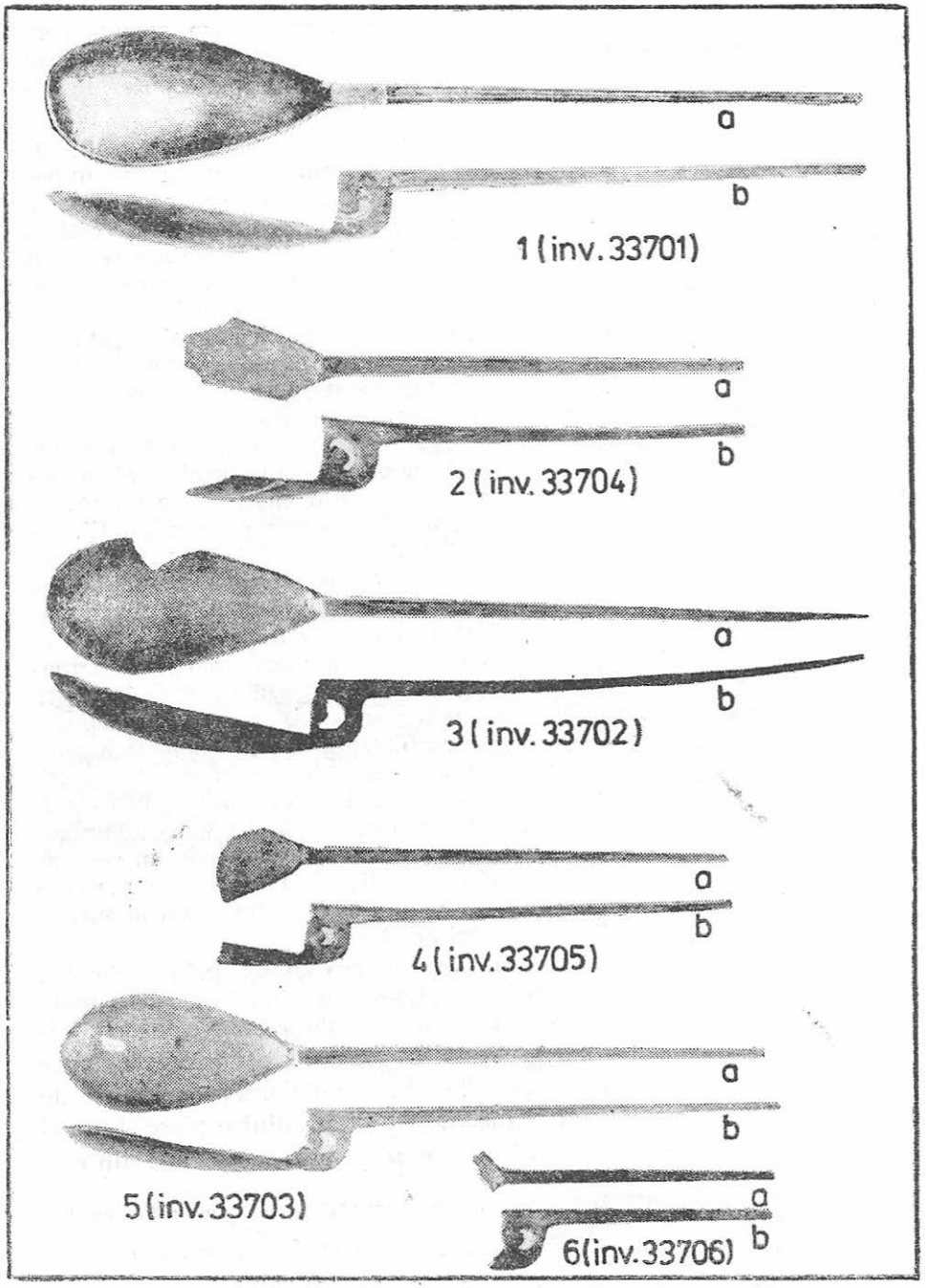
Privit în ansamblu, tezaurul sucidavens se remarcă prin varietatea categoriilor de obiecte și a obiectelor singulare care intră în componența sa, oferindu-ne în unele cazuri tipuri și variante ale acestor categorii. Făcînd observații atente asupra fiecăruia dintre ele remarcăm existența unor deosebiri legate de maniera de execuție sau de redare a decorului; de ștampilare sau marcare cu diferite inscripții a unora dintre piese. În mod special atrag atenția cele trei tipuri de ștampile aplicate pe cinci din cele

[48] H. Buschhausen, *Die spätrömischen Metallscrinia und frühchristlichen Reliquaire*, Wien, 1971, p. 265-267, Ct 4 (c 2).

[49] *Ibidem*, p. 270-271, Ct 6 (c 4).

[50] *Ibidem*, p. 210-214, pl. 21-26.

[51] V. H. Baumann, în Pontica, 5, 1972, p. 547-564; I. Barnea, *op. cit.*, p. 146-148, fig. 49, 50, cu bibliografia la p. 91-92.

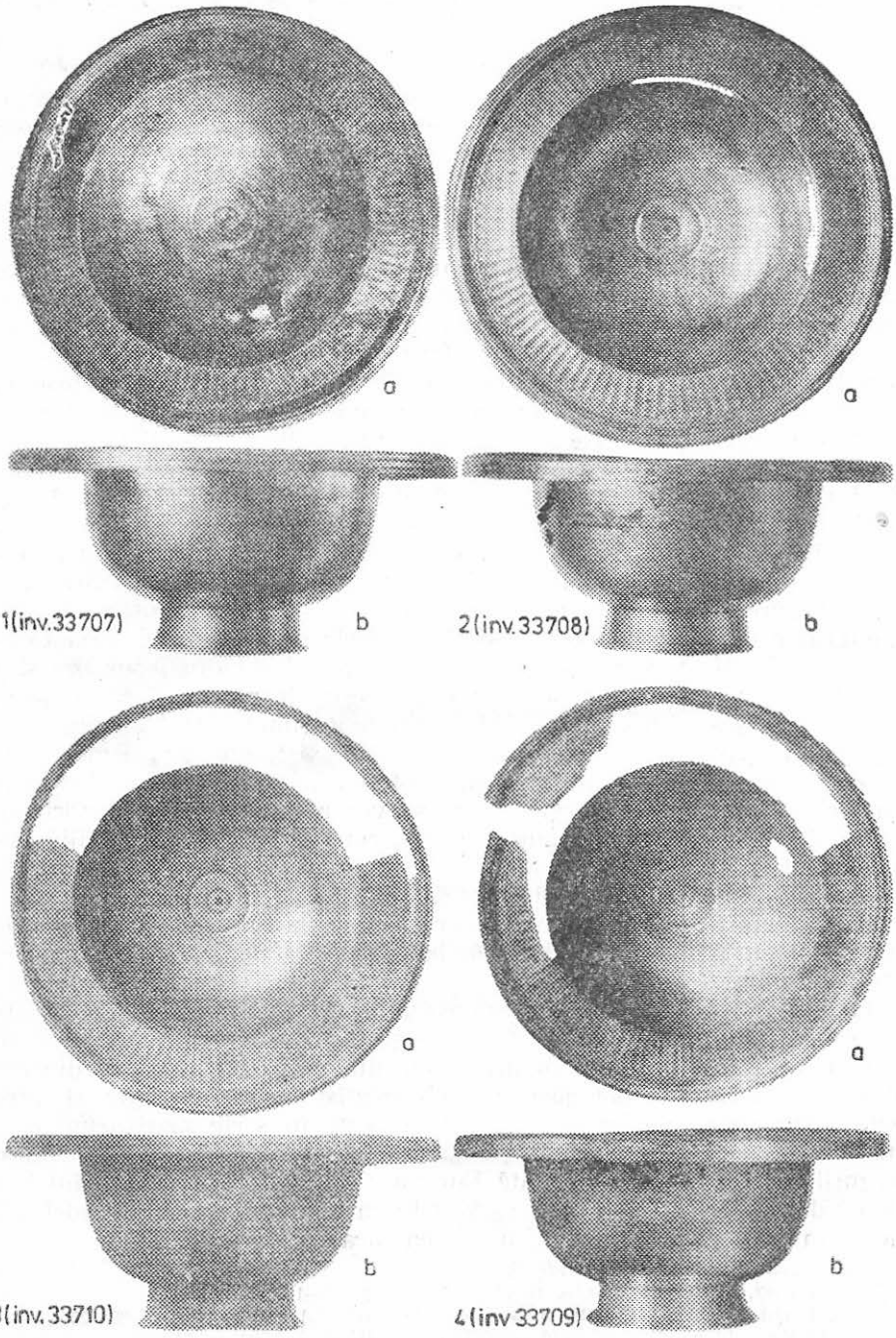
Pl. IX: 1-6 — linguriţe

șase boluri, pe pateră și pe cănița trilobată, ele indicînd, credem, numele a trei producători diferiți. Această idee poate fi susținută și de faptul că o parte dintre obiecte nefiind ștampilate — să luăm de exemplu bolul cu decor perlat — este puțin probabil ca același producător să-și fi marcat doar o parte din produse chiar dacă acestea au forme, dimensiuni sau decoruri diferite. În același sens credem că pot fi interpretate și deosebirile pe care le întîlnim la cele șase exemplare de linguri.

Cît despre atelierele producătoare, studiile făcute pînă în prezent asupra unor depozite sau piese de argintărie descoperite izolat, datînd din sec. IV-VII și purtînd evident amprenta creștinismului, sînt de acord cu proveniența acestora din părțile de răsărit ale Imperiului, unde activitatea meșteșugărească cunoaște, începînd din sec. IV e.n., dar mai ales în cele două care vor urma, o înflorire fără precedent. O intensă activitate productivă și comercială cunosc orașele Siriei, între care se detașează Antiochia, care este nu numai un puternic centru economic la răscuce de drumuri comerciale, dar și un puternic centru cultural, mai ales al creștinismului. În sec. V-VI agrintăriile Antiochiei se bucură de o reputație deosebită. Producția lor este superioară din punct de vedere cantitativ și calitativ în comparație cu cea a altor ateliere din zonă, ba mai mult, se creează aici, cu timpul, o adevărată școală care îmbină tradițiile artistice mai vechi cu noile cerințe impuse de creștinism[52]. Atelierele Antiochiei nu sînt singurele producătoare de argintărie din Orientul creștin. O producție de mare valoare artistică o dă Alexandria și cu atît mai sigur Constantinopolul[53]. Meșterii din Palestina și în special cei din Ierusalim sînt renumiți pentru reliquariile pe care le decorau într-o manieră cu totul aparte[54]. În același timp, nu excludem existența unor astfel de producători și în alte părți, ca de exemplu în Pont[55]. Existența acestui mare număr de ateliere în Imperiul de Răsărit este ea însăși dovada unui comerț înfloritor cu produsele de argint, care se vor răspîndi pe tot cuprinsul Imperiului, dar și în afara granițelor sale, comerț la care provinciile dunărene participă din plin, dovada elocventă în acest sens constituind-o descoperirile de depozite de mai mare sau mai mică amploare sau de piese izolate, așa cum întîlnim la Malaia Perescepina, la Sucidava-Izvoarele de care ne ocupăm în rîndurile de față, la Dierna, la Sadoveț (în Bulgaria) și altele menționate deja mai sus.

O datare foarte strînsă a tezaurului de la Sucidava-Izvoarele este greu de realizat, întrucît obiectele de argint sînt în general lucrate în număr și cantități limitate comparativ cu altele — cum sînt cele din ceramică, pentru care se pot găsi analogii relativ ușor. Desigur, și între obiectele din argint găsim unele forme lucrate în serie mare, cum este cazul lingurilor cu ornamentul de legătură în volută, pe care le întîlnim de la mijlocul sec. IV e.n. în toată Europa. Altele — așa cum sînt bolurile cu decor perlat — se pare că sînt lucrate în serii destul de mici, iar unele, cum ar fi reliquarium-ul, pot avea caracter de unicat.

[52] L. Brehier, în Gazette des Beaux-Arts, 1, 1920, p. 173-176.
[53] Ch. Diehl în Siria, II, 1921, p. 94; dem, *Manuél d'Art Byzantin*, p. 284-299.
[54] A. Grabar, *L'age d'or de Justinien*, Paris, Gallimard, 1966, p. 313.
[55] P. E. Arias, *op. cit.*, p. 344.

Pl. X: 1-4 — boluri cu caneluri radiale pe buză

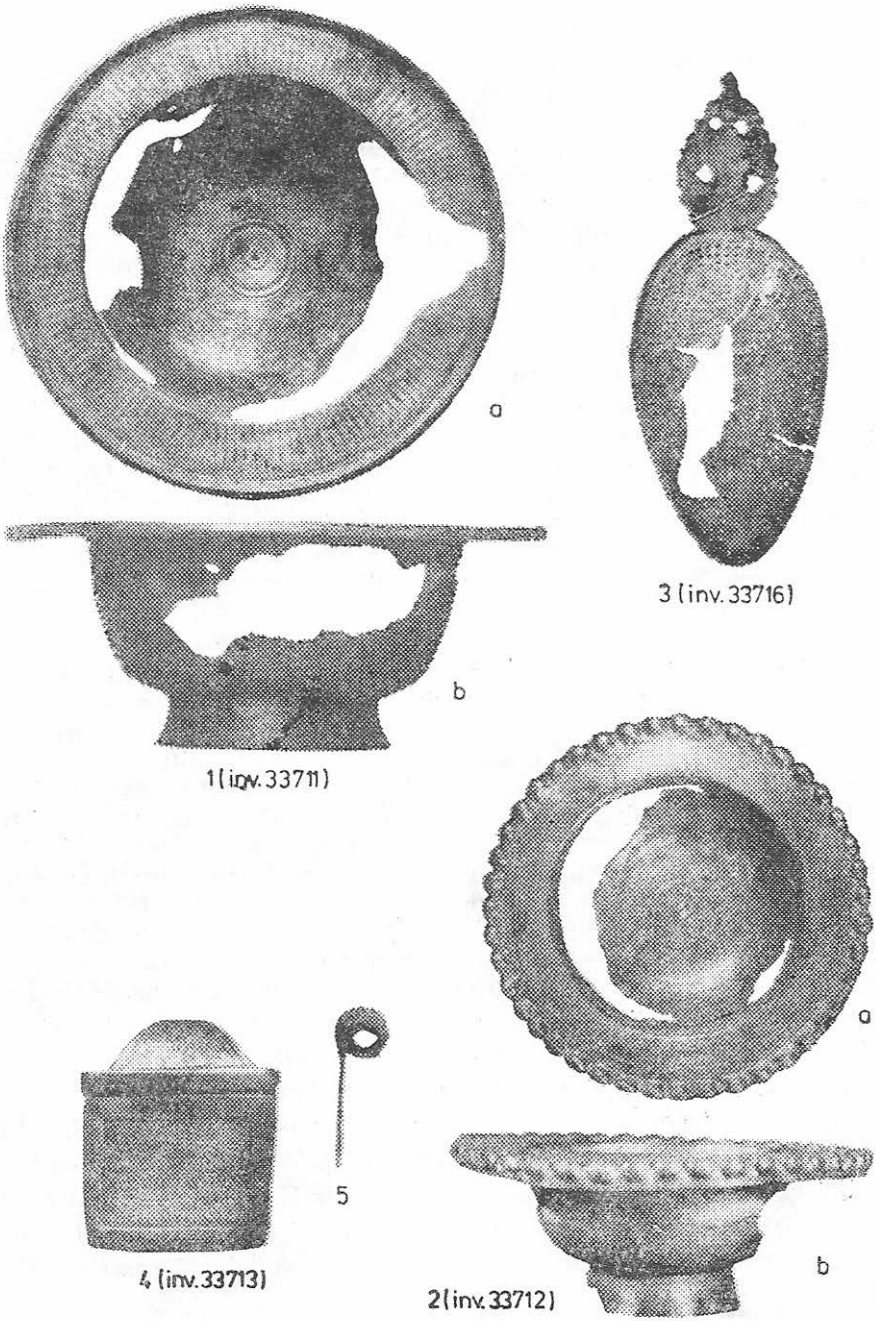
Pentru o încadrare cronologică cît mai corectă ne-am orientat în primul rînd asupra similitudinilor existente între piesele în discuție și altele descoperite anterior, dar mai ales asupra unor elemente de decor, cum sînt banda perlată, banda de caneluri radiale, marginea supraînălțată sau mînerul lucrat în unghi aproape drept, pe care le întîlnim în numeroase cazuri la descoperirile din sec. IV-V e.n. Lor li se adaugă o serie întreagă de elemente din imagistica peleocreștină cu largă circulație în epocă : crucea cu capetele ușor lățite, hristograma, porumbelul, păunul, peștele, kantharosul, ghirlanda de viță-de-vie sau diferite figuri geometrice stilizate. Ținînd seama de toate acestea, datarea pieselor ce compun tezaurul sucidavens în a doua jumătate a sec. IV și în prima jumătate a celui următor ni se pare cea mai potrivită. Semnalăm că cele trei tipuri de ștampile aplicate pe unele dintre obiecte, conțin elemente, ca de exemplu steaua cu opt raze sau cadrul în relief geometrizat, pe care le întîlnim la ștampilele aplicate pe lingourile descoperite la Crasna sau Feldioara, datate la sfîrșitul sec. IV e.n.[56]. Comună este însă reprezentarea crucii cu brațele inegale și capetele lățite (pl. XIII, fig. 1-7). Respectivul tip nu poate fi mai timpuriu de a doua jumătate a sec. IV e.n.[57]. El este însă foarte des întrebuințat și în sec. V și VI e.n. — exemplele fiind prea numeroase spre a le menționa —, de aceea nu poate contribui la o restrîngere a încadrării cronologice.

Gîndindu-ne la destinația celor 17 piese, se impune observația că cele mai multe dintre ele se aseamănă sau își află echivalentul în cadrul altor depozite de argintărie descoperite în diferite alte părți, fapt care nu ni se pare întîmplător. Privite separat ne dăm seama că în majoritate puteau fi folosite și în scopuri profane. Luate însă în totalitate ele alcătuiesc un ansamblu care capătă o altă semnificație. Este evident faptul că unele dintre piesele tezaurului de la Sucidava-Izvoarele îndeplinesc aceeași funcție pe care o au altele, mai mult sau mai puțin asemănătoare, din tezaurele de la Malaia Perescepina, Canoscio, Water Newton etc. În general, se consideră că existența unor astfel de tezaure se leagă de folosirea lor în biserici sau de comunitățile creștine ca veselă la mesele din zilele de sărbătoare, la oficierea botezului sau la comuniune. Asocierea, în cadrul tezaurului, a unor categorii de obiecte cum sînt bolurile, lingurile și strecurătoarea, pare să fie în concordanță cu unul din procedeele prin care credincioșii creștini primeau comuniunea. Procedeul, numit *comixto*, consta în amestecarea bucăților mici de pîine cu vinul pus în potire, după care erau scoase cu o strecurătoare și puse în alte vase; din vase apoi, cel mai probabil cu ajutorul lingurilor, credincioșii primeau împărtășania[58]. De altfel și la tezaurele de la Canoscio sau Water Newton procedeul poate fi ușor întrezărit, tocmai prin prisma componenței acestora. Dar și celelalte piese din tezaur își au propriul rol în practica religioasă creștină. Unele,

[56] Em. Popescu, *Inscripțiile...*, p. 377-384, fig. 431, 432.

[57] I. Barnea, în Studii teologice, 4, 1954, p. 68; Em. Popescu, în SCIV, 16, 1965, 4, p. 707 și nota 48.

[58] V. Miloičic, *op. cit.*, p. 130-131; E. Giovagnoli, în RAC, 12, 1935, p. 315-316.

Pl. XI : 1 — bol mare cu buza canelată radial; 2 — bol cu decor perlat; 3 — strecurătoare; 4 — reliquarium; 5 — închizătoare reliquarium

cum sînt cana și reliquarium-ul, au destinația conservării lichidelor, fie că este vorba de apă, fie de ulei sfințit; altele — ansamblul τὸ Χερνιβόζεστον — sînt folosite la slujbe pentru purificare. Că întregul ansamblu a fost folosit la un moment dat în scopuri liturgice este neîndoielnic. Destinația aceasta trebuie să o fi căpătat începînd de pe la sfîrșitul sec. IV, dar mai cu seamă în sec. V e.n., atunci cînd creștinismul, din ce în ce mai puternic, se va impune definitiv, devenind deja religia oficială în Imperiu. Sub ce formă obiectele au intrat în patrimoniul bisericii este mai greu de stabilit .Urmărind însă componența tezaurului, maniera de realizare a pieselor, dar mai ales inscripțiile pe care acestea le poartă, cîteva ipoteze se impun. Deși avem de-a face cu categorii distincte de obiecte, sînt situații în care întîlnim același nume — al posesorului — pe unele piese aparținînd unor categorii deosebite. Concret, ne referim la cele patru linguri și la bolul de decor perlat, care poartă numele de Nazareos. Acesta, ca și Victor de altfel, le-ar fi putut dona la un moment dat bisericii. Pe de altă parte putem presupune că biserica însăși, destul de puternică la un moment dat, și-a permis să achiziționeze obiectele necesare practicării cultului direct de la producători (vezi cazul celor patru boluri cu ștampile identice, a căror valoare destul de ridicată nu pare să le indice ca fiind obiectul unei donații). În sfîrșit, există și posibilitatea — credem cea mai apropiată de adevăr — ca respectivele obiecte să fi intrat în patrimoniul eclezias tic atît prin donații făcute de cei mai avuți dintre credincioși, cît și prin cumpărarea unora dintre ele chiar de la producători, acumularea realizîndu-se în directă concordanță cu necesitățile practicii liturgice. De altfel, tezaurul pare unitar mai mult prin propria componență decît prin maniera de execuție și decorul obiectelor pe care le cuprinde și cu atît mai puțin prin identitatea lor.

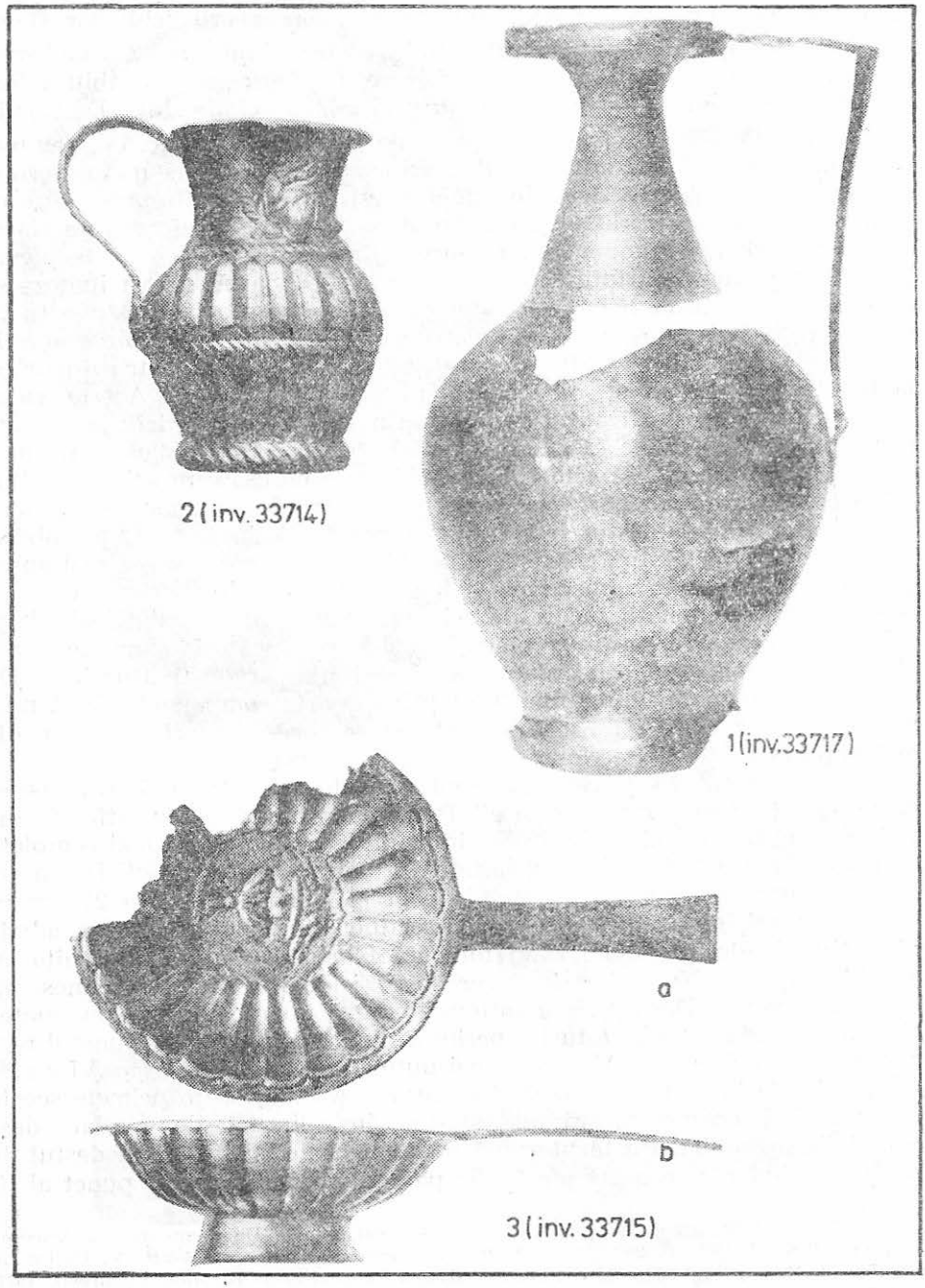
Dar ce rang îi este rezervat unui locaș de cult care deține un astfel de tezaur și cît de puternic este el? Pentru a răspunde unor astfel de întrebări vom încerca alcătuirea unei imagini de ansamblu cît mai complete cu putință a așezării romano-bizantine din apropierea localității Izvoarele.

Aceasta este situată pe malul drept al Dunării, la circa 27 km în aval de *municipium Durostorum* și aparține din punct de vedere administrativ Moesiei Secunda, fiind totodată foarte aproape de granița cu Scythia Minor[59]. Nu a fost încă cercetată sistematic deși este cunoscută de multă vreme. Descoperirea întîmplătoare a unor complexe sau materiale arheologice atestă totuși o perioadă lungă de locuire în punctul respectiv, începînd cu sec. V î.e.n. și cel puțin pînă la sfîrșitul sec. VI e.n.[60]. Cu privire la începuturile așezării și asupra evoluției ei în primele secole ale stăpînirii romane cunoștințele noastre rămîn limitate deocamdată, descoperirile întîmplătoare făcute pînă în momentul de față fiind destul de puțin concludente în acest sens[61]. Se pare că tocmai în acest punct al *li-*

[59] Pentru localizarea Sucidavei la Izvoarele vezi nota 2. De asemenea, A. Aricescu în Dacia, NS, 14, 1970, p. 297-309; R. Vulpe în Pontica, 5, 1972, p. 205-221; V. Culică, în Pontica, 8, 1975, p. 215-262; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 137-139.

[60] V. Culică, în Pontica, 8, 1975, p. 216.

[61] *Ibidem*, p. 216.

Pl. XII: 1 — cană mare; 2 — cană mică trilobată; 3 — pateră

mes-ului a fost adusă, pe la mijlocul sec. II e.n., *Cohors I Claudia Sugambrorum Veterana Equitata*[62] și tot aici este atestat, pentru perioada dominatului, un *Cuneus Equitum Stablesianorum*[63].

Începînd cu sec. IV e.n., dar mai cu seamă în următoarele două, vechea așezare cunoaște o interesantă evoluție, devenind un centru urban înfloritor. Descoperirea unui mare număr de plumburi sigilare, dintre care cele mai multe datează din a doua parte a sec. IV, iar unele în sec. V și VI e.n., denotă intensitatea comerțului practicat în acest punct de pe Dunăre de centrele locale de producție, dar mai ales de unele centre din Asia Mică — Efes, Smirna, Ypaipa, Laodiceea Sionia, Magnezia — cu populația de dincolo de fluviu[64]. De aici ipoteza — pe care descoperirile din teren par să o confirme — că Sucidava moesică este unul din cele două orașe de frontieră prin care goților le este permis comerțul cu romanii, conform tratatului încheiat în anul 369[65]. Pe de altă parte, cantități însemnate de monedă mărunță de bronz din sec. V e.n. precum și numărul mare de replici ale acesteia lucrate în plumb, descoperite de-a lungul anilor, între ruine, fac dovada că orașul beneficiază de liniște și prosperitate și în acest secol, îndeobște cunoscut ca fiind foarte frămîntat[66]. Descoperirile mărunte de pe teritoriul Sucidavei sînt în fapt mult mai numeroase și nu le vom analiza pe toate în aceste rînduri. Oricum ele rămîn deocamdată singurele dovezi privind evoluția orașului în epoca romană tîrzie sub toate aspectele sale[67]. Demn de semnalat ni se pare numărul mare și totodată variat al pieselor cu caracter creștin. Cu siguranță ele au aparținut membrilor unei comunități creștine puternice, constituite aici pe măsura intensificării legăturilor comerciale cu orașele Asiei Mici, mari centre nu numai economice, dar și ale creștinismului. De altfel, influența Orientului creștin se face puternic simțită în întreaga regiune a gurilor Dunării[68]. Revenind la Sucidava, cercetările de suprafață mai vechi au avut ca rezultat descoperirea unor mărturii creștine de interes deosebit. Prima, și cea mai importantă dintre ele, este o bazilică de dimensiuni relativ mari (25,5 x 11,35 m), orientată est-vest, cu absidă semicirculară la est. În lipsa unor cercetări sistematice a fost datată destul de larg: sec. IV-VI e.n.[69]. Celelalte două sînt de fapt niște potire din piatră, piese le-

[62] A. Rădulescu, în Pontica, 6, 1973, p. 131; A. Aricescu, *Armata*, p. 63.

[63] R. Vulpe, *HAD*, București, 1938, p. 303; A. Aricescu, *Armata*, p. 114.

[64] P. Diaconu, în BOR, 81, 1963, nr. 5-6, p. 548-550 și fig. 2; V. Culică, în Pontica, 8, 1975, p. 215-262; idem, în Pontica, 9, 1976, p. 115-133; idem, în Pontica, 12, 1979, p. 145-149.

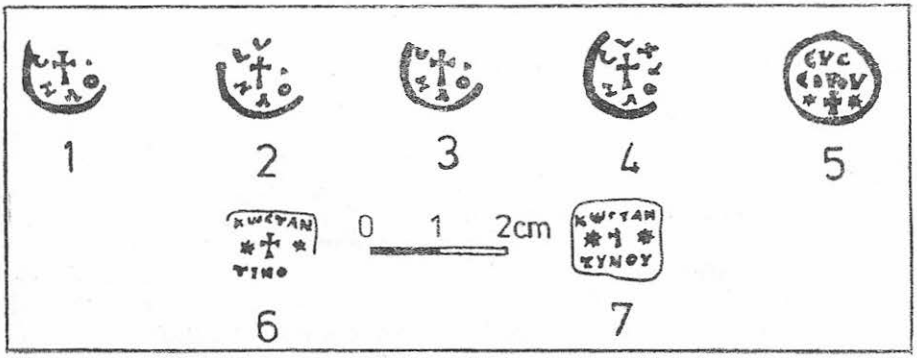
[65] P. Diaconu, în BOR, 81, 1963, 5-6, p. 550; idem, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 639; idem, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 293; de asemenea, R. Vulpe, I. Barnea, *DID*, II, București, 1968, p. 501.

[66] V. Culică, în Pontica, 5, 1972, p. 267-300.

[67] Din bogata bibliografie a problemei menționăm în afară de lucrările de mai sus : V. Culică, în Dacia, NS, 9, 1965, p. 419-426; idem, SCIV, 17, 1966, 1, p. 189-195; idem, Pontica, 2, 1969, p. 355-371; P. Diaconu, în Pontica, 18, 1984, p. 158-159, fig. 1/2.

[68] I. Barnea, Pontica, 5, 1972, p. 151-265. Pentru Sucidava vezi *supra*, nota 64; pentru lampa de bronz de la Luciu-Ialomița, vezi V. Pârvan în AARMSI, t. 36, 1913, p. 68 și pl. IX, 2; M. Macrea, în Dacia, 11-12, 1945-1947, p. 290-291.

[69] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 546-548 și fig. 1; I. Barnea, *Les monuments*, p. 161, fig. 55/1.

Pl. XIII: — ștampile aplicate pe vase

gate direct de practica euharistică. Au fost datate în sec. VI e.n.[70]. Deși puține deocamdată, aceste mărturii, cărora li se adaugă și recenta descoperire prezentată acum, vin să contureze imaginea unui puternic bastion al creștinismului situat la limita Imperiului cu lumea barbară. De fapt, orașul însuși trăiește într-un mediu puternic creștinat. El este foarte aproape de Axiopolis, unde au fost martirizați Chiril, Chindeas și Tasios[71] și unde mai tîrziu își va avea sediul una dintre cele 15 episcopii ale Scythiei Minor[72], dar și de Durostorum, în preajma căruia sînt martirizați Maximis, Dada și Quintilianus[73] și unde desfășoară o activitate prodigioasă episcopii Auxentius, Iacobus, Monophilus și Dulcissimus[74]. Să mai adăugăm un element important și anume faptul că mărturiile arheologice sînt dublate de documente scrise ale antichității tîrzii care ne oferă informații prețioase privind organizarea ecleziastică în sec. V-VI e.n. Unul dintre ele, *Notitia Episcopatuum,* menționează între episcopiile aparținînd eparhiei de Marcianopolis și numele de Σεκεδέπων care reprezintă fără îndoială transcrierea coruptă a eponimului *Sucidava*[75]. Cînd anume a luat ființă această episcopie este greu de precizat datorită sărăciei informațiilor. Pentru o epocă mai timpurie (sec. IV e.n.) avem cunoștință de existența unor episcopii la Tomis[76] sau la Durostorum[77], dar nu putem avea certitudinea unei situații identice pentru un oraș mult mai mic, cum

[70] V. Culică, în Pontica, 2, 1969, p. 368-370, fig. 3,1, 4; P. Diaconu, în Pontica, 17, 1984, p. 162, fig. 5.

[71] I. Barnea, în Studii teologice, 6, p. 107, nr. 54.

[72] Cu privire la organizarea eclesiastică a Scythiei Minor vezi : Em. Popescu, în Dacia, NS, 13, 1969, p. 403-415; idem, în Actes du II-e Congrès international des études du sud-est europees, Atena, 1972, t. II, p. 323-332; idem, în Studii teologice, seria a II-a, 32, 1980, 7-10, p. 590-605.

[73] R. Vulpe, I. Barnea, *DID,* II, p. 381.

[74] R. Vulpe, HAD, p. 323; R. Vulpe, I. Barnea, *loc. cit.*

[75] Carl de Boor, *Nachträge zu den Notitia Episcopatuum,* II. III, în Zeitschrift für Kirchengeschichte, 12, 1891, p. 531 și urm.

[76] R. Vulpe, I. Barnea, *DID,* II, p. 457.

[77] Vezi *supra,* nota 74.

este Sucidava. Pe de altă parte în a sa *Istorie eclesiastică*, Sozomenos, referindu-se la obiceiul ca bisericile din Scythia Minor să aibă un singur episcop, face menţiunea că în alte părţi există episcopi şi la sate[78]. Ţinînd seama că această informaţie se referă la situaţia existentă în a doua jumătate a sec. IV e.n., cînd Sucidava devine un oraş prosper în care locuieşte o comunitate creştină puternică, existenţa aici a unei episcopii încă din această perioadă devine posibilă.

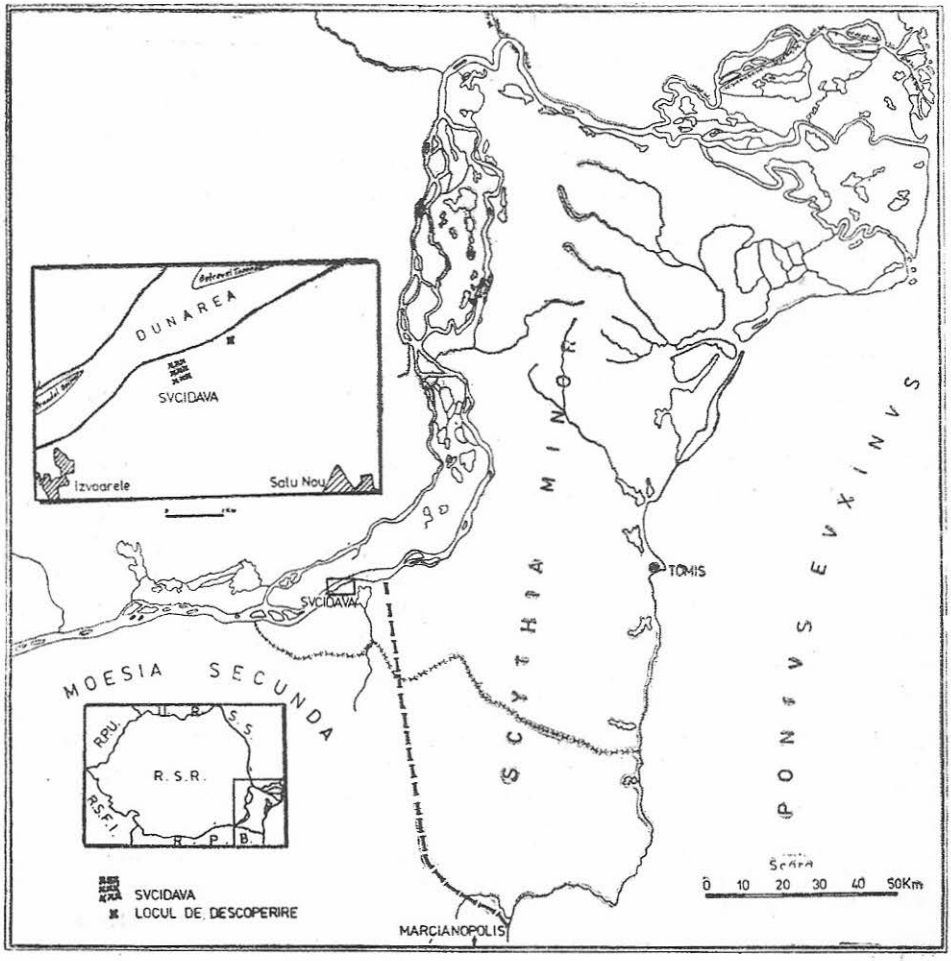

Fig. 1. Harta zonei în care a fost descoperit tezaurul

[78] Sozomenos, *Kirchengeschichte*, herausgegeben von Joseph Bidez und Günther Christian Hausen, Berlin, 1960, VII, 19-32, p. 330.

Un document deosebit de valoros, deși nu face vreo referire la un oraș anume, îl constituie textul legii din 480, dată de împăratul Zenon. Legea prevede „ca fiecare cetate care a fost refăcută în vremurile de mai înainte sau care nu a fost pînă acum cetate, dar ridicată pînă la acest grad prin bunăvoința împărătească, să aibă neapărat un episcop al său, care să se îngrijească de treburile bisericești..."[79]. Importanța ei constă tocmai în faptul că prevede anumite condiții de care cetățile trebuie să țină seama la organizarea noilor unități eclesiastice. Să fie acesta momentul constituirii unei episcopii la Sucidava? Înclinăm să credem că da. Oricum, am văzut că și în secolul V și mai cu seamă către sfîrșitul lui, cînd se constată o redresare generală a situației politice în Imperiu, orașul prosperă și își permite să îndeplinească condițiile cerute de legea lui Zenon. Descoperirea tezaurului de argintărie o dovedește cu prisosință. El nu poate să aparțină decît uneia dintre bisericile puternice și bogate ale orașului, sprijinită — așa cum ne arată chiar piesele în discuție — de o comunitate creștină bine constituită. Și, indiferent de momentul apariției unei episcopii a sucidavensilor, cel puțin la sfîrșitul veacului al V-lea dar și în cel următor, orașul va rămîne pentru întreaga zonă un puternic centru de răspîndire nu numai a creștinismului, dar și spiritualității în general. Rolul său va fi din ce în ce mai greu de îndeplinit către sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul sec. al VII-lea e.n. Tot mai desele atacuri barbare, grefate pe fondul frămîntărilor interne vor avea urmări nefaste pentru toată regiunea Dunării de Jos. Odată cu prăbușirea sistemului defensiv din această parte a Imperiului, viața orășenească atît de înfloritoare cîndva, se va stinge treptat, populația vechilor centre ruralizîndu-se sau retrăgîndu-se în locuri mai izolate, dar mai sigure. Cînd anume a fost depozitat tezaurul de la Sucidava nu putem preciza anume; însă acest proces se leagă cu siguranță de vreunul dintre numeroasele atacuri petrecute în perioada amintită. Și, pentru că cele mai tîrzii dintre monedele descoperite pînă acum între ruine aparțin lui Mauriciu Tiberiu (582-602)[80], înclinăm să credem că orașul își va fi prelungit existența cel puțin în primii ani ai sec. VII e.n. după care, treptat, va fi părăsit.

În concluzie, putem afirma că tezaurul de la Sucidava-Izvoarele reprezintă cel mai complet serviciu euharistic descoperit pînă în prezent pe teritoriul României. În componența lui aflăm piese tipice de argintărie din a doua jumătate a sec. IV și prima jumătate a sec. V e.n., produse ale unor centre diferite din răsăritul Imperiului. Ele aduc o lumină nouă asupra legăturilor multiple pe care provinciile dunărene le întrețin cu această regiune în epoca tîrzie și totodată asupra evoluției vieții materiale și spirituale a Sucidavei moesice.

[79] *Codex Justiniani*, I, 3, 35 (36), ed. Krüger, Berlin, 1954 ... πάσαν πόλιν εἶεν ἀνανεωθεῖσαν κατὰ τοὺς προλαβόντας χρόνους εἴτε οὐκ οὖσαν μὲν πρότερον, διὰ δὲ βασιλικῆς φιλοτιμίας ἀποδειχθεῖσαν πόλιν ἔχειν ἐκ παντὸς τρόπου ἀχώριστον καὶ ἴδιον τὸν ἐπιμελησόμενον τῶν κατ'αὐτὴν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐπίσκοπον θεσπίζομεν...

[80] V. Culică, în Pontica, 8, 1975, p. 216-217.

LE TRÉSOR DE SUCIDAVA-IZVOARELE (DÉPARTEMENT DE CONSTANTZA)

A. Rădulescu, Tr. Cliante

L'article présente un trésor comprenant un nombre de dix-sept objets différents en argent : six cuillers, six bols, un grand broc, une passoire, un petit broc trilobé, une patère et un reliquaire, découverts fortuitement au printemps de 1984, à approximativement 1 Km en aval des ruines de la fortification romano-byzantine de Sucidava (Moesia Secunda). Les six cuillers (pl. I; II; IX) dont l'état de conservation est différent, ont la coupe piriforme alongée et la manche étroit, cannelé longitudinalement. Les deux parties sont liées par un élément en forme de volute. Ce type-ci connait une large circulation surtout pendant la seconde moitié du IVe s. de n. è. Comme l'indiquent les inscriptions *BIKT* et *NAZ*, inscrites sur les exemplaires de Sucidava, les pièces ont été, avant d'entrer dans la composition du trésor, en la possession de plusieurs propriétaires.

Les bols (pl. III; IV; V; X; XI 1 a, b; 2 a, b), toujours six, sont, à leur, tour, les produits des ateliers différents, comme le montrent les marques EYCEBIOY et HCYXIOY. Du point de vue chronologique, ces pièces s'encadrent entre les limites de la seconde moitié de IVe siècle et, probablement, au début du siècle suivant. Certains éléments se rapportant à la forme (coupe en forme de tronc de cône, bord droitre retroussé vers l'extérieur et surélevé) mais également au décor (bandes de cannelures disposée de façon radiale, demi-sphères etc.) les font encadrer entre les limites de la même époque.

Le grand broc (pl. VI; XII/1) au bassin piriforme, sans décor, à l'anse configurée approximativement en angle droit, circule au IVe s. de n.è. en Europe et en Orient d'où, parit-il, il provient.

Un petit broc, au col trilobé, et une patère de dimension relativement petites (pl. VII/1, 2; XII/2, 3 a, b) sont décorés de combinaisons d'éléments géométriques et végétaux. La patère a, comme décor, dans la partie centrale de la coupe, deux pigeons se désaitérant au bord d'un kantharos. Les deux pièces, en provenance du même atelier, portent l'estampille KΩCTANTINOY. Dans la pratique liturgique, elles forment l'ensemble τὸ Χερνιβόξεστον employé par le prélat pendant l'office religieux.

La passoire (pl. VIII/2 a, b; XI/3) a la forme d'une coupe de cuiller et le manche fusiforme. La surface de la coupe a été décorée de symboles chrétiens (un kantharos, deux paons et deux poissons) autour desquels tout le champ a été perforé. Très semblable à l'exemplaire découvert à Canoscio (Italie), daté aux Ve-VIe s. de n.è., la pièce de Sucidava ne parait pas être confectionné après le Ve s. de n.è.

La dix-septième pièce est un reliquarium (pl. VIII/1 a-f; XI/4,5) à l'arche de forme à peu près parallèlipipédique et dont le couvercle est surélevé en forme de tronc de pyramide. La fermeture est modelée en volute à la partie supérieure. Et le coffret, et le couvercle sont richement ornés d'un décor comprenant des éléments geométriques et végétaux typiques pour l'art chrétien à ses débuts. Sur un côté du coffret est inscrit le chrisme, corespondant sur le couvercle, du même côté, à une croix dont les bras ont les bouts élargis. Des exemplaires semblables à celui de Sucidava, découverts en Orient et encore plus près, en Bulgarie, sont datés au IVe s. de n.è.

Une comparaison, même sommaire, des dix-sept pièces nous indique leurs provenance différents. Produites pendant la seconde moitié du IVe s. de n.è. et la première moitié du siècle suivant, dans les centres de l'Orient chrétien (probablement Antioche, Jérusalem, Constantinople, Alexandrie), elles appartiennent initialement à des propriétaires différents, entrant en la possession de l'église qui les utilisera en tant que service eucharistique.

La découverte du trésor de Sucidava jette une nouvelle lumière sur cette localité qui n'est pas encore investiquée systématiquement. Les découvertes de surface faites jusqu'à présent nons font connaitre en général son évolution à partir de Ve s. av. n.è. jusqu'à la limite des VIe-VIIe siècles de n.è. Mais Sucidava connaitra sa vraie période de prospérité aux IVe-VIe siècles, lorsque la localité atteindra un niveau urbain de vie. Important centre de commerce avec le monde de l'autre côté du fleuve-mais aussi

de christianisme — la ville est mentionnée dans *Notitia Episcopatuum* sous le nom de Σεκέδεπον, comme apartenant à l'éparchie de Marcianopolis. La fondation de l'évêché sucidavienne peut être rapportée, au plus tôt, à la fin du IVe s. de n.è., lorsque la ville divient un puissant centre de transit et conséquence des étroites relations avec le monde chrétien du l'Occident de l'Empire, ici sera constituée une forte communauté chrétienne — mais pas plus tard que les deux dernières décennies du Ve s. de n.è., où est émise la loi par laquelle l'empereur Zenon prévoit que chaque cité (πόλις) doit avoir un évêque à elle.

Les choses en étant là, on n'exclue pas la possibilité que le respectif trésor ait constitué le service eucharistique de l'église épiscopale de Sucidava, utilisé en tant que tel jusqu'à la fin du VIe ou au début du VIIe siècles de notre ère lorsque, dans des circonstances très troubles, il a été enterre pour être protégé contre les nombreuses incursions de proie qu'entreprenaient les barbares.

Liste des illustrations

Pl. I: — 1-3 les petites cuillers

Pl. II: — 1-3 les petites cuillers

Pl. III: 1-2+Les bols dont le bord est orné d'une bande de cannelures disposées de façon radiale

Pl. IV: 1-2: Les bols dont le bord est orné d'une bande de cannelures disposées de façon radiale

Pl. V: — Le grand bol à le même décor;
— Le bol à le décor parlé

Pl. VI: — Le grand broc

Pl. VII: 1 — Le petit broc avec la bouche trilobée;
2 — La patère

Pl. VIII: 1 a-f — Le reliquaire;
2 a-b — La passoire

Pl. IX: 1-6 — Les petites cuillers

Pl. X: 1-4 — Les bols dont le bord est orné d'une bande de cannelures disposées de façon radiale

Pl. XI: 1 — Le grand bol à le même décor;
2 — Le bol à décor perlé;
3 — La passoire;
4 — Le reliquaire;
5 — Le fermoire du reliquaire

Pl. XII: 1 — Le grand broc
2 — Le petit broc avec la bouche trilobée;
3 — La patère

Pl. XIII: Les sceaux appliqués sur les vases

CÎTEVA PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU CETATEA TROPAEUM TRAIANI

GHEORGHE PAPUC

În cele ce urmează vom căuta să punem în discuție cîteva puncte de vedere privind zidul de incintă al cetății de la Adamclisi. Motivul constă în interpretarea unor descoperiri arheologice în cadrul a două articole apărute în 1981[1] și 1983[2]. De la început facem precizarea că ne vom referi numai la sectorul de sud-vest al cetății amintite, atît intra cît și extra-muros, mai precis, zona dintre poarta de sud și poarta de vest.

1. *Poarta de sud*

Această poartă era cunoscută ca fiind simplă, neflancată de turnuri. Sub latura de vest a porții se află marginea estică a unei fundații de turn abandonată la nivelul patului de așteptare[3]. În noua interpretare, poarta de sud este prezentată ca fiind asemănătoare în faza inițială cu celelalte porți, de est și de vest, fiind apărată de turnuri cu laturile frontale semicirculare (Dacia, NS, XXV, p. 279). În afară de un sondaj avînd lungimea de 5 m și lățimea de cca 1 m, un alt argument al existenței turnului ce flanchează poarta pe latura de vest, este figura 43 (p. 65) din monografia Tropaeum I. Or, săgeata, care nu ne aparține, nu indică latura turnului, ci un martor; acest fapt a determinat-o pe autoarea articolului să confunde fundația laturei porții cu fundația unui turn. Este normal ca fundația să fie mai lată decît elevația deoarece suporta apăsarea unui turn, cel de deasupra porții. Fără discuție că în această zonă trebuie să apară urmele laturei de est a turnului preconstantinian, ba mai mult, autoarea indică chiar și lățimea de 4,85 m (Dacia, NS, XXV, p. 279) avînd marginea estică „exact în dreptul marginii de vest a deschiderii porții', numai că ceea ce consideră autoarea ca fundație a turnului, este fundația laturii de vest a porții. În continuare, „s-a putut observa

[1] Arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Remarques sur les fortifications de Tropaeum Traiani*, Dacia, NS, XXV, 1981, p. 271-288.

[2] Idem, *Plans des villes romaines en Moesie Inférieure*, tirage à part du *Bauplanung und Bautheorie der Antike*, Diskussionen zur archölogischen Bauforschung 4.

[3] *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, București, 1979, p. 73-74.

cum fundația acestui turn abandonat se întîlnește în unghi drept cu fundația situată sub pragul de intrare în bastion, face corp comun cu ele și au același nivel superior de construcție" (Dacia, NS, XXV, p. 279).

În cele de mai sus nu sînt decît două inexactități, anume: fundația nu este a unui turn al porții, ci a laturei porții care suprapune fundația preconstantiniană, iar de un „același nivel superior de construcție" nu poate fi vorba deoarece între nivelul fundației turnului preconstantinian și ceea ce considera autoarea ca nivel al turnului ce flanca poarta este o diferență de cca 40 cm (Pontica, VII, p. 332, fig. 9) — vizibil și în fig. 1[4].

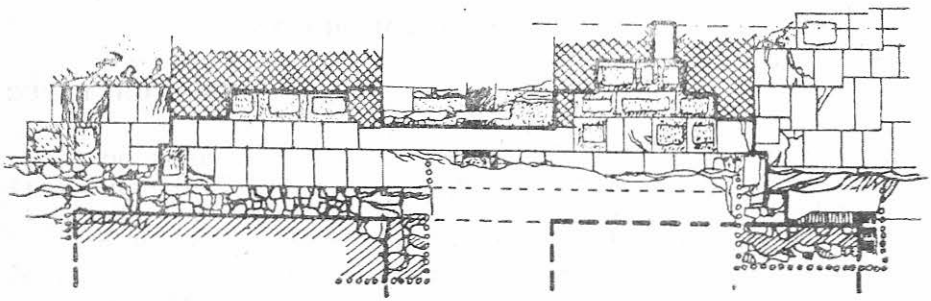

Fig. 1a

Se trece apoi la argumentarea existenței turnului de pe latura estică a porții, apărut în urma unui sondaj de 2,25 m pe 1,50 m (Dacia, NS, XXV, p. 280, fig. 50). Nu contestăm că sondajul a scos la iveală o substrucție lată de 1,10 m. Dar aceasta nu este altceva decît fundația laturii de est a porții, simetrică cu latura vestică, fapt remarcat de autoare cînd spune „distanța aproximativ egală celei care separă limita vestică a fundației de pe latura estică a celuilalt turn (!!) și prima crepidă aparținînd bastionului" (Dacia, NS, XXV, p. 279).

În continuare ni se spune: „ansamblul porții de sud este asemănător celui de la poarta de est" (Dacia, NS, XXV, p. 281), numai că de această dată se uită o componentă a porții, anume canalul de scurgere, canal care se termină în pragul porții (Dacia, NS, XXV, p. 280, fig. 5). Dacă poarta de sud ar fi fost flancată de turnuri în formă de U, elementar era ca apa pluvio-menajeră să fie dirijată cu ajutorul unui canal, cel puțin pe o lungime egală cu lungimea turnurilor, cum se întîmplă la celelalte două porți. Or, așa ceva nu există, ba mai mult, faptul că un asemenea canal nu a existat este demonstrat de puternica eroziune ce pornește din fața porții spre baza colinei pe care este așezată cetatea (Tropaeum Traiani, I, p. 74). Trebuie avută în vedere și configurația terenului care este mult diferită la poarta de sud față de porțile de est și

[4] Desenele din fig. 1, 2, 3, 4 sînt după Dacia, NS, XXV, aparținînd arhitectei Monica Mărgineanu-Cârstoiu.

vest, argument suficient de care a ținut însă cont arhitectul antic pentru a nu flanca poarta cu turnuri.

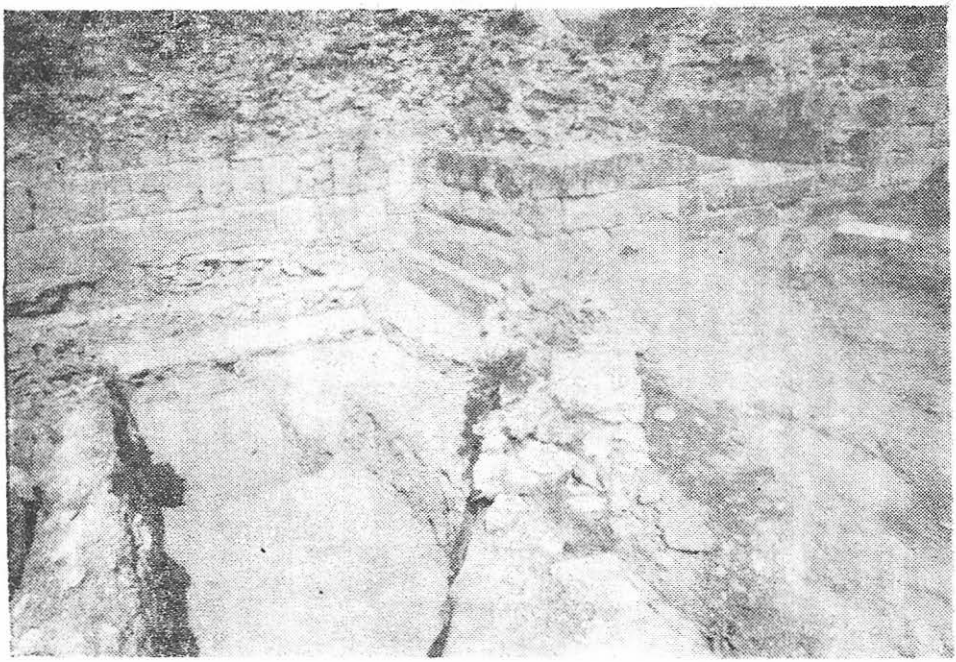

Fig. 1b

Un ultim aspect privind poarta de sud din prezentarea făcută în articolul în discuție se referă la faptul că „fundațiile situate la est au fost demantelate în „trepte" ca și celelalte fundații (Dacia, NS, XXV, p. 281 și nota 29). După părerea noastră, mai ușor se construiește în trepte decît să se demanteleze în trepte. Oare pentru obținerea treptelor, care sînt alcătuite din blocuri de aceeași înălțime, așezate în același plan (Dacia, NS, XXV, fig. 11), constructorii să fi avut în vedere demantelarea operei lor astfel ca să se obțină trepte? Ne îndoim de o asemenea „logică constructivă". (vezi fig. 2).

2. *Poarta mică*

Această poternă este considerată de Monica Mărgineanu-Cârstoiu ca avînd două faze. O primă fază în care nivelul de călcare „corespundea nivelului superior al primei crepide". De reținut că nivelul este indicat de crepidă. Urmează a 2-a fază, cînd nivelul porții este ridicat prin două asize cu care ocazie se amenajează un canal de scurgere, a cărui gură indică și nivelul de călcare extra-muros (Dacia, NS, XXV, p. 281).

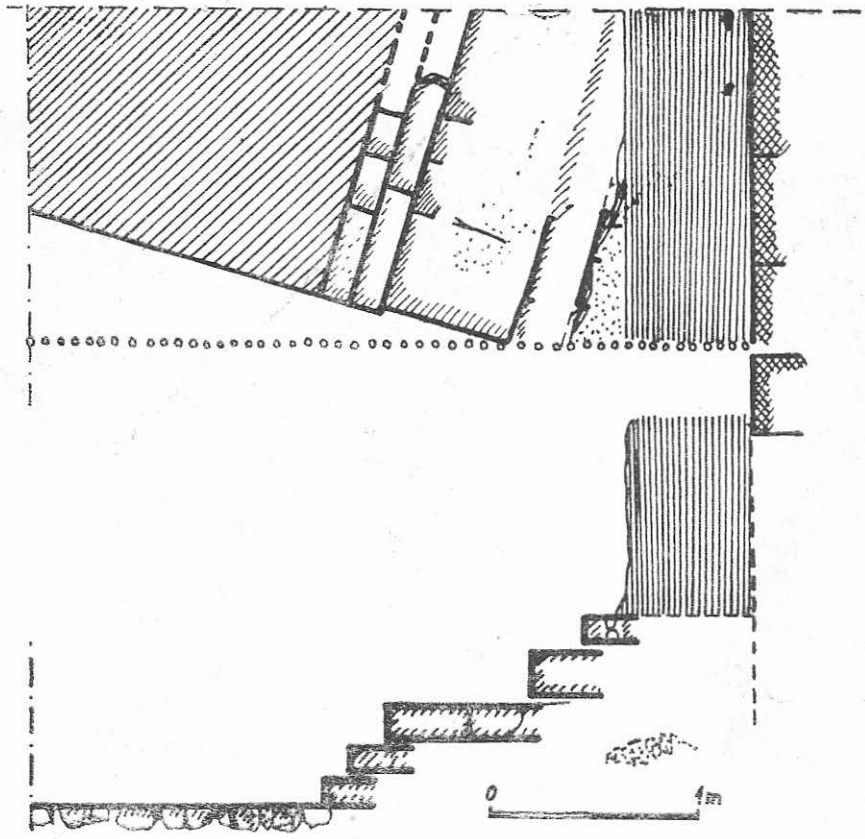

Fig. 2

În fig. 6, p. 282 (Dacia, NS, XXV), pe care o redăm, (fig. 3), nivelul de călcare în exterior este marcat cu N IVE și corespunde marginei superioare a dalei ce acoperea canalul. În acest caz, se impunea ca în exterior sub N IVe, să existe un canal care să conducă apa, dar care nu s-a descoperit pentru simplul motiv că nu a existat. Dacă se renunță la existența canalului de afară și nivelul este cel indicat de autoare, nu mai avea nici un rost amenajarea canalului ce străbate zidul, apele ar fi debușat peste pragul porții. Or, existența canalului de sub poartă arată că apa se scurgea prin el, atunci nivelul de călcare din afara cetății era mai jos cel puțin la nivelul crepidei. Pe sectorul sud-vestic mai sînt cunoscute încă 5 canale. Pe curtina dintre T 17 — T 18 se află 2 guri de canal, una la 1,30 m față de nivelul de construcție, cea de a 2-a la 1,70 față de același nivel. Pe curtina T 16 — T 17 se află alte două guri, la 1,10 n

și, respectiv, 3,00 m față de nivelul de construcție, iar pe curtina T 15 — T 16 gura de canal se afla la o înălțime de 1,60 m. Deci gurile canalelor se află la o înălțime cuprinsă între 1,10 m și 3,00 m[5].

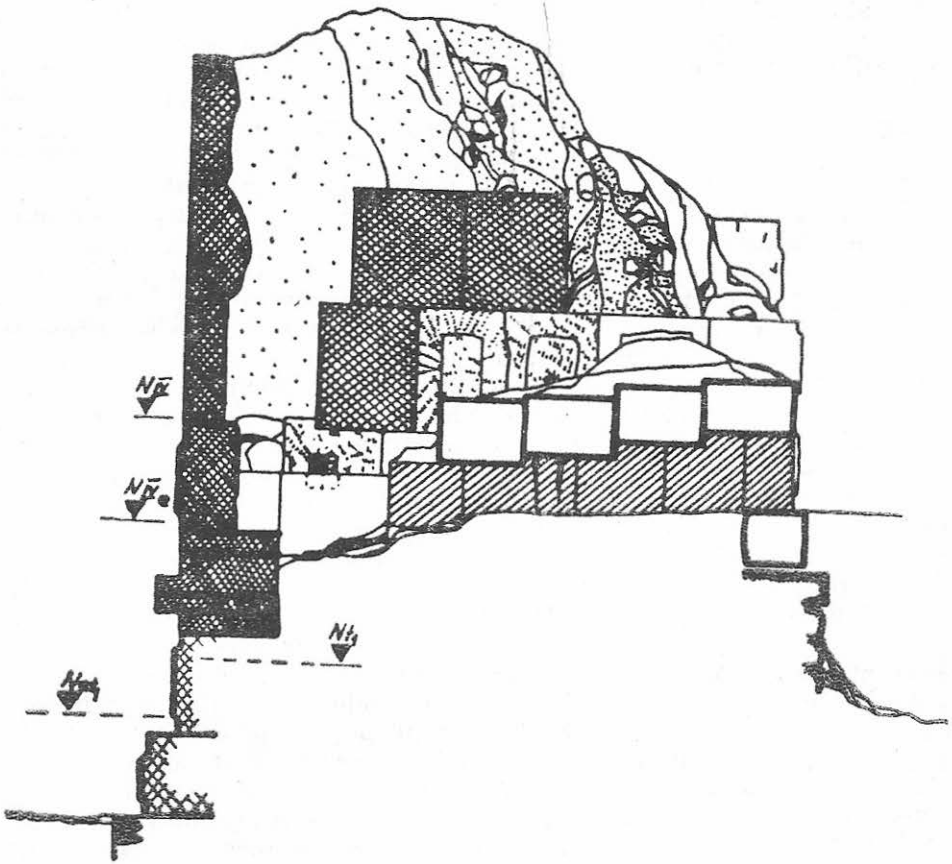

Fig. 3

În concluzie, indicarea lui N IVe în studiul amintit care acoperă 3 asize flancate cu blocuri de parament nu poate fi luată în discuție, iar luarea ca reper a unei guri de canal pentru indicații de ordin stratigrafic duce la eronări, mai ales că pentru situația stratigrafică din zona poternei există un profil publicat în Tropaeum Traiani, I, p. 43, fig. 20, și de care nu putem să nu ținem seamă. Este cert faptul că la momentul construirii canalului pe care îl considerăm contemporan cu paterna, nivelul de căl-

[5] *TT, I*, p.64-71.

care extra-muros era sub baza gurii canalului. A 2-a fază consta în astuparea porții, dovadă fiind urmele de mortar ce se păstrează pe fețele exterioare ale paramenților care mărgineau poarta.

3. *Poarta de vest*

Și această componentă importantă a fortificației de la Tropaeum este considerată de autoarea studiului amintit ca având o fază anterioară anului 316. Considerăm justă observația lui V. Pârvan privind pragul porții alcătuit din blocuri „foarte înalte și prelucrate ca rămînînd pe o mare adîncime în aer liber" (V. Pârvan, Cetatea Tropaeum, p. 168), fapt ce demonstra existența unui pod suspendat. Este interesant faptul că Gr. Tocilescu, cel care a condus lucrările și în acest sector, se îndoiește de existența unui astfel de mod de intrare în cetate (BAR, ms. 5128, f. 28), observațiile sale fiind făcute la fața locului, fapt care a fost reconfirmat și de noi în 1975 (Tropaeum Traiani, I, p. 73). Nu putem nega existența unor faze ale porții de vest, dar nici nu putem fi de acord cu existența acestei porți înainte de 316 e.n. Faptul că pragul porții este făcut din blocuri ecarisate se datorează în parte și canalului de dedesubt care are înălțimea de aproape 1,00 m, fiind acoperit de dala ce constituie pragul porții. Zidăria canalului a fost amplasată în pantă. Peretele sudic s-a păstrat în imediata vecinătate a pragului pe întreaga înălțime, dar nu putem spune același lucru despre dalele care-l acopereau. Singurele păstrate în zona dintre turnuri se află la 2,25 m de la prag. Faptul că lipsesc dalele ce acopereau canalul nu numai în porțiunea amintită dar și în continuare (exceptînd cele două păstrate) denotă faptul că materialul litic a fost scos spre a fi refolosit. Asupra operațiunilor de demantelare de la Tropaeum vom reveni în finalul acestui articol. Dacă, așa cum am văzut, au fost scoase lespezile care acopereau canalul nu credem că pavajul străzii din apropierea pragului să fi avut altă soartă. Monica Mărgineanu-Cârstoiu consideraă că existența podului suspendat este caracteristică în „perioada de funcționare a incintei care precede reconstrucția" și cînd pragul porții era mai jos cu 50 cm (vezi fig. 4), iar „cu faza de reconstrucție accesul în cetate a fost în întregime transformat". Să înțelegem că o dată cu înălțarea pragului cu 50 cm autoarea renunță la *pont levis,* acceptînd accesul pe poartă fără pod? Logic, dacă ar fi fost necesar un pod, momentul era cel al așa-zisei „reconstrucții", cînd nivelul porții crește cu 50 cm și nu cînd pragul era mai jos.

Epuizînd argumentele arhitectonice privind etapa preconstantiniană a portii de vest, autoarea menționează amenajarea căii de acces din zona dintre turnuri, cu un strat bine compactat alcătuit din piatră, mortar și pămînt bine bătătorit ca încă un indiciu al „reconstrucției". Deoarece această compactare este vizibilă pe lateralele căii de acces din imediata vecinătate a turnurilor, excluzînd carosabilul, deci zona centrală de cca 4 m, avînd în vedere că între turnurile ce flanchează poarta distanța este de 9 m, considerăm că operațiunea a fost realizată o dată cu amenajarea căii de acces după ce schelele folosite la ridicarea celor 2 turnuri au fost demontate.

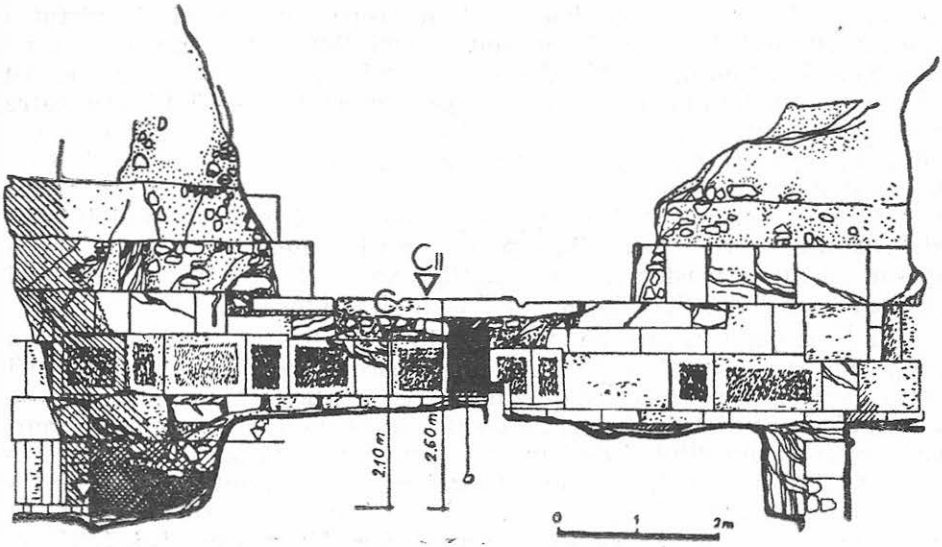

Fig. 4

În studiul de care ne ocupăm, un loc important în cadrul argumentelor ce probează existența unei fortificații anterioare anului 316 e.n. peste care s-a „calcat" zidul de incintă pe care-l vedem și astăzi, îl ocupă fundațiile de turnuri, considerate de noi, abandonate la nivelul patului de așteptare[6], dar care sînt interpretate ca fiind restul unor turnuri demantelate.

Pe cartina dintre T 15 și T 16 se află o astfel de fundație considerată de Monica Mărgineanu-Cârstoiu ca fiind abandonată cu ocazia „reconstrucției" și despre a cărei existență autoarea spune că „am presupus-o în virtute urbanisticii" (Dacia, NS, XXV, p. 283, nota 39). În legătură cu acest ultim aspect avem de făcut cîteva precizări.

1. Curtina pe care a apărut fundația a fost cercetată de noi în anul 1975, cînd fundația a fost scoasă parțial la lumină. Or, a presupune în 1979 (anul apariției volumului *Tropaeum Traiani. I.* Cetatea) ceea ce era cunoscut din 1975, nu mai poate fi o *presupunere* nici măcar „în virtutea criteriilor urbanistice".

2. În ce măsură această fundație „vine să confirme ipoteza formulată într-un studiu precedent" (Dacia, NS, XXV, p. 287, nota 44), credem că este de ajuns să menționăm că în studiul respectiv a mai fost „presupusă", numai într-o pagină, existența a încă 5 turnuri, pînă acum necunoscute, ba mai mult, unul dintre turnuri „*a existat* cel puțin în faza de trasaj" (*Tropaeum Traiani.* I, p. 124).

[6] *Ibidem*

3. Privind rețeaua stradală a cetății Tropaeum Traiani „în virtutea criteriilor urbanistice" este interesant să amintim că una dintre căile de acces (vezi fig. 106, p. 123 din *Tropaeum Traiani)* se termină (sau începe) din dreptul fundațiilor abandonate de pe curtina T 15 — T 16. Dar către turnul care a funcționat cu incinta de la 316 e.n. s-a trasat o cale de acces oblică, ce se abate de la „regula" celorlalte. Cît de serios este privit de însiși autorii capitolului amintit „fluxul de circulație" redat grafic, reiese din text cînd spun: „Față de rețeaua prezentată de noi, este posibil să fi existat și alte străzi intermediare pe care nu le putem încă trasa datorită faptului că nu cunoaștem... dimensiunile exacte ale fronturilor nici unei singure insule de locuit" (*Tropaeum Traiani,* I, p. 125).

4. În situația în care pe curtina T 15 — T 16 fundația descoperită a funcționat, în sensul că a avut o elevație care a fost demontată, atunci poarta de vest, în perioada de dinaintea „reconstrucției" de la 316 e.n., fie că avea alt front (dat fiind unghiul de 106° al fundației cu incinta), fie amplasamentul ei era altul și deci trebuie căutată în altă parte, deoarece între TE și T 15 (al porții) sînt circa 15 m iar arhitectul antic respecta o logică neîndesînd turnurile fără rost. Existența fundației este o dovadă că poarta de vest n-a avut cum funcționa odată cu TE (Dacia, NS, XXV, p. 285, fig. 10): cînd a fost ridicată poarta de vest T E nu mai exista sau, după cum vom arăta mai jos, T E n-a funcționat niciodată, nedepășind stadiul de *fundație* abandonată.

În susținerea existenței la Adamclisi a unei arii identice a cetății din sec. II — III e.n. cu fortificația comemorată de inscripția de la 316 e.n., Monica Mărgineanu-Cârstoiu folosește un alt argument pentru probarea „refacerii": anume folosirea unor blocuri deosebite în zidul păstrat pe curtina T 13 — T 14 (Dacia, NS, XXV, p. 286 și n. 43) fiind citat un articol de-al nostru, dar pentru „o altă datare"[7], în care arătam că prima asiză în zona centrală a curtinei amintite are înălțimea între 20 și 40 cm, fiind alcătuită din blocuri ce au aparținut unor construcții anterioare. Următoarea asiză, care este și ultima păstrată, a fost realizată din blocuri înalte de 107 cm, groase de 45-47 cm, lungimea lor variind între 126 și 134 cm. Cele 7 blocuri au fost așezate intercalat, unul transversal (cu grosimea spre exterior), două pe lungime, situație care se repetă. Nu discutăm forma deosebită a blocurilor, ci faptul că pe suprafața superioară a acestora, ce suportă asiza de deasupra, pe 5 blocuri au fost șențuite contururi ale unor cruci cu capetele bifurcate. Momentul realizării acestor semne putea fi sau anterior montării în zid sau cel mai tîrziu în momentul zidirii blocurilor în incintă. În literatura de specialitate tipul de cruce este datat la sfîrșitul sec. V și în tot secolul VI e.n.[8] Această refacere a incintei noi am datat-o ca atare. Așa că situația surprinsă pe curtina dintre T 13 — T 14 se referă la o reparație a incintei și nicidecum la o așa-zisă „refacere" de la sfîrșitul secolului III și începutul secolului IV, datarea fiind certă, dată fiind forma crucilor, dar mai ales locul unde au fost realizate.

Monica Mărgineanu-Cârstoiu aduce în discuție cisterna, precum și

[7] MCA, Oradea, 1979, p. 185.
[8] *Ibidem*

artera de circulație ce o flanca spre sud și care a funcționat într-o epocă contemporană cu edificiul datat „înainte de reconstrucția incintei de la sfîrșitul secolului III și începutul secolului IV" (Dacia, NS, XXV, p. 287). În legătură cu cisterna, credem că ar fi cîteva lucruri de spus. Ultimele studii privind edificiul amintit sînt de acord în privința funcționării inițial a unei cisterne în care s-a construit apoi bazilica. I. Barnea consideră că cisterna a funcționat pînă la sfîrșitul secolului III (Dacia, NS, XXI, p. 230). Monica Mărgineanu-Cârstoiu datează dezafectarea cisternei înainte de începutul secolului IV (Dacia, NS, XXI, p. 247). În privința sursei care alimentează cisterna I. Barnea îl citează pe Bröz, descoperitorul unui apeduct perpendicular pe latura de sud a bazinului (Dacia, NS, XXI, p. 225, f. 4) amintind și de apeductul ce dublează canalul de pe *via principalis* (datat în sec. IV), dar care la circa 30 m est de cisternă își schimbă direcția spre sud. Monica Mărgineanu-Cârstoiu amintește de apeductul din canal „care la 26,5 m est de cisternă se întrerupe", neexcluzînd faptul că putea conduce apa în bazin, argumentînd logic schimbarea traseului datorită pantei accentuate.[9] Considerăm că apeductul mergea spre sud și nu este altul decît cel surprins de Bröz. Dar un apeduct datat în sec. IV nu poate conduce apă într-un bazin care a fost dezafectat la sfîrșitul secolului III sau înainte de începutul secolului IV.

După părerea noastră, datarea dezafectării cisternei trebuie schimbată, deoarece la cisternă nu s-a putut renunța decît în momentul în care problema apei era rezolvată în alt mod. Așa că trebuie să ne îndreptăm atenția către marele bazin de pe latura de sud-est a cetății și care este posterior incintei de la 316 e.n., deoarece incinta-anexă la joncțiunea de lîngă poarta de sud este adosată. Latura nord-estică a marelui bazin se sprijină pe frontul unicului turn al incintei de pe sectorul poarta de est—poarta de sud[10]. Deci fortificația care proteja bazinul de apă este în mod cert posterioară ridicării incintei de la 316 e.n.

Cetatea Tropaeum ca și Tomisul s-au confruntat cu marea problemă a apei datorită cotei scăzute a izvoarelor din zonă în raport cu înălțimea promontoriului pe care erau așezate.

În legătură cu modul de distribuire a apei din cisternă, dat fiind amplasamentul acesteia, zona ar fi fost foarte redusă, „limitată la o fișie îngustă din sud-vestul și vestul cetății"[11], ba mai mult, ar fi necesitat lucrări deosebite de îngropare a unor conducte, care nu se justificau, deoarece la destinație s-ar fi aflat sub nivelul de funcționare al edificiilor pe care le-ar fi deservit.

Dezafectarea cisternei nu poate fi decît posterioară sau cel mai devreme contemporană cu intrarea în funcțiune a bazinului fortificat, deci o dezafectare a cisternei mai timpurie de prima jumătate a secolului IV se exclude, fiind posibilă o funcționare paralelă, o perioadă de timp a cisternei cu marele bazin. Înclinăm să considerăm că dezafectarea cisternei s-a datorat secării sursei de apă.

[9] Dacia, NS, XXI, 1977, p. 249.
[10] Al. Simion-Ștefan, BMI, 3, 1972, p. 51.
[11] *Ibidem*, p. 50.

Monica Mărgineanu-Cârstoiu consideră ca problemă esențială pentru cercetările arheologice viitoare de la Tropaeum, punerea de acord a observațiilor arhitecturale cu interpretările stratigrafice, subliniind faptul că pentru cercetările anterioare observațiile sale de arhitectură au corectat substanțial pe lîngă cele stratigrafice în interpretarea istorică a vieții cetății Tropaeum. Acolo unde săpăturile arheologice nu ne oferă urme de locuire din sec. II-III e.n. argumentele urbanistice ne pot scoate din impas. Așa stau lucrurile cu lipsa urmelor de locuire datate în sec. II-III e.n. în sectorul de la sud de bazilica forum-ului și zidul de incintă. În acest caz, „intervalul putea ajunge pînă la 15-20 m", precizîndu-se în continuare : „lărgimea maximă a intervalului funcționa între T 9, poarta de vest și poarta de sud" (*Tropaeum Traiani*. I, p. 125 și nota 53). Deci cauza pentru care aceste urme lipsesc este intervalul de 20 m și nu o extindere a cetății în sec. IV e.n. Un astfel de interval ar însemna că 1/5 din aria cetății era ocupată de interval (mai bine zis nefolosită). În ce măsură cele de mai sus sînt în concordanță directă cu logica constructivă nu mai este nevoie să insistăm. În finalul studiului pe care l-am analizat, autoarea conchide: „în aceeași ordine de idei, noi subliniem că nu cunoaștem încă argumentele de ordin constructiv care au incitat cîțiva autori să considere că aceste turnuri de fapt n-au funcționat niciodată" (Dacia, NS, XXV, p. 288, nota 50).

„Incitarea" noastră se datorează modului de construcție al acestor fundații și observațiilor stratigrafice.

1. Fundațiile au apărut sub nivelul de construcție al incintei datate la 316 e.n. Adîncimea variază, în funcție de teren, de la 20 pînă la 110 cm. Nu vedem rațiunea de a demonta un zid cu peste 1 m mai jos decît nivelul pe care se călca la construirea altuia.

2. Toate fundațiile sînt acoperite cu un strat de mortar, pe care uneori apar urme de încălțăminte. Admițînd că elevația a fost demontată sub nivelul de la 316 e.n. care este rațiunea acoperirii cu mortar a fundațiilor care oricum erau îngropate? operațiunea nu ar fi putut fi executată decît de cei ce ar fi demantelat.

3. Starea de conservare a laturii frontale a fiecărei fundații este precară. Admițînd că după demantelarea suprastructurii a avut loc acoperirea cu mortar, de ce pe zidăria spartă de pe latura frontală nu apar urme de mortar scurs? Stratul de mortar apare spart.

4. O demantelare a zidului ar fi lăsat urme vizibile adică, mortar sfărîmat, piatră etc., chiar dacă s-ar fi făcut cu cea mai mare grijă.

5. Pe fundația pre-constantiniană de pe curtina dintre T 16 — T 17 a fost descoperit scheletul unui cal, dovadă tocmai a abandonării fundației și a faptului că zona locuită era mult mai departe, depășind chiar și un interval de 20 m (fig. 5).

6. În vara anului 1982 am executat două secțiuni de 4,5 m pe 1 m, secțiuni paralele cu incinta dintre T 18 — T 19, în care la 1 m au apărut laturile unei fundații de turn părăsită la nivelul patului de așteptare.

Stratigrafic, peste mortar se află un strat de lut amestecat cu pămînt brun închis ce se întinde pe toată lățimea fundației. Următorul

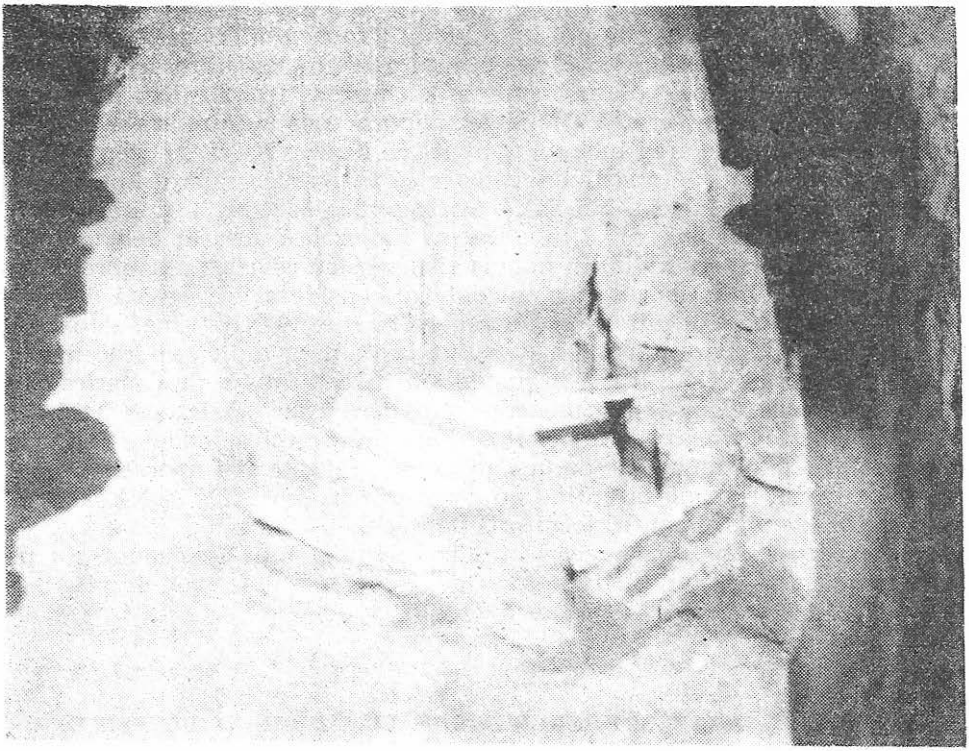

Fig. 5

strat, mai gros către capetele secțiunii, este din lut galben scurs de pe malul șanțului, antrenat de apă. Apar lentile de culoare închisă intercalate în pămîntul galben. Urmează apoi un strat de umplutură care conține pămînt amestecat cu piatră măruntă și urme de mortar.

Pe profilul nordic al secțiunii AB primul strat este alcătuit din loess amestecat cu pămînt brun-închis în care se văd urme de mortar desprins din fundație, în rest stratigrafia este identică. Pigmenții de mortar provin din treapta realizată în zona de legătură a fundației laturei turnului cu cea a curtinei. În timpul cît a stat descoperită fundația și au început apoi să se scurgă straturile de pămînt, agenții atmosferici au acționat și asupra mortarului ce alcătuia patul de așteptare la treapta care marchează curtina (fig. 6).

Profilurile exclud existența unei suprastructuri și cu atît mai mult exclud o demantelare. În afara unei gropi care afectează exteriorul laturei estice pe cca 50 cm, alte urme de intervenție asupra fundației nu există. Realitatea constructivă și stratigrafică sînt dovezi certe care demonstrează încercarea de lărgire a ariei cetății Tropaeum, dar soldată cu întreruperea lucrului, cu părăsirea fundațiilor, din motive neclare încă.

În încheierea acestui articol, ținem să corectăm anumite date apărute în capitolul semnat de noi în volumul *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, în Ed. Acad. RSR, 1979, deoarece s-a intervenit în text fără acordul nostru. La pagina 77 din volumul amintit s-a inserat fraza „Din șanț s-au recuperat fragmente ceramice feudale timpurii care au dus la formularea ipotezei că demantelarea incintei a avut loc în sec. X-XI". Facem precizarea că citatul nu ne aparține, cu toate că în cronica săpăturilor arheologice publicată în Dacia, NS, XVI, 1972, p. 325-328, nr. 1 și Dacia, NS, XVII, 1979, p. 361-362, nr. 1, avansasem ipoteza că această demantelare s-a putut face în sec. X-XI. În manuscrisul nostru reveneam asupra acestui aspect, spunînd: „la un moment dat am considerat că această demantelare a fost opera locuitorilor Dobrogei din sec. X-XI"; mai departe: „considerăm că operațiunea s-a petrecut la o dată mult mai recentă și anume în sec. al XIX"-lea și argumentam în continuare descoperirea în șanțul de demantelare a unor monede cu efigia lui Carol I (R. S. YEOMAN, *Modern World Coins*, p. 391, nr. 18). Față de ceramica feudală-timpurie antrenată în șanț, monedele de la Carol oferă data acestei operațiuni, mai ales că cetățile romano-bizantine au constituit în sec. XIX și XX adevărate cariere de piatră pentru locuitorii Dobrogei.

Deci luarea blocurilor ecarisate din incinta cetății Tropaeum a avut loc la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

EINIGE NEUE ANGABEN, DIE BURG TROPAEUM TRAIANI BETREFFEND

Zusammenfassung

Gh. Papuc

Der Verfasser bringt einige Marginalbemerkungen zu dem in Dacia, NS, XXV, 1981, von der Architektin Monica Mărgineanu-Cârstoiu veröffentlichten Artikel, die Festung Tropaeum betreffend.

Die Verfasserin behauptet, dass der Umfang der Burg in der Periode der Jh. II-III mit demjenigen nach der Wiederherstellung von 316 identisch sei. Die konstruktiven und stratigraphischen Argumente können so eine auf falscher urbanistischer Interpretierung ruhenden Hypothese nicht beweisen.

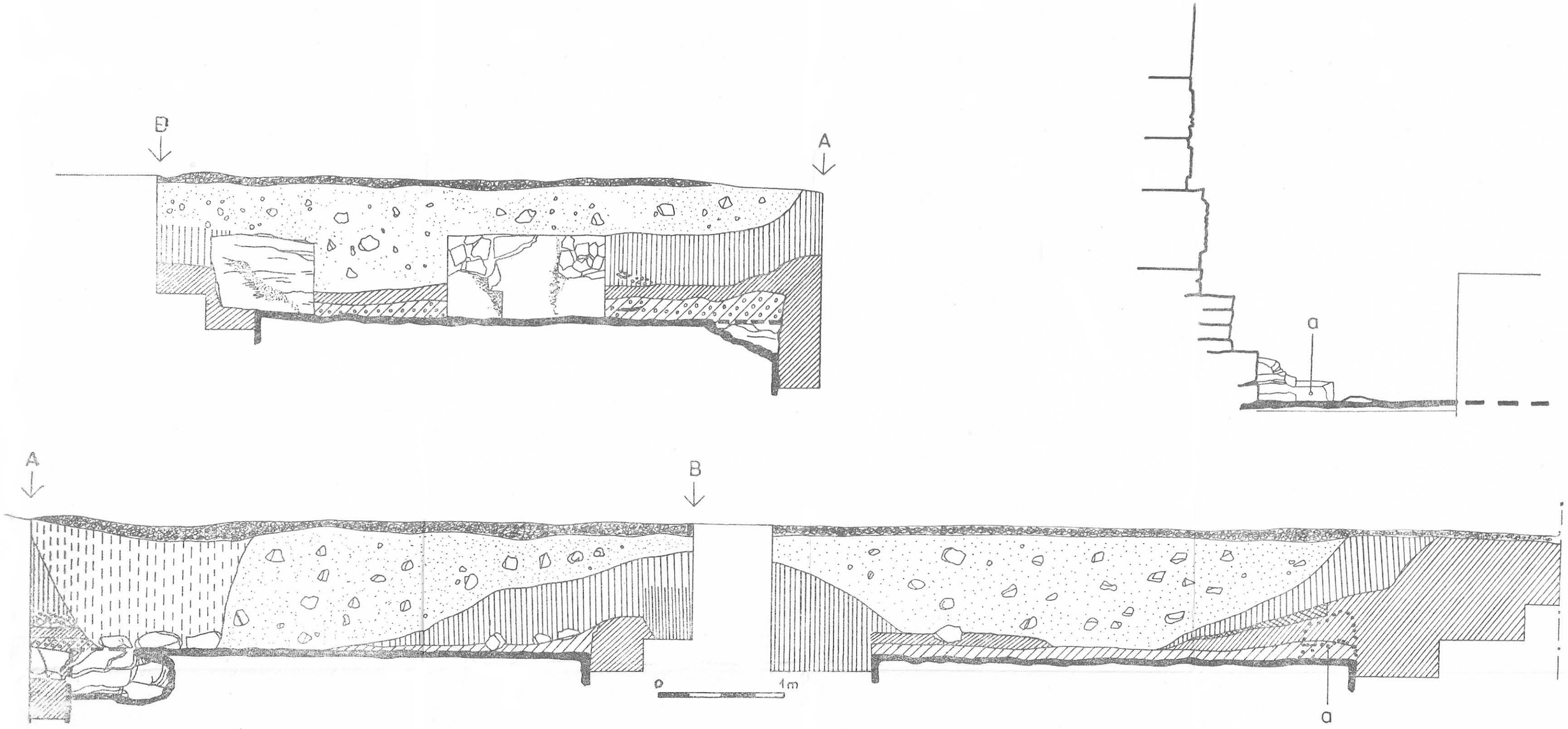

B
A
a
A
B
a
0
1 m
LEGENDA
STRAT APĂRUT ÎN URMA RESTAURĂRII ZIDULUI
LUT GALBEN
LUT GALBEN AMESTECAT CU PĂMÎNT BRUN ÎNCHIS
LUT GALBEN AMESTECAT CU PĂMÎNT BRUN ÎNCHIS CU URME DE MORTAR
STRAT DIN PĂMÎNT, PIETRIȘ ȘI CĂRĂMIZI FRAGMENTARE
STRAT DE CULOARE ÎNCHISĂ
STRAT GALBEN ÎNCHIS
GROAPĂ

Fig. 6

LIMESUL DUNĂREAN BIZANTIN ÎN VREMEA DINASTIILOR ISAURIANĂ ȘI MACEDONEANĂ

RADU FLORESCU

1.1. În anii '60, în rîndul specialiștilor români în istoria Dobrogei a apărut ideea, întemeiată pe unele mărturii literare neluate pînă atunci în seamă, anume că stăpînirea bizantină în Dobrogea nu a încetat după marea invazie avară și după pătrunderea bulgarilor în Peninsula Balcanică[1]. Admițînd o fluctuație semnificativă a puterii și nivelului de organizare a acesteia în timp, unii cercetători propuneau ca dată a unei prime reorganizări a acestei stăpîniri pe aceea a organizării temei *„Thracia"* în vremea împăratului Constantin IV Pogonatul (681-685)[2]. Ulterior, această mare temă avea să fie împărțită în alte trei mai mici — *Bulgaria, Istros* și *Haemus*[3]. Apărarea temei Istros era asigurată în primul rînd de flotă, cu baza principală la Lycostomion (Periprava s. Chilia Veche)[4].

1.2. În viziunea specialiștilor amintiți mai sus, cel de al doilea moment important al reorganizării stăpînirii bizantine în Dobrogea este cel al recuceririi din vremea împăratului Ioan Tsimisces, cînd este reorganizat și limesul dunărean, din această vreme putîndu-se vorbi de un limes bizantin la Dunărea de Jos. Reorganizarea a consistat din reconstruirea vechilor cetăți romane care păziseră hotarul Dunării și din fixarea unor garnizoane corespunzătoare în aceste fortificații[5].

1.3. În 1971, împreună cu Radu Ștefan Ciobanu[6], am încercat să demonstrăm, punînd în valoare o informație a unui izvor literar mai demult cunoscută, dar neinterpretată destul de cuprinzător, precum și observații și descoperiri arheologice, în primul rînd de la Capidava și de pe valurile care traversează Dobrogea, că tema Istrosului sau a Lycostomionului, se

[1] I. Barnea, Peuce, 2, 1971, p. 205-219; idem, în DID, III, p. 7-69; P. Diaconu, Pontica, 5, 1972, p. 373-380; R. Florescu, R. Ciobanu, Pontica, 5, 1972, p. 381-400.

[2] I. Barnea, Peuce, 2, 1971, p. 206-207.

[3] Idem, *ibidem*.

[4] O. Iliescu, Revista de istorie, 3, 1972, p. 435-462.

[5] Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *Nouvelles recherches sur le Limes byzantin du Bas-Danube au* X^e^-XIe *siècles*, în Thirteenth International Congress of Byzantine Studies, Oxford, 1966, fasc. VI.

[6] R. Florescu, P. Diaconu, *op. cit.*

întindea din Deltă pînă la linia valurilor care traversează Dobrogea de la Cernavoda la Constanța, că această provincie a fost organizată ca atare în ultima treime a secolului al VIII-lea și că sistemul de apărare al provinciei se baza, pe linia Dunării, atît pe flotă cît și pe organizațiile de *stratiotai*, moștenitori direcți ai celor de *limitanei* din perioada romană tîrzie, țărani-grăniceri, ale căror așezări fortificate de pe malul Dunării preluaseră rolul vechilor cetăți romane.

2.1. Dezvoltarea în continuare a cercetărilor de la Capidava[7] și din alte cetăți dunărene, precum și apariția monografiei *Dinogetia I*[8], permit observații și comparații de natură să detalieze și să adîncească ipoteza schițată de noi cu prilejul Sesiunii de comunicări Pontica 1971, amintită mai sus.

Astfel, între situația cetăților bizantine de la sud de Axiopolis și cea a celor de la nord de această localitate antică, apare o diferență fundamentală: raportul topografic al primelor cu cetățile romane din zonă este total diferit decît cel al ultimelor cu fortificațiile romane corespunzătoare topografic. Într-adevăr, la nord de Axiopolis, pînă la Aegyssus sînt cunoscute 13 fortificați: Hinog=AXIOPOLIS, Seimeni, CAPIDAVA, Topalu, Hîrșova=CARSIUM, Gîrlici=CIUS; Piatra Frecăței=BEROE, Turcoaia=TROESMIS E și TROESMIS V, Măcin=ARRUBIUM, Garvăn=DINOGETIA, Isaccea=NOVIODUNUM, Tulcea=AEGYSSUS. Dintre acestea, despre una — Seimeni — nu se știe dacă a fost locuită și în perioada feudalismului timpuriu. Despre alte două — Topalu și CIUS — informațiile despre o locuire feudală timpurie nu au fost verificate și nici nu sînt cunoscute detalii semnificative. Pentru toate celelalte se știe că aria cetăților și anume aceea delimitată de vechea fortificație romană — este ocupată de populații purtînd cultura specifică acestei vremi. Pentru patru dintre acestea: AXIOPOLIS, CAPIDAVA, CARSIUM și DINOGETIA se știe sigur: fie că s-au construit fortificații noi pe urmele celor romane — AXIOPOLIS, CAPIDAVA, CARSIUM — fie că au fost reparate și refolosite cele romane — DINOGETIA[9].

La sud de Axiopolis sînt cunoscute, în total, 10 (11) fortificații (Păcuiu lui Soare, Dervent, Izvoarele—castrul de pămînt, Izvoarele—Cale Gherghi—SUCIDAVA, Oltina—ALTINUM, Beilic, Muzait 2, Muzait 1—

[7] Cf. R. Florescu, Revista de etnografie și folclor, 10, 1965, 5, p. 529-536; R. Florescu, Apullum, 6, 1967, p. 259-268; R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 417-436; idem, Pontica, 8, p. 77-88; R. Florescu, *ibidem*, p. 261-374; N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 11, 1978, p. 211-223; Gh. Mănucu Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 375-388.

[8] Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, Buc., Ed. Academiei, 1967.

[9] Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *op. cit.*; P. Diaconu, N. Anghelescu, RM, 5, 1968, 4, p. 348-351; Gr. Florescu, BCMI, 17, 1924, 40, aprilie-iunie, p. 88-90; Pamfil Polonic, *Cetăți romane și preistorice*, B.A.R.S.R., arhiva, Polonic I, Mss. 7, caiet 12 : *Cercetări, de pe malul drept al Dunării de la Hîrșova în sus — pînă la Ostrov.*

SACIDAVA, Rasova 1, Rasova 2, Cetatea Pătulului[10]. Dintre acestea, pentru trei (Beilic, Rasova 1, Rasova 2) nu avem informații pertinente, din lipsa cercetărilor recente; pentru alte trei — Sucidava, Sacidava și Altinum — știm că vestigiile romane se încheie cu un nivel de la sfîrșitul sec. VI — începutul sec. VII e.n., peste care nu au fost surprinse depuneri mai tîrzii; în sfîrșit, ultimele patru — Păcuiu lui Soare, Dervent, Muzait 2 și Cetatea Pătulului — sînt datate în perioada de început a feudalismului și nu suprapun depuneri romane sau romane tîrzii, în orice caz nu pot fi identificate vestigii de fortificații aparținînd acestor perioade.

O mențiune specială, în acest context, trebuie făcută pentru cetatea de la Muzait 2. Cercetări aeriene recente[11] au putut demonstra că este vorba de o cetate dublă — una mai veche de zid de piatră, alta mai nouă, adosată primei, de pămînt. După materialul ceramic adunat la suprafață cred că ar putea fi datată posterior recuceririi din vremea lui Ioan Tsimisces. Aceeași datare este atribuită și celor două cetăți de la Păcuiu lui Soare și Dervent[12]. O problemă deosebită o ridică Cetatea Pătulului, care servește drept fortificație de capăt Valului mare de pămînt, deci ar trebui să fie anterioară recuceririi bizantine. În schimb, cum Valul mare de piatră se leagă de latura de sud a cetății de la Hinog—Axiopolis, pare mai probabil că aceasta, lăsată la nord de zona apărată, este anterioară construcției valurilor și necorelată cu această acțiune.

Pare deci foarte probabil că fortificarea malului Dunării în perioada secolelor VIII-XI e.n. a fost realizată în două faze: o primă fază în care toate cetățile romane de la nord de Axiopolis au fost refortificate și în ele au fost așezate comunități de *stratiotai*, anterioară cuceririi bizantine din vremea lui Ioan Tsimisces, și a doua în care au fost construite un număr de cetăți noi la sud de Axiopolis, posterior acestei reveniri a Bizanțului la Dunărea de Jos. Lăsînd pentru moment de o parte analiza mai detaliată a acestui ansamblu, este necesar să se compare cu situația fortificațiilor feudale timpurii, raportate la cele romane, din nord-estul Dobrogei, de la Aegyssus la Tomis. Astfel, în acest segment sînt cunoscute șapte cetăți romane : *Salsovia*[13], *Halmyris*[14] (Murighiol), Cetatea Zaporejenilor[15],

[10] Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *op. cit.*, P. Diaconu, N. Anghelescu, *op. cit.*; V. Culică, Pontica, 8, 1975, p. 215-262; idem, Pontica, 9, 1976, p. 115-134; idem, Pontica, 12, 1979, p. 145-151; Al.-S. Ștefan, *Cetățile de la Muzait, Cercetări aerofotografice*. Comunicare la sesiunea PONTICA, a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, 1983; P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiu lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Buc., Ed. Academiei, 1972; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiu lui Soare, II, Așezarea medievală*, Buc., Ed. Academiei, 1977; C. Scorpan, Pontica, 10, 1977, p. 229-252; idem, MCA, 13, 1979, p. 189-196; idem, Pontica, 6, 1973, p. 267-332; idem, Pontica, 5, 1972, p. 301-328; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Buc., Librairie didactique, 1900, p. 169; R. Florescu, *Axiopolis — Cernavoda*, în *Ghid arheologic al Dobrogei*, Buc., Ed. Meridiane, 1968, p. 70 și urm.

[11] Al.-S. Ștefan, comunicare citată la nota de mai sus.

[12] P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 16 și urm.; P. Diaconu, N. Anghelescu, *op. cit.*

[13] Irina Oberländer-Tîrnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 55-76.

[14] Al.-S. Ștefan, Peuce, 9, 1984, p. 297-310.

[15] I. Barnea, în DID, III, p. 163, unde o identifică cu *Halmyris*.

Enisala 1, Enisala 2[16], *Argamum*[17] și *Histria*[18]. Una singură nu a fost suficient cercetată pentru a putea fi atribuită cu certitudine epocii romane — Cetatea Zaporojenilor. Pentru toate celelalte *nu* sînt semnalate și vestigii feudale timpurii, ci numai romane. În aceeași zonă, în schimb, ne sînt semnalate o cetate-oraș din vremea începuturilor feudalismului — Nufărul, unde s-a propus localizarea Pereislavețului Mic[19], — și patru așezări din aceeași vreme — Slava Cercheză, Bisericuța de la Capul Dolojman, Istria sat, Camena[20] — despre nici una neputîndu-se afirma că era fortificată. Pe temeiul exclusiv al informațiilor indirecte, din izvoare literare, se poate afirma că în această zonă trebuie să mai fi existat alte trei orașe și porturi fortificate, baze navale bizantine: Vicina[21], Lycostomion[22] și Tomis[23]. Dintre acestea, Vicina încă nu a fost sigur localizată, iar fortificațiile și așezarea corespunzătoare de la Tomis și Lycostomion nu sînt practic identificate în teren. Situația pare semnificativă pentru poziția de fațadă maritimă asigurînd legătura cu centrul Imperiului, a zonei discutate, indicînd orientarea cu deschidere spre mare a ansamblului administrativ-militar al provinciei — respectiv temei — și direcția strategică de apărare spre interior, corelativă.

Reluînd discuția fortificațiilor dunărene, cîteva cazuri se impun atenției. Primul este Capidava: încă din anii '40, inițiatorul săpăturilor de aici, Grigore Florescu, a sesizat existența fortificației feudale timpurii, zid de incintă din piatră legată cu pămînt, cu totul deosebită de cea romană. În publicația monografică[24] i-a atribuit chiar un traseu prezentînd abateri de la cel al zidurilor romane. Faptul se datora mai ales influenței relevului întocmit de Pamfil Polonic și publicat de Vasile Pârvan[25], în măsura în care vestigiile din teren, foarte rău conservate, nu au putut fi surprinse decît intermitent și doar pe laturile de nord-est și sud-est. Cercetări mai noi au putut preciza, pe baza unor observații asupra altor urme decît zidul propriu-zis, că acesta urmărea cu fidelitate traseul celui roman. Este vorba de urmele șanțului de apărare care dubla zidul feudal timpuriu. Acesta, săpat în dărîmăturile cetății romane, spre exterior de zidul de incintă al acesteia, la o distanță de circa 6 m, a lăsat spărturi de o formă caracteristică în zidurile laterale ale turnurilor și anume în V în cele ale turnurilor 1, 4 și 7 și în pantă simplă în cele ale turnurilor 2 și 6 (de colț). Analiza detaliată a fragmentelor de zid păstrate pe latura nord-est, a permis să se distingă și structura zidului, care, în ciuda materialelor și tehnicii inferioare, păstrează modelul antic, ciclopean: doi paramenți apareiați din piatră relativ mare, evident recuperată din dărîmăturile romane,

[16] Al.-S. Ștefan, RMMMIA, 46, 1972, p. 15-25.
[17] M. Coja, Peuce, 2, 1971, p. 171-190; Eadem, Peuce, 6, 1977, p. 163-197.
[18] Cf. Al. Suceveanu, C. Scorpan, Pontica, 4, 1971, p. 155-172.
[19] Gh. Mănucu-Adameșteanu, MCA, 15, 1983, p. 470-473; cf. I. Barnea, în DID, III, p. 163.
[20] I. Barnea, *Ibidem*, p. 379, 331, 34-36, 243.
[21] *Ibidem*, p. 139.
[22] Cf. I. Barnea, *Ibidem*, p. 12 și 29.
[23] Idem, *ibid.*
[24] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică I.*
[25] *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, fig. 2.

și relativ regulată și un emplecton de pămînt în care sînt amestecați bolovani de piatră și fragmente de cărămizi romane. Este probabil că materialul emplectonului a fost pămîntul amestecat cu dărîmături rezultat din săparea șanțului. Această caracteristică tehnică deosebește clar Capidava de fortificațiile și construcțiile contemporane atribuite kaganatului — respectiv țaratului — bulgar, unde predomină zidăriile masive din blocuri, fără emplecton propriu-zis, chiar atunci cînd liantul este pămîntul[26]. Din acest punct de vedere, cetatea Hîrșova, deși realizată într-o tehnică superioară, din piatră de talie — multă recuperată din ruinele romane — și cu liant de mortar de var, prezintă trăsături asemănătoare Capidavei. Ocuparea continuă și îndelungată a fortificației, pînă în pragul veacului trecut, face să se distingă doar cu greutate părțile mai vechi de cele mai noi, dar coincidența traseelor noi cu cele vechi apare și la Hîrșova, îndeosebi în amenajarea portului, unde molul medieval, cu scara de acces, este așezat pe ruinele molului roman, caracterizat de zidăria în „opus mixtum". Pe aceste temeiuri se poate ridica problema relației dintre toate aceste cetăți de graniță și amenajările portuare corespunzătoare, cu atît mai mult în cazurile în care este atestată — ca la Capidava — sau prezumată cu un coeficient înalt de probabilitate — ca la Axiopolis — existența portului în epoca romană.

Port este și Păcuiu lui Soare — cel mai caracterizat dintre toate — dar în legătură cu această fortificație se ridică alte probleme. Între trăsăturile specifice primei faze constructive a cetății — cetatea portuară cu construcții ample de zid în interior — și cele ale tuturor celorlalte nivele de ocupație, în care ne apare ca o așezare de bordeie — și treptat și de locuințe de suprafață — adăpostită în interiorul vechii incinte, pe care o folosește și modifică după nevoi (este cunoscut, la un moment dat, cazul unei locuințe instalate în zwingerul porții de nord, *blocînd așadar accesul prin această trecere*[27]), se ridică în primul rînd, problema felului în care a funcționat portul în diferitele faze succesive ale fortificației, apoi chiar a datării și funcției diferitelor faze. Din acest punct de vedere par semnificative tehnica zidăriei, cu predominarea zidurilor masive de blocuri[28], precum și diferența dintre dinamica economică a primei perioade, corespunzătoare cetății portuare, așa cum aceasta este exprimată de circulația monetară și același fenomen studiat pe aceleași baze ale circulației monetare din celelalte faze[29]. Mai mult decît atît, aceste trăsături specifice diferențiază prima fază a cetății de la Păcuiu, atît de celelalte faze ale acestei cetăți, cît și de aspectele surprinse în celelalte cetăți contemporane din Dobrogea.

[26] Cf. Biserica de la Avradak, Vera Ivanovna, Razkopi i proucivaniia, 3, 1949, p. 13-19; Eadem, *ibidem*, p. 65-70; biserica de la Bial-bnag, nr. 3 — Stancio Stancev, Razkopi i proucivaniia, 3, p. 79-83; Stamen Mihailov, IBAI, 20, 1955, p. 51-57, 71-73, 89-115; idem, IBAI, 20, 1955, p. 229-264; Stoian Maslev, IBAI, 20, 1955, p. 265-275; Liuba Ognenova i Sonia Georgieva, IBAI, 20, 1955.

[27] P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 16.

[28] P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 27 — atragem atenția că pentru tehnica de zidărie masivă, termenul de *emplecton*, folosit în text, este impropriu.

[29] G. Custurea, N. Andronescu, Pontica, 14, 1981, p. 221-238.

Aşadar, existenţa unui sistem de fortificaţii bizantine pe malul Dunării în sec. VIII-XI pare în afara îndoielii. În cadrul acestui sistem se disting două segmente: unul mai vechi, spre nord de Axiopolis, altul mai nou, la sud de această cetate. Pentru cel mai nou pare foarte probabil ca data construirii lui să fie aceea a recuceririi bizantine din vremea împăratului Ioan Tsimisces, cînd cuceririle nou anexate se integrează vechii teme a Istrosului — după cum ar indica-o un sigiliu[30] —, al cărei sistem de organizare este, firesc, extins peste întreaga zonă de sub control bizantin.

Cît despre segmentul mai vechi, situaţia apare ceva mai complexă : nu dispunem de nici un indiciu direct de datare, în măsura în care nu se poate conta pe descoperiri monetare anterioare emisiunilor lui Ioan Tsimisces. Un fapt semnificativ este şi acela că şi descoperirile de monede bizantine curente după Ioan Tsimisces *în umplutura unor bordeie,* din aşezări cu numeroase nivele şi faze, adică în soluri purtate şi remaniate, nu sînt relevante decît pentru datarea acelor soluri şi în unele cazuri pot fi luate drept *termini ante quem non datur,* dar nu pot fi folosite pentru datări precise şi sigure. Cronologia ceramicii relativ simple din această vreme, se bazează pe distingerea subtilă a unor trăsături de amănunt şi pînă acum nimeni nu a încercat încă o sinteză pe baza tuturor descoperirilor de acest fel, nici o analiză a unui număr suficient de mare de descoperiri dintr-un singur loc. În cultura materială relativ săracă şi stereotipă a epocii, puţine alte descoperiri pot servi drept indice sigur. În aceste condiţii nu putem decît să notăm că la Capidava a apărut un număr de cruci relicvar[31], care-şi găsesc la sud, în Bulgaria, paralele apropiate în contexte relativ închise, datate pe criterii diverse în sec. IX-X[32]. Nu este locul aici pentru o discuţie mai amplă, care va trebui totuşi iniţiată la un moment dat. Trebuie totuşi adăugat că aceste cruci relicvar au fost descoperite la Capidava în contexte stratigrafice raportabile la primele nivele — cele mai vechi — dintr-o stratigrafie cu cel puţin şapte secvenţe[33]. Aceasta ar sugera o durată relativ mare a funcţionării primului segment înainte de recucerirea bizantină. Dacă acum, raportăm fortificaţiile de pe malul Dunării la cele care traversează Dobrogea de la (sud de) Tomis la (sud de) Axiopolis, apare posibilă opţiunea între două ipoteze de lucru, deja formulate şi de grad apropiat de probabilitate: epoca lui Krum sau epoca lui Simeon. Dacă luăm în considerare tocmai probabila mare durată a funcţionării limesului bizantin nord-dunărean înainte de recucerire, pare mai plauzibil să atribuim construirea lui vremii lui Krum, respectiv a împăratului Leon V. Este posibil ca organizarea limesului să aibă antecedente mai puţin dezvoltate încă din secolul VIII. Descoperirea la Capidava, în colţul de sud al necropolei, lîngă cetate şi lîngă Dunăre, a unui grup de morminte de bărbaţi înarmaţi, datînd din sec. VIII, după unele

[30] I. Mititelu, I. Barnea, SCIV, 17, 1966, 1, p. 43, n. 5.

[31] Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 9, 1984, p. 375-376; Gloria Ceacalopol, SCIA, 9

[32] Cf. Gh. Mănucu-Adameşteanu, *op. cit.*, n. 12, 13, 24, 25.

[33] În bordeiele 53 şi 180, aparţinînd nivelului 4, şi între bordeiele 178 (nivelul 4), 159, (nivelul 6) şi 154 (nivelul 2), adică în soluri purtate putînd proveni din cele mai vechi depuneri feudale timpurii.

piese de inventar metalice (catarame), sugerează existența unui post militar în această vreme, probabil pe ruinele cetății, acum nelocuită și neocupată. Perfecta suprapunere a structurilor fortificațiilor și organizării teritoriale a locuirii bizantine din sec. IX-XI, pe cele romane tîrzii, ca și continuitatea — cu schimbare de nivel — a tehnicii constructive, pare să indice o prezență permanentă a comunității de țărani-grăniceri autohtoni în zonă, chiar dacă, urmare a marii distrugeri de la începutul sec. VII, vatra locuirii propriu-zise se mutase.

Evident, încheierile de mai sus au un caracter pronunțat conjectural, ele nu sînt decît componentele unei ipoteze de lucru care scoate în evidență cîteva observații semnificative. Doar cercetări viitoare sînt de natură să aducă mai multă lumină și mai multă precizie în problemele abordate mai sus: în primul rînd cercetări topografice, cu date cantitative cît mai bogate și mai detaliate; apoi analize comparative ale materialelor descoperite care să clarifice cronologia și raporturile tipologice; în sfîrșit, cercetări de arheologie portuară, oferind o bază concretă indicațiilor din izvoarele literare cu privire la rolul important al flotei în viața themei bizantine de la Dunăre.

LE LIMES DANUBIEN AU TEMPS DES DYNASTIES ISAURIENNE ET MACÉDONIENNE

R. Florescu

Resumé

L'auteur, partant de quelques observations quant à la situation du territoire et des fortifications bizantines de la Dobroudja de nord, aux 8-ème-11-ème siècles, essaye d'établir des correlations significatives. Tout en tenant compte de l'avis de la majorité des spécialistes qui ont abordé le problème du régime politique de cette province pendant le laps du temp mentionné, et qui la considèrent, plus ou moins fermement, comme constituant une *théma* bizantine, il remarque que, pendant que au nord de la ligne des grands vallums traversant la Dobroudja de Tomis à Axiopolis, les fortifications bizantines superposent les forteresses romaines tardives du 4-ème — 7-ème siècles, au sud de la dite ligne la situation est differante, les forts bizantins occupant des emplacements differants par égard aux cités romaines. Ça veut dire que la partie nord est entrée sous la domination bizantine très vite après la chute du limes danubien au 7-ème siècle sous les coups des Avares; en échange, la zone méridionale de la province est passée par une assez longue domination bulgare avant d'être réconquise par les Bizantins aux milieu du 10-ème siècle. Seulement après 971 — date de la reconquète du Jean Tsimisces — le tract sudique du limes dannubien a été réorganisé d'aprés le modèle bizantin, et garnisoné avec des detachements des *stratiotai* — paysans-gardes frontières.

En faisant état de differrences entre la situation des diverses cités bizantines il essaye aussi d'établir une probable trajectoire historique du limes bizantin, qui n'as pas fonctionné pleinement que entre 971 et le milieu du 11-ème siècle, quand les forteresses plus petites ont tombé sous le coups des Oudes, tandis que les plus grandes et fortes sont devenues des villes — comme par exemple *Carsium*-Hîrșova et même *Axiopolis*. L'analyse insiste aussi sur quelques cas exceptionels — comme Păcuiu lui Soare qui souffre une profonde transformation entre sa première phase de vie et les six ou sept suivantes, ou comme Cetatea Pătulului, qui est certainement plus ancienne que l'organisation bizantine.

MORMINTE DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE DESCOPERITE ÎN PUNCTUL SITORMAN (com. M. KOGĂLNICEANU, jud. CONSTANȚA)

M. IRIMIA
Tr. CLIANTE

În zona de contact a comunelor Mihail Kogălniceanu și Tîrgușor (jud. Constanța) se află dealul Sitorman — respectiv prelungirea estică a podișului Casimcei. În apropierea dealului amintit, în partea de est a DN 22 Constanța — Tulcea, se găsește sediul „Exploatării de cariere Sitorman" a Întreprinderii antrepriză construcții hidrotehnice portuare Constanța. Săpăturile efectuate în anul 1977 pentru șanțul pluvial aflat între șosea și clădirile întreprinderii au dus la descoperirea unor morminte medievale[1], pe care ne propunem să le prezentăm în nota de față.

Mormîntul nr. 1, de înhumație în groapă simplă, a fost descoperit la adîncimea de 1,20 — 1,25 m, la circa 3-4 m est de șosea și la aproximativ 15 m vest de clădirile întreprinderii.

După informațiile oferite de descoperitori, mormîntul — deranjat în momentul intervenției noastre — pare să fi fost orientat est-vest, cu capul la est. S-a putut preciza doar că lățimea mormîntului — care pare să fi aparținut unui adult — era de circa 0,60—0,65 m. După aceleași informații, lîngă cap se afla un vas ceramic lucrat la roată, cu corpul globular, gura evazată și fundul plat, neprofilat. Buza vasului e spartă din vechime. Pe gît prezintă două linii lustruite, orizontale, paralele. Sub acestea pornesc pe corp alte linii verticale lustruite, care acoperă întregul vas pînă spre treimea sa inferioară, unde ele sînt limitate de o bandă de trei incizii orizontale, paralele, executate în pastă crudă. Partea inferioară a vasului este de asemenea lustruită, cu miezul negru; mică naturală în argilă, fără ingrediente suplimentare. La exterior, pe una dintre laturi pînă spre gură, iar în rest spre partea inferioară, vasul este ars secundar. Datorită intensității deosebite a arderii secundare și a efectului ei relativ uniform, pe suprafața în cauză, precum și pe o mică porțiune din interior, către bază,

[1] Descoperirea ne-a fost semnalată de ing. Iordan Manea. La recuperarea materialului arheologic și înregistrarea datelor privind descoperirea a participat, împreună cu semnatarii acestei note, și colegul Lorand Mathe Kiss.

are culoarea neagră-cărbune. Liniile lustruite executate înainte de ardere se observă la fel de bine atît pe suprafața inițială — maronie-gălbuie — a vasului, cît și pe cea neagră, arsă secundar.

Dimensiuni : înălțimea 16,7 cm; diametrul maxim 18,6 cm; diametrul bazei 10,4 cm. Inv. 21729. Fig. 1/1; 2/2.

Mormîntul nr. 2, de asemenea de inhumație, s-a descoperit la aproximativ 15 m spre sud, pe același șanț pluvial și la adîncimea de 1,30 m de la nivelul actual al terenului. Mormîntul era orientat vest-est (cu capul defunctului la vest). Defunctul — un copil — a fost depus de această dată într-o cistă de piatră. Cista, confecționată dintr-un singur bloc de calcar cochilifer[2], avea lungimea la exterior de 1,30 m iar la interior de 1,15 m. De formă aproximativ trapezoidală, avea la un capăt lățimea exterioară de 0,55 m iar cea interioară de 0,38 m; la celălalt capăt avea lățimea de 0,43 m la exterior și de 0,33 m în interior (fig. 1/2, 3; 2/1). Pereții cistei aveau la interior înălțimea de 0,20 m. La exterior, cista de calcar a fost cioplită mai neglijent, cu colțurile inegale, parțial rotunjite. În interior a fost lucrată mai îngrijit, cu colțurile, pereții și baza lăcașului bine conturate. Calcar local, friabil, cu cochilii foarte mari, vizibile în toată structura rocii.

Mormîntul nr. 3. În același șanț pluvial, la aproximativ 5 m spre sud de mormîntul anterior și la adîncimea de 0,80 m de la suprafața solului s-a descoperit un alt mormînt de inhumație, în groapă simplă, fără inventar arheologic. Groapa mormîntului avea lungimea de circa 1,70 — 1,75 m, iar lățimea de 0,70 m. Scheletul mormîntului, deranjat de descoperitori, era orientat vest-est (cu capul la vest).

Din informațiile lucrătorilor se pare că în zonă s-au descoperit și alte morminte de inhumație, mai ales cu prilejul executării săpăturilor pentru fundațiile cantinei și ale celorlalte clădiri anexe ale întreprinderii.

În legătură cu ritul funerar constatăm că la Sitorman avem, deocamdată, dovada existenței doar a unor morminte de inhumație. Desigur, fără o cercetare arheologică sistematică a zonei considerațiile privind mormintele în cauză (tipul de cimitir căruia îi aparțin, mărimea acestuia, inventarul arheologic ori încadrarea sa cronologică etc.) nu pot avea decît un caracter relativ și provizoriu.

Mormintele de inhumație în groapa simplă, fără a fi prea numeroase în raport cu cele de incinerație, apar și în Dobrogea. În necropola birituală de la Canlia, datată în secolul VIII—începutul secolului IX, s-au descoperit trei morminte de inhumație[3]. O trăsătură comună a acestora este lipsa inventarului funerar. Două morminte erau în poziție întinsă (cu mîna dreaptă așezată pe piept, sau pe bazin), orientate aproximativ vest-est (cu capul la vest). Cel de al treilea, care pare să fi avut defunctul culcat pe partea stîngă, era orientat aproximativ est-vest (cu capul la est). Toate indicau înmormîntări de copii.

[2] Cista mormîntului s-a spart ulterior, iar în prezent îi lipsește o bucată din partea mediană.

[3] R. Harhoiu, Pontica, 5, 1972, p. 565-576.

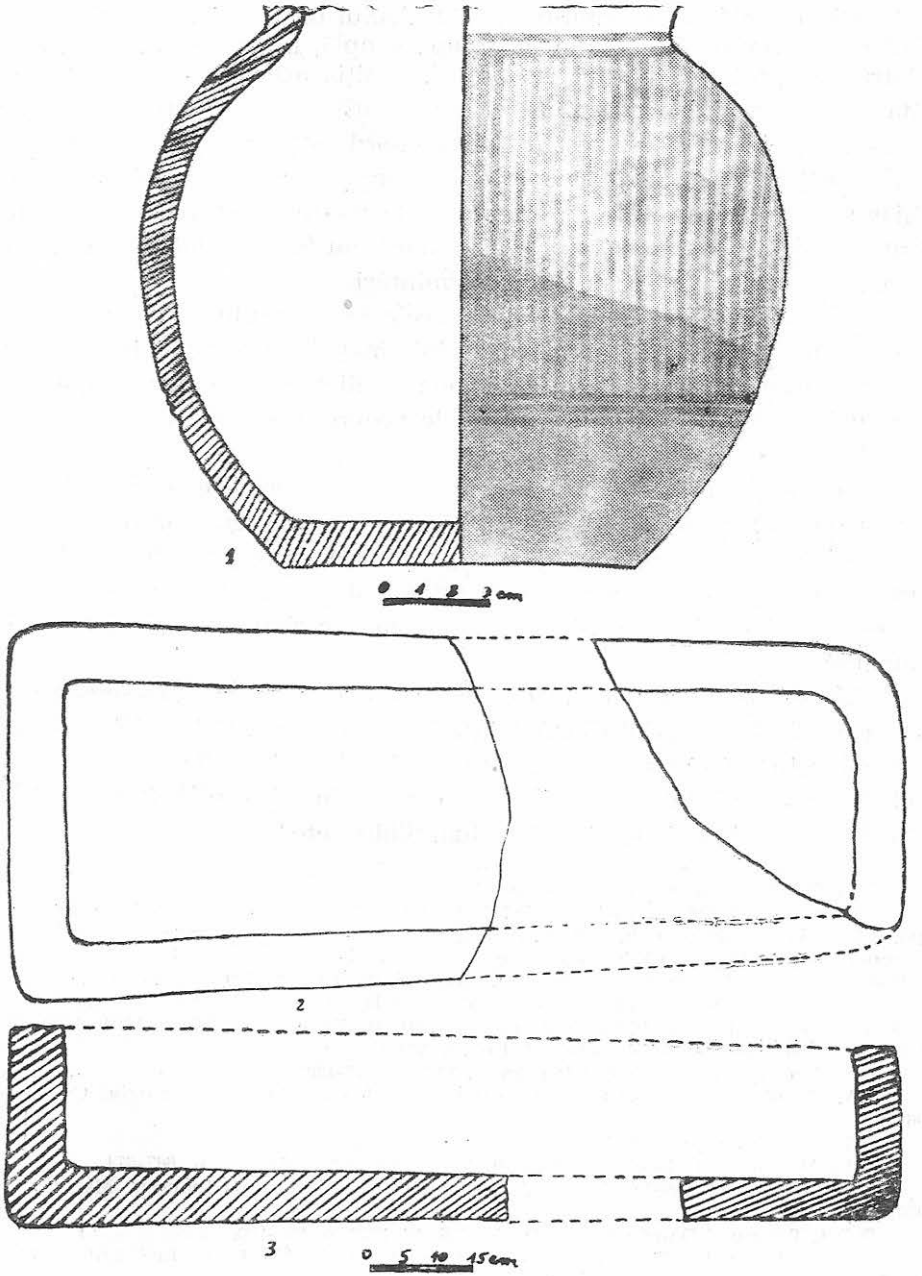

Fig. 1; 1 — vasul ceramic descoperit în mormîntul nr. 1; 2-3 — cista mormîntului nr. 2(2 — plan; 3 — secţiune verticală).

Abb. 1; 1 — im Grab Nr. 1 aufgefundenes Keramikgefäss; 2-3 — Grabkiste (Nr. 2 — Plan; 3 — Querschnitt).

Dintre cele 274 morminte ale cimitirului biritual de la Istria—Capul Viilor, 65 erau de inhumație în groapă simplă, în „cistă" din blocuri de piatră, ori protejate parțial cu pietre[4]. Poziția acestora este foarte diferită, descoperindu-se morminte orientate atît vest-est (respectiv nord vest—sud est), cît și est-vest (respectiv nord est—sud vest, ori sud est—nord vest), sau nord-sud, cu variațiile corespunzătoare, iar într-un caz chiar sud-nord. Variațiile de orientare ale mormintelor în raport cu una dintre direcțiile de bază (vest, est sau nord) au fost corelate și cu anotimpurile în care au avut loc aceste înmormîntări.

La Nalbant (jud. Tulcea) ,dintre cele 141 morminte descoperite, 137 erau de incinerație și doar patru de inhumație[5], în groapă simplă. Acestea din urmă, apărute în diferite puncte din suprafața cercetată, prezentau între ele deosebiri din punct de vedere al orientării și inventarului arheologic.

În ceea ce privește ritul funerar al unor necropole feudale-timpurii din Dobrogea, apreciat ca „exclusiv" de incinerație (cum ar fi cel pentru necropolele de la Satu Nou[6], Gîrlița[7], Castelu[8]), ni se pare demnă de reținut sugestia de a se efectua în cazurile amintite unele sondaje de verificare la mai mari adîncimi, care ar putea surprinde și morminte de inhumație[9].

Morminte de inhumație din aceeași perioadă s-au descoperit și în alte zone de pe teritoriul României (la Sultana — jud. Călărași[10], Izvoru — jud. Giurgiu[11], Obîrșia — jud. Olt[12], Stoicani — jud. Galați, Văleni — jud. Neamț, Erbiceni — jud. Iași, Arsura — jud. Vaslui[13], Ciumbrud[14] și Blandiana[15] — jud. Alba, Bratei — jud. Sibiu[16] etc.).

---

[4] Vl. Zirra, Dacia, NS, 7, 1963, p. 355-412.

[5] G. Simion, Peuce, 2, 1971, p. 221-248. Asupra datării unuia dintre acestea (nr. 12) în epoca feudală timpurie se impun unele rezerve, determinate de inventarul arheologic descoperit (strachina getică lucrată la roată din sec. V-IV î.e.n.; cf. G. Simion, Thracia, 3, 1974, p. 294, fig. 3c; P. Alexandrescu, Dacia, NS, 21, 1977, p. 129, fig. 13/6).

[6] B. Mitrea, Studii, 1, 1949, 2, p. 146 și urm.; B. Mitrea și N. Anghelescu, Materiale, 6, 1959, p. 379 și urm.; idem, Materiale, 7, 1961, p. 551 și urm.; idem, MIA, 1960, Chișinău, p. 279 și urm.; idem, Materiale, 8, 1962, p. 643 și urm.

[7] Pontice, 1, 1968, p. 409-425; Pontice, 2, 1969, p. 111-128

[8] A. Rădulescu, N. Harțuchi, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu*, Constanța, 1967.

[9] R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 569.

[10] B. Mitrea, Materiale, 7, p. 531-539; idem, Materiale, 8, 1962, p. 667-674.

[11] B. Mitrea, C. Preda, Maria Chițescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, Materiale, 9, 1970, p. 329-335.

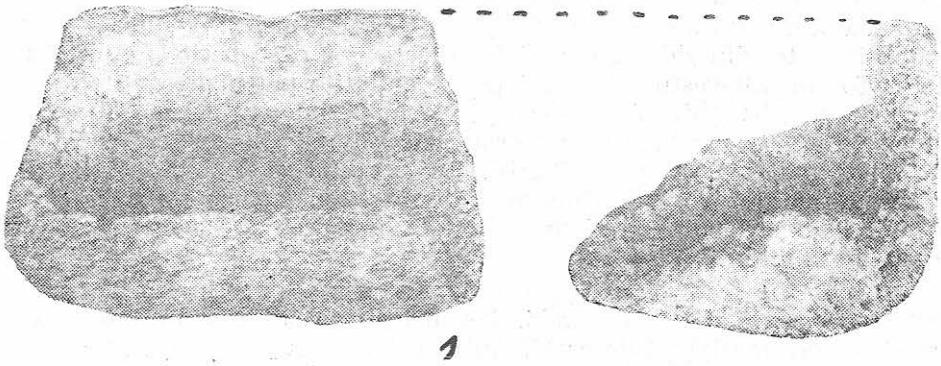
[12] Oct. Toropu și Onoriu Stoica, Dacia, NS, 16, 1972, p. 163-188.

[13] Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1978, p. 75-76; 107-108.

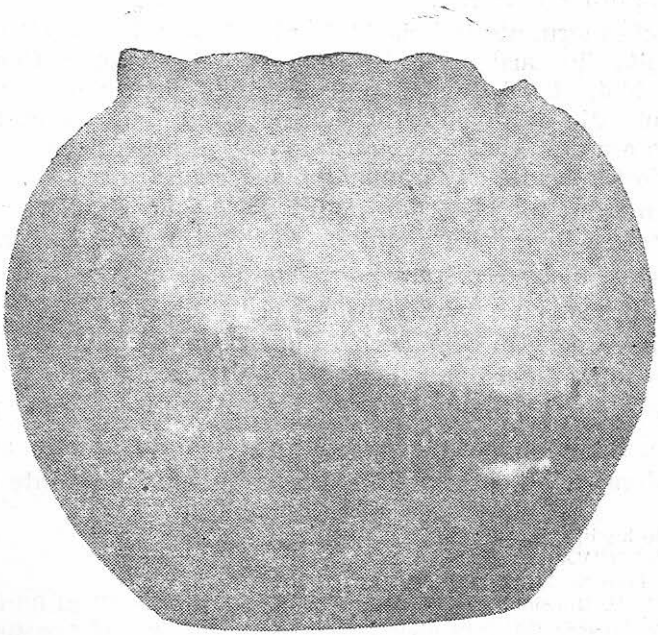
[14] A. Dankanits și I. Ferenczi, Materiale, 6, 1959, p. 605-615.

[15] K. Horedt, Dacia, NS, 10, 1966, p. 261-289.

[16] Eug. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977, p. 56-60; 90-99.

1

2

Fig. 2; 1 — cista mormintului nr. 2; 2 — vasul ceramic descoperit în mormîntul nr. 1.
Abb. 2; 1 — Grabkiste Nr. 2; 2 — im Grab Nr. 1 aufgefundenes Keramikgefäs.

Mormintele de inhumație în „cistă" sau „cutie" de piatră, care pînă de curînd erau relativ rare în Dobrogea, se întîlnesc tot mai frecvent în ultima vreme. Astfel, săpăturile executate pe dealul Dervent — vizavi de cetatea Păcuiul lui Soare — au scos la iveală morminte din secolele X—XI, construite cu blocuri de piatră provenite din zidul cetății, demantelat par-

țial într-o anumită perioadă[17]. Un alt mormînt ce se datează în aceeași perioadă și a cărui „cistă" a fost construită cu blocuri provenite — foarte probabil — tot din zidul aceleiași fortificații, s-a descoperit la Gura Canliei[18]. Tot în sud-vestul Dobrogei pot fi amintite patru morminte de inhumație în „cistă" de piatră descoperite în perimetrul agricol al satului Bugeac, com. Ostrov[19]. „Cistele" erau construite din blocuri de piatră cioplite mai mult sau mai puțin îngrijit. S-a apreciat că și pietrele „cistelor" în cauză par să provină din construcții dezafectate, o parte dintre ele poate tot din cetatea Păcuiul lui Soare, aflată la numai circa 4-5 km în aval de aceste morminte.

Lăcașe funerare de același tip, dar în ciste construite din blocuri de cretă s-au descoperit la Basarabi. Tot aici au apărut și morminte săpate direct în roca masivului de cretă. Au fost datate, cu relativă siguranță, la sfîrșitul secolului X[20].

La Capidava au fost cercetate, relativ recent, aproximativ 450 de morminte de inhumație feudale timpurii, între care unele erau protejate parțial, pe o latură, cu pietre[21].

Alte șapte morminte în „cistă" de piatră s-au descoperit în zona fabricii de mobilă din cartierul Palas — Constanța[22]. Tot în Constanța, pe bulevardul 1 Mai, vizavi de stadionul „Portul", au fost descoperite morminte de inhumație cu inventar arheologic sărac, feudal-timpuriu. Unele dintre acestea erau în „cistă" de piatră; în cîteva cazuri la construcția „cistei" piatra a fost înlocuită cu cărămizi romane, reutilizate[23].

Un alt mormît în „cistă" de piatră s-a descoperit la Niculițel (jud. Tulcea)[24]. Avea ca inventar funerar un vas ceramic de tip borcan, ornamentat cu striuri incizate dispuse în val pe gît și orizontal pe corp.

Morminte relativ asemănătoare cu „cista" de piatră, cu un inventar funerar relativ sărac s-au descoperit în apropiere de Cavarna (R. P. Bulgaria), unde au fost datate larg în secolele VIII—XI[25]. Alte morminte de inhumație în „cistă" de piatră, din sec. X, s-au descoperit la Krăgulevo jud. Tolbuhin, R. P. Bulgaria)[26]. În legătură cu tipul funerar amintit, M. Mircev considera pe bună dreptate că forma acestor morminte din piatră

[17] Morminte inedite; informație P. Diaconu.

[18] M. Irimia, SCIVA, 33, 1982, 1, p. 140-143.

[19] C.Chera, Pontica, 14, 1981, p. 297-301.

[20] Informație P. Diaconu. În raportul preliminar (I. Barnea, Virgil Bilciurescu, Materiale, 6, 1959, p. 541-566) sînt prezentate pe scurt 10 morminte, fără a se specifica complexele funerare de tipul amintit.

[21] Descoperiri inedite; săpături efectuate de N. Cheluță-Georgescu — căruia îi sîntem recunoscători pentru informațiile date.

[22] Morminte inedite; cercetări de salvare efectuate de A. Panaitescu. Cf. C. Chera, *op. cit.*, p. 301.

[23] Informație C. Chera; îi exprimăm mulțumirile noastre și cu prilejul de față.

[24] Gh. Mănucu-Adameșteanu. *Un mormînt din secolul X descoperit la Niculițel*, comunicare prezentată la sesiunea științifică „Noi descoperiri arheologice la Dunărea de Jos", Călărași, 30-31 oct. 1985; inf. suplimentare Ioan Vasiliu.

[25] Milko Mircev, Izvestija-Varna, 13, 1961, p. 67-76.

[26] L. Bobčeva, Izvestija-Varna, 20 (35), 1984, p. 53-58.

constituie o tradiție a lăcașelor funerare paleocreștine de la sfîrșitul secolului al IV-lea, al căror model s-ar fi păstrat pînă în secolul al XIV-lea. Autorul consideră că tehnica bună de execuție a mormintelor, alte elemente ale ritualului sau inventarului funerar reprezintă dovezi ale unei tradiții antice neîntrerupte și că necropola de la Cavarna aparține unei populații creștine din secolele amintite[27].

Este posibil ca mormintele de acest tip să reprezinte o dovadă a perpetuării unor tradiții din epoca romană tîrzie, în care întîlnim de asemenea complexe funerare paleocreștine cu un inventar arheologic relativ sărac. Asemenea morminte paleocreștine în care s-au folosit „cutii" paralelipipedice sau trapezoidale construite din blocuri sau lespezi de calcar, precum și „ciste" lucrate dintr-un singur bloc (ca arcele unor mici sarcofage) s-au descoperit mai ales la Callatis[28], iar în ultimul timp și la Tomis[29].

De altfel, chiar unele morminte de incinerație feudale timpurii din Dobrogea (descoperite la Nalbant, Gîrlița, Istria-Capul Viilor, Satu Nou, Castelu) aveau urnele protejate în „ciste" de piatră sau de cărămizi romane, realizate mai mult ori mai puțin îngrijit. Alteori urnele erau doar parțial protejate, acoperite sau numai „marcate" cu asemenea materiale.

„Cistele" de piatră feudale timpurii erau construite cel mai adesea din blocuri de diferite dimensiuni ce încadrau scheletul pe toate laturile. Deși uneori cistele erau acoperite cu lespezi de piatră (ca la Gura Canliei), defunctul era așezat aproape întotdeauna direct pe sol (cu sau fără sicriul de lemn). Utilizarea la Sitorman a unei ciste de forma unei arce complete de sarcofag (însă fără capac) ne apare pînă acum oarecum singulară pentru această epocă în Dobrogea. Cista se aseamănă mult unor piese de același tip din epoca romano-bizantină apărute mai ales la Callatis, precum și mormintelor feudale timpurii săpate direct în masivul de cretă de la Basarabi. Confecționarea cistei în cauză a putut fi determinată și de marea ușurință de a se procura în această zonă blocul de calcar necesar.

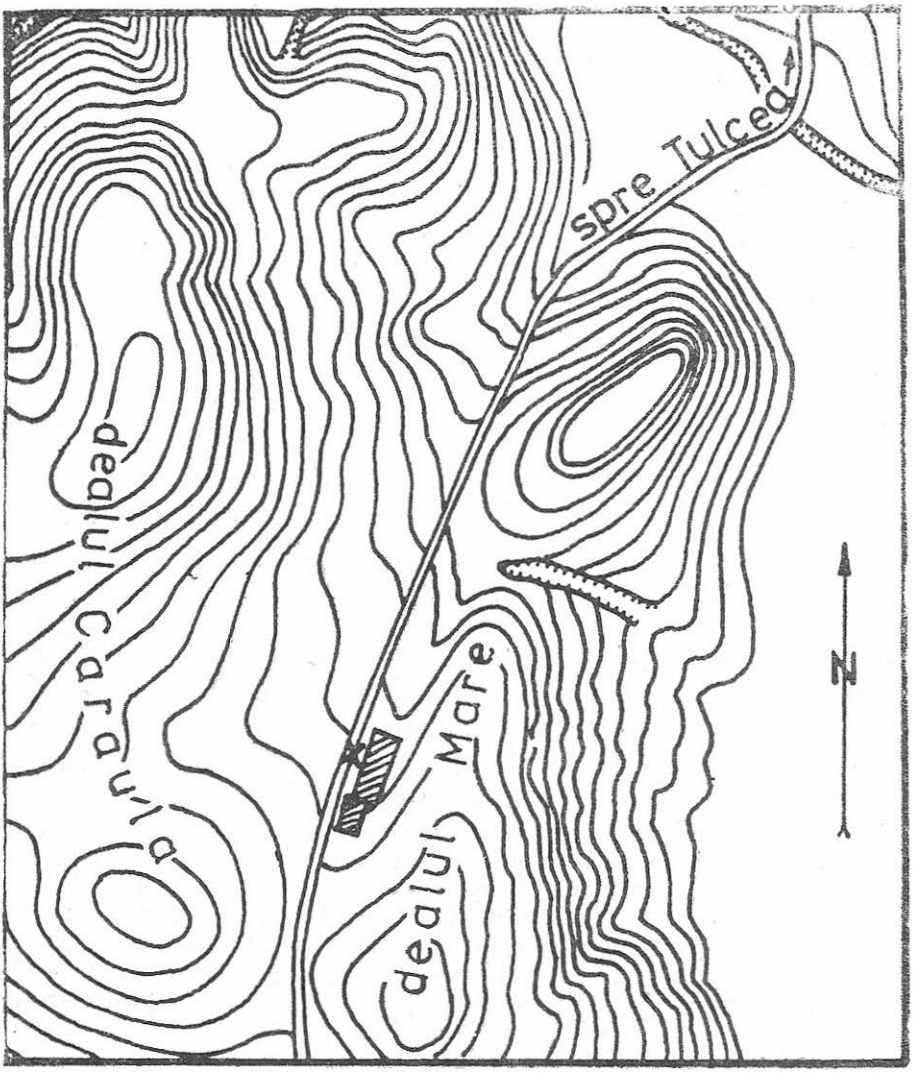
Din punct de vedere al ritului și ritualului funerar, nimic nu îndreptățește afirmația unor cercetători potrivit căreia mormintele feudale-timpurii în „ciste" de piatră ar fi bulgare vechi[30]. Tradiția romano-bizantină a tipului de mormînt în cauză, ritul și ritualul funerar, aria lui de răspîn-

[27] Milko Mircev, *op. cit.*, p. 75.

[28] M. Petrescu-Dîmbovița, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului național de antichități în anii 1942 și 1943*, București, 1944; C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, Materiale, 8, 1962, p. 451-452; P. Diaconu, Glasul bisericii, 23, 1964, 7-8, p. 712-723; C. Iconomu, Pontica, 2, 1969, p. 81-110; C. Preda, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 8, 1975, p. 67-75; C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 15-16. Alte descoperiri similare recente, încă inedite; inf. N. Cheluță-Georgescu.

[29] Este vorba de un mormînt construit din lespezi de piatră, cu acoperiș în dublă pantă descoperit în anul 1982 pe str. Cuza Vodă. Construit și utilizat într-o primă fază în sec. III-IV e.n., el a fost reutilizat la sfîrșitul secolului IV, după împăratul Constantiniu II (337-361), așa cum o dovedește ritualul funerar întrebuințat. Virgil Lungu, C. Chera, Pontica, 18, 1985, p. 215-234.

[30] L. Bobceva, *loc. cit.*; Dimităr Il. Dimitrov, Izvestija-Varna, 6 (21), 1970, p. 21-47; idem, Izvestija-Varna, 7 (22), 1971, p. 57-76.

× Morminte feudale timpurii

Clădirile „Exploatării de cariere Sitorman"

0 1Km

dire, constituie argumente importante privind atribuirea mormintelor de inhumație în cauză populației locale, românești[31].

În ceea ce privește vasul globular descoperit în mormîntul nr. 1, acesta aparține categoriei ceramicii fine, arsă cel mai adesea cenușiu, mai rar cărămiziu sau roz.După cum s-a arătat[32], confecționarea vaselor de acest tip este o dovadă a existenței în cadrul atelierelor locale a unor cuptoare speciale, cu tiraj corespunzător. Numai în acest mod se puteau obține vase arse perfect cenușiu sau cărămiziu, cu suprafețele uniforme. Pentru a căpăta culoarea maronie-roșcată vasul în discuție pare să fi fost introdus inițial într-un cuptor cu ardere oxidantă[33]. Pata neagră, uniformă, de pe o mare parte a suprafeței sale exterioare, se datorează arderii secundare. Aceasta pare să se fi produs fie în timpul utilizării curente a vasului, înaintea depunerii în mormînt, fie — poate accidental — chiar în timpul arderii inițiale în cuptor. În această situație este posibil ca o parte a sa să fi fost acoperită și izolată temporar, iar datorită arderii reducătoare, zona în cauză să fi căpătat culoarea neagră.

Ceramica fină, arsă cel mai adesea cenușiu, fără a fi prea numeroasă, formează o categorie importantă a multor complexe arheologice de la Dunărea de Jos. Astfel, în Dobrogea vase cenușii, asemănătoare ca formă exemplarului de la Sitorman, s-au descoperit la Nalbant[34], Gîrlița[35] (uneori cu miezul cărămiziu) Istria—Capul Viilor[36], Satu Nou[37], Castelu[38], iar fragmente din aceeași categorie la Capidava[39], Dinogetia[40], Canlia[41], Constanța[42] etc. În stînga Dunării această categorie a apărut, printre altele, la Dridu[43], Dorobanțu[44], Bucov[45], Izvorul[46], Sultana[47] etc. Exem-

[31] În același sens a se urmări și argumentele Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 116-117.

[32] *Ibidem*, p. 85-88.

[33] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. I*, 1958, p. 232; autorii menționează descoperirea „unui rest de cuptor cu ardere prin reverberație".

[34] G. Simion, Peuce, 2, 1970, p. 235 și pl. 9/6.

[35] Pontice, 1, 1968, p. 411 și fig. 4 și 5; p. 414 și fig. 8; Pontice, 2, 1969, p. 122, fig. 20.

[36] Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 382 și pl. 23/1-7.

[37] B. Mitrea, Materiale, 6, 1959, p. 588 și fig. 11; idem, Materiale, 7, 1960, p. 556,

[38] A. Rădulescu, N. Harțuchi, *op. cit.*, p. 88-89 și pl. VII, M. 62 (suprafața interioară cenușie-gălbuie); pl. IX, M. 90.

[39] Grigore Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, I*, p. 171-173, 203-205.

[40] Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eug. Comșa, *Dinogetia, I*, 1967, p. 164-170; grupa a III-a, subgrupa b — ceramica arsă oxidant; fig. 104/1.

[41] P. Diaconu, N. Anghelescu, Rev. Muzeelor, 5, 1968, 4, p. 351 și fig. 2/6 (punctul „Fintina lui Adam"); M. Irimia, Pontica, 14, 1981, p. 118 și fig. 27/4.

[42] Pontice, 2, 1969, p. 384-387, fig. 4.

[43] Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 85-86.

[44] N. Anghelescu, SCIV, 14, 1963, 2, p. 437-440.

[45] Maria Comșa, *Cultura materiaiă veche românească. (Așezările de la Bucov — Ploiești)*, București, 1978, p. 80-91 (3. Ceramica cu decor lustruit și incizat, arsă inoxidant).

[46] B. Mitrea, C. Preda, Maria Chițescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, Materiale, 9, 1970, p. 332.

[47] B. Mitrea, Materiale, 7, 1961, p. 533-539; idem, Materiale, 8, 1962, p. 669-670 și fig. 2/1,3.

plare cenușii, cu forme asemănătoare s-au descoperit și pe teritoriul R. P. Bulgaria la Razdelna, Blaskovo, Devnia, Dălgopol, Brestak[48] etc. Ceramica de acest tip își are de asemenea analogii în răsărit, în aria culturii Saltovo-Maiațk[49].

Nu ne propunem o discuție asupra originii acestei categorii de vase, mult dezbătută în literatura de specialitate. S-a precizat că în toate obiectivele arheologice în care apare (așezări sau necropole), ea nu este independentă, ci numai asociată cu speciile „nisipoase", precum și cu alte categorii ceramice[50]. Această asociere caracterizează complexele arheologice de tip Dridu integrate *culturii vechi românești*[51], precum și pe cele din nord-estul Bulgariei, ori din platforma prebalcanică[52]. În aceeași măsură este demnă de relevat opinia privind participarea culturii Sîntana de Mureș—Cerneahov la geneza ceramicii fine, cenușii, precum și a specificului local al ceramicii de tip Dridu, cu categoriile de vase ce o caracterizează[53].

Din punct de vedere cronologic s-a precizat că orizontul cultural autohton de tip Dridu, ce documentează din punct de vedere arheologic procesul de afirmare a românilor ca popor de cultură și civilizație romanică[54], căruia i se integrează și mormintele de la Sitorman, se datează în secolele VIII—XI e.n. Vasul ceramic din mormîntul nr. 1 se apropie, după formă, mai ales de unele exemplare apărute în necropolele de la Gîrlița, Istria—Capul Viilor, Satu Nou, datate — conform ultimelor cercetări — în intervalul cronologic corespunzător secolului VIII—începutului secolului IX[55]. Analogiile stabilite și cu unele vase de la Castelu, necropolă datată la sfîrșitul secolului al IX-lea—prima jumătate a secolului al X-lea[56], ori cu alte descoperiri, determină o încadrare ceva mai largă a complexelor funerare de la Sitorman într-un interval corespunzător sfîrșitului secolului VIII—începutului secolului X. Datarea amintită nu este contrazisă de analogiile stabilite pentru ritul și ritualul funerar utilizate la Sitorman.

[48] Dimităr Il. Dimitrov, Arheologhija, 1, Sofia, 3-4, 1959, p. 55-60 (Razdelna); idem, Izvestija-Varna, 3 (18), 1967, p. 127-147, fig. 11 (Blăskovo); idem, Izvestija-Varna, 5 (20), 1969, p. 113-136 (Brestak); idem, Izvestija-Varna, 7 (22), 1971, p. 57-76, fig. 9/2 (Devnia); idem, Izvestija-Varna, 9 (24), 1973, p. 75-78, pl. VI/1-6; VII/1-6.

[49] M. I. Artamanov, MIA, 62, Moscova-Leningrad, 1958, p. 31 și urm.; I. I. Leapușkin, MIA, 62, 1958, p. 86-150; S. A. Pletneva, MIA, 75, 1969, p. 212 și urm. etc. Discuții mai largi asupra acestei culturi, cu bibliografia corespunzătoare, la Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, p. 136-138; P. Diaconu, RRH, 3, 1966, p. 491-492; idem, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină, I*, București, 1972, p. 121-129; Maria Comșa, *Cultura materială veche românească*, p. 100-103.

[50] P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare*, p. 121-123.

[51] Denumire propusă de Gh. Diaconu, SCIV, 30, 1979, 4, p. 551-552, pentru înlocuirea unei terminologii, adesea improprie, folosită de specialiști.

[52] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 122 și notele nr. 6, 7.

[53] *Ibidem*, p. 126-129; pentru caracterul local al ceramicii de tip Dridu, vezi și Eug. Zaharia, *op. cit., p. 135-144*; eadem, *Populația românească din Transilvania în secolele VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977, p. 102-105.

[54] Eug. Zaharia, *Populația românească din Transilvania*, p. 102.

[55] R. Harhoiu, Pontica, 5, 1972, p. 575.

[56] A. Rădulescu, N. Harțuchi, *op. cit.*, p. 96.

IN SITORMAN (GEM. M. KOGALNICEANU, KREIS CONSTANTZA) AUFGEFUNDENE GRÄBER AUS FRÜHFEUDALER EPOCHE

M. Irimia
Tr. Cliaante

Zusammenfassung

Die Verfasser beschreiben drei Inhumationsgräber die neben dem Steinbruch von Sitorman (Betrieb für Hafenanlagen Constanța), Nationalweg 22 Constanța — Tulcea, aufgefunden wurden.

Grab Nr. 1 — einfaches, Ost-Westen gerichtetes Grab (mit dem Kopf des Verstorbenen gegen Osten gerichtet) das wahrscheinlich einem Erwachsenen angehörte. Als Beigaben hatte es neben dem Kopf ein am Töpferrad ausgearbeitetes kugelförmiges Keramikgefäss (Abb. 1 1; 2/2), das mit polierten Motiven verziert wurde. Als Material wurde feine ziegelbraune Paste verwendet. Der Gefässkörper weist, besonders auf der Aussenseite, ein grosser schwarrzer Fleck auf, welcher der sekundären Verbrennung zu verdanken ist.

Grab Nr. 2 — Steinkistengrab, das einem Kind angehörte. Es war West-Osten gerichtet (mit dem Kopf des Verstorbenen gegen Westen). Die Steinkiste, in Form einer Sarkophagarche, hatte keinen Deckel und wurde aus einem einzigen Muschelkalkblock (Abb. 1 2—3; 2/1) hergestellt. Die Beigaben des Grabes fehlten.

Grab Nr. 3 — einfaches, einem Erwachsenen angehörendes Grab, in West-Ost Richtung (mit dem Kopf des Verstorbenen gegen Westen), ohne Beigaben.

Laut den Informationen der Arbeiter, scheinen auch andere Inhumationsgräber in diesem Gebiet ans Tageslicht gekommen zu sein, die aber wegen der Ausgrabungsarbeiten von den Baggern zerstört wurden.

Weiterhin schildern die Verfasser die wichtigsten frühfeudalen Grabfunde (Inhumation in einfachen Gräbern oder in Steinkisten), die in der Dobrudscha und Nachbargebieten aufgefunden wurden und die mit denen von Sitorman verschiedene Analogien aufweisen. Die Steinkistengräber betreffend, meinen die Verfasser, das dieser Typ ein Beweis für das Weiterleben mancher Bräuche aus spätrömischer Zeit sein kann, eine Periode, in der ähnliche Gräber anzutreffen sind.

Die römisch-byzantinische Tradition der Steinkistengräber, der Ritus und Todesritual, die Verbreitungsfläche solcher sind wichtige Argumente, um die frühfeudalen Gräber der Dobrudscha (einschliessliech diejenigen von Sitorman) der rumänischen lokalen Bevölkerung zuzuschreiben.

Das dem Grabe Nr. 1 angehörende Gefäss gehört zur feinen Keramikkategorie, die oft grau gebrannt wird (seltener ziegelrot oder rot). Die feine Keramik, ohne zahlreich zu sein, bildet eine der wichtigsten Kategorien mehrerer archäologischen Komplexe von der unteren Donau. Das oben erwähnte Gefäss, obwohl es oxydierend gebrannt wurde, nähert sich der Form nach mehrerer Exemplare derselben Kategorie (aber grau), die sowohl in der Dobrudscha als auch in den Nachbargebieten aufgefunden wurden. Aufgrund der festgestellten Analogien für das Gefäss des Grabes Nr. 1, wie auch für die Gräbertypen, werden die Funde von Sitorman in die Zeitspanne Ende des 8. und Anfang des 10. Jh. u.Z. eingeschrieben.

NEMULȚUMIRI ȘI REVOLTE ȚĂRĂNEȘTI ÎN DOBROGEA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA — INCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

MARIAN VICOL

În Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism se apreciază că „Paralel cu dezvoltarea mișcării muncitorești, la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului al XX-lea iau o amploare tot mai mare mișcările țărănești, care culminează cu marea răscoală din primăvara anului 1907" și care „prin proporțiile și intensitatea ei... a scos în evidență necesitatea imperioasă... a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi țărănești"[1].

Acestei realități istorice, avînd, desigur, notele ei specifice i s-a încadrat și situația țărănimii dobrogene, șirului impunător de nemulțumiri și revolte țărănești care au dat o anumită coloratură istoriei agrare a poporului român la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, i s-au integrat și nemulțumirile, revoltele și mișcările țărănești care au avut loc și în Dobrogea[2]. Imaginea istorică a acestor mișcări și frămîntări scoate în evidență prin ea însăși atît elementele de specificitate a realității satului dobrogean, cît mai ales trăsăturile generale ale contextului istoric național, Dobrogea încadrîndu-se organic acestui context istoric, distingîndu-se ca realitate istorică în ritmul și cadența generală pe care le cunoștea poporul român în epoca la care ne referim[3].

Frămîntări importante au marcat satul dobrogean încă din perioada imediat următoare revenirii Dobrogei în granițele României independente,

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura politică, București, 1975, p. 36.

[2] C. Corbu, A. Deac, *Mișcări și frămîntări țărănești la sfîrșitul secolului al XIX-lea. 1889-1900* Editura științifică, București, 1965; Ion Popescu-Puțuri ș.a. *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, p. 438-444.

[3] Gh. Dumitrașcu, *1907 în Dobrogea* în „Tomis" nr. 1/1977.

dar mai ales în timpul punerii în aplicare a legii din 1882[4], marcată de abuzuri, de nereguli, de încălcare a spiritului în care fusese alcătuită legea, toate acestea fiind de natură a-i defavoriza pe țărani. Aceste abuzuri au continuat să fie prezente și în anii următori, căpătînd noi dimensiuni mai ales în perioada activității comisiilor însărcinate cu delimitarea pămînturilor vîndute prin legea din 1889[5]. Chiar un om politic de talia lui D. A. Sturdza putea să constate, în acel an, că moralitatea membrilor acelor comisii era sub orice nivel, „Conștiinciozitatea și scrupulozitatea persoanelor în cauză, erau mai mult decît îndoielnice"[6].

Caracterul birocratic al activității desfășurate de aceste comisii, faptul că stabileau din birou întinderea și delimitarea loturilor, repartizînd de mai multe ori aceleași suprafețe mai multor locuitori au făcut să se nască numeroase conflicte și, bineînțeles, nemulțumiri în rîndurile țăranilor puși nu într-un singur caz să plătească în același timp, de pildă, și dijma și răscumpărarea acesteia[7].

Și corupția și-a făcut loc în rîndurile membrilor acelor comisii care au legalizat, în multe situații, proprietăți pentru persoane decedate sau inexistente în localitățile în care acționau, favorizînd în felul acesta trecerea în mîinile speculanților a unor importante suprafețe de pămînt, mai ales pe seama emigranților turci care aveau moștenitori în Dobrogea[8]. Nu numai atît, dar încălcînd prevederile legii din 1882 și regulamentele de aplicare a ei, autoritățile, mai ales cele judecătorești au permis prin hotărîri ilegale înstrăinarea loturilor de pămînt sub 10 ha aparținînd celor ce le-au fost recunoscute sau vîndute în 1888, ceea ce a fost de natură să accelereze și, implicit, să agraveze procesul diferențierii economico-sociale a țărănimii.

Dar problema sau, mai bine zis, fenomenul care a generat cele mai multe nemulțumiri a fost acțiunea, de fapt acțiunile de deposedare a multora dintre țăranii dobrogeni de loturile cu care fuseseră împroprietăriți, pe motiv că nu și-au achitat în termen ratele de răscumpărare convenite și înscrise în actele de primire a loturilor de pămînt și de curte repartizate. Dar întîrzierea sau chiar neonorarea ratelor consimțite nu era, nici pe departe, un act izvorît din rea credință, ci consecința imposibilității reale de a restitui sumele de bani datorate statului, un fenomen agravat și ca urmare a abuzurilor comise de autorități, care, neîntocmind totdeauna actele de proprietate ce se impuneau pentru țăranii care beneficiaseră de împroprietărire, aceștia din urmă s-au văzut în situația de a fi

[4] M. Vicol, Gh. Dumitrașcu, *Legea agrară din 1882 din Dobrogea și implicațiile ei naționale*, în Comunicări de istorie a Dobrogei, vol. 2, Constanța, 1983, p. 71-87.

[5] Liviu P. Marcu, *Reformele agrare din Dobrogea de la începutul secolului al XIX-lea și și începutul secolului XX în context sud-est european*, în Comunicări de istorie a Dobrogei, vol. 2, Constanța, 1983, p. 115.

[6] „Dobrogea Jună", din 19 decembrie 1904.

[7] Arh. Stat București, arhiva istorică centrală, fond Min. de Int., dos. nr. 165/1883, f. 1-4; dos. nr. 44 bis/1888, f. 1; „Dunărea de jos" din 24 decembrie 1885.

[8] I. N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale în Dobrogea*, p. 353; V. M. Kogălniceanu, *Dobrogea, drepturi politice fără libertăți. 1878-1909*, Constanța, 1910, p. 163; „Dobrogea Jună" din 2 mai 1908.

obligați să plătească și răscumpărarea locului cu care fuseseră împroprietăriți și dijma pe care, chipurile, ar fi datorat-o statului, fiindcă, neavînd acte, nu puteau dovedi că stăpîneau legal pămîntul. Nu numai atît, dar, adesea, nefiind stabilit cu exactitate asupra căror suprafețe era proprietar țăranul, era mutat de la un an la altul de pe o suprafață de pămînt pe alta. Și, de regulă, era obligat să accepte a i se repartiza loturi de pămînt din ce în ce mai proaste[9]. Dar și cei care, cu eforturi, cu simț gospodăresc, cu chibzuială în tot ceea ce făceau reușiseră să-și achite periodic ratele de despăgubire nu erau totuși la adăpost de pericolul nesiguranței, pentru că în destul de multe cazuri actele lor le-au fost pierdute, intenționat sau nu, și s-au văzut în situația de a nu putea face dovada dreptului de proprietate și de aici, înlăturarea, îndepărtarea de pe loturile de pămînt pe care le dobîndiseră, altfel, în mod legal[10]. A fost, de pildă, cazul țăranilor din Cavaclar (azi Plopeni), județul Constanța, care lucraseră și fertilizaseră pămîntul primit timp de 22 de ani și după mai bine de două decenii s-au văzut alungați de pe el ajungînd a li se repartiza loturi în alte zone, de regulă sterpe, cu mult pietriș, greu, dacă nu imposibil de pus în valoare[11].

N-au fost puține cazurile în care mai mulți țărani dobrogeni s-au plîns autorităților inclusiv celor centrale că din cauza secetei sau a altor fenomene naturale potrivnice n-au putut plăti una sau mai multe rate și, în consecință, au cerut, pe căi legale, o amînare, o păsuire a restituirii obligațiilor financiare, dar autoritățile au procedat rapid și violent la deposedarea de loturile pe care le primiseră[12]. Iar între numeroasele acțiuni de deposedare, unele masive ca întindere sînt de amintit mai ales comunele din județul Tulcea, precum și localitățile Cogealac, Toscof (azi Grădina, județul Constanța), Pantelimon, Greci. Și în timp ce victimele deposedării erau în situația de a ajunge proletari agricoli, deci să ilustreze polul social al sărmanilor din satul dobrogean și al societății românești, la celălalt pol se concentrau suprafețe de pămînt din ce în ce mai mari în mîinile unui număr din ce în ce mai redus de mari proprietari, astfel că un ziar al epocii prevedea în 1892 că „Județul Constanța va deveni o adunătură de mari latifundii"[13]. Se desfășura, așadar, și în Dobrogea, ca și în restul țării, un proces istoric obiectiv determinat, caracteristic dezvoltării capitalismului în agricultură, un proces mai general cu existență reală și în Dobrogea care anihila practic specificitatea structurii și dinamicii proprietății agrare de aici și

[9] C. Pariano, *Proprietatea în Dobrogea*, București, 1906, p. 6-11, 17, 27; „Dunărea de jos" din 22 decembrie 1884. Într-un document oficial prefectul recunoștea că „în legătură cu aplicarea legii este de menționat că s-au făcut totuși și abuzuri, dovadă că locuitorii plătesc și dijmă, deși au renunțat la o treime din pămînt (Arh. St. București, arh. istorice centrale, fond Min. de int. dosar 418/1889, f. 13; „Dunărea de Jos" din 29 iulie 1895.

[10] Arh. Stat București, arh. ist. centrală, fond Min. Agric. și Domeniilor, dosar 31/1882, f. 1-2.

[11] *Ibidem*, dosar 37/1882, f. 1-2.

[12] *Ibidem*, dosar 39/1883, f. 15; I. N. Roman, *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei*, Constanța, 1905, p. 103; „Dobrogea", organ al proprietarilor, agricultorilor și economilor de vite din 10 septembrie 1894, p. 11.

[13] „Constanța" din 18 decembrie 1892.

care se repercuta negativ asupra condiției de existență a truditorilor pămîntului, generînd în rîndurile acestora o evidentă stare de nemulțumire și de revoltă.

La starea social-economică s-a adăugat, condiția pentru locuitorii Dobrogei de „ființe politice exceptate", plus faptul că pămîntul dintre Dunăre și Mare a devenit, în scurt timp, obiect de dispută între partidele politice ale timpului care și-au trimis acolo partizanii plantîndu-i în posturi administrative de răspundere și care, în general, s-au dovedit a fi elemente slab pregătite, carieriste, lacome și brutale și, care, în exercitarea actului administrativ au recurs la abuzuri. Mai ales atotputernicia prefecților a fost lege și, desigur, îndemn la abuz[14].

Împotriva abuzurilor, țăranii desigur au protestat. În forme mai clare, sub formă de plîngeri, dar și acțiuni deschise, ca în cazul locuitorilor din plasa Mangalia, au protestat că izlazul comunei nu putea fi folosit pentru pășunatul vitelor fiindcă acesta devenise un fel de folosință exclusivă a primarului, secretarului și perceptorului, la aceste abuzuri adăugîndu-se elemente de fraudă financiară ceea ce a determinat intervenția Ministerului de Interne și demiterea funcționarilor amintiți[15].

Pentru țăranii dobrogeni, plaga cea mai cumplită pe care erau în situația de a o suporta o constituiau notarii, perceptorii și primarii împotriva cărora protestau în fel și chip și în urma unor asemenea proteste colective Remus Opreanu admonesta virulent pe funcționarii abuzivi care-i spoliau pur și simplu pe țărani[16]. La rîndul său, Mihail Kogălniceanu, sub același impuls popular, cerea prefecților din Dobrogea să-i apere pe muncitorii de pămînt în fața nedreptăților care li se făceau și înțelegea să facă propuneri concrete de legi și regulamente care să favorizeze stări de lucru suportabile de către locuitorii acestei provincii românești[17]. Și, după cum se știe, s-a dat un regulament special căruia să i se conforme notarii din Dobrogea[18], dar acesta a fost în mod sistematic eludat, astfel că în Parlamentul țării deputatul I. Costinescu putea să observe că „În Dobrogea s-au pripășit fel de fel de oameni puși pe aventură și care ocupă funcții de notari". Și la fel ca el se pronunța Lahovary care-i considera pe acești notari un adevărat flagel, ambele observații fiind realiste, determinate de ceea ce se petrecea în administrația Dobrogei, de protestele înseși ale celor care erau obiectul abuzurilor comise de acești notari, primari, perceptori[19]. Și cum să nu protesteze și să nu se revolte țăranii de vreme ce în cătunul Saraiu notarul alunga cîteva familii de săteni deși ele se găseau acolo în plenitudinea drepturilor prevăzute și înscrise în lege[20]?

[14] V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 128.

[15] Arh. Stat București, arh. istorică centrală, fond Min. de Int. dosar 170/1892, f. 4, 16; dosar 17/1892, f. 9, 12.

[16] „Farul Constanței" din 9 ianuarie 1881.

[17] Al. Zub. *Mihail Kogălniceanu 1817-1891*, bibliografie, București, Ed. Enciclopedică română, București, 1971, p. 1 XVII; „Monitorul Oficial" nr. 75 din 1882, p. 1204-1205.

[18] Arh. Stat București, arh. istorică centrală, fond Min. de Int., dosar 190/1880, f. 13.

[19] „Monitorul Oficial" din 8/20 februarie 1880, f. 763-764.

[20] „Santinela Dobrogei" din 17 aprilie 1894, p. 3.

Alți 11 locuitori de data aceasta din comuna Traian erau izgoniți de pe locurile lor și de pe vatra satului din aceeași perspectivă a abuzurilor[21]. În comuna Ciobanu, primarul și ajutorul său se dezinteresau total de treburile obștii, totul mergea spre paragină, cel care prospera era notarul[22]. Un cunoscător al situației, moșierul Pariano, lua drept martor pentru explicarea stării de lucruri pe însuși prefectul Vîrnav a cărui părere despre primari și notari era cu totul negativă. Pariano ne spune că acești funcționari și-au ridicat satele împotrivă pentru că le socoteau simple feude, iar pe săteni, argați, care să le lucreze gratuit cîte 20-25 ha de pămînt și pe care-i supuneau abuzurilor și batjocurilor[23].

În ultimul său discurs în Parlament Mihail Kogălniceanu spunea că „Dobrogea geme sub perceptori și notari care sînt mai teribili și mai răi decît ienicerii din Turcia". La rîndul său Lascăr Catargiu arăta că „Perceptorii și notarii sînt veniți din alte părți în Dobrogea spre a se înavuți"[24].

Nici prefecții nu dădeau exemplu de prea multă corectitudine. În 1897, stînjenit de delegația județeană, organ constituțional, prefectul de Constanța nu lua în considerație sugestiile acesteia, era mai degrabă a o dizolva, ceea ce a dat naștere unui adevărat scandal parlamentar, propunîndu-se înlăturarea acestuia[25].

Lipsiți de drepturi politice pentru care n-au încetat să lupte, jecmăniți și jefuiți de autorități, în luptă cu seceta care bîntuia uneori ani la rînd, locuitorii satelor dobrogene se aflau într-o situație deosebit de grea. Sînt numeroase documentele care privesc fie necesitatea ajutoarelor, fie acordarea în bani și cereale pentru a se combate foametea care deja bîntuia[26]. În coloanele unui ziar se scria în 1894, în cuvinte dintre cele mai impresionante, că situația mizeră a țărănimii din Dobrogea era deosebit de alarmantă și cauza ei autorul o găsea în „spolierea funcționarilor administrativi și fiscali care au tăiat și spînzurat pretutindeni după plac, știind că nu sînt supuși la nici un control"[27].

Față de această situație care tindea să se perpetueze și să se agraveze, țărănimea Dobrogei a acționat, pe de o parte trimițînd un uriaș număr de plîngeri și reclamații pe diverse tonuri către toate autoritățile, iar pe de altă parte prin revolte și ridicări la luptă deschisă. Un raport oficial din 1903 făcea observația că din cele două județe ale Dobrogei vin mai multe plîngeri decît din toată țara la un loc[28].

---

[21] Arh. Stat București, arh. istorică centrală, fond Min. de Int. dosar 32/1886, f. 2.
[22] *Ibidem*, dosar 48 bis/1888, f. 15.
[23] „Farul" din 5 decembrie 1903.
[24] „Dobrogea Jună" din 13 martie 1905, p. 1; Marin Petrescu, *Studiul cîtorva cestiuni de economie rurală a Dobrogei*, București, 1891, p. 4 și 11-12.
[25] „Lumea Nouă" din 13 februarie 1897; I. N. Roman, *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei*, Constanța, 1905, p. 40.
[26] „Monitorul Oficial", nr. 99/1880, p. 2957; Arh. Stat București, arh. istorică centrală, fond Min. de Int., dosar 116/1883; dosar 2014/1889, f. 1-4.
[27] „Gazeta Dobrogei" din 27 martie 1894.
[28] Bibl. Acad. RSR, fond D.A. Sturdza, pachet XVI, varia, doc. nr. 142.

Plecarea în alte județe era, de asemenea, un semn al protestului față de administrația coruptă, dar și unul al deznădejdii[29].

Forma cea mai înaltă a luptei de clasă a țărănimii o constituie desigur răscoala. Lucrarea închinată situației și luptei țărănimii din România la sfîrșitul secolului XIX[30] reține, referitor la Dobrogea, răscoala țărănească de la Luncavița și conflictele sociale puternice de la Sarinasuf și Niculițel, județul Tulcea. Cea mai mare revoltă țărănească desfășurată în Dobrogea acestei perioade a fost în aprilie 1889 la Făgărașul Nou (județul Constanța), sat de foști mocani. Și aici mișcarea se datora tot abuzurilor autorităților care luau țăranilor întreaga moșie a satului și dădeau o suprafață de 350 ha la trei moșieri. Sătenii care n-aveau de ajuns pămînt de cultură și pășune se răscoală în număr mare. Au năvălit peste cei trei proprietari, i-au bătut, au devastat și dărîmat casele, magaziile și toate împrejmuirile. Au distrus, de asemenea, registrele în care se găseau trecute dările, împovărătoare pentru ei. Primarul comunei arăta limpede starea de spirit : „Țăranii sînt hotărîți să se răscoale împotriva oricărei autorități care va veni să cerceteze" și anunță organele superioare că țăranii vor să se ridice din nou pentru a da foc clădirilor încă neincendiate ale celor trei și a ataca alți mari proprietari cărora statul le pusese la dispoziție 400 ha de pămînt.

Primarul însuși recunoștea că, avînd în vedere nedreptățile săvîrșite de autorități, țăranii s-au convins că „numai prin răscoale și rebeliune își vor dobîndi drepturile ce ei cred că au".

La 27 aprilie, prefectul ordona administratorului plășii Hîrșova ca pînă la venirea armatei să ia toate măsurile ca să potolească pe cît posibil revolta și să identifice pe capii răsculaților. Pe 28 aprilie, prefectul cerea procurorului tribunalului județean să meargă în satul răsculat unde țăranii se opuneau oricăror cercetări, făcîndu-se solidari pentru aceste fapte cu conducătorii răscoalei. La Făgărașul Nou a fost trimisă o subunitate militară condusă de un sublocotenent. Dar, cu toate acestea, întreg cursul lunii mai a fost marcat de frămîntări în sat și arestările au continuat[31].

Și aceste frămîntări, care tindeau, din loc în loc, să se transforme în adevărate revolte, au continuat și în primii ani ai secolului nostru, mai ales în condițiile în care, pe fondul proceselor social-economice care aveau loc în lumea satului, asuprirea socială a țăranului din Dobrogea tindea să devină din ce în ce mai aspră. Momentul tensiunii maxime l-a constituit, fără îndoială, primăvara anului 1907. Atunci, cînd țăranii din întreaga țară s-au ridicat la luptă, au fost și în Dobrogea frămîntări mai importante, relevate deja în istoriografia noastră, fie prin text riguros, așa cum este capitolul menționat și de noi din monografia binecunoscută a acestei

[29] „Farul" din 29 august 1904; „Gazeta Dobrogei", 1888, p. 23; „Dobrogea Junâ" din 6 martie 1905.

[30] C. Corbu, A. Deac, *op. cit.*

[31] *Ibidem.*

mari răscoale țărănești, fie prin documentele care s-au publicat în volumul 3 dintr-o colecție consacrată aceluiași eveniment[32].

Neintenționînd să reluăm ceea ce s-a scris deja, dorim să menționăm că după experiența sîngeroasă a anului 1907 frămîntările n-au dispărut din lumea satului dobrogean. Ele au continuat să se manifeste cunoscînd chiar o anumită intensificare după 1910.

Tinerii însurăței, de pildă, din comuna Pecineaga se agitau pentru că nu puteau să intre în posesia pămîntului necesar pentru edificarea gospodăriei și provocau la 16 mai 1913 un ordin al subprefectului plășii Măcin prin care se stabilea că „se vor da locuri de casă însurăților ce vor solicita", prefectul fiind alarmat că aceștia recurseseră la ocuparea de terenuri din vatra satului fără să mai aștepte aprobarea necesară din partea prefecturii[33]. Situația era similară în comuna Turcoaia, țăranii îndreptîndu-și ura și revolta întîi de toate împotriva primarului care nu „se conforma întocmai ordinului prefecturii în privința dării locurilor de casă însurăților[34] și se regăsea, de asemenea, în comuna Ion Brătianu unde tinerii lipsiți de pămîntul necesar recurseseră la un moment dat la împrejmuirea locului de casă fără să mai aștepte aprobarea deciziei primăriei de către prefectură[35].

În comuna Gherengec (azi Pecineaga — jud. Constanța), plasa Mangalia, țăranii erau în situația de a-și exprima nemulțumirea în forme violente, astfel că, la îndemnul subprefectului I. Dimitrievici, „primarul comunei și șeful secției de jandarmi vor căuta ca prin povețe, sfaturi și, la rigoare, aplicînd dispozițiile de poliție rurală, prevăzute de lege" să refacă starea de liniște și de ordine. Primarul comunei, se specifica mai departe în documentul citat, „la nevoie va interveni cu autoritatea ce-i dă legea pentru a ocroti personalul contra populațiunii, cei vinovați, orișicine va fi, vor fi dați judecății"[36].

De altfel, este de consemnat că paleta motivelor de natură a provoca nemulțumiri devenise cu anii din ce în ce mai largă, astfel că în localitatea Ciobanu, județul Constanța, locuitorii, conform constatărilor subprefectului plășii Hîrșova, erau extrem de nemulțumiți de povara prestațiilor. El deja consemna într-un raport către prefectură că parte din locuitorii comunei citate mai sus nu voiau „a-și executa zilele de prestație" și, în consecință, scria el mai departe, „s-au luat de noi măsuri... însărcinîndu-se primarul, întreg consiliul comunal și șeful postului din localitate a proceda cît mai energic la scoaterea prestatorilor, noi căutînd personal a convinge parte din locuitori a-și face această datorie de un mare interes chiar pentru populația comunei"[37].

---

[32] *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, vol. 3, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984.

[33] Arh. Stat București, arh. istorică centrală, fond Min. de Int., dosar nr. 70/1913, f. 87.

[34] *Ibidem*, f. 90.

[35] *Ibidem*, f. 94.

[36] *Ibidem*, dosar nr. 35/1913, f. 15.

[37] *Ibidem*, f. 63.

La 5 iulie 1913, în condițiile izbucnirii celui de-al doilea război balcanic, în Dobrogea s-au intensificat măsurile de supraveghere a satelor, astfel că suprefectul plasei Traian, de pildă, George Ștefănescu, obliga pe primarul comunei Beilic (azi satul Viile — jud. Constanța) „a observa ca buna înțelegere și ordinea să domnească între locuitori și a-i povățui, avînd și concursul preotului și învățătorului, ca toți să-și lase la o parte neînțelegerile dintre dînșii și să se unească, să se ajute spre binele țării și al lor"[38].

Chiar și dacă asemenea „povețe" puteau avea și doar un caracter preventiv sau numai unul de rutină, faptul că erau repetate și pot fi depistate în rapoarte, telegrame sau note telefonice repetate arată că o situație tensională le dicta. Iar dacă acestea se corelează cu unele fapte mai grave din punctul de vedere al autorităților, cum ar fi fost, de pildă, încercările de revoltă sau revoltele propriu-zise din unele sate dobrogene, atunci situația putea, în mod îndreptățit, să apară ca neliniștitoare. În orice caz, la 18 august 1913, în comuna Turcoaia, județul Tulcea, așa cum arată un raport retrospectiv al autorităților, „a avut loc o mișcare a mai multor locuitori contra șefului de post de jandarmi și a primarului comunei, iar în ziua de 19 s-a tăiat de către răi făcători firul telefonic. S-au dresat acte de dare în judecată contra instigatorilor", iar autoritățile comunale, primarul și șeful de post erau atenționate să fie în viitor „cu foarte mare priveghere pentru a nu se mai repeta aceasta, luînd din timp măsuri"[39].

Situația țăranilor dobrogeni era însă mai grea chiar decît o puteau sesiza autoritățile, iar nemulțumirile sau revolta locuitorilor de la sate și în Dobrogea ca și în restul țării nu era doar fructul agitației, doar „opera instigatorilor" a căror izolare de masa sătenilor ar fi putut conduce automat la instaurarea liniștei, calmului, ordinei. Și poate că una din dovezile concrete, cu adevărat concludente, este starea de continuă agitație pe care erau în situație de a o întreține țăranii din comuna Ciobanu, plasa Hîrșova. La 20 noiembrie, subprefectul N. Rădulescu-Dobrogea era din nou în situația de a constata existența unei vii nemulțumiri în rîndurile țăranilor din această comună care se plîngeau că : „vitele sînt expuse a pieri de foame din lipsă de nutreț cerînd intervenția noastră pentru a li se ceda o parte din mugurit"[40]. Sau, ceea ce era și mai grav, „că sînt deznădăjduiți, o parte chiar ajunși la disperare, pentru presiunea ce se face asupra lor de fisc a-și plăti datoriile, fiind în absolută lipsă din cauza anului agricol rău pentru această comună, a lipsei muncii la timp și din lipsa altor mijloace, textual prin cuvintele : «Domnule subprefect, acum lacrimile ce le vărsăm înaintea d-voastră ca părintele nostru sînt mici, mai tîrziu vor fi mari și mai tîrziu vedem că vor fi mari de tot», concluzia fiind cererea unei păsuiri[41].

[38] *Ibidem*, f. 104.
[39] *Ibidem*, dos. nr. 71/1913, f. 32.
[40] *Ibidem*, dos. nr. 36/1913, f. 16.
[41] *Ibidem*.

Este simptomatic faptul că, în toamna anului 1913, semnalele de revoltă apăreau cînd dintr-un sat cînd din altul. În aceeași lună noiembrie, își exprimau fără reticențe necazurile și obida lor țăranii din comuna Băltăgești, nemulțumiți mai ales de conduita primarului și a sergenților rurali, aceștia din urmă fiind destituiți pentru că „nu-și fac conștiincios datoria"[42]. De asemenea, la întîlnirea cu subprefectul țăranii din Băltăgești exprimau deschis protestul lor față de modul cum proceda primarul „în privința locurilor de casă" solicitînd „darea prin licitațiune a locurilor de casă pe viitor însurăților"[43].

Și dacă în raporturile cu reprezentantul autorităților superioare primăriei țăranii din Băltăgești au dovedit o anumită cumințenie, promițînd că vor fi adepți ai liniștei și ordinei în condițiile în care s-ar schimba atitudinea primarului, în schimb locuitorii comunei Gherengec au refuzat să se supună ordinelor cu privire la rechiziții. Ei „nu s-au prezentat cu animalele la rechiziții' și urma ca, în perspectiva apropiată, cazurile lor să fie aduse în fața instanței judecătorești „conform articolului 385 din Codul penal ca nesupuși la ordonanțele comunale"[44].

Din șiragul frămîntărilor și revoltelor țărănești care au avut loc în satele din Dobrogea, mai ales în cursul anului 1913, cea mai semnificativă a fost revolta de la Oltina ai cărei animatori au fost cei ce îmbrăcaseră haina militară în al doilea război balcanic. Odată ajunși acasă, au pus la cale rezolvarea nevoilor lor, cea de pămînt în primul rînd, prin forțe proprii, recurgînd la parcelarea și împărțirea în loturi a pămîntului. Relatînd această revoltă, subprefectul scria într-un raport : „În această comună toți locuitorii (militarii — n.n.) după ce s-au întors la vetrele lor, au început a se aduna făcînd între ei o parcelare a pămîntului statului, distribuindu-și-l după plac. Domnul primar din acea comună raportîndu-mi, m-am transportat acolo și, chemînd locuitorii și întrebîndu-i de ce sînt nemulțumiți, toți, mi-au spus ei, sînt veterani acum, veniți din război unde domnii comandanți de regimente și ofițerii le-au spus că, pentru avîntul și dragostea cu care au răspuns chemării patriei, patria prin guvern le va da fiecăruia 5-6 ha pămînt, îi va scuti de toate dările către stat iar pădurea ce se găsește pe teritoriul acelei comune va fi dată lor pentru pășunatul vitelor și pentru întrebuințatul lemnelor cum vor crede"[45].

Pentru subprefect această interpretare era echivalentă cu o neînțelegere din partea țăranilor „căci nu se poate ca domnii ofițeri să promită averea statului neavînd nici chemare pentru aceasta, nici drept"[46], dar în final spiritul de revoltă a fost potolit, cel puțin pentru moment.

Pe ansamblul Dobrogei, în multe sate nemulțumirea a continuat să se manifeste, ca în comuna Adamclisi unde administratorul de plasă constata în iulie 1914 necesitatea cedării de către stat a cel puțin 2.000 m² în

[42] *Ibidem*, p. 23.
[43] *Ibidem*.
[44] *Ibidem*, f. 32.
[45] *Ibidem*, f. 115.
[46] *Ibidem*.

vatra satului „pentru construirea de case" și, în același timp faptul că, fără aprobări, țăranii cotropiseră o importantă suprafață de teren[47].

Prilej nou, mai bine zis motiv imediat pentru exprimarea nemulțumirii și revoltei în rîndurile țăranilor, s-au constituit mai ales în anii 1914-1916 prestațiile și rechizițiile ca în cazul locuitorilor din comuna Canlia care în iulie 1914 se plîngeau că sînt impuși la prestații cu mai multe vite decît aveau în realitate și de asemenea că li se cerea să facă prestații cu brațele, un număr prea mare de zile. Aici, în localitatea Canlia, nemulțumirea tindea către mijlocul lunii iulie să capete amploare, ceea ce-l determina pe administratorul plășii Ostrov să dea primarului, celorlalte autorități comunale „instrucțiuni a supraveghea cu cea mai mare rigurozitate a nu se mai închide locuri de casă în vatra satului sau a se construi fără prealabila autorizațiune a primăriei cum s-a procedat pe scară întinsă pînă acum, cunoscîndu-se că vom aviza la aplicarea celor mai severe măsuri disciplinare ce legea ne pune la dispoziție"[48].

În aceeași stare de agitație se aflau, în toamna anului 1914, în octombrie, locuitorii din comuna Carvăn, județul Constanța, care au fost „găsiți în grupuri" prin sat de către administratorul de plasă, nemulțumiți de cuantumul prestațiilor la care erau obligați și mai ales din cauza depărtării, a distanței mari de sat la care se aflau lucrările ce erau obligați să le execute[49]. De remarcat că locuitorii aceluiași sat și-au canalizat la un moment dat nemulțumirea și revolta nu numai împotriva autorităților, dar și contra proprietarului moșiei Velichioi căruia țăranii i-au distrus gardurile și împrejmuirile[50]. Aceiași locuitori erau foarte nemulțumiți și din cauză că primarul îi impusese nelegal să plătească o taxă de 5 lei indiferent dacă stăpîneau în vatra satului sau nu arman, suprafață de teren mai mare de 2 000 m^2.

Aceste stări de agitație vor căpăta în anii următori noi dimensiuni și vor determina autoritățile, de fapt cercurile guvernante, să reflecteze la necesitatea unei reforme de structură care se va concretiza după încheierea procesului de făurire a statului național unitar român.

[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem*, f. 91.
[49] *Ibidem*, dosar nr. 60/1914, f. 94.
[50] *Ibidem.*

UNZUFRIEDENHEITEN UND AUFSTÄNDE DER BAUERN IN DER DOBRUDSCHA AM ENDE DES 19. — ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS

M. VICOL

Zussammenfassung

Die vorliegende Arbeit versucht eine kurze Schilderung der am Ende des vorigen und Anfang unseres Jahrhunderts in den Dörfern der Dobrudscha vorhandenen Unruhen zu unternehmen. Von der historischen Wirklichkeit werden die dem sozialen Leben in der Dobrudscha spezifischen Elemente und die allgemeinen Züge des historisch-nationalen Zusammenhangs, der Weg und Lebensrythmus des rumänischen Volkes zur erwähnten Zeit im Gebiet zwischen Donau und Schwarzem Meer hervorgehoben.

Unter den Gründen, die soziale Bewegungen in den Dörfern der Dobrudscha verursacht haben, unterstreicht der Verfasser: die unredliche Anwendung des Gesetzes vom 3. April 1882, den Privatbesitz betreffend, die Enteignung mehrerer Dobrudschabauern, die Unehrlichkeit und Missbrauch der Amtsgewalt der lokalen Behörden, das spollante Fiskalsystem, die Requisition der Tiere, verschiedene Leistungen, das Fehlen der Gemeindeweide usw.

Sehr viele Gründe verursachten einn kräftige Aufruhr in den Reihen der Bewohner der Ortschaften: Făgărașul Nou, Ciobanu, Turcoaia, Bălțăgești, Oltina, Canlia, und werden die Regierungskreise dazu bewegen, an eine Notwendigkeit der Strukturreform zu meditieren, welche erst nach der Beendingung des ersten Weltkrieges verwirklicht werden kann.

DIN ISTORICUL INDUSTRIEI ROMÂNEȘTI INTERBELICE. PRINCIPALELE COMPONENTE ALE RAMURILOR DE PROFIL DIN DOBROGEA (I)

STOICA LASCU

Stadiul dezvoltării industriale a județelor românești transdunărene, în perioada interbelică, este necesar a fi pus în relație directă cu lipsa oricărei moșteniri în speță[1], constatată în momentul revenirii Dobrogei la țara-mamă, în noiembrie 1878, la capătul a peste patru veacuri și jumătate de stăpînire otomană[2]. În perioada de pînă la primul război mondial — de adevărată renaștere economică, politică, culturală, edilitară[3] — „cu toate eforturile făcute de statul român, nu s-a putut recupera în trei decenii întîrzierea acumulată în cîteva secole. Mai mult decît atît, războiul

[1] Vezi Gh. Dumitrașcu, *Dezvoltarea economică a Dobrogei pînă la 1878 și problema apariției proletariatului,* în „Revista de istorie", tom 31, nr. 6, 1978, pp. 1009-1025.

[2] Mai recent, vezi Gh. Dumitrașcu, St. Lascu, *Dobrogea în timpul stăpînirii otomane,* în „Studii și articole de istorie", LI-LII, 1985, pp. 18-31.

[3] Vezi, mai nou, Gh. Dumitrașcu, *Dezvoltarea social-economică a Dobrogei între anii 1878-1900,* în *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța,* Constanța, 1971, pp. 5-24; P. Zaharia, L. Gherasim, *Situația economică a județului Tulcea în anii 1878-1916,* în „Peuce", IX, 1984, pp. 401-410; G. Lungu, *Dezvoltarea portului Constanța de la 1860 la primul război mondial,* în *Comunicări de istorie a Dobrogei,* 2, 1983, pp. 207-233; St. Lascu, *Crearea și activitatea organizațiilor județene Constanța ale partidelor politice (1908-1916), ibidem,* pp. 159-205; idem, *Din istoria modernă a României: lărgirea executării de către locuitorii județelor Constanța și Tulcea a drepturilor politice constituționale,* în „Peuce", IX, 1984, pp. 411-422; M. Stanciu, V. Ciorbea, *Aspecte ale problemei agrare din Dobrogea la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX,* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", XVII, 1980, pp. 405-423; N. Ursu, *Mărturii documentare privind începuturile dezvoltării stațiunilor balneare românești la Marea Neagră,* în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzee", XXI, nr. 10, 1984, pp. 62-70; C. Scorpan, E. Timofticiuc, *Unele aspecte ale evoluției spiritualității dobrogene între 1878-1944,* în *Comunicări și referate de bibliologie,* Biblioteca județeană, Constanța, 1984, pp. 329-342; St. Lascu, *Apariția presei în județul Constanța și dezvoltarea ei pînă la primul război mondial,* în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzee", XXIII, nr. 3, 1986, p. 63-71.

se dovedise aici mai nemilos[4] decît în alte regiuni ocupate ale țării, iar reconstrucția a trebuit să înceapă aproape de la bază"[5].

În aprecierea acestui stadiu — ce nu face în mod expres obiectul rîndurilor de față — trebuie avut în vedere, pe lîngă considerentul de mai sus, și faptul că în această parte a țării, dată fiind situarea regiunii la Marea Neagră — pentru a nu mai vorbi de rolul de cărăuș al Dunării —, interesul statului și al întreprinzătorilor posesori de capital se circumscria, din punct dle vedere economic, în primul rînd activităților comercial-maritime. Traficul portului Constanța[6], de pildă, ilustrează nu numai potența economică (mai ales din perspectiva schimburilor comerciale) a țării, dar și particularizarea ei în plan regional. În ceea ce privește *industria,* aprecierea făcută de un bun cunoscător a situației acesteia, cercetător onest și foarte documentat, este că „deși Dobrogea a întrunit după 1918 condiții bune pentru dezvoltarea industriei[7], prea puține din aceste posibilități s-au pus în valoare, astfel că în întreaga perioadă analizată regiunea dintre Dunăre și Mare s-a situat între zonele slab industrializate ale țării"[8].

Aserțiunea de mai sus are în vedere caracterizarea *întregii* regiuni românești transdunărene, în configurația ei interbelică; restrîngînd-o, însă, la teritoriul celor două județe de astăzi, Constanța și Tulcea, se impun două nuanțări: prima, în favoarea unei *prezențe industriale mai pregnante* în județul Constanța (locul 20 în 1935, între cele 73 de județe ale țării, la *forța motrice instalată* — 6.405 C.P.); cealaltă, în evidențierea *înapoierii aproape complete a industriei* în județul Tulcea (locul 62 cu 752 C.P.)[9]. Se poate aprecia, credem, că în județul Constanța exista, în perioada supusă atenției, un stadiu de dezvoltare industrială notabil-meritoriu, ținînd seama de punctul aproape zero al anului 1878 — ce situa această parte a țării în rîndurile județelor cu dezvoltare industrială medie. De altfel, în epocă, oficialitățile considerau industria dobrogeană (în ansamblul ei, deci) ca fiind suficient de dezvoltată — atît din perspectiva satisfacerii nevoilor locale, cît și din cea a existenței unui surplus de produse; este aserțiunea exprimată, în 1928, de inspectorul industrial regional, ing. N. Năs-

[4] A. Stănescu, St. Lascu, *Mărturii documentare privind ocupația Puterilor Centrale în Dobrogea (1916-1918)*, în „Pontica", XVII, 1984, pp. 177-186.

[5] A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea.* Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 321.

[6] V. Ciorbea, *Considerații asupra traficului și a mișcării maritime din portul Constanța în perioada interbelică*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", XIV, 1977, pp. 378-388. În 1911 s-au vehiculat prin port 1,4 milioane t, în 1920 numai 327 mii t, în 1925 863 mii t, în 1930 3,7 milioane t, în 1936/1937 6,5 milioane t — punctul maxim al traficului de mărfuri interbelic.

[7] În 1921, un ziar constănțean scria că „exemplul noilor provincii a avut o repercusiune deosebit de fericită asupra vechiului regat, și în special în Dobrogea, unde în ultimul timp s-au înființat o sumă de fabrici" (*Dezvoltarea industriei în Dobrogea,* în „Farul", III, nr. 132, 16 decembrie 1921, p. 2).

[8] V. Ciorbea, *Industria Dobrogei între anii 1918-1944*, în *Profesorul Ilie Grămadă la 70 ani* (Extras), Universitatea „Al. I. Cuza", Iași, 1984, p. 308 (este primul studiu postbelic ce abordează tematica respectivă).

[9] *Enciclopedia României*, vol. II, *Țara Românească*, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 483.

turaș, atunci cînd afirma: „Industria Dobrogiană, formată la început din instalațiuni mici cari satisfăceau numai nevoile locale ale provinciei, cum erau morile țărănești, presele de ulei, daracele de lână, cazanele pentru săpun etc., numără astăzi fabrici în toate ramurile, suficient de mari, având chiar unele surplusuri de producție și pentru export"[10].

Un deceniu mai tîrziu, spre sfîrșitul perioadei interbelice, fostul președinte al Camerei de Comerț și Industrie din Constanța, căp. (invalid) Nic. Ștefan[11], era de părere, totuși, că „Sub raport industrial stăm prost. Avem producție mare de lână, in, zarzavaturi, pește, dar fără fabrici pentru transformarea lor. La industrializare ne obligă să pășim, nu numai nevoia unei bune valorificări, ci și satisfacerea cerințelor de consum ale populației"[12]. Era exprimată, în acești termeni, necesitatea construirii de fabrici care să prelucreze, în primul rînd, bogățiile naturale ale regiunii. Situația județului Tulcea era, însă, și mai precară. La începutul lunii noiembrie 1940, o *Dare de seamă cu privire la întreprinderile industriale din orașul și județul Tulcea,* întocmită de către Camera de Muncă locală, evidențiia starea de înapoiere a industriei tulcene, aflată în „fază embrionară": „Deși județul nostru (este) socotit unul de factură agricolă, totuși găsim în cuprinsul lui industrii și începuturi de întreprinderi industriale cari cu timpul și sub îngrijirea organelor de resort vor putea ajunge întreprinderi de frunte nu numai ale județului în particular, ci care ar putea face Țării (sic!). Deși multe dintre ele în faza embrionară, în faza lor de început, calcă cu oarecare nesiguranță pe drumul progresului și idealului național, prin datele culese de ancheta noastră rezultă că cu ajutorul unui îndrumător, care ar fi natural organele de conducere și supraveghere ale forurilor muncitorești, s-ar putea ajunge la industrii care ar putea rivaliza cu marile întreprinderi din alte regiuni prin muncă rațională (...)"[13].

[10] N. Năsturaș, *Industria Dobrogei,* în „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Constanța". *Volum festiv cu prilejul Semicentenarului realipirii Dobrogei. 28 octombrie 1928* (Constanța), p. 65

[11] Despre multipla activitate interbelică a acestui fruntaș al vieții publice constănțene, vezi *Amintirile unui veteran* (Nic. Ștefan), în „Argeș", XII, nr. 3 (109), 1977, p. 5.

[12] Nic. Ștefan, *Aspectul și valoarea economică a Dobrogei,* în Dobrogea economică", XLVII, nr. 88-89, 15 martie—1 aprilie 1938, p. 1; vezi și idem, *Cauzele crizei economice actuale. Autarhismul și intervenționismul de Stat, ibidem,* XLVI, nr. 22, 15 mai 1935, p. 1; idem, *Posibilitățile și producția de pește la noi,* ibidem, XLVI, nr. 23, 1 iunie 1935, p. 1; idem, *Rolul electricității în dezvoltarea economică,* ibidem, XLVI, nr. 32, 15 octombrie 1935, p. 1; idem, *Probleme economice* / Biblioteca Academiei Populare din Constanța Nr. 5 /, Institutul de Arte Grafice al Ziarului „Dobrogea jună", Constanța, 1927 / 28 pp. / ; idem, *Problema porturilor maritime Galați, Brăila, Constanța. Nevoile Constanței,* Camera de Comerț și Industrie Constanța, 1936 / 64 pp. prolixe documentar /.

[13] Arhivele Statului Tulcea. *Fond Camera de Muncă Tulcea,* dos. 12/1940, f. 90.

În rîndurile de față vom încerca — pe baza materialelor statistice editate în epocă[14] și a datelor documentare arhivistice — o prezentare sintetică a enumerării principalelor *componente ale ramurilor industriale* în județele Constanța și Tulcea.

INDUSTRIA METALURGICĂ[15]. La începutul anilor '20 se aprecia că această ramură „a luat o dezvoltare destul de pronunțată o dată cu introducerea mașinilor agricole și, mai ales, cu dezvoltarea industriei alimentare și a rafinăriilor de petrol; în timpul din urmă, Brăila și Galați absorbînd cea mai mare parte din exportul și importul țării, porturile dobrogene au fost mai puțin vizitate[16], astfel că nu s-au dezvoltat șantierul naval sau ateliere mecanice. Viitorul însă — se arată încrezător ing. N. Năsturaș — va umple golul"[17].

---

[14] N. Năsturaș, *Op. cit.*, pp. 65-70; *Enciclopedia României*, vol. II, *Țara Românească*, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 155, 483, 611; *Enciclopedia României*, vol. III, *Economia națională. Cadre și producție*, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 903, 908, 915; S. Manuilă, *La population de la Dobroudja*, Institut Central de Statistique, Bucarest, 1939, pp. 81-104; Oct. O. Șeitan, *Dobrogea. Date statistice (1928-1931)*, Tipografia „Lucrătorii Asociați", Constanța, 1931, pp. 52-56; *Anuarul statistic al României. 1937 și 1938*, M.O., Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 316-317, 491; *Anuarul statistic al României. 1939 și 1940*, M.O., Imprimeria Națională, București, 1940, pp. 500, 506, 515; *Indicatorul industriei românești. 1927*, Institutul de Arte Grafice „Poporul Românesc", București, 1927, passim; *Indicatorul general al industriei, minelor și comerțului românesc pe anul 1931-1932*, Tip. „M. M. Antonescu", București, 1932, pp. 2, 5, 11, 13, 53, 72; *Indicatorul industriei românești. 1933*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, f.a. /1933/ (datele sînt din anul 1932, în marea majoritate); *Indicatorul industriei românești, 1937*, f.e., f. 1, f.a. (volum editat de Direcțiunea industriei din Ministerul Industriei și Comerțului), (București, 1938) (datele sînt din anul 1937), passim; *Statistica impozitelor directe pe anii 1930 și 1931*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1933, pp. 61, 99; *Statistica societăților pe acțiuni din România în anul 1921*, Tipografia Gutenberg, București, 1922, pp. XVI, 169-170, 249; *Statistica societăților pe acțiuni din România în anul 1935*, Tipografia Curții Regale C. Göbl Fii, București, 1936, p. IX, XVII, 146-147, 228, 312; *Statistica societăților anonime din România*, vol. XXII — 1940, Editura Institutului Central de Statistică, București, 194, p. 88; *Statistica Uzinelor electrice din România. 1940*, f.e., Sibiu, f. a. (1940-1941), pp. 17, 38, 40, 56, 58.

[15] În prezentarea de față ne vom ghida, în primul rînd, după criteriile de sistematizare ale anilor interbelici, așa cum se regăsesc ele în lucrările menționate la *nota 14*. Pentru a avea o imagine globală și comparativă asupra problematicii, în unele cazuri am prezentat și date ce se situează pînă în anul 1944.

[16] În perioada interbelică, portul Brăila a continuat să fie principala poartă de export a cerealelor țării, urmat fiind de Constanța, al cărui trafic era constituit, în principal, din produse petroliere (vezi Nic. Ștefan, *Problema porturilor maritime...*, mai ales pp. 17-23). În 1935, prin portul Constanța se exporta 92% din producția totală de petrol a țării, iar în anul 1936/1937 petrolul a reprezentat 89% din totalul traficului prin portul Constanța (apud. V. Ciorbea, *Considerații asupra traficului și a mișcării maritime din portul Constanța în perioada interbelică*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", XIV, 1977, pp. 378, 381).

[17] N. Năsturaș, *Industria metalurgică în Dobrogea*, în „Dobrogea economică", II, nr. 5, 1923, p. 122. Importante lucrări de întreținere, de recondiționări de piese și subansamble erau efectuate în cadrul *Atelierelor C.F.R. Palas* (datează din 1860), ale căror activități nu erau incluse în statisticile interbelice. La începutul anului 1934, își desfășurau activitatea aici 479 de lucrători (toți de origine română, cu excepția unuia de naționalitate engleză); era *cea mai mare concentrare muncitorească* din Dobrogea interbelică, alături de cea din portul Constanța (600-700 de lucrători) (Arhivele Statului Constanța. *Fond Inspectoratul Muncii*, dos. 35/1933-1934, f. 122).

În *subramura construcțiilor și reparațiilor mecanice* sînt evidențiate mai multe ateliere mecanice (unele denumite chiar „fabrici") și douătrei întreprinderi mai mari, care aveau sau aspirau pe bună dreptate spre statutul de fabrică.

Fabrica de șuruburi „Japy, Viellard, Herzog & Co" este cea mai însemnată în cadrul acestei ramuri. A fost înființată la Saligny (funcționează și astăzi), în 1908, de către întreprinzători francezi, cu un capital inițial de 400.000 lei, mărit în perioada interbelică la 50 milioane lei (atît avea, de exemplu, în 1933 și în 1940)[18]. Era profilată pe accesorii de subansambluri mecanice (buloane, nituri, piulițe, șuruburi), avînd o capacitate de producție de circa 2.500 t/an; se pare, însă, că nu a fost atinsă respectiva capacitate, căci din datele disponibile reiese că, în 1933, de pildă, producția a fost de 411 t (și s-au vîndut 505 t) materiale[19], iar în 1940 ea s-a ridicat la 470 t[20]. În anii '30 a avut o putere motrice instalată de un motor Diesel de 240 C.P. și un Diesel Weber de 40 C.P.); corpul fabricii era format din patru ateliere, încălzirea se făcea cu caloriferul, existau ventilatoare, 1 dispensar cu 1 pat, precum și un medic angajat lunar care făcea vizite săptămînale. Nu existau vestiare, dormitoare și cantină; între orele 12—13,30 lucrătorii mergeau acasă, în repaos, spre a servi masa. Programul de lucru era de 8 ore, iar sîmbăta de 4 ore. Nu au existat contracte colective de muncă, ci doar individuale. Numărul lucrătorilor a variat, în funcție de necesitățile de producție; în 1923 erau 120, în 1925 — 209, în 1927 — 207, în 1928 — 171, în 1930 — 132, în 1931 — 75, în 1932 — 74, în 1933 — 86, în 1940 — 123[21].

Ocupația Puterilor Centrale, în cursul primului război mondial, a stagnat dezvoltarea fabricii, producția reluîndu-se, parțial, de abia în septembrie 1922 (lipseau mașinile luate de inamici); la scurt timp după reînceperea producției, fabrica se confruntă cu mari greutăți, conducerea arătînd, în diverse memorii, că „din cauza menținerii unui tarif vamal lipsit de orice protecționism față de industria noastră care a făcut sacrificii enorme, vom fi obligați în curînd a micșora producțiunea noastră și concedia o parte din lucrătorii întreprinderii ce conducem"[22].

Interesante date rezultă din rapoartele autorităților în ceea ce privește marea discrepanță a salariilor: în 1934, de pildă, salariul anual al directorului se ridica la 268.000 lei, cel al contabilului-șef la 140.000 lei, în timp ce funcționarii primeau, în medie, 55.000 lei, iar portarii — 30.000 lei. La rîndul lor, maiștrii primeau sume diferențiate, respectiv 90.000,

[18] Arhivele Statului Constanța. *Fond Inspectoratul Muncii*, dos. 81/1944, f. 298.
[19] *Loc. cit.*, dos. 56/1933-1934, f. 87.
[20] *Loc. cit.*, dos. 81/1944, f. 298.
[21] În 1932 au fost concediați 2 salariați pe motive disciplinare. Amenzile maxime ce s-au dat au reprezentat 1/10 din salariu, în total 1.190 lei, sumă ce a fost vărsată într-un fond de ajutorare a lucrătorilor. În același an, au fost concediați, pentru lipsă de lucru, un număr de 32 lucrători — toți necalificați. Din cei 74 de membri ai personalului lucrător, în 1932, 1 era șef de atelier, 3 erau șefi de echipe, 9 erau maiștri, iar restul, 64, lucrători (*Loc. cit.*, dos. 55/1933, f. 6).
[22] *Loc. cit.*, dos. 6/1924, f. 35.

60.000, 43.000 și 33.000 lei, în timp ce muncitorii erau plătiți, în medie, cu 30·000 lei (erau, însă, și lucrători — necalificați — ce primeau pe jumătate sau chiar mai puțin de o treime); în sfîrșit, mai exista un inginer, care era salarizat cu 163.000 lei (era de origine franceză)[23].

Atelierele de reparații ale Direcției Porturilor Maritime (D.P.M.) datează, ca unitate de sine stătătoare, din 1892 (pînă atunci existau în cadrul Direcției C.F.R. Constanța)[24].

Modernul și uriașul șantier naval de astăzi — *Întreprinderea de construcții navale Constanța* (I.C.N.C.) este urmașul modestelor ateliere de reparații ale căror începuturi, din ultimul deceniu al secolului trecut, sînt legate de lucrările de modernizare a portului și de crearea *Serviciului Maritim Român* (S.M.R.) (1895). Pînă în ajunul participării României la prima mare conflagrație mondială, Atelierele „au funcționat foarte bine"[25], ele fiind constituite din opt secții dotate suficient cu instalații și materiale cu care să facă față nevoilor curente de întreținere și reparații minore a navelor. Primii ani interbelici constituie o perioadă deficitară din punctul de vedere al dotării tehnice (datorită distrugerilor și sustragerilor operate de ocupanții Puterilor Centrale), Atelierele fiind instalate în barăci provizorii din lemn; în anii '30, se construiesc mai multe ateliere noi, unele „înzestrate cu utilaj modern, grație căruia să se poată executa cu mai mult succes reparațiunile curente ale vapoarelor, precum și acelea necesitate de avarii mai puțin grave, în cazuri de accident"[26]. De fapt, pînă în anul 1938 — cînd este adus din Germania un *doc plutitor,* cu o putere de ridicare de 8·000 t — reparațiile vaselor executate în Atelierele D.P.M. rămîneau cu totul minore ca volum și dificultate tehnică. În 1936, ing. Sever Popa, șeful Atelierelor, întocmește un proiect de extindere a acestora pînă la nivelul posibilităților de construcție a unor vase de mărime mijlocie. Trei ani mai tîrziu, conducerea portului hotărăște „să se treacă imediat la construirea Șantierului Naval"; primele ateliere, de dimensiuni 80/50 m, sînt cele de mecanică și cazangerie; izbucnirea războiului va împiedica, în final, punerea în practică a întregului plan. În deceniul patru, în afară de reparații generale la vasele maritime, în cadrul Atelierelor se execută și alte lucrări — precum confecționarea de porți metalice, de saboți din fontă pentru C.F.R.,

[23] *Loc. cit.*, dos. 34/1935, f. 199. În februarie 1942, *Fabrica de șuruburi, buloane și nituri „Japy, Viellard, Herzog & Co"* avea un capital vărsat de 50 milioane lei, comenzile de stat reprezentau 50 la sută și se confrunta cu greutăți în procurarea combustibilului și acidului sulfuric. Erau 141 salariați (între ei, 15 funcționari), lucrători calificați erau 26 (3 alogeni), se lucra 10 ore/zi (noaptea, Fabrica sista producția), munca suplimentară se plătea cu un spor de 25 la sută. Salariile erau : 45.000 lei (lunar) pentru director, 6.000—35.000 lei pentru funcționari, 11.500—26.500 lucrătorii calificați (cel mai mult primea șeful de fabricație). Concediile de odihnă fiind suspendate, se acordau compensații in bani (*Loc. cit.*, dos. 74/1941-1942, f. 172).

[24] Arhiva Istorică Centrală. *Fond Ministerul Lucrărilor Publice,* dos. 1/1892, f. 1; vezi și St. Lascu, *Mărturii privind istoricul Șantierului naval Constanța (1892-1944),* în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzee", XVIII, nr. 3, 1981, pp. 61-69.

[25] „Dobrogea economică", I, nr. 1, 1922, p. 57; vezi și C. Atanasiu, G. Boroandă, *90 de ani S.M.R.-Navrom,* în „Modelism". Supliment „Tehnium", nr. 3 (8), 1985, p. 9.

[26] Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.*, dos. 21/1931, f. 21.

reparații de locomotive, montarea de macarale, confecționarea de șarpante metalice, a instalației serpentinelor de încălzit păcură într-un tanc petrolier, repararea de motoare Diesel etc. În primul deceniu postbelic, numărul lucrătorilor s-a menținut în jurul cifrei de 150—250. Mărirea numărului acestora[27] se produce după 1930, cînd activitatea Atelierelor comportă un început de extindere. Astfel, în 1935, numărul salariaților era de 268, plus 64 de ucenici (lucrătorii permanenți calificați erau doar 29); personalul de conducere era format din 2 ingineri și 4 verificatori și copiști. În 1939, numărul lucrătorilor ajunsese la 494 (2 ajutori de maiștri, 243 calificați, 150 necalificați și 99 ucenici), pentru ca în iulie 1941 el să se ridice la 565 — 60 de ajustori, 59 cazangii, 43 lăcătuși, 23 dulgheri, 21 strungari, 17 tîmplari, 11 fierari, 15 electricieni, 5 sudori, 1 marangoz. În august 1942, *Șantierul Naval Constanța* — cum s-au numit Atelierele începînd cu 1 aprilie 1942[28] — avea să devină cea mai mare întreprindere din Dobrogea, din punctul de vedere al concentrării muncitorești — 2.684 salariați (în timpul războiului crescuse, prin urmare, ritmul reparațiilor vaselor maritime).

Fabrica „Getta"[29] (Societatea Anonimă de Transport Constanța — S.T.C.), constituită în 1920, poseda în str. Griviței nr. 42 un atelier mecanic de reparații automobile și mașini industriale, o tîmplărie mecanică, o „fabrică" de mobile, tapițerie și vopsitorie; în 1928 poseda o putere motrice de 64 C.P. și utiliza forța de muncă a 80—100 lucrători; în 1925-1926 *construiește patru hidroavioane*. După eșecul producției de serie a aces-

[27] *Loc. cit.*, dos. 34/1935, f. 1; *Fond D.N.M.*, dos. 76/1941, f. 185, dos. 72/1942, f. 114; *Constanța și Techirghiol. Ghid ilustrat*, Institutul Grafic „Albania", Constanța, 1924, p.95.

[28] Arhivele Statului Constanța, *Loc. cit.*, dos. 78/1942, f. 19. Pînă în anii noștri, în Dobrogea *nu a existat un șantier naval* în adevăratul înțeles al cuvîntului — prima navă construită la Constanța datează numai din 1969 (un cargou de 1920 tdw). Iată de ce, cînd în 1936 se înfiripă un modest astfel de șantier (un hangar unde este construit *primul iaht românesc* — denumit „Crai nou"), inițiativa particulară a ing. A. Theodoru găsește un puternic ecou în rîndurile opiniei publice și a specialiștilor; publicația marinarilor constănțeni scria, în acele zile, că „Din acest fapt va profita nu numai Portul Constanța, ci va profita industria națională, munca românească, produsele românești, capacitatea și energia românească" („Marea", IV, nr. 47-50, mai-iunie 1936, p. 5). Tot în 1936, inițiativa particulară pune bazele *Întreprinderilor Nautice Române „Neptun"*, S.A., a cărei cea mai importantă realizare a fost construcția unui vaporaș pentru Lacul Herăstrău. Comentînd activitatea de reparații și construcții a acestei întreprinderi, o revistă locală scria: „precursorii viitoarei dezvoltări a industriei nautice românești făcînd primul pas — care este cel mai greu — *spre completa noastră eliberare din brațele străine* (subl. n.) — (...), nu ne putem opri de a gîndi cu amărăciune că societatea „Neptun" n-a avut din partea statului sprijinul pe care o asemenea generoasă și folositoare inițiativă ar fi trebuit să-l aibă" („Marea Românească", IV, nr. 65-68, martie-aprilie 1937, p. 3); (vezi și *O uzină de corpuri nautice și aparate aviatice la Constanța*, în „Răsăritul", I, nr. 9, 16 octombrie 1939, p. 3). Încă în 1923, presa constănțeană considera că „Printre cele mai simțite lipsuri cari produc pagube însemnate statului și stînjenesc dezvoltarea marinei noastre comerciale și militare, e fără îndoială și acela a unui șantier capabil să repare vasele de tonaj mare și pe cele ale apărării naționale" („Dacia", X, nr. 94, 27 aprilie 1923, p.).

[29] Despre această întreprindere pe larg, vezi Gh. Dumitrașcu, St. Lascu, *Din istoricul aviației naționale interbelice. Construirea primului hidroavion românesc („Getta") — împrejurări, implicații, urmări* (I), în „Pontica", XIX, 1986, pp. 223-236.

tora, fabrica se reprofilează pe diverse lucrări de tîmplărie mecanică, a unor șalupe pentru marina militară, iar în timpul celui de-al doilea război mondial execută accesorii necesare înzestrării armatei (cutii de obuze, paturi de armă, cărucioare port-piese, schiuri etc.). A avut un capital inițial de 1,25 milioane lei, sporit la 5 milioane în 1925 și la 10 milioane în 1936. În 1938, numărul lucrătorilor scăzuse la numai 14, dar în anii războiului el se va ridica la 166, în decembrie 1942, și la 233 în anul următor (dintre care 96 ucenici și 18 femei)[30].

Fabrica „Energia" a fost constituită în 1920 ca o „Societate cooperativă" de către muncitorii care nu mai aveau dreptul să-și exercite profesiunile în raza danelor portuare — în primul rînd datorită dîrzeniei și combativității lor în confruntarea cu autoritățile și patronatul[31]. În 1928, își desfășurau activitatea aici circa 40 de lucrători, atelierele respective executînd diverse piese pentru mașini și reparații mecanice (beneficia de o putere instalată de 45 C.P.) (în 1944 numărul lucrătorilor era de 33)[32].

Fabrica de construcții de fier și cazangerie „E. Wolff". Avea sediul principal în Capitală; la Constanța, atelierul filialei se înființează în 1912 pe șoseaua Mangaliei nr. 50. În 1928 avea o putere instalată de 268 C.P.,

[30] În decembrie 1942 avea 166 salariați, iar în anul următor — 119 (între care 18 femei), plus 96 de ucenici. În timpul războiului, Fabrica era o sucursală a S.A. „Sodetra" din București. De la 6 mai 1944, „cînd ni s-au anulat pentru interese superioare de stat și interese militare în timp de război, toate comenzile militare ce executam, fabrica noastră nu a avut și nu are perspective de a lua noi comenzi" — arată conducătorii săi într-un memoriu din septembrie 1944 (Arhivele Statului Constanța, *Fond Inspectoratul Muncii*, dos. 13/1942-1943, f. 16, 115; dos. 77/1944, f. 56).

[31] Vezi M. Stanciu, A. Răducănescu, M. Iacob, M. Boia, *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Constanța*, D.G.A.S., București, 1977, pp. 124-125. În 1934 numărul salariaților se ridica la 23 (Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.*, dos. 29/1934); într-un memoriu din iulie 1934, conducătorii acestei „Societăți cooperative de întreprinderi mecanice și construcțiuni" arătau că nu au personal cu caracter permanent, procesul de producție nu este continuu, fiind luni cînd nu se lucrează decît zece zile, în primul rînd din cauza lipsei de comenzi: din partea statului, a autorităților județene și comunale nu s-au primit comenzi de circa 6 ani; lucrările din agricultură și industriile locale sînt nule; reparațiile la vasele străine „pentru care lucram înainte foarte mult, sunt acaparate de către Soc. petroliferă „Steaua Română", neavînd acest drept, neplătind dările necesare unui atelier mecanic"; reparațiile la vasele S.M.R. se fac în Atelierele S.P.M. (*Loc. cit. Fond Camera de Muncă Constanța*, dos. 49/1933, f. 73).

[32] În anii '20, *Energia* își avea atelierele pe șos. Cerealelor (azi, B-dul 1 Decembrie 1918) nr. 18, în zona așa-numitului „cartier al industriei mici"; în partea de vest a orașului, între str. Labirint, șos. Murfatlar (azi, șos. F. Sirbu), str. Christigiilor (azi, str. București) și str. Productelor (arteră desființată azi — era situată între str. A. Iancu și str. Cerealelor, zonă unde în anii deceniului opt au fost înălțate blocuri de locuințe, ca și în fostul perimetru al Oborului, delimitat de str. București și str. Viitorului — azi, str. Dezrobirii). Primăria rezervase, începînd cu 1915, un teren pentru ateliere și întreprinderi industriale, pe care, pînă la primul război mondial, nu se construise mai nimic. Atunci cînd, prin 1920, Spiru I. Macri inaltă mai multe „fabrici", presa nu scapă prilejul de a consemna că „ar fi foarte îmbucurător dacă exemplul dat ar avea cît de mulți imitatori; mai ales că sunt o mulțime de cetățeni cari au cumpărat terenuri în scopuri industriale și le dețin fără să facă ceva pe ele, ba mulți chiar le speculează", în condițiile în care „interesul țării și al Constanței cere înființarea a cît mai multe industrii în localitate" (I. Berberianu, *Anchete industriale. Fabricele de țesătorie, de Frângerie, de Săpun și Moara Spiru I. Macri*, în „Liberalul Constanței", S. II, VI, nr. 4, 13 februarie 1921, p. 1).

deservită de circa 250 lucrători; statisticile din anii următori indică scăderea numărului acestora — respectiv, 150 lucrători și 6 funcționari în 1929, 40 de lucrători în 1934[33]. Profilat inițial numai pe reparații mecanice, atelierul trece la execuția de piese, iar după 1920, la fabricarea de cazane și rezervoare de diferite capacități, la construirea de șarpante metalice; treptat, gama produselor se diversifică, îmbunătățindu-se calitativ — în anii '30 trecîndu-se și la fabricarea unor macarale mici, destinate portului. În 1933, forța motrice se cifra la 144 C.P., iar numărul lucrătorilor scăzuse la 146, capitalul investit fiind de 23 milioane lei. În a doua parte a deceniului patru, producția este sistată, cum este specificat în *Indicatorul industriei românești 1937* (forța motrice nominalizată este de 180 C.P.).

Atelierul mecanic și turnătoria „D. Davidsohn" (situat pe str. Olteniei nr. 31) era cel mai mare în regiune în specialitatea piese turnate în fontă. În 1928 poseda o forță motrice de 22 C.P. și 6 lucrători, iar în 1937 avea un număr de 9 lucrători și 16 C.P.; capitalul investit se ridica la 958.000 lei. Aici se executau bucșe pentru căruțe, plite pentru sobe, piese de rezervă pentru mașini.

Atelierul mecanic „Progresul agricol" („Fabrica pentru construcțiuni și reparațiuni de mașini agricole") a activat, probabil, pînă la începutul anilor '30 (în statisticile din deceniul patru mai apare; poate să-și fi redus activitatea). Era amplasat la Cobadin. În 1927 avea 12 C.P. și 55 lucrători, iar în anul următor — numai 24. Dintr-o statistică din 1927 rezultă că efectuase „diverse reparațiuni" la batoze, vînturători, căruțe, pluguri, construind, în același an, 300 de vînturători, 100 de batoze, 150 pluguri și 100 căruțe. În 1931 avea 80.000 lei capital social.

Atelierul mecanic „Șt. Cazacov", din Tulcea, avea, în 1928, 10 lucrători și efectua diverse sobe și cazane din tablă (11.000 lei aur capital).

Atelierul mecanic „Reihman Robert & C. Gogonea" din Constanța, str. Ștefan cel Mare nr. 95, este înființat în 1919; în 1928 avea o putere motrice de 25 C.P. și folosea 2 lucrători (în anul precedent — 5); poseda 12 mașini-unelte diverse, capitalul investit fiind de 8.400 lei aur.

Fabrica pentru unelte agricole „Oprică Voicu" din Medgidia, str. T. Vladimirescu nr. 3, avea, în 1933, o forță motrice de 27 C.P., 1,5 milioane lei capital investit (în 1937 — 1,2 milioane lei), 5 lucrători și 11 mașini-unelte. Avea o capacitate de producție de 120 t vînturători, batoze, grape, diverse piese pentru mașini agricole, rarițe, boroane; în 1937 avea 6 lucrători, iar în 1944 — 15[34].

În *subramura ambalaje metalice* statisticile interbelice includeau așa-numitele „fabrici de bidoane" ale societăților petroliere ce aveau la Constanța stații de export petrol.

[33] Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.*, dos. 21/1929, f. 5; dos. 29/1934, f. 46 (tabel cu cotizanții la Casa Asigurărilor Sociale).

[34] *Indicatorul industriei românești 1937*, f.e., f. l., f.a. / București, 1938 /, p. 41.

Societatea Aquila Franco-Română a avut în anii '20 o *fabrică de bidoane*, cu o putere instalată de 80 C.P., și o *stație de pompare*, cu o forță de 50 C.P.; în 1923 numărul lucrătorilor era de 150, iar producția maximă de bidoane ajungea la 30.000 bucăți zilnic și 1.500 de lăzi zilnic; în 1928, forța motrice la fabrica de ambalaje crescuse la 140 C.P., dar numărul lucrătorilor se cifra doar la 13[35].

Societatea Astra Română înființase la Constanța în 1911 o *fabrică de bidoane*, cu o putere instalată de 70 C.P., și o *stație de pompare* cu o forță de 86 C.P. În 1923, ea avea 160 de lucrători, iar producția se ridica la 4.500 bidoane și 1.000 lăzi zilnic. De remarcat faptul că această societate avea cele mai numeroase rezervoare (66 în 1933) și cel mai mare număr de angajați — respectiv 340 în 1929 (27 funcționari), 402 în 1931, 462 în 1932, 314 în 1933 și 303 în 1934[36]. În 1928, puterea instalată a fabricii de ambalaje metalice sporise la 190 C.P.

Societatea Steaua Română avea, la începutul anilor '20, o *fabrică de bidoane* cu o putere instalată de 110 C.P. și o *stație de pompare* cu o forță de 40 C.P. În 1923, numărul lucrătorilor era de 160, iar producția zilnică de bidoane și lăzi (capacitate maximă) era de 4.000 și respectiv 2.000. Această societate avea la Constanța un număr de 27 rezervoare petroliere ce erau însoțite de o putere instalată de 450 C.P. Numărul lucrătorilor a variat — de la 102 în 1925, la 132 în 1926, la 106 în 1927, la 170 în 1928, la 219 în 1929, la 155 în 1931, la 164 în 1933 (dintre care doar 42 erau calificați), la 163 în 1936, la 127 în 1938. De asemenea, ea poseda trei tancuri petroliere proprii — „Oltenia", „Steaua Română" și „Principele B. Știrbei"; în vara anului 1936, societatea cerea autorităților să fie scutită de achitarea taxelor comunale asupra produselor petroliere și a i se da un regim favorabil, ținînd seama că vasele sale sînt sub pavilion românesc[37].

Societatea Concordia și-a înființat atelierul de *ambalaje metalice* în anul 1924, pentru a sista producția patru ani mai tîrziu din cauza lipsei de comenzi; în locul său s-a înființat un depozit de produse petroliere. În deceniul patru, se reia executarea de bidoane; în 1933, de pildă, s-au fabricat peste 100.000 de bidoane și peste 4.500 cutii de cinci kg, tabla aducîndu-se din import (fabrica a început să funcționeze din octombrie 1932). În 1941, fabrica de ambalaje metalice a acestei societăți era cea mai mare la acea dată; numărul lucrătorilor se ridica la 316 (doar 31 calificați), la care se mai adăugau 33 de funcționari (salariul celor calificați era de 10.000—11.500 lei, iar a celorlalți de 6.000—6.200 lei). Puterea motrice a

[35] În 1924, sucursalele acestei societăți petroliere erau trecute între cele 22 de „fabrici și ateliere cu peste 10 lucrători" existente la Constanța (Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.*, dos. 71/1924, f. 17).

[36] *Loc. cit.*, dos. 6/1924, f. 20; dos. 56/1933, f. 133. În 1937, forța motrice a Fabricii de bidoane ajunsese la *600 C.P.*, iar numărul lucrătorilor la 211. Conform unei statistici din 1933, Societatea dispunea de 37 apartamente și dormitoare („cazarmă") pentru lucrători (cu 90 de paturi), 1 sală de mîncare, tot cu 90 de locuri, 1 infirmerie-dispensar cu patru paturi, 1 bibliotecă pentru muncitori, 1 baie cu 7 dușuri, 2 spălătorii cu 35 chiuvete, 1 societate sportivă de fotbal și „atletică ușoară" (*Loc. cit.*, f. 124).

[37] *Loc. cit.*, dos. 7/1936, f. 86; dos. 55/1933, f. 13.

societății era de peste 1.000 C.P.; numărul salariaților a variat de la 147 în 1925 (între care 17 calificați și 11 funcționari), la 44 în 1927, 49 în 1930, 74 în 1932 și 118 în 1933 (17 calificați și 9 funcționari)[38].

Celelalte societăți petroliere nu au avut fabrici de bidoane la Constanța. Între acestea, cea mai mare a fost *Societatea Româno-Americana;* aceasta își înființase depozitele la Constanța în 1904. Poseda o uzină electrică de 80 C.P. și avea patru cazane cu abur cu o putere de 1.000 C.P. Numărul salariaților era relativ mic; 26 în 1922 (dintre care 6 calificați, 13 necalificați și 7 funcționare), 36 în 1925, 51 în 1929, 94 în 1930, 102 în 1934 (19 lucrători calificați), 153 în 1936 (dintre care 20 funcționari)[39]. Tot în 1904, își înființează depozitele de petrol și produse petroliere — având drept scop alimentarea pieței franceze — *Societatea Columbia;* în perioada interbelică ea poseda 16 rezervoare cu o capacitate de circa 36.000 t. Numărul lucrătorilor era mai mic decît al celorlalte societăți — respectiv, 29 în 1928, 38 în 1932, 70 în 1938. Alte societăți petroliere care aveau depozite la Constanța erau *Unirea* (în 1938 lucrau la stația de export un număr de 45 muncitori) și *Redevența,* cu 14 lucrători în același an[40].

Fabrica de ambalaje metalice „Tomis", proprietatea lui Solomon Israel & Co, înființată la Constanța în 1906, producea anual circa 600 t de bidoane, cutii și alte ambalaje metalice, precum și lăzi de lemn. În 1923 ea avea o putere motrice instalată de 14 C.P. (ajunsă la 31 C.P., în 1928) și a produs, cu cei 83 angajați, 2.318.654 bidoane și 623.018 lăzi de lemn. În 1928, capitalul investit ajunsese la 480.000 lei aur (cel mai însemnat în branșa menționată pînă acum, după cel al Fabricii de șuruburi). Potrivit *Indicatorului industriei românești din 1927,* capitalul acestei fabrici se cifra la 200.000 lei aur; ea avea 58 mașini-unelte diverse, o putere motrice de 31 C.P., 143 de lucrători și o producție de 3 milioane bidoane, 1,5 milioane cutii diferite, 150.000 găleți și 200.000 lăzi[41].

În subramura uzinelor producătoare de energie electrică, statisticile relevă existența următoarelor localități electrificate la sfîrșitul perioadei interbelice: Constanța (7.700 abonați în 1938 și 8.300 în 1940), Tulcea (1.000 abonați în 1938), Cernavoda (390 abonați), Sulina (280), Carmen Sylva (Eforie Sud) (230), Eforie (Nord), Mangalia, Techirghiol și Medgi-

[38] *Loc. cit.*, dos. 6/1924, f. 18, 20, 69; dos. 35/1933, f. 17, 21; dos. 56/1933, f. 74, 76; dos. 74/1941-1942, f. 195. În 1937, *Fabrica de bidoane și stația de export Medeea* a *Societății Concordia* utilizau 225 C.P. și 159 de lucrători *(Indicatorul industriei românești 1937...*, p. 8).

[39] Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.*, dos. 56/1933, f. 113; dos. 6/1924, f. 17-18.

[40] *Loc. cit.*, dos. 34/1938, f. 79, 60, 54, 47. *Societatea Columbia* avea la Cernavoda și o *rafinărie* (închisă în 1930); în 1922, era „condusă" de 820 C.P. și 180 de lucrători, producția în acel an fiind de 6.560 t benzină, 4.300 t petrol distilat, 2.400 t ulei mineral brut și 15.600 t păcură (în total s-a rafinat o cantitate de aproape 30.000 t țiței) (N. Năsturaș, *Industria chimică în Dobrogea*, în „Dobrogea economică", II, nr. 8 — 9 — 10, 1923, p. 206). În 1927, forța motrice a rafinăriei scăzuse la 243 C.P., iar numărul lucrătorilor la 143.

[41] Era situată la vestul orașului, în zona Obor (în colțul ocupat azi de blocuri, la intersecția B-dul 1 Decembrie 1918 cu str. Dezrobirii). În 1933 avea 32 de lucrători, iar în anul următor — 34 (Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.*, dos. 55/1933, f. 19; dos. 29/1934, f. 46). În 1937, capitalul social se ridică la 10 milioane lei, forța motrice rămăsese tot 31 C.P. (ca în 1927), dar numărul lucrătorilor scăzuse la 16.

dia. Energia electrică era produsă de următoarele uzine: *Uzina comunală din Constanța,* ce datează din 1897, instalată în 1905 și extinsă în 1932 pe B-dul Regina Maria (azi, B-dul Lenin), spre Mamaia; avea o forță motrice de 2.800 C.P. în 1937 (și 4.000 în 1940); în 1940 distribuise aproape 7 milioane kw (putere maximă de distribuire: 2050 kw/24 ore); *Uzina electrică din portul Constanța,* înființată în 1908; în 1924 avea o forță de 1.600 C.P.; *Uzina electrică din Sulina,* instalată în 1909, cu 500 C.P. în 1924 și 250 C.P. în 1940, an cînd a distribuit 120.000 kw (820/24 ore); *Uzina electrică din Tulcea,* distrusă în timpul ocupației din primul război mondial, refăcută în 1926, avea o forță motrice de 700 C.P. și în 1940 distribuise peste 980.000 kw; *Uzina electrică comunală din Cernavoda,* pusă în funcțiune în 1907, primea curent de la Fabrica de ciment — respectiv, 148.000 kw în 1940 (820/24 ore); *Uzina electrică din Movila Techirghiol* (Eforie Sud) avea 108 C.P. în 1924 și 35 C.P. în 1940; *Uzina electrică „Callatis"* din Mangalia; *Uzina electrică din Medgidia,* instalată în 1937[42].

În *subramura industriei electrotehnice,* statisticile nu au reținut, pentru perioada interbelică, nici o întreprindere în Dobrogea.

În 1927, presa constănțeană insera un material în care se comenta laudativ punerea bazelor *„primei uzine românești de optică";* respectiv, în cadrul *Atelierului de optică „Șapira",* din Constanța, proprietarul instalase mașini „de mare finețe, care lucrează cu electricitate", conduse de un tînăr maestru optician din München; acesta trebuia să inițieze în tainele meseriei de optician pe doi orfani de război[43].

INDUSTRIA ALIMENTARĂ. La începutul anilor '20, aceasta era ramura cea mai bine reprezentată în ansamblul industriei dobrogene. Din totalul de 13.207 C.P. (ce acoperă situația din toate cele patru județe transdunărene), în ramura alimentară acționa jumătate (6.507 C.P.), iar din cei 2.825 lucrători — aici erau folosiți 1.157; în lumina acestor cifre se deduce că ea și-a fixat „locul de întîietate printre celelalte feluri de industrie"[44].

---

[42] *Anuarul statistic al României 1937 și 1938*....., p. 491; *Anuarul statistic al României 1939 și 1940,* M.O., Imprimeria Națională, București, 1940, pp. 506-507; *Statistica Uzinelor electrice din România 1940,* f.e., Sibiu, f.a. (1941), pp. 17, 26, 38, 40, 56, 58. Societatea de distribuire a energiei electrice din Constanța (S.C.E.C.), constituită ca atare în 1930 — avea 10 milioane lei capital (aproape în totalitate francez) — cînd este înălțată și noua uzină electrică di B-dul Regina Maria; avea, în 1933, 84 salariați (32 calificați), 120 în 1938 (26 calificați) și 95 în 1941 (28 calificați) (Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.,* dos. 35/1933, f. 164; dos. 78/1941, f. 24); vezi și M. Stanciu, A. Răducănescu, M. Iacob, M. Boia, *Op. cit.,* pp. 126-127; despre anul înființării Uzinei electrice la Medgidia — nenominalizată ca atare în *Anuarul statistic din 1940* și nici în *Statistica Uzinelor electrice din 1940* —, vezi N. Mihail-Ursu, *Schiță de istorie a orașului Medgidia,* în *Comunicări de istorie a Dobrogei,* 1, Constanța, 1980, p. 52.

[43] *Industrie nouă la Constanța,* în „Dacia", XIV, nr. 23, 1 februarie 1927, p. 1.

[44] N. Năsturaș, *Industria alimentară în Dobrogea,* în „Dobrogea economică", I, nr. 8, 1922, p. 273. Conform datelor pentru anul 1935, cele 12 fabrici indexate în ramura industriei alimentare, în județul Constanța, utilizau o forță motrice de 1.049 C.P. (16% din totalul industriei județului), aveau 187 salariați (11,5%) și o producție în valoare de 146 milioane lei (41%); în județul Tulcea erau 6 fabrici — cifrele respective fiind de 165 C.P. (22%), 17 salariați (6%) și 4,4 milioane lei (7%) *(Enciclopedia României,* vol. II, *Țara Românească,* Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 155, 483).

Subramura morărit cuprindea, în 1922, în întreaga regiune, un număr destul de însemnat de unități — 196 mori sistematice și țărănești — înzestrate, cu excepția a 4-5 dintre ele, cu utilaje de mic randament.

În județul Constanța nu exista nici o moară sistematică comercială (complet automatizată) — după clasificarea ce o dădeau, în anii '30, autoritățile. Din a doua categorie — *mori sistematice mixte*[45] — se aflau doar trei: *Moara Dobrogeană* (fostă Murelli), din str. Decebal nr. 18 (data din 1880, avînd la începutul secolului 11 lucrători și o forță motrice de 40 C.P.). În 1928, capitalul investit era de 163.000 lei aur și avea 150 C.P. (dintre aceștia, 30 C.P. alimentau secția morii țărănești). În 1933, capitalul social era de 4 milioane lei, iar cel investit de 5,3 milioane lei; uzina electrică proprie dezvolta o putere de 120 C.P.; moara avea 12 valțuri și 3 pietre, un personal de 11 lucrători; capacitatea maximă de măciniș era de 9.000 t/24 ore. În 1937, statistica consemnează : capital social — 1 milion lei, capital investit — 6,7 milioane lei, forță motrice — 119 C.P., lucrători — 4: (În 1934, însă, numărul angajaților declarați la Casa Asigurărilor era de 29). *Moara Damadian* (situată în zona Parcului Stadionului, spre str. I. Rațiu, dezafectată în 1961), avea, în 1928, 50.000 lei aur capital investit, 80 C.P., 6 lucrători (și 25 în 1934); *Moara Gloria* (fostă „Constanța"), situată pe str. Oborului nr. 40, avea, în 1928, un capital investit de 200.000 lei aur, 100 C.P., 4 lucrători și o capacitate de 20-25 t/24 ore, maximum de măciniș; în 1937, capitalul investit se ridica la 7,7 milioane lei, forța motrice era de 100 C.P., iar numărul lucrătorilor — 12. Alte mori : *Industria Românească*, SAR Cernavoda avea un capital investit de 6 milioane lei, 120 C.P. și 7 lucrători (1937). *Moara „Olimpia"* din Lipnița, proprietatea maiorului E. Andreevici, avea aproape 2 milioane lei capital investit, 70 C.P. și 5 lucrători (1937); capacitatea maximă de măciniș era de 5.500 t făină; avea 4 valțuri și 4 pietre. *Moara C. Kaizer*, din Medgidia, avea, în anii '20, o forță motrice de 100 C.P.

Din cea de-a treia categorie — *mori țărănești* — se aflau, tot în 1932, 2 mori — la Mamaia (N. Buzdugan), 5 t/24 ore, și la Anadalchioi (I. Nadalencu), aceeași capacitate (măcina, mai ales, porumb). Alte mori se aflau la Mangalia, Tuzla, Negru Vodă, Cobadin. În județul Tulcea, cele mai multe mori se aflau în orașul de reședință; în statistica industriei din 1937 este menționată doar *Moara Masleaev S. & Lisov T.*, cu o forță motrice de 100 C.P., 8 lucrători și 1,9 milioane lei investiții. Alte mori apar-

[45] Arhivele Statului Constanța. *Fond Primăria Constanța*, dos. 4/1932, f. 93. Consumul local (la Constanța) de făină necesita 3 vagoane/zi. În 1933 erau clasificate drept „sistematice" 5 mori din Constanța, cite 2 din Măcin și Babadag și cîte 1 moară din Tulcea, Cernavoda, Medgidia și Mangalia („România de la Mare", II, nr. 32, 24 iunie 1935, p. 4).

[46] *Indicatorul industriei românești 1937...*, p. 409; *Indicatorul industriei românești 1933...*, p. 352. În anii '20 mai sînt menționate *Moara Iani Bulalidis & N. Mandaș*, înființată la Constanța în 1922 (60 C.P.) și *Moara Victoria*, S.A., tot din Constanța (50 C.P.), cu 8 milioane lei capital (în 1927) — ambele avînd o capacitate de măciniș de 15 t.

ţineau proprietarilor Adrian A. Avramide, Gh. Hrisafi, Gr. Hrisafi, Gh. Lichiardopol (Tulcea), S. Sezanov, V. Epaminonde (Babadag), P. Sezanov (Isaccea), S. Tăbăcaru (Com. Regina Maria), N. Scorţea (Topolog)[47].

Subramura panificaţie cuprindea, în 1930, 110 brutării şi „fabrici de paste făinoase" în judeţul Constanţa, respectiv 60 în judeţul Tulcea[48]. Pentru acest important sector al industriei alimentare dobrogene este de menţionat, în primul rînd, gradul înapoiat al înzestrării tehnice; acest stadiu meşteşugăresc al panificaţiei dobrogene convenea proprietarilor de brutării (la Constanţa numărul lor a variat între 25 şi 32[49]), lipsiţi de capitaluri, dar şi reticenţi la eforturile de modernizare[50]. *Primele brutării mecanice* apar la Constanţa la sfîrşitul anilor '20; atunci cînd, în 1928, „d. Haralambie Vasiliu, cunoscutul comerciant local, a pus bazele unei fabrici moderne de pîine", presa comentează pe larg această iniţiativă, în împrejurările în care în oraş „se resimte adînc nevoia unei pîini fabricate după cerinţele timpului, adică a unei pîini care să corespundă în acelaşi timp higienei, gustului şi aspectului"[51]; în anul următor, la 10 noiembrie 1929, Alecu Sacmary, un alt cunoscut brutar din Constanţa, inaugurează o a doua brutărie mecanică, pe str. Mircea nr. 108[52].

---

[47] V. Postelnicu, *Aspecte ale vieţii economice tulcene reflectate în documente de arhivă (1918-1944)*, în „Pontica", XVII, 1984, pp. 201-202.

[48] S. Manuilă, *La population de la Dobrudja*, Institut Central de Statistique, Bucarest, 1939, pp. 99-104.

[49] Arhivele Statului Constanţa. *Fond Inspectoratul Muncii*, dos. 13/1940, f. 8. În 1892, la Constanţa erau 15 brutării, iar în 1913 — 21 (Loc. cit. *Fond Primăria Constanţa*, dos. 37/1892, f. 8; dos. 20/1913, f. 35). În 1940, cele mai multe brutării erau situate pe bd. Carol (azi, B-dul Tomis) (7) şi pe str. Ştefan cel Mare (4). Între ele se găseau brutăriile D. Rizescu (cea mai mare în branşă, situată în zona Magazinului „Dobrogeana" de astăzi) şi V. Vaşotti (pe bd. Carol nr. 111, apoi nr. 138). Cîte 2-3 brutării se găseau pe str. Mircea, str. Atelierelor (azi, str. 6 Martie), str. Şt. Mihăileanu, bd. Regina Maria, str. Mangaliei, iar cîte o brutărie se găsea pe străzile Moldovei, Maramureş, Temişanei, M. Coiciu (azi, str. Poporului), Oborului, Cuza Vodă, Chiliei (azi, str. Achilea Mihail), I. Raţiu, precum şi în cartierul Brătianu (azi, cartierul F. Sîrbu); erau, aproape toate, brutării mici, cu o capacitate de 2-3 tone. În 1937, în rîndul celor 44 de brutării din ţară, nominalizate în statistica industriei româneşti — se găseau şi trei din Constanţa (din Tulcea — nici una): *Brutăria mecanică Rizescu*, 1 milion lei capital investit, 11 C.P., 6 lucrători; *Brutăria Garo Zarţorian*, str. Griviţei nr. 44, 4 C.P., 3 lucrători; *Brutăria mecanică Alecu Sacmary*, str. Mircea nr. 88, 5 C.P., 18 lucrători (la aceasta se specifică producerea — în afară de pîine — de franzele şi cornuri) (*Indicatorul industriei româneşti 1937...*, pp. 379, 380, 381).

[50] În 1902, cînd proprietarul *Morii Foscolo* (numită *Moara Dobrogeană* în perioada interbelică), Vasile Murelli, va trece la fabricarea pîinii, ceilalţi brutari protestează energic la Primărie, vestejind „concurenţa nedreaptă şi o toleranţă neînţeleasă, ce pare că se dă unei brutării care s-a înfiinţat în Moara Foscolo. Despre calitatea pîinii nu discutăm — se spune în memoriu —, aceasta fiind un atribut al Primăriei, dar în curînd se va vedea, credem, la ce sunt reduse reclamele lăudăroase — *quasi americane* (subl. n.), care se fac pentru această brutărie! Ceea ce noi deplîngem este că brutarii vechi, cari muncesc o viaţă întreagă, cari ţin oraşul acesta cu pîine, sînt desconsideraţi în faţa brutăriei D-lui Murelli, care consumă 35-50 saci făină pe zi şi nu plăteşte nici o taxă după legea maximului" (*Loc. cit.*, dos. 10/1902, f. 34-35.

[51] *Noua fabrică de pîine din Constanţa*, în „Dacia", XV, nr. 172, 15 august 1928, p. 1; vezi şi „Marea Neagră", V, nr. 233, 11 august 1928, p. 2.

[52] *Prima brutărie mecanică la noi*, în „Dobrogea jună", XXV, nr. 229, 13 noiembrie 1929, p. 1.

Subramura prelucrării materiilor prime este reprezentată de un mare număr de „fabrici" și ateliere de specialitate. *Uleiurile vegetale* se prelucrau de *Industria Agricolă Dobrogeană,* instalată în cartierul Medeea, 32 de lucrători la începutul anilor '20, 20 C.P., o producție de 120.000 t/an[53]; *Fabrica de ulei Seefried & Fii,* 20 de lucrători, 22 C.P., 1,5 t/zi (în 1922); *Compania Dobrogeană* prelucra, la Medgidia, în 1928, uleiul vegetal, având un capital investit de 133.000 lei aur, 65 C.P. și 1 lucrător; *Fabrica de uleiuri vegetale Alexe Sezonov,* din Tulcea, avea, în 1928, 3 lucrători, o forță motrice de 65 C.P., 3 lucrători și un capital investit de 32.000 lei aur; tot la Tulcea, o statistică evidențiază, pentru vara anului 1944, 12 prese de ulei[54]).

Apele gazoase erau reprezentate, în principal, prin *Fabrica de sifoane și apă mineralizată „Minerala"*, înființată la Constanța în 1921 și *Fabrica de băuturi gazoase și mineralizate „Unirea"*, înființată la Tulcea în 1907. Cea din Constanța avea, în 1928, un capital investit de 33.000 lei aur, o forță motrice de 10 C.P. și 4 lucrători, capacitatea fiind de 3.000 litri sifoane și 500 sticle de limondă/zi. La 12 aprilie 1925 s-a inaugurat, pe lîngă fabrica de ape gazoase, și o distilerie de apă pentru fabricarea apelor minerale — considerată a fi prima în regiune[55]. În 1923, tot aici s-a început construirea unei secții pentru fabricarea de *ghiață artificială*[56]. În anii '30, conform statisticii din 1937, la Constanța gheața se producea la Abatorul Comunal, unde era o *Fabrică de ghiață,* și la *Fabrica de ghiață „Frigul"* (proprietatea lui V. Vâlcu) (aceasta din urmă avea 1,4 milioane lei investiții, 80 C.P. și 6 lucrători).

Fabrica „Unirea" din Tulcea, proprietara unei societăți anonime pe acțiuni (înființată la 17 mai 1907), a avut inițial un capital social de 20.000 lei, mărit în 1912 la 60.000 lei, în 1924 la 500.000 lei, iar în 1928 la 1 milion lei; în acest ultim an, capitalul investit era de 16.000 lei aur, fabrica având 5 lucrători și o putere instalată de 6 C.P. În 1939, conducătorii societății cereau să nu se întrerupă aprovizionarea cu zahăr a fabricii, căci „în regiunea noastră singura fabrică cu instalațiuni moderne de fabricație este fabrica noastră, căci ea prepară băuturile în condițiunile cele mai higienice"[57]. Existau, de asemenea, mai multe ateliere ce îmbu-

[53] În 1927, forța motrice crescuse la 56 C.P., capitalul investit fiind de 36.200 lei aur, iar cel social de 5 milioane lei. În 1921, presa consemnează înființarea unei fabrici de ulei la Anadalchioi (proprietatea lui N. Menahim & C. Beiner) („Farul", III, nr. 98, 3 noiembrie 1921, p. 2). În 1942, începe funcționarea Fabricii de ulei „La Vasilache" (proprietar Costel V. Ioan); instalațiile respective sînt cumpărate de la un industriaș din Botoșani; planul de producție pentru 1942/1943 (12 luni) era de 720 t ulei comestibil din floarea-soarelui (Arhivele Statului Constanța. *Fond Fabrica de ulei „Argus"*, dos. 5/1942-1947, f. 535, 555; dos. 2/1941-1956, f. 62). În 1948, capacitatea de prelucrare a semințelor de floarea-soarelui ajunsese la 15 t/24 ore.

[54] V. Postelnicu, *Op. cit.*

[55] *Inaugurarea primei fabrici de ape minerale,* în „Dobrogea jună", XIX, nr. 86, 14 aprilie 1925, p. 1. (Se afla în zona străzilor Oborului și Chiristigiilor — str. București, azi).

[56] *O nouă industrie la Constanța,* în *ibid.*, XVI, nr. 173, 6 august 1923, p. 1.

[57] Arhivele Statului Tulcea. *Fond Fabrica de ape gazoase „Unirea"*, dos. 9/1939-1942, f. 8.

teliau ape gazoase; în 1921, este consemnată existența *Fabricii de apă gazoasă „I. Spoială"* la Constanța (str. General Cernat nr. 23), dotată cu 1 motor de 12 C.P., 3 umplutoare de sifoane și 2 de limonadă[58]; de asemenea, în deceniul trei funcționa și *Fabrica de ape gazoase „Delfinul"*, amplasată la Anadalchioi (suburbia de nord a Constanței).

Producția de dulciuri era reprezentată de cîteva ateliere mai mari, denumite, invariabil, „fabrici". Cunoscute în epocă erau cele de la Constanța.

Fabrica de rahat, halva și bomboane „Bella Gusta" (str. Atelierelor nr. 32), avea, în 1928, un capital investit de 55.000 lei aur, o forță motrice de 20 C.P. și o capacitate maximă de producție de 80 t halva, 50 t rahat și 3 t bomboane; în 1933, capitalul investit se cifra la 3,8 milioane lei, numărul lucrătorilor era de 6, iar forța motrice se mărise la 72 C.P.; corespunzător, crescuse și producția maximă ce putea fi realizată — 100 t rahat, 200 t halva și 10 t bomboane ; conform datelor din 1937, însă, se constată o înjumătățire a forței motrice (dacă nu cumva este o greșeală de datare), respectiv 35 C.P., în timp ce capitalul investit crescuse ușor, ajungînd la 4 milioane lei (capitalul social era de 3 milioane lei). Numărul salariaților ajunsese la 27 în 1938 (între care 14 lucrători) și la 52 în 1941 (18 lucrători)[59]. *Fabrica de rahat și halva „Mercur"* (str. Ștefan cel Mare nr. 72) avea, în 1928, un capital investit de 12.000 lei aur, 8 C.P., 9 lucrători și o capacitate maximă de producție de 150 t marmeladă, 60 t halva, 120 t bomboane, 80 t zahăr candel; în situația statistică pentru anul 1933, capacitatea maximă este mult redusă — respectiv 30 t rahat, 60 t halva, 30 t marmeladă, 10 t bomboane, în condițiile în care puterea motrice instalată era aceeași — 8 C.P., iar capitalul investit se cifra la 500.000 lei. În 1937, puterea motrice sporise la 37 C.P. (dar capitalul investit se redusese (sic!) la 400.000 lei), iar numărul lucrătorilor sporise la 10. *Fabrica de rahat și halva „Venus"* avea, în 1928, un capital investit de 75.000 lei aur, o forță motrice însemnată, 25 C.P. și 5 lucrători. *Fabrica de halva „Hamandji Zadé M. Zeky, D. Psaltidi"* era cea mai mare în branșa respectivă (str. Armoniei nr. 8). În 1933 beneficia de o forță motrice de 45 C.P., avea 6 lucrători și 2,6 milioane lei capital investit; producția era de 380 t halva și marmeladă; în 1937, cei 7 lucrători produceau halva, tahîm și rahat (în 1938 avea 10 lucrători)[60]. În 1937 este menționată *Fabrica de rahat, bomboane, dulcețuri „Aurora"* (proprietatea lui Andrei Constantinidi) (str. Griviței nr. 10), care avea 10 lucrători, iar *Fabrica de zaharicale „Horen"* avea, în 1941, 12 salariați, un capital social de 1,5 milioane lei și investiții de 360.000 lei[61].

[58] *Fabrica de ape gazoase a lui Ion Spoială*, în „Liberalul Constanței", VI, nr. 9, 20 martie 1921, p. 1.

[59] Arhivele Statului Constanța. *Fond Inspectoratul Muncii*, dos. 78/1941, f. 1, 14; *Indicatorul industriei românești 1937...*, p. 382; *Indicatorul industriei românești 1933...*, p. 321.

[60] *Ibid. 1937*, p. 383; *ibid. 1933*, p. 323; Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.*, f. 45.

[61] *Loc. cit.*, dos. 64/1941, f. 209; *Indicatorul industriei românești 1937...*, p. 382.

În cele două județe transdunărene nu au existat *fabrici de paste făinoase* (în ciuda titulaturii unora dintre ele), iar cele de conserve s-au aflat doar în stadiu de proiect[62]. Cît privește *berea*, ea s-a produs la Constanța încă din anul 1884, de cînd ființează *Fabrica de bere „I. Gruber"*, ce avea la începutul secolului o forță motrice de 1,5 C.P. și întrebuința un număr de 16 lucrători (în 1898 a început să producă și *Fabrica de bere „C. Schmidt"*, la Palas, avînd aceeași dotare tehnică; în statisticile din anii interbelici nu mai este menționată). *Fabrica de bere „I. Gruber"* a ființat pînă prin 1932, probabil[63], nemaifiind menționată în statisticile de după 1933, fiind dezafectată ca atare în 1936, cînd instalațiile sale sînt vîndute ca fier vechi Uzinelor din Reșița[64] (în 1928 ea avea un capital investit de 130.000 lei aur, o forță motrice de 34 C.P. și 10 lucrători). În deceniul patru, renumita *Fabrică de bere „Luther"*, din București, își deschisese la Constanța o *agenție* de comercializare a acestei băuturi[65].

Existau, de asemenea, cîteva *„fabrici" de biscuiți*. Cea mai cunoscută era *Fabrica de biscuiți „Luzitania"* (în 1933 este situată pe str. General Cernat nr. 10, iar în statistica din 1937 este menționată pe șoseaua Mangaliei nr. 8). În 1933 avea un capital investit de 505.000 lei, o forță motrice de 12 C.P., 13 lucrători și o producție de 100 t biscuiți; în 1937, capitalul investit ajunsese la 815.000 lei, forța motrice se mărise la 15 C.P., iar numărul lucrătorilor ajunsese la 20. În anii următori, numărul lucrătorilor va spori, ajungînd la 38 în 1938, la 65 în 1939, pentru a scădea la 41 în martie 1941[66]. *Fabrica de biscuiți și paste făinoase „Hygeia"* (Cuza Vodă nr. 56) avea, în 1937, un capital investit de 452.000 lei, o forță motrice de 6 C.P. și 8 lucrători (producea numai biscuiți); după 1944 își va schimba numele în Fabrica „Ancora"[67] (fusese proprietatea lui N. Selelis). *Fabrica de biscuiți „Le Soleil"*, din Constanța, este menționată doar în statistica din 1937; avea un capital investit de 670.000 lei, 15 C.P., 6 lu-

[62] În 1912 este dată o autorizație pentru constituirea unei societăți anonime ce avea drept scop „fabricarea conservelor de pește", dar nu se întreprinde nimic concret; în avizul eliberat de Camera de Comerț din Tulcea se recunoștea că „Este necesară apariția acestei societăți ce reprezintă un început frumos în tînăra noastră industrie națională care în mediul abundent de materie primă aflătoare în regiunea noastră va călca cu pași siguri" (Arhivele Statului Tulcea. *Fond Tribunalul județean*, dos. 75/1912, f. 3). În 1922, organele regionale de specialitate consemnau că respectiva societate („Delta Dunării") avea „3 fabrici în proiect de instalare la Dunăre"; în statisticile din acel an apare și o fabrică de conserve (intitulată „Jamaiker & Georgescu", la Constanța), care „actualmente nu funcționează" (nu a funcționat deloc, se pare) (N. Năsturaș, *Op. cit.)*; în anii ce au urmat, în statistici nu mai apare, din cîte cunoaștem, vreo fabrică de conserve în regiunea românească transdunăreană.

[63] Este menționată în *Indicatorul general al industriei, minelor și comerțului românesc pe anul 1931-1932*, Tip. „M. M. Antonescu", București, 1932, p. 72, dar nu mai apare în ediția din anul următor (1933).

[64] „Dobrogea jună", XXXII, nr. 226, 15 octombrie 1936, p. 1. Era instalată pe malul vestic al portului, în zona b-dul 1 Mai de astăzi; în anii '20 avea o producție de 250.000 litri/an.

[65] Arhivele Statului Constanța. *Fond Inspectoratul Muncii*, dos. 29/1934, f. 46; în 1935 avea 10 angajați (*Loc. cit.*, dos. 34/1935, f. 16).

[66] *Loc. cit.*, dos. 78/1941, f. 1; *Indicatorul industriei românești 1933...*, p. 318; *Indicatorul industriei românești 1937...*, p. 378.

[67] *Ibid.*; Arhivele Statului Constanța. *Fond Casa Asigurărilor Sociale*, dos. 1431.

crători și o capacitate de 100 t (nu este exclus să fi avut pînă atunci — dar și ulterior — alte nume). La Tulcea este nominalizată *Fabrica de pișcoturi ruseşti Efrimov Frații;* în 1933 avea un capital investit de 3,5 milioane lei, 17 lucrători și o capacitate maximă de 160 t de pișcoturi ruseşti și covrigi; patru ani mai tîrziu, capitalul investit este cifrat la numai 350.000 lei, iar numărul lucrătorilor scăzuse la doar 6; în vara lui 1944 funcționează sub denumirea de *Fabrica de paste făinoase „Efremov"*.

În ramura industriei alimentare un loc aparte ocupă *fabricile pentru decorticarea orezului importat,* cu sediul la Constanța (în restul țării se mai găseau în porturile dunărene Galați și Brăila).

Rizeria Românească, S.A.R. avea, în 1937, un capital social de 3 milioane lei, investițiile urcau la 6,2 milioane lei, forța motrice se cifra la 140 C.P., iar numărul lucrătorilor — 17; datele pentru 1933 relevă aceeași forță motrice, dar un capital la investiții de numai 3,8 milioane lei; capacitatea maximă de decorticare era de 8.500 t/an[68]; în 1938, existau 10 lucrători și 5 funcționari[69]. *Rizeria Rosetta* (șos. Cerealelor nr. 35) poseda, în 1937, un capital social de 1 milion lei, investițiile fiind de 2,6 milioane lei; avea o forță motrice de 75 C.P. și 8 lucrători; în 1938, numărul salariaților era de 15 (între care 7 lucrători), iar în 1941 — de 10 salariați (5 lucrători)[70]. *Rizeria Rangoon* (șos. Murfatlar nr. 38), avea, în 1933, un capital de investiții de 6,8 milioane lei, 115 C.P., 12 lucrători și o capacitate maximă de 7.500 t/an; patru ani mai tîrziu, forța motrice era aceeași, investițiile scăzuseră însă la 5 milioane lei, iar capitalul social se cifra la 2 milioane lei, în timp ce numărul lucrătorilor era de 9[71]. *Rizeria Constanța,* S.A.R. (șos. Productelor nr. 53) avea, în 1933, investiții în valoare de 3,6 milioane lei, 105 C.P., 13 lucrători și o capacitate de producție de 1.200 t/an; în 1937, investițiile scăzuseră la 2,4 milioane lei, numărul lucrătorilor ajunsese la 8, în timp ce capitalul social era de 3 milioane lei. În sfîrșit, Regia autonomă P.C.A. poseda, în 1937, *Silozuri și uscătorie de cereale,* investiții în valoare de 550 milioane lei, 4000 C.P. și un număr de 148 lucrători, activitatea constînd în diverse cereale curățate și tranzitate[72].

---

[68] Loc. cit. *Fond Inspectoratul Muncii,* dos. 34/1935, f. 14; *Indicatorul industriei românești 1937...,* p. 394.

[69] Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.,* dos. 78/1941, f. 37.

[70] *Loc. cit.,* f. 28; *Indicatorul industriei românești 1937...,* p. 394.

[71] *Ibid.,* p. 393; *Indicatorul industriei românești 1933...,* p. 332. În statistica industriei dobrogene din 1928 sînt menționate numai două unități: *Rizeria Românească* (100.000 lei aur capital investit, 75 C.P., 6 lucrători). În 1941, aceasta din urmă își încetase activitatea productivă, dar își va plăti personalul, în continuare, pînă la 31 decembrie 1943, „de cînd nu mai are nici un fel de personal" (Arhivele Statului Constanța. *Loc. cit.,* dos. 64/1944, f. 200).

[72] *Indicatorul industriei românești 1937...,* p. 394. Era vorba, în principal, de *Uscătoria de porumb,* construită în 1930-1931; pînă atunci, România — una din marile exportatoare de porumb din lume — era „singura care nu poseda o instalație mecanică necesară uscării acestui produs", cum consemna un raport al autorităților vremii, publicat în 1931 (apud V. Ciorbea, *Contribuții istorice la cunoașterea construcțiilor și instalațiilor portului Constanța în perioada interbelică,* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", XV, 1978, pp. 180-181).

AUS DER GESCHICHTE DER RUMÄNISCHEN INDUSTRIE DER ZWISCHENKRIEGSZEIT. DIE WICHTIGSTEN TEILE DER PROFILZWEIGE IN DER DOBRUDSCHA (I)

Stoica Lascu

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt eine Statistik der wichtigsten Industrieunternehmen der Kreise Konstanza und Tulcea auf. Obwohl dieser Wirtschaftszweig nicht die nötigen Möglichkeiten für seine Entwicklung hatte, erreichte er — besonders mit der Periode bis zum Anfang des Jahrhunderts vergleichend — eine erwähnenswerte Stufe. Im Jahre 1929 verfügte die Industrie des Kreises Konstanza über eine Triebkraft von 7000 P.S. Damit erreicht es den 8. im alten Königtum und den 19. Platz im Gesamtbild des Landes; während sich Kreis Tulcea unter den Kreisen mit ungünstigen Bedingungen zählte (es hatte nur 700 PS). Erwähnenswert sind die Sweige, dank denen die Kreise der Dobrudscha besser vertreten werden. Im Bereich der Baumaterialien, befand sich die grösste Zementfabrik in Cernavoda (das erste Produktionsjahr — 1902); in Medgidia befand sich ebenfalls eine der grössten Ziegelfabriken. Im selben Gebiet, in der Gemeinde Saligny, war seit 1908 eine wichtige Schraubenfabrik im Betrieb. Im Tulcea wurde 1919 eine Sohlenfabrik gegründet, in der auch andere Ledergegenstände erzeugt wurden. Ebenfalls hier befand sich eine Bauholzfabrik. In Konstanza waren drei wichtige Mühlen und mehrere Fabriken für metallische Veknackung (sie gehörten zu den Erdölgesellschaften) eine Fabrik für mechanische Werkzeuge (E. Wolff, mehrere Webereien tätig. Im Jahre 1925, in den Werkstätten der Transportgesellschaft Konstanza (S.T.C.) wird das erste rumänische Wasserflugzeug — „Getta" gebaut. Ebenfalls, besonders im Norden des Gebietes, befanden sich die wichtigsten Stein — und Kupferbrüche. Hier waren keine Konservenfabriken, keine Schillfrohrbearbeitung und keine Werften tätig (verzeichnet werden Initiativen und manche Versuche hinsichtlich dieses Problems).

DIN ISTORICUL AVIAȚIEI NAȚIONALE INTERBELICE. CONSTRUIREA PRIMULUI HIDROAVION ROMÂNESC („GETTA") — ÎMPREJURĂRI, IMPLICAȚII, URMĂRI (I)

GHEORGHE DUMITRAȘCU
STOICA LASCU

De-a lungul secolelor, preocupările și căutările neîncetate întreprinse de cei mai talentați fii ai poporului român în sfera creațiilor materiale și spirituale s-au manifestat — în cele mai diverse chipuri și la cele mai largi diapazoane — cu o putere izvorînd din însuși geniul creator al neamului nostru. În epoca modernă, energiile fizice și mentale ale oamenilor acestor pămînturi, descătușate de opresiunea dominațiilor străine, au drept cadru din ce în ce mai propice de afirmare statul național unitar român în amploarea marșului său spre progres social și economic, pentru ca după Marea Unire din 1918, desăvîrșirea făuririi statului național unitar să creeze „condiții pentru un progres mai puternic al forțelor de producție, dînd noi perspective dezvoltării economico-sociale a țării"[1].

Într-adevăr, reunirea o dată pentru totdeauna a tuturor energiilor generatoare de progres, a capacităților spirituale și productive ale poporului român într-un tot unitar, a creat posibilitatea „sudării organismului economic la scară națională"[2]; în același timp, „conjunctura economică favorabilă care începea în 1922„ măsurile legislative și organizatorice luate de guvernul liberal, au contribuit în mare măsură la obținerea, într-o perioadă scurtă, a unor rezultate deosebite în comparație cu perioada anterioară"[3]. Era vorba, în special, de promovarea de către burghezia românească, mai ales în anii '20, a unei „politici economice practi-

[1] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Adunarea festivă consacrată sărbătoririi a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 26, Editura politică, București, 1984, p. 441.

[2] I. Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, Editura Academiei R.S.R., București, 1981, p. 7.

[3] I. Bitoleanu, *Din istoria României moderne. 1922-1926*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 129.

cată de către guvernările P.N.L., politică exprimată prin cunoscuta formulă "prin noi înșine", în baza căreia au fost adoptate o serie de legi cu caracter protecționist ce au favorizat progresul industriei și, prin aceasta, creșterea economică în general"[4].

De remarcat faptul că la concluzii asemănătoare — în ceea ce privește progresul industrial postbelic din perspectiva benefică a încheierii procesului de făurire a statului național unitar român — aveau să ajungă și economiștii români la sfîrșitul perioadei interbelice; într-o prestigioasă lucrare apărută la finele anului 1939, avea să se consemneze, în acest sens : „În cadrul României întregite, condițiunile de dezvoltare ale industriei au fost dintre cele mai favorabile. Fiecare an în plus a însemnat pentru industrie un efort nou dar și realizări efective în completarea lacunelor de producție, în îmbunătățirea cantitativă și calitativă a fabricatelor și, odată cu aceasta, o eliberare mai mult de sub dependența importului de fabricate străine"[5].

Circumscrise acestei ultime aserțiuni se află și eforturile întreprinse în România pentru punerea bazelor unei industrii tinere — aviația, atît militară cît și civilă, evenimentele din cursul primului război mondial catapultînd-o în atenția guvernelor și a industriașilor.

În țara noastră, „deși s-a recunoscut în unele cercuri marea utilitate (a transportului aerian — n.n.) pentru viața economică și apărarea țării, nu a existat un program temeinic fundamentat"[6]. Este adevărat, pe de altă parte, că inițiativele și eforturile în această direcție nu au lipsit cîtuși de puțin, ele avînd loc, însă, într-o conjunctură economică în care lipsurile financiare, în primul rînd, grevau, mai mult sau mai puțin, toate bunele intenții; amarele reflecții ale maiorului-aviator H. Giossanu, șeful Statului-Major al Inspectoratului Aeronauticii, ilustrau pertinent situația dotării aviației în 1921 : „Cu materialul pe care-l avem, cu cel ce suntem în curs de primire, dacă vom mai avea și cadre solide, piloți suficienți și antrenați, observatori experimentați, personal tehnic priceput, mecanici destoinici, aerodroame suficiente, hangare solide, ateliere organizate, uzini de fabricație serioasă și bani pentru materiale de întreținere, vom putea avea o Aviație care să facă față cerințelor războiului modern.

[4] A. Petric (coord.), Gh. I. Ioniță, I. Cârțână, I. Scurtu, Gh. Z. Ionescu, E. Popescu, V. Budrigă, D. Smârcea, *Istoria României între anii 1918-1981*, Editura didactică și pedagogică, București, 1981, p. 11; despre programul economic al liberalilor vezi, pe larg, I. Saizu, *Op. cit.*, pp. 29, 38-55; I. Bitoleanu, *Op. cit.*, pp. 110-117; mai nou, M. Musat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II. *Partea I. 1918-1933*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1986, pp. 430-432.

[5] *Enciclopedia României*, vol. III *(Economia națională. Cadre și producție)*, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 314.

[6] I. Saizu, *Op. cit.*, p. 136.

După cum se vede, foarte puțin ne lipsește ca să fim perfecți"[7].

În programul de creare a bazelor aviației naționale, hidroaviația — „acea parte a Aviației care se ocupă cu zborurile deasupra mărilor, sau a apelor în general"[8] — începe să apară în vizorul preocupărilor, deși dotarea cu hidroavioane rămîne complet deficitară, modesta flotilă de la Constanța fiind mai mult pe hîrtie[9]. *În acest cadru se proiectează și implicațiile construirii, lansării comenzii (și(ne)onorării ei) a primului hidroavion românesc construit în 1925 la Constanța — „Getta. S.T.C. Tip R.A.S.-1"* (machetele sale pot fi văzute astăzi la *Muzeul tehnicii românești prof. ing. D. Leonida* și la *Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța* — la acesta din urmă fiind expus, de altfel, și „certificatul de botez" al hidroavionului[10]).

---

[7] Maior-Aviator Giossanu, *Date asupra constituirii Aviației Militare Române*, în „Aeronautica Română", I, nr. 7, 1921, p. 269. Aceeași publicație inserează în paginile sale, pe lîngă numeroase articole cu caracter tehnic, și materiale în care se cere *stimularea și încurajarea industriei naționale* din partea statului; la finele unui astfel de articol — în care se cere „asigurarea unei industrii Aeronautice Naționale, căreia să i se asigure traiul și funcționarea prin subvenții din partea Statului, atît timp cît îi va fi necesar ca să se poată instala pe baze solide" — se concluzionează, nu fără a se remarca rămînerea în urmă a României, din acest punct de vedere, față de țările vecine (Polonia și Cehoslovacia): „Și dacă ne întrebăm: ce ne lipsește oare, pentru a ne găsi în situația de a plăti bir greu străinătății și de a ne mulțumi cu admirația eforturilor lăudabile a unor State ca „România Mare":?!

— Lemn — avem, slavă Domnului! să dăm și altora.

— Metal — în Transilvania avem suficient.

— Meseriași pricepuți — am dovedit că avem.

— Ingineri... — faima unora a trecut de mult granițele.

— Inventatori — am avut, deși în materie de aviație, azi nu am mai avea decît de adaptatori (sic! — n.n.).

...Dar atunci... ce ne lipsește?!..." (G. H., *Dați-ne avioane!!*, *ibidem*, II, nr. 1, 1922, p. 21. Despre stadiul dezvoltării aviației românești în deceniul trei, vezi și *Zborul nostru. Scris pe înțelesul simțirii românești. Aeronautica română dela primele ei începuturi pînă în zilele noastre, cu zboruri avintate și chipuri de mîndri zburători*, Institutul de arte grafice E. Marvan, București (1931), mai ales cap. *Spre progres. 1920-1930*, pp. 87-103.

[8] Lt. comandor Racoveanu, *Citeva cuvinte despre hydroaviație*, în „Aeronautica Română", I, 1921, nr. 6, p. 244; vezi și *De ce ne trebuie hidroavioane?*, în *ibidem*, II, nr. 3, 1923, p. 109.

[9] O lucrare postbelică consemnează că în „1920 a luat ființă o escadrilă de hidroaviație. În anii 1923 și 1924 ea și-a încetat activitatea de zbor din cauza învechirii materialului volant" (I. Gudju, Gh. Iacobescu, O. Ionescu, *Construcții aeronautice românești*, Editura Militară, București, 1970, p. 38).

[10] Certificatul original, expus în *Sala XVIII* a Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța (vezi, *Ghid ilustrat* / al M.I.N.A. Constanța /, f. 1., 1979, p. 71), este acoperit cu semnăturile unor figuri cunoscute în epocă, precum amiralul Coandă, lt. col. Paul Teodorescu, amiral Niculescu-Rizea, ing. Al. Cottescu, căp. av. Zamfiropol, lt. av. Diaconescu, ing. Radu A. Stoika, avocatul și publicistul I. N. Roman (alte semnături sînt mai puțin descifrabile); certificatul, tipărit, poartă data de „14/27 august 1925", dar primul zbor propriu-zis al aparatului are loc la 17 august (sîmbătă, 15 august, aparatul fusese lansat la apă); la 27 august, oficialitățile militare asistă la un alt zbor de încercare. Despre construirea acestui hidroavion, vezi A. M. Diana, *Cel dintîi «vultur de mare al României»*, în „Tomis", XIX, nr. 7 (173), 1984, p. 14; Gh. Dumitrașcu, *Aripi românești născute pe apele Constanței*, în „Litoral", XI, nr. 1086, 6 august 1981, p. 1, 3.

Importanța pentru istoria tehnicii românești și a preocupărilor privind înzestrarea materială a armatei române — cu toate implicațiile neprevăzute ce au decurs ulterior — ne îndeamnă a zăbovi mai îndelungat asupra împrejurărilor ce au făcut posibilă apariția primului *„hidroavion conceput și construit de un român, care și-a luat zborul de pe suprafața apelor noastre teritoriale"*[11].

Hidroavionul este construit în anul 1925 de către *Societatea de Transport Constanța*, S.A. *(S.T.C.)*, înființată în 1920 cu un capital inițial de 250.000 lei, sporit în 1925 la 5 milioane lei, deplin vărsați (iar în 1936, la 10 milioane lei). Obiectul statutar al societății prevedea — pe lîngă lucrările de tîmplărie pentru binale, mobile, căruțe dobrogene, reparații mecanice — și vînzări și cumpărări, precum și construcții de avioane în atelierele proprii din str. Griviței nr. 42[12].

În 1925, cu sprijinul financiar al unuia dintre administratorii delegați ai S.T.C., George I. Georgescu, „un om întreprinzător",[13] în atelierele societății s-a început să se lucreze „cu multă asiduitate și neînchipuit de conștiincios primul *hidroavion românesc*",[14] realizat de directorul fabricii și atelierelor S.T.C., d. inginer Radu A. Stoika[15], diplomat în construcțiile aeronautice și navale din Paris, fost șeful serviciului tehnic al

[11] Vezi documentul material aparținînd lui D. Moroianu, I. M. Ștefan, *Maeștrii ingeniozității românești*, Editura didactică și pedagogică, București, 1976, p. 11. Într-o recentă lucrare întîlnim informația — nedepistată în alte materiale — că Radu A. Stoika și-a conceput aparatul după modelul aparatului amfibiu imaginat în 1911 de I. Paulat (Șt. Bălan, N. Șt. Mihăilescu, *Istoria științei și tehnicii în România. Date cronologice*, Editura Academiei R.S.R., București, 1985, p. 279).

[12] *Depozitul Secției de istorie medie, modernă și contemporană a M.I.N.A.* Constanța, *inv. 3264*, f. 315.

[13] „Universul", XLVII, nr. 256, 3 noiembrie 1928, p. 4. George I. Georgescu (1884-1977), fondatorul S.T.C., unul dintre întreprinzătorii comerțului și industriei constănțene, a fost ani îndelungați în fruntea Camerei de Comerț și Industrie locale (secretar între 1908-1920, președinte între 1920-1925), apoi, timp de peste două decenii, sindic al Bursei din București.

[14] Constructorul și inițiatorul doreau să arate seriozitatea și soliditatea întreprinderii; de altfel, întreg articolul respectiv, apărut în săptămînile precedente lansării hidroavionului„ este vădit inspirat de către George I. Georgescu (adversarii îl acuzau în acea perioadă că, în calitatea sa de președinte al Camerei de comerț și industrie din Constanța, acorda subvenții ziarului „Dacia").

[15] Inginerul Radu A. Stoika (1900-1971) a efectuat studii navale în Scoția, iar în 1922 și-a luat în Franța diploma de inginer de construcții navale și aeronautice. Preocupări de creație tehnică avusese încă din adolescență, în 1917 realizînd la Iași o sanie-automobil cu elice, distrusă ulterior la Focșani. Ideea construirii hidroavionului „Getta", „Desigur, n-a fost o «ajungere» întîmplătoare — declară el mai tîrziu. *Originalitatea aparatului construit de mine a constat în aceea că el nu era un avion pe flotoare*, cum *se obișnuia pe vremea aceea* (subl. n.). Apele Mării Negre, care e o mare închisă, cu valuri scurte, toroidale, de aceea pornind de la acest specific, am ajuns la concluzia că aparatul trebuie să fie o ambarcațiune adevărată, o cocă pendulară, echipată cu aripi aeriene și motoare (...) în primăvara anului 1925 am plecat la Constanța pentru a pune în practică planul cu sprijinul unor oameni înțelegători" (apud, V. Tonceanu, *Inginerul Radu Stoika și hidroavionul „Getta"*, în „Sport și tehnică", III, nr. 1, 1966, p. 20). Aparatul fusese proiectat încă din 1923 (I. M. Ștefan, Ed. Nicolau, *Scurtă istorie a creației științifice și tehnicii românești*, Editura Albatros, București, 1981, p. 241).

arsenalului aeronautic de la Cotroceni"[16]. Articolul din ziarul constănțean „Dacia" este primul dintr-o campanie publicitară ce urmărea crearea unei atitudini publice și a autorităților, favorabile prin prisma onorării viitoarelor comenzi a hidroavionului „pe care autoritățile noastre în drept vor ști să-l aprecieze așa cum se cuvine", de reușita lui depinzînd „în bună parte rezolvarea unei probleme din cele mai importante în legătură cu apărarea noastră națională". Motivația ultimă — legată direct de patrioticele resorturi ale creării unei industrii naționale de apărare (respectiv, în domeniul hidroaviației) — este pe larg relevată în amintita publicație ; este adevărat, spune aceasta, că se pun la dispoziția oștirii sute de milioane de lei pentru înzestrarea tehnică, „totuși, mai este mult de făcut și de aceea ne bucurăm — ca buni români — văzînd cum industria privată începe și la noi să se dezvolte în această direcție pentru a ne scuti să mai fim tributari străinilor hrăpăreți, cari — pe lîngă că ne oferă un armament mediocru[17] refuzat de alte țări mai bine înzestrate ca noi și pe prețuri înzecit mai mari decît ni l-am fabrica în țară, dar mai totdeauna se abat de la contractele și caetele de sarcini întocmite de specialiștii noștri, punîndu-se sub scutul guvernelor respective, totdeauna gata a-și apăra propria lor industrie". Se exprima, în același timp, și o doleanță firească (anticipîndu-se, după cum vom vedea, dezamăgirile rezultate din colaborarea cu Ministerul de Război, ce vor deveni reale după 1926) a inițiatorilor construcției primului hidroavion românesc, atunci cînd se scria : „Să sperăm că d. general *G. Mărdărescu, ministru de război,* care a făcut deja un început de încurajare dînd societății S.T.C. materialul și alte accesorii pentru construcția acestui prototip de hidroavion, va continua să răsplătească cu atențiunea sa o industrie menită a aduce reale servicii țării sale"[18].

Așa cum rezultă din *Brevetul de invenție „Hidroavionul Getta S.T.C. Tip R.A.S.-1"*, al inginerului Radu A. Stoika și industriașului George I. Georgescu[19], „Primul hidroavion român construit după concepția subsemnatului (Radu A. Stoika — n.n.) în Fabrica și atelierele S.T.C., în două luni și jumătate, este un *biplan-sesquiplan pe cocă, bazat pe principiul pendulului* și făcînd parte din clasa așa ziselor hidroavioane de

[16] *Primul hidroavion românesc în construcție la Constanța*, în „Dacia", XII, nr. 162, 24 iulie 1925, p. 1.

[17] Vezi, în acest sens, în domeniul aviației, cazul avioanelor olandeze „Fokker", comandate în 1925 de către statul român, avioane vechi, cu motoarele mîncate de rugină (col. dr. D. Tuțu, *Legea reorganizării armatei române din iunie 1924 și evoluția sistemului defensiv național* pînă în anul 1929, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 8, Editura Militară, București, 1980, p. 74).

[18] „Dacia", XII, nr. 162, 24 iulie 1925, p. 1.; vezi și Al. Dratski, *Finis coronat opus*, în *ibidem*, XII, nr. 183, 20 august 1925, p. 1 („Să sperăm că vitregia cîrmuitorilor noștri nu se va manifesta și cu această ocaziune, deși trăim în epoca afacerilor rentabile, a furnizorilor străini, care au ținut în umbră toate manifestațiunile specialiștilor români.).

[19] Cererea de invenție este înregistrată la 24 septembrie 1925 cu numărul 12.115 și sancționată prin decretul-regal nr. 3.162 din 11 noiembrie 1925, publicat în „Monitorul Oficial" nr. 27, 2 februarie 1926 (vezi, Radu A. Stoika și George I. Georgescu, *Hidroavion*, în „Buletinul oficial al proprietății industriale". V, nr. 29, 1926, p. 21).

„Haute mer". El este prevăzut cu un motor *„Hiero"* de 220 HP, cu o helice propulsivă, totuși calculele rezistențelor au fost făcute pentru a putea fi montat cu un motor de 300 HP.

Am imaginat acest hidroavion ținînd seama nu numai de toate progresele tehnicii mondiale realizate pînă în prezent, dar încă și de capriciile Mării Negre[20], în *scopul de a inaugura aeronautica navală (hidroaviația) în marina noastră de război, dînsul putînd servi atît ca aparat de recunoaștere* sau ca auxiliar întrebuințat la convoyajuri de marina noastră comercială, *cît și pentru școală, antrenamentul și perfecționarea piloților destinați hidroaviației cari astăzi ne lipsesc cu desăvîrșire.*

La nevoie, va putea fi transformat cu ușurință și în hidroavion de bombardament" (subl. n.)[21]. În precizarea funcțiunilor noului aparat, de folos sînt și următoarele notații ale celor doi autori: „Hidroavionul român „Getta" a fost construit pentru a servi: a) ca avion de tranziție la mare, pentru piloții și observatorii deja formați pe aparatele terestre (motor 220 la 260 HP); b) pentru observațiuni și recunoaștere ușoară cum și colaborare cu Marina de Război (motor 260 la 300 HP)".

Înainte de a reda, succint, caracteristicile tehnice ale noului aparat, nu lipsită de interes este *relevarea motivațiilor ce au stat la baza întregii acțiuni de edificare la Constanța a unei fabrici de hidroavioane,* așa cum sînt ele inserate de către S.T.C. într-un *Memoriu privind industria aeronavală română — I.A.N.R.*[22]. Documentul (ce datează din 1 mai 1926, trimis fiind miniștrilor de război și de industrie și comerț) debutează prin o serie de „considerațiuni generale", în care se reamintește că „hidroaviația este complimentul indispensabil al forțelor navale, și — cum la noi aceste forțe sunt cu totul reduse și greu de complectat — se impune cu atît mai mult organizarea și întărirea forțelor noastre aeronavale". Precizînd rolul specific al hidroaviației, tot mai crescînd, „Avînd în vedere enorma întindere a frontierelor țării noastre întregite, în majoritatea lor limitate de ape importante", memoriul arată „că — în afară de necesitatea de a prevedea fără altă întîrziere Marina noastră cu hidroavioanele cele mai perfecționate pentru a fi secondată cu eficacitate în apărarea coastelor, contra oricărei amenințări (...), în special dinspre largul mării —, dezvoltarea luată în ultimul timp de hidroaviație denotă pînă la evidență că viitorul hidroavionului este chiar superior aceluia al aeroplanului (sic! — n.n.), prin faptul că suprafața globului terestru este acoperită de 3/5 părți cu mări și oceane, peste care numai aeronautica maritimă se poate hazarda să sboare".

Partea a doua a memoriului *Societății de Transport din Constanța (S.T.C.)* se ocupă cu punctarea „Situației aeronavale române, față de aceea a țărilor vecine", comparativ mai bună decît a noastră[23], la capătul căruia se spune : „România, neposedînd nici un singur aparat de aeronau-

[20] Vezi interviul luat lui Radu A. Stoika, în V. Tonceanu, *Op. cit.*
[21] *Depozitul Secției de istorie..., Loc. cit.*, f. 151.
[22] *Loc. cit.*, f. 52-53.
[23] *Loc. cit*, f. 53.

tică navală[24] — deși la Constanța avem un grup fictiv de hidroaviație fără aparate — Societatea de Transport Constanța (S.T.C.) — societate pur românească — *a luat pe cont propriu inițiativa creierii și la noi în țară a unui început de industrie națională aeronavală* (subl. n.).

Hidroavionul era compus din obișnuitele părți distincte ale unui asemenea aparat : I) *celula* (care cuprindea planorul, coca-fuzelaj sau barca avînd o suprastructură și montanții respectivi, plutitorii și amenajele (echilibrul, profundorul și direcția); II) *Grupul motor-propulsor,* care cuprindea motorul, elicea și instalația respectivă; III) *Accesoriile,* respectiv comenzile, aparatele de bord, profilajele, capotajele, haubanajul, amplasamentul pilotului și cel al observatorului, instalația radio, dinamoul pentru iluminat, aparatul fotografic, distilatorul și extinctorul etc.; IV) *Armamentul* (hidroavionul era armat cu trei mitraliere, dintre care două pe turela din față, iar a treia montată pe un trepied lîngă pilot; cu o „ușoară transformare, aparatul poate lua și bombe")[25].

După două luni și jumătate de lucru, în atelierele din str. Griviței nr. 42 (între 1 iunie — 15 august 1925), *hidroavionul, botezat „Getta"* (după *numele fiicei lui G. Georgescu) este transportat în portul Constanța: „La 15 august pentru prima dată un hidroavion românesc a fost lansat pe Marea Neagră"*[26]. (În portul constănțean, pentru montarea elementelor componente ale aparatului, în vederea operațiunilor de lansare la apă și scoaterea la uscat, S.T.C. construise, în prealabil, la dana 35 — bazinul „Titan", din vecinătatea Silozurilor — o hidroscală cu toate accesoriile aferente — eșafodaj de lemn, pod de lansare, șine decauville în lungime de 24 m —, avînd dimensiunile de 14 m lungime/3 m lățime). În aceeași zi, de sîmbătă 15 august, sînt efectuate ultimele retușuri tehnice, respectiv „s-a găsit că trebuie modificată incidența motorului, cît și cea a celulei"[27], reglaj efectuat de lt. mecanic C. Zamfiropol.

Luni, 17 august 1925, hidroavionul este coborît din nou la apă: „plin de încredere, căpitanul Romeo Popescu ia din nou loc în mașina zburătoare care, după ce avea să parcurgă grațioasă cîteva sute de metri, se ridică în atmosferă"[28]. Presa vremii consemnează, cu lux de amănunte, *„Inaugurarea primului hidroavion românesc"*[29]: „După ce motorul a fost

[24] Potrivit unui raport oficial ce sintetiza tehnica de luptă a aeronauticii militare românești, „la începutul perioadei 1922-1924" existau 6 hidroavioane marca U.C.I. socotite „material uzat. Urmează a se declasa" (apud, lt. maj. D. C. Rădulescu, *Politica militară a statului român în anii 1922-1924,* în *File din istoria militară a poporului român. Studii,* vol. 8, Editura Militară, București, 1980, p. 51).

[25] Depozitul Secției de istorie..., *Loc. cit.,* f. 151; vezi descrierea aparatului și în I. Gudju ș.a., *Aripi românești. Contribuții la istoricul aeronauticei,* Editura Militară, București, 1966, pp. 80, 82; I. Gudju, Gh. Iacobescu, O. Ionescu, *Construcții aeronautice românești,* Editura militară, București, 1970, p. 104; O. Ionescu, *Hidroavionul R.A.S. 1 — „Getta",* în „Sport și tehnică", 12, nr. 6, 1966, p. 10.

[26] „Gazette de Liége", LXXXVI, nr. 201, 30-31 august 1925, p. 3; la construirea hidroavionului au lucrat circa 22-30 persoane, între care șefii de ateliere V. Apahideanu, Gh. Spirescu, maistrul I. Mateiaș, tîmplarul P. Baicu, strungarul Gh. Brașcă, mecanicii I. Tomulescu, Gh. Irimia, St. Turcu, D. Ionescu ș.a. *(ibidem).*

[27] „Universul", XLIII, nr. 192, 22 august 1925, p. 4.

[28] „Gazette de Liége", LXXXVI, nr. 201, 30-31 august 1925, p. 3.

[29] „Dimineața", XXI, nr. 6.738, 22 august 1925, p. 1.

pus în mișcare, hidroavionul și-a luat ușor sborul în uimirea și entuziasmul mulțimei. Trecînd peste oraș și deasupra portului a amerizat în dreptul geamandurei"[30]. Descriind atmosfera sărbătorească în care a fost efectuat zborul „Primului hidroavion de construcție românească"[31], un ziar belgian menționa și el : „Aparatul a survolat orașul Constanța în aplauzele unei mulțimi pe cît de entuziasmate pe atît de uimite. El s-a îndreptat spre Tekirghiol și, după ce a survolat lacul, a revenit la Constanța, efectuînd în prima sa ieșire o distanță de circa 40 km"[32].

Reușita deplină a primului zbor a fost întîmpinată cu „vii manifestațiuni din partea constănțenilor", publicul exprimînd întreaga sa simpatie și încurajare pentru constructorul aparatului, ing. Radu A. Stoika, pentru curajosul pilot de încercare, căpitanul Romeo Popescu, ca și pentru proprietarul S.T.C., George I. Georgescu, „care a avut curajul să riște 2 milioane lei pentru construirea mașinei sburătoare, *primul aparat de acest fel, de invenție și construcție românească*"[33].

Și publicațiile de specialitate consemnau reușita primului hidroavion românesc — deși nu la același diapazon al optimismului (să fi fost oare numai o explicabilă invidie profesională? ; decelarea evenimentelor ulterioare nu impun o altă concluzie, după cum vom vedea): „În ceea ce privește ținuta în aer, hidroavionul deși se găsește la primele zboruri, pare a fi destul de interesant. Cît privește însă calculația, și prin urmare progresul față de tipurile de acest fel deja realizate, progres care va fixa gradul de utilizare, suntem în așteptarea prezentării acestui avion aviației militare și aprecierilor ce aceasta va da, pentru a reveni cu date de detalii. În orice caz, este un fapt demn de toată lauda, că față de mijloacele reduse de care se putea dispune la Constanța, s-a realizat un hidroavion care sboară"[34].

Cum am precizat deja, pilotul de încercare al hidroavionului „Getta" a fost unul dintre cei mai faimoși aviatori români ai timpului, „pilotul care zbura pe toate categoriile și tipurile de avioane, *primul aviator care*

[30] „Universul", XLIII, nr. 192, 22 august 1925, p. 4.

[31] „Gazette de Liége", XXI, nr. 201, 30-31 august 1925, p. 3.

[32] *Ibidem.*

[33] „Dimineața", XXI, nr. 6.738, 22 august 1925, p. 1; vezi și A. Luscalov, L. Doja, *Primul hidroavion românesc*, în „Munca", XXVI, nr. 6.976, 19 aprilie 1970, p. 5 (rubrica „Curiozități de arhive"), unde hidroavionul este prezentat cititorilor ca fiind „De o factură cu totul nouă pe plan mondial — a fost primul seschiplan construit".

[34] „Aripa", I, nr. 22, 6 septembrie 1925, p. 3; contrar promisiunii, în anii următori, în paginile acestui organ săptămînal de propagandă aeronautică românească, nu își vor mai găsi locul știrile cu privire la primul hidroavion românesc, abundînd în schimb reclamele și prezentările, ostentativ aproape, ce se făceau hidroavioanelor străine, în special italienești (vezi, de pildă, prezentarea elogioasă a aparatului „Savoia Marchetti S. 67" — ce se va afla în dotarea hidroaviației românești după 1928 —, în nr. 10, 15 mai 1930, p. 8) (vezi și, în același sens, *O uriașă și strălucită performanță a aviației italiene. O escadră de hidroavioane (motor Fiat A 22 R) trece Oceanul Atlantic de Sud în 16 ore de zbor*, Institutul de Arte grafice „Lupta", N. Stoilă, București, 1931/16 pp./.

a pus în evidență materialul de zbor realizat în țara noastră" (subl. n.)[35] — căpitanul Romeo Popescu, cel care a „fost nu numai un mare iubitor al zărilor, dar și un adînc cunoscător al sufletelor, mai ales atunci cînd sbura pentru propaganda aripilor românești (fiind) cel mai popular aviator român"[36]. Primele impresii ale pilotului „esseyeur" — desemnat în această calitate de către Ministerul de Război — sînt mai mult decît entuziasmante : „Hidroavionul d-lui inginer Stoika este un fenomen tehnic. În străinătate, înainte ca un prototip să fie lansat, e supus la lungi experiențe și suferă numeroase modificări. Aparatul „Getta" nu are nevoie de modificări, el este bine studiat și construit. Și tocmai pentru că este bine calculat, este și ușor de pilotat. Echilibrul e perfect și mai are avantajul de a putea fi lansat și întrebuințat, oricît de furioasă ar fi marea"[37].

La rîndul său, lt. C. Zamfiropol — pasager, împreună cu mecanicul I. Culluri (plutonier de aviație), în ziua zborului — întrebat fiind despre succesul acestui hidroavion, d-sa ca specialist ne-a spus că *este un fenomen technic. Cu aparatele „Spad" pînă au fost puse la punct au murit 5 piloți.* Și e de notat — menționează el — că ele erau produsul unor uzine cu o reputație strălucită (Deperdusion și Blériot)". Precizînd că pilotul R. Popescu conducea pentru prima dată un hidroavion[38], ceea ce ar fi putut greva asupra navigabilității de zbor dacă aparatul nu era corespunzător construit, intervievatul conchidea și el că inițiativa pornită de la Constanța „merită toată lauda și e alături de aceea a marilor patrioți francezi cari au jertfit averi pentru aviația franceză, care azi deține cele mai multe recorduri din lume"[39].

Performanțele de zbor și construcție ale prototipului hidroavionului au atras repede atenția nu numai a opiniei publice românești, dar și a unor oficialități străine ce urmăreau eforturile românești de creare a unei industrii proprii de apărare. Elocvent este, în acest sens, *raportul consulului american de la Constanța,* Richard B. Hansen, care încă la 24 august 1925 întocmește o primă sinteză asupra „Subiectului: Primul hidroavion

[35] Ing. C. Gheorghiu, *Aviatorul Romeo Popescu*, în „Sport și tehnică", XI, nr. 10, 1965, p. 7. R. Popescu (născut în Gorj, în 1897), luptător în primul război mondial ca locotenent de vînători, și-a luat brevetul de observator aerian în 1917, pentru ca în anul următor să absolve pe locul al doilea cursurile Școlii de pilotaj de la Istres (Franța). Întors în țară, el devine instructor de zbor la cea mai pretențioasă dintre specialitățile militare aeronautice — vînătoarea. „În același timp, el a devenit cunoscut în rîndul maselor prin participarea la demonstrațiile aviatice din acea vreme și prin zborurile de o uimitoare precizie și temeritate pe care le-a executat" (*ibidem*): încetează din viață la 9 decembrie 1931, în cursul unei încercări de doborîre a recordului mondial de viteză pe distanța de 500 km (vezi și *În amintirea unui alt erou al aerului. Căpitanul Romeo Popescu*, în „Aripi", 15 decembrie 1931).

[36] Aprecierea aparținînd lui Al. Bibescu, în „Aero-Sport magazin", I, nr. 3, 1939, p. 11.

[37] Vezi interviul în „Dimineața", XXI, nr. 6.738, 22 august 1925, p. 1; la începutul anului 1926, Romeo Popescu declara: „Cunosc hidroavionul „Getta", sunt îndreptățit să știu ce poate și sunt pe cale să cer raid Constanța — Egipt chiar cu prototipul actual și cu motorul actual" (Depozitul Secției de istorie..., *Loc. cit.*, f. 44).

[38] Așa cum rezultă din propria declarație, dată la 16 noiembrie 1925 (*Loc. cit.*, f. 225).

[39] Vezi interviul în „Universul", XLIII, nr. 192, 22 august 1925, p. 4.

românesc a fost construit în Constanța": „Se știe că pentru prima dată un hidroavion a fost construit în România."

În mod aparent forțele militare de pe coasta română a Mării Negre și a Deltei Dunării nu posedă hidroavioane.

Hidroavionul a fost proiectat și construit de către români, materialul fiind, de asemenea, de origine românească.

În prezent hidroavionul este supus testelor de viteză și stabilitate și va fi subiectul unui viitor raport unde se vor insera numeroase date noi". La aceste pertinente observații ce surprind, indirect, implicațiile benefice asupra industriei românești și întăririi prin eforturile proprii a capacității de apărare a țării, se adaugă și informația (neîntîlnită în alte surse) potrivit căreia constructorului i s-a „arătat un interes considerabil nu numai din partea oficialităților locale, el primind numeroase telegrame de felicitare, *inclusiv din partea Prințului român*"[40] (este vorba de Carol, în acea perioadă, Inspector General al Aeronauticii — subl. n.).

În săptămînilor care au urmat debutului, zborurile de probă ale „Gettei" au continuat, inclusiv pe timp nefavorabil, tocmai pentru a testa capacitățile sale: „Eri dimineață, pe o mare furtunoasă, cu un vînt de cel puțin 7-8 metri pe secundă, hydroavionul „Getta" — o creație pur dobrogeană —, a executat un admirabil zbor deasupra mării și orașului, de peste 40 minute. Atît din oraș, cît și din port, publicul a ovaționat cu entuziasm elegantele evoluțiuni ale acestui aparat"[41]. Primele încercări de zbor ale prototipului hidroavionului fiind mai mult decît promițătoare, *la Constanța sosesc numeroase oficialități din Ministerul de Război și cadre tehnice și de decizie din Inspectoratul General al Aeronauticii* — amiralii Niculescu-Rizea, comandantul general al Marinei, Gavrilescu, comandantul Diviziei de Dunăre, Scodrea, comandantul Diviziei de Mare, colonel Paul Teodorescu, șeful de stat-major al Inspectoratului, amiralul Coandă, colonel Fotescu, comandantul Centrului de aviație Tecuci, căpitanul Mincu, comandantul escadrilei de la Pipera. Aceștia asistă și ei, la 27 august, „la sborul de încercare și performanță al hidroavionului d-lui George I. Georgescu apreciind evoluțiunile elegante ale aparatului, sistemul de viraje, întălțime, scoborîre, decolare și amerisaj, dar și rezistența aparatului pe timp de furtună, ceea ce-l desemnează ca un splendid tip de luptă, apărare și cursă lungă"[42].

---

[40] The National Archives, Washington, *Record Group 59;* (doc.) 871.796/5 (informație oferită cu bunăvoința și colegialitatea ce-l caracterizau, de către regretatul cercetător Sergiu Columbeanu). Eforturile românești de creare a unei industrii proprii de hidroavioane au atras și atenția autorităților militare din alte țări; astfel, în cursul anului 1926 au sosit la Constanța două comisiuni militare străine — respectiv poloneză, în frunte cu generalul Zagorski, și italiană, condusă de atașatul militar la București, colonelul Mercalli —, în fața cărora s-au executat zboruri demonstrative, „toate reușite" (Depozitul secției de istorie..., *Loc. cit.*, f. 298). De asemenea, hidroavionul a fost vizitat și de către ofițerii crucișătorului-amiral englez „Frobisher" (apud M. Negru, *Viața României pe Mare și pe Dunăre,* Tipografia de Artă și Editura Leopold Geller, București, 1935, p. 193).

[41] „Dobrogea jună", XXI, nr. 193, 28 august 1925, p. 1.

[42] *Ibidem.* În acest zbor de încercare, cu aceiași trei pasageri la bord (R. Popescu, mecanicul plut. I. Culluri și lt. Diaconescu), hidroavionul se înalță pînă la o înălțime de 1.000 m, cu viteza de 150 km/oră („Dacia", XII, nr. 191, 29 august 1925, p. 1).

În ziua de 14 octombrie 1925, Principele Carol, Inspectorul General al Aeronauticii, a vizitat oficial hidroscala și hidroavionul „Getta", asistînd la sborurile acestui hidroavion, demonstrațiile „reușind pe deplin"[43].

Ca urmare a bunelor rezultate din primele încercări, la 23 septembrie 1925 ing. Radu A. Stoika și George I. Georgescu, delegat al S.T.C. și președinte (în acel moment) al Camerei de Comerț și Industrie Constanța înaintează Ministerului Industriei și Comerțului *cererea de atestare a brevetului de invențiune*, cu specificarea revendicării „dreptului de proprietate asupra întregii *Celule* a acestui sistem de hidroavion biplan-sesquiplan pendular pe cocă *Getta S.T.C. Tip R.A.S.-1*", ale cărui prime rezultate de încercare au fost următoarele : „El a decolat cu multă ușurință, executînd viraje numeroase deasupra orașului la 500 m înălțime, însă a fost nevoit să amerizeze apoi în largul mării pe furtună și hulă din cauza unei pene la motor. Cu această ocazie s-au putut constata nu numai perfectele calități ale cocei, dar încă și superioritatea aparatului din punct de vedere aerodinamic, grație principiului pendulului aplicat la sesquiplan după care el este construit, care îi dă o stabilitate remarcabilă în aer, după cum dovedise stabilitatea și echilibrul lui pe apă.

În zilele următoare — continuă autorii brevetului —, hidroavionul este supus la diferite tatonări de reglaje menite a determina performanțele cari — pînă în prezent — au ajuns la următoarele rezultate :

Performanțe

P — 2.055 kg. (greutatea totală — n.n.)

Viteza orizontală maximă	160 km
„ comercială	140 km
Plafonul	4.000 m
Durata de zbor	8 ore"[44].

[43] M. Negru, *Op. cit.*, p. 193).

[44] Iată alte *caracteristici tehnice* ale hidroavionului: este biplan seschiplan pendular, pe cocă, din clasa așa-ziselor hidroavioane de „Haute mer"; suprafața portantă — 50 m²; motor „Hiero" de 220 H.P.; elice propulsivă; diametrul — 2,80 m; pasul — 1,60 m; turalul — 1.400; anvergura — 18 m; lungimea — 10,50 m; înălțimea — 2,50 m; greutatea totală în ordinea de mers — 2.055 kg; planorul este construit din lemn cu haubanajul metalic ce-i dădea rigiditatea necesară; aripile erau învelite în pînză albă de in de mare rezistență; coca-fuzelaj (barca) avea 9,95 m lungime, 1,14 m lățime și 0,93 m înălțime, construită în întregime din lemn indigen (frasin); în centrul bărcii erau amplasate două rezervoare de 450 litri benzină; la bord se aflau diverse aparate, precum vitezometru *Badin*, altimetru, barograf, cronometru, busolă, clinometre, litrometre ș.a.; iluminatul pentru zbor de noapte era asigurat printr-un dinam; se puteau lua la bord : un post complet de T.F.F. (transmitere și recepție); aparat fotografic; distilator pentru distilat apa de mare pentru cazul unui zbor de lungă durată; extinctor; trei mitraliere — două jumelate pe turela din față, iar cealaltă montată pe trepied lîngă pilot; cu o ușoară transformare, aparatul putea lua și bombe la bord (Depozitul Secției de istorie..., *Loc. cit.*, f. 211). Pentru a realiza mai bine performanțele hidroavionului „Getta", iată, comparativ, datele similare, ale unor aparate străine: *hidroavionul italian „Savoia S. 16"*, motor Fiat de 300 H.P., vit. max. 165 km; plafon — 3000 m, autonomie de zbor — 6 ore, greutate totală — 2.500 kg, anvergură — 15,50 m, lungimea — 9,97 m, înălțimea — 3.67 m, suprafața portantă — 59,15 m²; *hidroavionul „Savoia S. 13"*, motor de 250 H.P., lungimea — 8,99 m, anvergura — 11,8 m; *hidroavioanele engleze „Glocesterhire"*, motor de 550 H.P., și *„Blackbourbe"*, biplan, cu două motoare de 100 H.P.; *hidroavionul american „Curtiss"*, motor de 520 H.P.; *hidroavionul german „Dornier-Wal"* (de transport), metalic pe cocă, cu două motoare Rolls-Royce de 360 H.P. (*Loc. cit.*, f. 47).

În lunile din toamnă au loc, în continuare, zboruri de încercare, terminate la 16 noiembrie 1925, zi de cînd datează și *declarația căpitanului Romeo Popescu,* membru în Comisia de Recepție a hidroavionului (organ instituit de către Ministerul de Război cu ordinul 10.692 din 13 noiembrie 1925) și, totodată, „pilot esseyeur al acestui prototip", care declară următoarele : „1. Am urcat pe acest prototip, deși nu mai văzusem hidroavion și fără încercări statice, cu toată încrederea, fiindcă am asistat la construcțiunea lui aproape piesă cu piesă.

2. Hidroavionul a sburat la primele încercări.

3. Am aproximativ 25 de ore de sbor pe acest prototip, l-am supus la grele și diverse eforturi, unele din neexperiență, altele cu bună știință; a stat trei luni sub cerul liber, pe ploaie și vînt la umezeala mării, totuși și-a păstrat intacte calitățile de sbor — fără nici o derivație de reglaj — în divergență cu avioanele terestre, cărora din timp în timp li se retușează reglajul.

4. Personal sunt de părere că, dată situația generală, s-ar putea stabili performanțele înaintea probei statice — iar ca pilot îmi iau răspunderea oricărui accident.

5. În ziua de 16 noiembrie 1925 am executat sboruri de supleță și elice calată, în prezența Comisiunii numită de Inspectorat.

6. Menținîn totul Memoriul ce l-am înaintat Inspectoratului și mai specific încă odată calitățile foarte bune ale acestui hidroavion, pentru școală și perfecționare"[45].

Toate încercările de zbor ale prototipului hidroavionului dînd — în ordinea de zbor — așadar, rezultate bune, și fiind atît de elogios garantat de către cel mai cunoscător dintre specialiști (aviatorul R. Popescu) — el a fost însă omologat oficial de către o comisie anume însărcinată în acest scop[46], la *14 noiembrie*[47] *S.T.C. înaintează Ministerului de Război o Ofertă* pentru construirea și livrarea *„cu utilajul actual* a 10 (zece) hidroavioane de acest fel pînă la finele lunii mai 1926, cînd credem

[45] *Loc. cit.*, f. 225.

[46] În procesul ce avea să fie reintentat în 1936 de către S.T.C. Ministerului de Război, reprezentanții acestuia aveau să pledeze în favoarea lor faptul că „hidroavionul nu fusese *omologat*, adică nimeni nu constatase în mod oficial performanțele și calitățile tehnice ale «noului» hidroavion", insinuînd, totodată, că aparatul „nu era în realitate decît refacerea a unor vechi hidroavioane «Branderburg» capturate de la armata austro-ungară în timpul războiului" (*Loc. cit.*, f. 230, 231).

[47] *Loc. cit*, f. 16.

că școala de pilotaj[48] va trebui să înceapă exercițiile practice pe aceste hidroavioane"; comanda urma să cuprindă — cum se specifica — „numărul de aparate necesare școalei antrenamentului și perfecționării piloților destinați hidroaviației, precum și pentru colaborarea lor cu Marina Militară[49]. Față de prototip, singura deosebire era înzestrarea hidroavioanelor cu motoare „Mercedes" de 260 HP, în locul motorului „Hiero" de 220 HP „împrumutat provizoriu de Ministerul de Război (în iulie 1925 — n.n.) numai pentru încercările prototipului". Prețul unui aparat era fixat la 1.852.514 lei. Tot în ofertă, la paragraful „Garanție" din *Condițiunile generale propuse de S.T.C.*, se menționa: „Garanție asupra îngrijitei și perfectei construcțiuni a furniturii și a calității ireproșabile a materialului întrebuințat o dă societatea prin tot avutul ei, întreg capitalul național, precum și faptul că delegatul Ministerului de Război va controla toate materialele și seriozitatea fabricațiunei, la care se mai adaugă — precizează întreprinzătorii ofertanți — și rîvna cu care orișice industrie tînără caută să-și cîștige reputațiunea atît de necesară propășirii ei, cum este cazul societății noastre, care a făcut investiții importante de milioane, cu studiul, construcția și încercările, toate reușite, ale prototipului de hidroavion necesar armatei și oferit prin prezenta"[50].

[48] În februarie 1928, căp. av. Romeo Popescu înaintează un document către S.T.C. în care comunică părerile favorabile ale sale asupra hidroavionului „Getta", *importanța acestuia rezidind în faptul că poate satisface trei puncte din programul românesc* (așa cum îl vedea el) *de construire a unui hidroavion de război și constituire a unei hidroaviații în speță*, respectiv s-a constituit prototipul „unui hidroavion adaptabil Mării Negre și nu prea departe de hidroavionul de război, pentru a servi ca avion de școală la mare", pe el se poate face antrenarea personalului, urmînd apoi „etapa (a treia — n.n.) cea mai principală : *colaborarea cu marina militară*, pentru ca din această colaborare să rezulte concluzia asupra calităților ce trebuie să îndeplinească adevăratul prototip de hidroavion de război, față de necesitățile geografice și de lipsurile actuale" (ultimele două etape erau realizarea prototipului de război și antrenarea unităților de război). Explicitînd locul real al hidroavionului „Getta" față de nevoile militare, Romeo Popescu își lua răspunderea să „organizeze crearea, dezvoltarea și conducerea școalei de pilotaj a aviației maritime" după un program defalcat pe luni în perioada 1 martie 1926—1 martie 1927, dată după care se putea trece la realizarea unui prototip de război", I, *Loc. cit.*, f. 44).

[49] *Loc. cit.*, f. 16.

[50] *Loc. cit.*, f. 17.

AUS DER GESCHICHTE DER NATIONALEN AVIATIK DER ZWISCHENKRIEGSZEIT. DER BAU DES ERSTEN RUMÄNISCHEN WASSERFLUGZEUGS („GETTA") — UMSTÄNDE, FOLGEN (I)

Gh. Dumitrașcu
St. Lascu

Zusammenfassung

Im August 1925 liess man im Hafen Konstanza *das erste rumänische Wasserflugzeug* — von autochtoner Konzeption und Bau — vom Stapel laufen. Es wurde vom Ing. Radu A. Stoika (1900-1971) entworfen. Inhaber des Bauunternehmens (und Anreger der ganzen Initiative) war der Geschäftsmann George I. Georgescu (1884-1977), Probeflieger war der bekannte rumänische Flieger Romeo Popescu (1897-1931). Der Bau und der Flug des ersten rumänischen Wasserflugzeugs erregte grosses Interesse zu der Zeit, seitens der Presse, der Amtsbehörden und der ausländischen Fachleute. Mehrere fremde militärische Delegationen besichtigten das Prototyp, das auch 1927 im Rahmen einer internationalen Aviatikausstellung in Prag präsentiert wurde.

Obwohl anfangs zwischen dem Bauingerieuren und dem Kriegsministerium ein Übereinkommen bestand, den Bau mehrerer Apparate betreffend, die verbesert, die Basis des ersten nationalen Geschwaders der Wasseraviatik bilden sollten, war später das oben erwähnte Ministerium an diesen Bestellungen nicht mehr interessiert; die betreffenden Apparate wurden aus Italien bestellt, und wegen Unterstützungsmangel hat die Transportgesellschaft von Konstanza (S.T.C.) 1926 die Fabrikation der vielversprechenden Wasserflugzeuge eingestellt. Ebenfalls hat das erwähnte Ministerium auch nicht mehr alle Aussgaben für den Bau des Prototyps und der drei bestellten Apparate beglichen, Grund für einen langen Prozess, der im November 1937 von der Transportgesellschaft gewonnen wurde, aber trotz des Urteils hat das Kriegsministerium seine finanziellen Pflichten niemals bezahlt.

Die *technischen Merkmale* des Wasserflugzeugs „Getta" beachteten nicht nur die technischen Welterrungenschaften, sondern auch das launenhafte Dasein des Schwarzen Meeres. Ss war von einer völlig neuen Konzeption in der Fachtechnik der Welt, es war das erste „seschiplan". Der Ingenieur Radu A. Stoika hat die Formel des Pendelplans mit ungleichen Flügeln derart angenommen, dass die seitlichen Wasserflugzeugschwimmer, die sich unter dem untersten Flügel befanden, (etwas kürzer und naher am Rumpf), ein Umstürzen des Apparates durch die Synchronisierung seiner Bewegungen mit dem des Schwarzen Meeres charakteristischen „Kamm" der kurzen Wellen verhindert.

Technische Daten: Kreuzfahrtgeschwindigkeit — 140 km; Flughöhe — 4.000 m; Flugdauer — 8 Stunden; Tragfläche — 50 m²; Spannweite — 18 m; Länge — 10,50 m; Höhe — 2,50 m; Gesamtgewicht — 2.055 kg; mit einem „Hiero" — Motor von 220 PS ausgestattet. Das Wasserflugzeug hatte 2 Beninbehälter mit einem Fassungsvermögen von 450 l.

NOTE

UN SCEPTRU APARȚINÎND EPOCII BRONZULUI DESCOPERIT IN CETATEA FEUDALĂ-TIMPURIE DE LA CAPIDAVA

IRINA CIOS

În urma săpăturilor efectuate în vara acestui an la Capidava, a fost scos la lumină un „sceptru" de piatră aparținînd fazei tirzii a epocii bronzului, ce se inscrie în aria complexului cultural Coslogeni-Sabatinovka-Noua[1].

Semnalată de puțin timp (1970), cultura Coslogeni este atestată în sud-estul României, în Dobrogea și Bărăgan, de la Valea Mostiștei pînă în sudul Dunării, fiind prima cultură din faza tirzie a epocii bronzului cunoscută în această zonă. Apreciată ca o extindere a culturii Sabatinovka ce cuprinde pe parcursul secolelor XIV-XII î.e.n. zona de stepă dintre Niprul mijlociu și gurile Dunării, cultura Coslogeni dovedește o evoluție aparte.

În ceea ce privește cultura Noua, aceasta cuprinde regiunile ocupate anterior de purtătorii culturilor Monterou, Belopotok-Costișa și Vittenberg dintre cursul superior al Nistrului și limita răsăriteană a munților Apuseni.

Caracterizat prin așezări de tip cenușar (zolniki) complexul cultural Coslogeni-Sabatinovka-Noua prezintă ca trăsături comune: o ceramică de factură grosolană, cu suprafața poroasă, avînd un repertoriu formal și decorativ redus; utilaj de os, seceri, psalii, cuțite și sule; obiecte de bronz, destul de rare, în așezări, mărginite la citeva tipuri de ace, securi, celturi, pumnale; lame și răzuitoare de silex, obiecte din piatră, rîșnițe, topoare, ciocan, măciuci sferice, tipare de bronz și aceste „sceptre" de piatră proprii fazelor timpurii ale culturilor Coslogeni și Sabatinovka, pătrunzînd și în aria culturii Monteoru[2].

Deși este o descoperire izolată, nesituindu-se într-un context aparținînd aceleiași perioade istorice, „sceptrul" de la Capidava se integrează, ca loc de descoperire, în aria așezărilor de tip Coslogeni.

Situată în apropierea comunei Topalu, Capidava se inscrie în linia de fortificare a Dunării, inițiată de romani, rămînînd timp de mai multe secole un centru de locuire. Săpăturile din vara acestui an de la Capidava, conduse de Radu Florescu, au avut ca obiectiv clarificarea stratului de bordeie aparținînd epocii feudal-timpurii în zona vestică și sud-vestică a cetății.

Bordeiul în care a fost găsit „sceptrul" (B 44) aparține nivelului IV ce se înscrie în timp la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului X e.n.

Descoperit în stratul de dărîmături, „sceptrul" se afla în colțul de est, asociat cu dărîmături și fragmente ceramice aparținînd epocii feudal-timpurii, pe aceeași latură cu soba, situată în colțul de nord, foarte aproape de nivelul podelei.

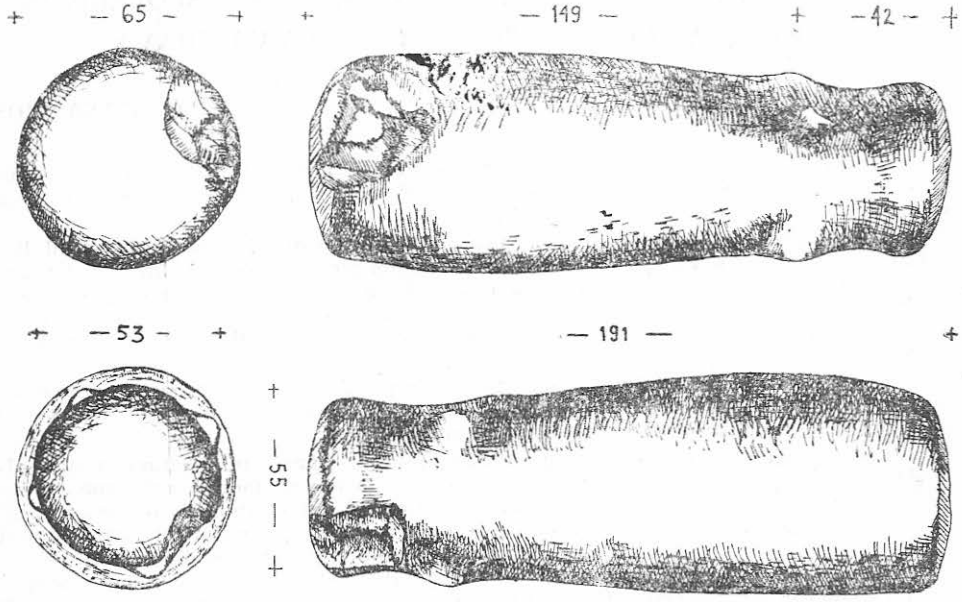
---

[1], [2], [4], [5] Sebastian Morintz, Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, Ed. Academiei RSR, București, 1978, p. 147 și următoarele.

Tot în acest bordei au mai fost găsite un fragment de piatră de rișniță, o tavă de cereale (fragmentară), bucăți de metal, probabil cuie, fusaiole și greutăți de năvod, un mare număr de fragmente ceramice, toate aparținînd stratului roman, precum și oase de pești și animale.

Prin urmare, contextul nu ne oferă prea multe date cu privire la „sceptru", acesta fiind găsit într-o poziție secundară.

Înscriindu-se în seria tipologică proprie numai culturilor Coslogeni și Sabatinovka, acest „sceptru" de piatră, probabil diorit, are următoarele dimensiuni[3] : înălțimea maximă — 191; diametrul maxim — 65; diametrul bazei inferioare — 62; diametrul bazei superioare — 53 sau 55; diametrul la butoni — 61; înălțime la butoni — 149; 142; 149; 150; diametrul minim — 51; înălțimea diametrului minim — 165; diametrul sub butoni — 57; înălțime diametru sub butoni — 142.

De formă tronconică, ușor evazată în partea superioară, acest sceptru are patru butoni cam la 4 cm sub baza inferioară.

Suprafața sa, lustruită prin șlefuire, prezintă două ciobituri, una mai mare în partea de jos, alta mai mică în partea opusă, sus, ca rezultat al unei loviri pe verticală. Planul inferior și cel superior sînt tocite asimetric.

Cumulînd aceste observații privitoare la contextul arheologic și la starea de conservare tragem concluzia că acest obiect a fost refolosit în epoca feudală-timpurie, probabil ca frecător sau pisălog.

Celelalte obiecte de același tip, descoperite în aria culturilor Coslogeni și Sabatinovka, prezintă caracteristici asemănătoare[4].

Sculptate în roci dure, lustruite prin șlefuire, aceste „sceptre" au un corp tronconic, prelung, uneori aproape cilindric, mai îngust în partea superioară, avînd capătul superior mai mult sau mai puțin bombat, și uneori un umăr pe care se reliefează patru butoni.

Asemănătoare atît ca formă cît și ca dimensiuni, „sceptrele" variază ca înălțime între 210 și 250 mm, diametrul maxim al bazei avînd valori între 65 și 75 mm.

[3] Toate dimensiunile sînt date în mm.

Avînd o arie de răspîndire destul de largă, ce se întinde de la Nipru și pînă la Valea Mostiștei, aceste „sceptre" au fost găsite la distanțe relativ mari unele față de altele, fiind în unele cazuri descoperiri întîmplătoare sau lipsite de un context arheologic relevant asupra destinației lor.

Pe teritoriul României au mai fost descoperite „sceptre" la Dorobanțu (singurul găsit într-o așezare), pe Valea Mostiștei la Coțofanca și Vlădicească, la Galați, pe malul bălții Cătușa (aici „sceptrul" avînd un aspect deosebit, cu corpul fațetat în 16 suprafețe și cu butoni laterali, grup aparținînd culturii Coslogeni).

Tot pe teritoriul României se situează descoperirea de la Băiești Aldeni (jud. Buzău); de la Fitionești (jud. Vrancea) și de la Voinești (jud. Vaslui) situate în aria culturii Monteoru.

În ceea ce privește cultura Sabatinovka au fost făcute descoperiri la Uškalka (pe Nipru) și la Cikalovka (RS.S. Ucraineană) în așezări de mari dimensiuni, precum și la Volgograd, Poltava, Cuban, în R.S.S. Ucraineană și în R.S.S. Moldovenească[5].

Acest tip de obiecte nu poate fi inclus în caracteristicile culturii Noua, descoperirile situîndu-se numai la limita sudică a acesteia și aparținînd în mare parte etapei tîrzii, Monteoru, într-o fază anterioară definirii culturii Noua.

Prin urmare, aceste prezențe pot fi considerate un aport estic adus de purtătorii culturilor Sabatinovka sau Coslogeni.

Referitor la funcția acestui obiect, ea este puțin clarificată. Dat fiind mica frecvență a acestor „sceptre" precum și absența unui dispozitiv de prindere sau înmănușare și a unei părți vizibil active, obiectele au fost apreciate ca avînd un caracter reprezentativ.

Această serie tipologică nu mai revine în timp, fiind caracteristică epocii bronzului.

Doar în neolitic, mai sînt atestate obiecte cu funcții reprezentative, tot din piatră, avînd forma stilizată a unui cap de cal[6].

În concluzie, prezența „sceptrului" la Capidava atestă existența în zonă a unei culturi aparținînd epocii tîrzii a bronzului (probabil la Topalu, unde au fost deja semnalate urme hallstattiene), îmbogățind seria descoperirilor din aria culturii Coslogeni.

[6] M. Burudin, SCIV, 1975, 2.

BRONZE AGE SCEPTRE DISCOVERED IN THE EARLY FEUDAL FORTRESS OF CAPIDAVA

I. Cios

Capidava, situated in the proximity of the Topalu commune, is part of the fortification line of the Danube built by the Romans and used as a dwelling centre for centuries.

The Capidava excavations proceeded during the summer of 1986 under the supervision of Radu Florescu. Their aim was to clear the layer of early feudal hovels in the western and south-western area of the fortress. The stone 'sceptre' is a late bronze age specimen which illustrates the Coslogeni — Sabatinovka — Noua cultural complex.

The 'sceptre' was found among the ruins, in one of the hovels (B44), in the eastern corner, among ceramic fragments belonging to the early feudal period, on the same side with the stove, very near to the floor level.

The 'sceptre' has features typical of the Coslogeni and Sabatinovka cultures. It is made of stone, diorite presumably, and has the following dimmensions (in millimeters): maximum height — 191; maximum diameter — 65; diameter of the lower side — 62; diameter of the upper side — 53,55; diameter at the level of the studs — 149, 142, 149, 150; minimum diameter — 51; height of minimum diameter — 165; diameter beneath the level of the studs — 57; height of diameter beneath the level of the studs — 142.

The form of the 'sceptre' is that of a frustrum of a cone, slightly widening upwards. At about 40 milimeters beneath the upper side are four studs. The polished surface has two chips: a larger one on the lower side and a smaller one on the upper side, both due to a vertical stroke. The upper and the lower sides reveal a lop-sided wear.

Summing up the above, we may conclude that the object was used during the early period either as a rubber or as a pestle. Similar objects have been found in layers illustrative of the Coslogeni culture (Vlădiceasca, Coţofanca, Dorobanţu) and the Sabatinovka culture (Uskalka, Fitioneşti, Cikalovka), but their position was irrelevant as to their use. Little has been elucidated in this respect so far. Such 'sceptres' are scarce and there is no evidence of a gripping or gloving device. That is why they are considered as having a representative character.

The conclusion of the paper is that the discovery of the Capidava 'sceptre' ascertains the presence in the area of a late bronze age culture (presumably at Topalu, where Hallstattian traces have already been uncovered) and increases the number of discoveries related to the Coslogeni culture.

CERCETĂRI PERIEGHETICE ÎN TERITORIUL HISTRIAN (II)

EMILIAN ALEXANDRESCU, ALEXANDRU AVRAM,
OCTAVIAN BOUNEGRU, COSTEL CHIRIAC

Continuînd programul de investigare a teritoriului antic al Histriei prin cercetări de suprafață[1], autorii prezentului raport au efectuat între 21 și 25 iulie 1984, respectiv între 9 și 11 iulie 1985, o deplasare pe ruta[2] de-a lungul văii Casimcei, socotită, în general, ca fiind granița vestică a teritoriului histrian și identică cu riul Calabaeus din binecunoscuta horothesie a lui M. Laberius Maximus[3]. Deplasarea s-a făcut pe ambele maluri ale rîului, precum și de-a lungul unor afluenți ai Casimcei, de exemplu Gura Dobrogei, Grădina, Rîmnic. Scopul cercetării a fost de a încerca din punct de vedere arheologic o trasare — fie ea și aproximativă — a limitei domeniului de influență al Histriei spre interior. Cu ocazia acestor cercetări s-au descoperit însă, alături de stațiuni de epocă clasică (mai ales romană), și unele puncte și așezări preistorice și medievale. Prezentăm în cele ce urmează punctele cercetate în ordinea descoperirii lor, de la vărsarea riului Casimcea în lacul Tașaul pînă la izvorul aflat în preajma satului Războieni.

1. La 1 km NV față de podul șoselei naționale Constanța — Tulcea care trece peste Casimcea, pe malul stîng, în punctul numit de localnici „la pămînt galben", s-au găsit pe o suprafață relativ întinsă numeroase fragmente ceramice de epocă romană tîrzie, precum și cîteva fragmente ceramice atribuite culturii Dridu.

2. La 1,5 km spre nord de satul Palazu Mic, în punctul numit „Valea seacă", au apărut urme sporadice de locuire din epoca culturii Dridu, precum și cîteva fragmente ceramice de epocă romană. În același punct se pot observa la suprafață concentrări de pietre de șist, ceea ce ar sugera o eventuală așezare[4].

3. În marginea de sud a satului Gura Dobrogei, în curtea locuitorului Florea Ion, s-au descoperit numeroase fragmente ceramice aparținînd culturii Gumelnița, bucăți de chirpici, precum și mai multe fragmente de amfore elenistice.

4. La confluența pîrîului Gura Dobrogei cu Casimcea, pe o suprafață relativ întinsă au apărut sporadic fragmente ceramice elenistice, printre care o amforă de tip „Soloha".

---

[1] Pentru cercetările efectuate în 1982-1983 vezi Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 18, 1985, p. 113-125.

[2] La aceste periegheze au participat, alături de autorii prezentului raport, Gheorghe Vlad Nistor, Florin Șerbu și Dan Petre.

[3] Vezi discuțiile despre întinderea teritoriului histrian la D. M. Pippidi, ISM, 1, București, 1983, p. 198.

[4] De adăugat la aceste observații unele descoperiri mai vechi din zona satului Palazu Mic, menționate de Gr. Tocilescu, Mss. BAR 5 132, f. 45; cf. Revue archéologique, 9, 1887, p. 71 (un relief al lui Hercules; un „templu al Minervei"). Asemenea descoperiri izolate ar putea și ele proveni dintr-o așezare de epocă romană.

5. La cîteva sute de metri, spre vest față de confluența pîriului Gura Dobrogei cu Casimcea, pe malul sting al pîriului Gura Dobrogei, au apărut numeroase resturi ceramice romane timpurii (sec. al II-lea e.n.), precum și cîteva fragmente mai tîrzii. De remarcat că toate acestea sînt asociate cu fragmente de țigle și olane, ceea ce indică o locuire intensă în punctul respectiv.

6. La cca. 400 m către sud față de punctul menționat anterior sînt foarte vizibile pe teren valurile și șanțurile unei fortificații de pămînt, probabil otomană.

7. La aproximativ 200 m către sud față de punctul nr. 6 au fost descoperite la suprafață cîteva piese de silex (microlite) databile în epipaleolitic[5].

8. Pe malul sting al Casimcei, la 600 m SE față de podul de cale ferată de la Casian, la nivelul superior al terasei, s-au găsit cîteva lame de silex neolitice și un topor fragmentar de piatră cu gaură de înmănușare.

9. La aproximativ 1 km spre est față de satul Casian (fost Șeremet), chiar lîngă terasa riului Casimcea, au fost descoperite pe o suprafață relativ mare numeroase fragmente ceramice autohtone, lucrate cu mîna. O parte din acestea pot fi atribuite unei faze tîrzii hallstattiene[6].

10. Cu ocazia acestei periegheze am efectuat și o cercetare amănunțită în zona binecunoscutului complex natural în formă de amfiteatru de la Casian care, de la Vasile Pârvan încoace, a făcut obiectul mai multor discuții[7] și asupra căruia mai stăruie încă urme de îndoială. În urma cercetărilor noastre putem preciza că nu au apărut nici un fel de indicii de locuire romană, atît în zona imediat înconjurătoare a „amfiteatrului", cît și pe platoul înalt dintre Tîrgușor și terasa văii Casimcea. La nord de „amfiteatru" au apărut, sporadic, fragmente neolitice atipice.

În schimb, chiar pe terasa superioară a văii Casimcei, într-un masiv calcaros ce face parte integrantă din „amfiteatru", am identificat o mică peșteră. Aceasta se găsește pe partea opusă „amfiteatrului", iar intrarea, situată la aproximativ 25-30 m față de terasa inferioară, se face dinspre nord (fig. 1). Pe versantul abrupt ce urcă spre intrarea peșterii au fost găsite mai multe fragmente ceramice romane și medievale. Chiar la intrarea în peșteră, pe peretele din partea dreaptă, pe o suprafață finisată, se găsesc mai multe litere incizate, care par să compună un text, precum și cîteva cruciulițe și semne monogramatice. Din cîte ne-am putut da seama, există trei etape succe-

---

[5] Pentru aspectele culturale paleo- și epipaleolitice ale zonei (peșterile „La baba" și „La izvor" de la Cheia) vezi C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Alexandra Bolomey, Materiale, 5, 1959, p. 20-22; C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, N. Harțuchi, Materiale, 6, 1959, p. 43-50; N. Harțuchi, Pontica, 9, 1976, 16; Al. Păunescu, SCIVA, 39, 1979, p. p. 507-526.

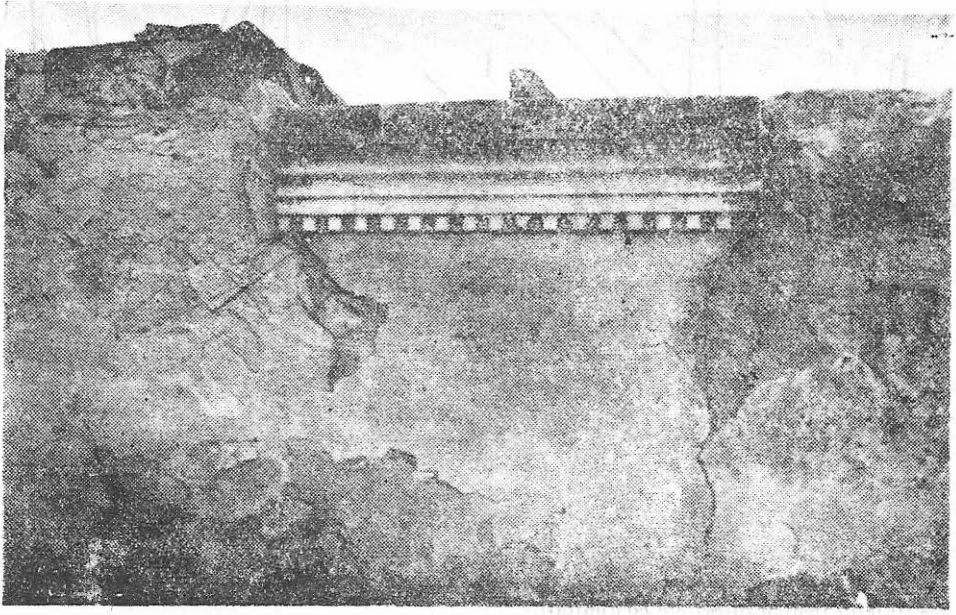
[6] Materialul este, din păcate, destul de neconcludent (multe din fragmentele ceramice fiind atipice), pentru a se putea face precizări mai ample.

[7] V. Pârvan, *Descoperiri Nouă în Scythia Minor*, București, 1913 (ARMSI, ser. II, t. XXXV), p. 333-335; R. Vulpe, *Ephigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine* (Constantza, 9-15 septembrie 1977), Bucarest, 1977, p. 113-130; Maria Bărbulescu-Munteanu, Pontica, 11, 1978, p. 132-135; N. Gostar, Dacia, NS, 24, 1980, p. 311-314. Dacă V. Pârvan și, mai ales, R. Vulpe susțineau existența unui „sanctuar" dedicat lui Zeus Casios, în schimb cipul publicat de Maria Bărbulescu-Munteanu, *op. cit.* (=ISM, 1, nr. 372) pare mai degrabă să indice „la ligne de demarcation entre les localités Κασ(σ)ιανά et Σπηλούλα " (N. Gostar, *op. cit.*, p. 314). Situația rămîne, din păcate, destul de confuză, cu atît mai mult, cu cît în zonă nu există — cel puțin în urma investigațiilor de suprafață — urme de așezări romane. Cele mai apropiate așezări romane sînt cele de la Gura Dobrogei (vezi la noi, sub nr. 5) și Grădina (nr. 13). Vezi și îndoielile exprimate de prof. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 485.

Fig. 1 →

Fig. 2 ↓

sive în care au fost incizate literele : a) literele foarte mici care se grupează în două rînduri; b) cruciuliţele şi monogramele; c) cele două litere foarte mari KN (vezi fig. 3, 4)[8].

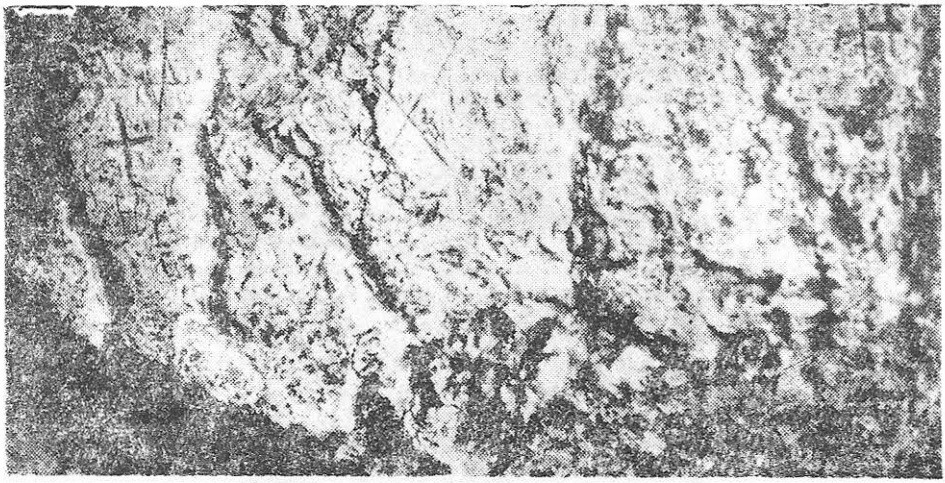

Fig. 3

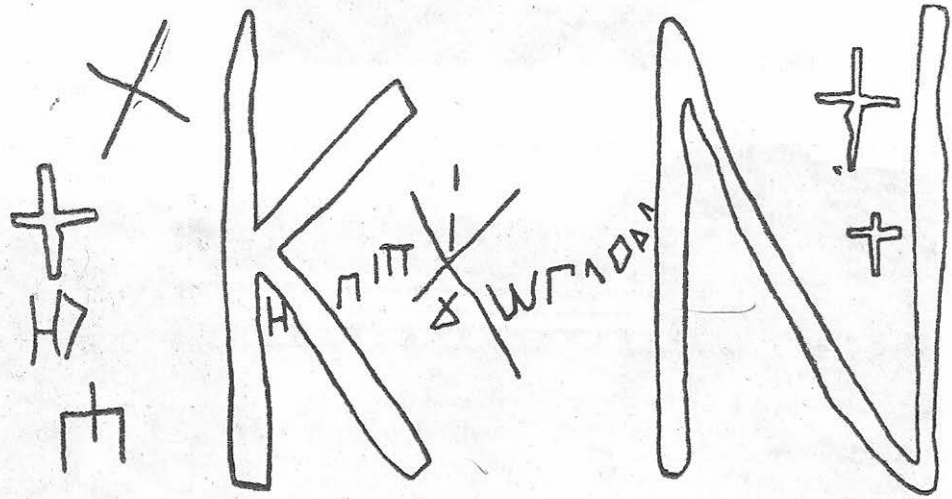

Fig. 4

[8] Descoperirile de epocă medievală de aici, inclusiv inscripţiile rupestre, s-ar putea încadra, după părerea noastră, într-un orizont cultural din sec. al X-lea e.n., caracteristic zonei carstice de pe valea Casimcei, analogia cea mai apropiată furnizînd-o locuirea tîrzie din peştera „La izvor" de la Cheia, situată în imediata vecinătate a peşterii Casian (cf. C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, N. Harţuchi, *op. cit.*, p. 48). Credem că în ambele cazuri este vorba nu de o locuire efectivă, ci, mai degrabă, de puncte de refugiu pentru diferitele comunităţi.

11. La 1,5 km ENE față de versantul abrupt al dealului pe care se află situat „amfiteatrul" de la Casian, pe malul stîng al Casimcei, în apropiere de punctul nr. 9, au fost descoperite în mod sporadic fragmente ceramice de epocă elenistică, în special de amfore.

12. Tot pe malul stîng al Casimcei, la 2 km ESE față de satul Cheia și la 2 km NV față de „amfiteatru", de o parte și de alta a drumului ce leagă satul Casian de Cheia, pe o suprafață întinsă, am recoltat numeroase resturi ceramice, printre care fragmente de amfore de Thasos și Sinope, precum și o ștampilă de amforă sinopeeană[9]. În acest punct pare să fi existat o așezare elenistică.

13. La cca 500 m SV de capătul de vest al satului Grădina, pe malul drept al rîului cu același nume, s-au găsit numeroase fragmente ceramice romane tîrzii, asociate cu pietre și țigle[10]. După părerea noastră, avem aici de-a face cu o întinsă așezare de epocă romană tîrzie.

14. Pe malul drept al pîrîului Rîmnic (afluent al Casimcei pe partea stîngă), la NV de ruinele fostei biserici evanghelice din Colelia (sat de colonizare, părăsit după 1940), s-au descoperit resturi ceramice aparținînd culturii Dridu, fragmente neolitice atipice, precum și un mic fragment de opaiț roman. Menționăm, de asemenea, descoperirea unui fragment arhitectonic de marmură provenit de la un edificiu antic (Histria sau, mai degrabă, Ulmetum?), încastrat în zidurile casei parohiale (fig. 2).

15. Pe malul stîng al Casimcei, cam la jumătatea distanței dintre Pantelimonul de Jos și Nistorești, s-au descoperit fragmente izolate de amfore romane, care par a fi fost purtate de torenți din vîrful terasei. Ca descoperire izolată în satul Nistorești, de unde provine și o binecunoscută inscripție[11], menționăm un altar anepigraf de calcar, aflat actualmente lîngă fîntîna de la capătul de sud al satului.

16. La 1,5 km nord de Nistorești, pe malul stîng al Casimcei, s-au cules numeroase fragmente ceramice Dridu și medievale tîrzii, asociate cu pietre și cărămizi.

17. La cca 200 m N de punctul 16 se află o așezare romană pusă în evidență de numeroasele resturi ceramice de la suprafață, precum și de aglomerările de pietre și cărămizi.

18. În comuna Casimcea, cunoscută deja în literatura de specialitate prin descoperirile epigrafice și sculpturale de aici[12], au fost semnalate în ultima vreme descoperiri izolate neolitice (în vatra satului), romane și medievale (osmane), acestea din urmă mai cu seamă în locul numit „Colțanii mari"[13].

19. Pe „Dealul Saxanului", situat la NE de comuna Casimcea, s-au identificat resturile unei așezări romane.

---

[9] Este o ștampilă cu textul [Ἀσ]τυνόμου|[Ἐκ]ατάτου din grupa cronologică IV sau V.

[10] La acestea se mai adaugă descoperirile monetare izolate de epocă romană, despre care am fost informați de localnici. „Bogate urme romane la „Grădina" sînt semnalate și de C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, N. Harțuchi, *op. cit.*, p. 49. S-ar putea ca la aceste urme să se fi referit și V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I (ARMSI, 34, 1912), p. 582, care semnalează o așezare romană la Cheia, pe drumul antic Tomis-Ulmetum.

[11] CIL III 12 489=ISM, 1, 373 (una din cele cinci inscripții care menționează *regio Histriae*).

[12] Alături de informațiile din notițele manuscrise ale lui Gr. Tocilescu (mss. BAR, 5 131, f. 79; 5 132, f. 138; Arhiva MNA, dos. 1884, 40, 65 și 1891, 25, 52), vezi piesele descoperite și publicate în anii din urmă de V. H. Baumann, SCIV, 22, 1971, 4, p. 597–598 (inscripție, cf. ISM, 5, București, 1980, nr. 131; fragment de statuie funerară; idem, Peuce, 9, 1984, p. 214, nr. 6 (și fig. 18; leu funerar); p. 217, nr. 1 (și fig. 26) și p. 221, nr. 25 (și fig. 25) — fragmente arhitectonice; A. Opaiț, Peuce, 6, 1977, p. 187–190 (și pl. I ; plăcuță cu Cavalerul Trac). Majoritatea acestor descoperiri provin din punctele „Dulbenci" (c. 1 km la nord de sat), unde V. H. Baumann, SCIV, 22, 1971, 4, p. 598, a localizat o *villa rustica*, sau „La vie".

[13] Alături de piesele descoperite în zona comunei Casimcea și donate Muzeului „Delta Dunării" din Tulcea, prin strădaniile profesorului Gheorghe Trandafir, care ne-a oferit și importante informații, pentru care îi mulțumim, o parte din materialul provenit din descoperiri întîmplătoare din zonă se află expuse la colțul muzeistic al școlii din sat.

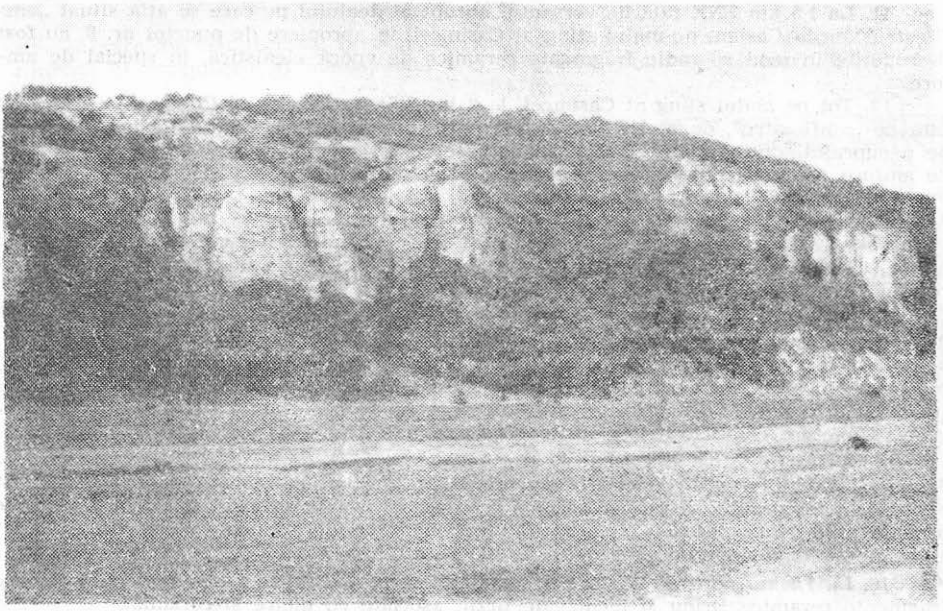

Fig. 5

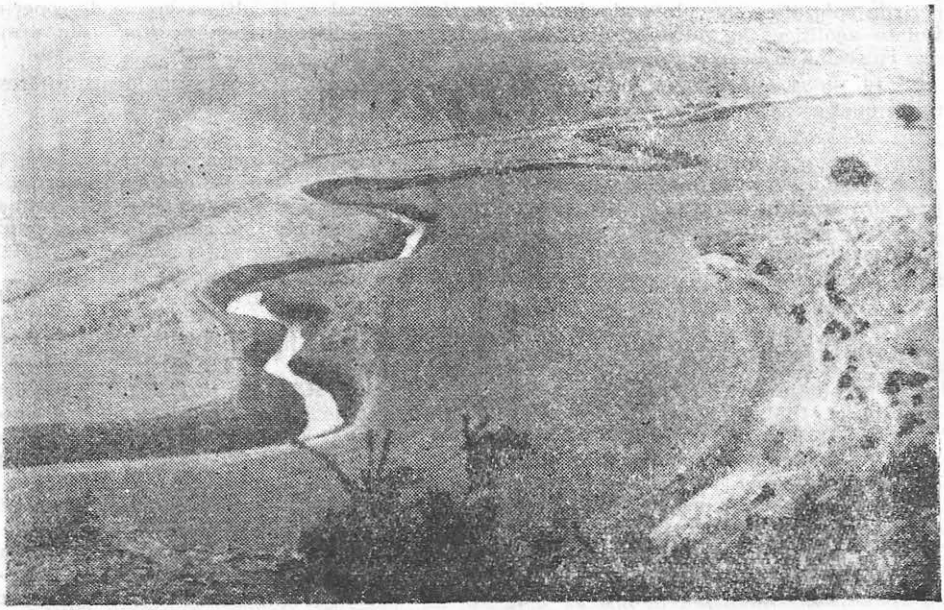

Fig. 6

Sintetizînd rezultatele cercetărilor noastre, se observă, în primul rînd, varietatea descoperirilor care se eşalonează în timp din epipaleolitic pînă în epoca medievală.

Dacă descoperirile izolate de epocă epipaleolitică (nr. 7), neolitică (nr. 8, 18, la care se adaugă descoperirile izolate din zona „amfiteatrului" de la Casian şi cele de la Colelia, dar mai ales aşezarea gumelniţeană deja cunoscută[14] de la Cheia) nu sînt în măsură să aducă prea multe date suplimentare despre aspectele culturale ale zonei în epocile respective, în schimb, punctele şi aşezările de epocă elenistică şi romană identificate completează cunoştinţele noastre despre întinderea şi structura teritoriului Histriei în antichitate.

Remarcăm, în primul rînd, că nu a fost descoperită nici o aşezare de epocă greacă arhaică sau clasică. Se poate admite în continuare că zona Tariverde-Cogealac reprezintă punctul extrem de expansiune spre vest a teritoriului histrian în această perioadă. După cum se ştie, în primele sale secole de existenţă Histria şi-a extins teritoriul cu precădere spre nord[15], zona Dobrogei centrale fiind în continuare locuită şi controlată „politic" de populaţia indigenă getică. Relativ puţine la număr sînt şi descoperirile de epocă elenistică: Gura Dobrogei I (nr. 4), Casian II (nr. 11), Casian III (nr. 12). Contrastul cu densitatea aşezărilor rurale greceşti din zona apropiată a cetăţii, în special cele din zona riului Nuntaşi (Duingi Dere) — Cogealac, Tariverde I şi II, Nuntaşi I şi II[16] — este mai mult decît evident şi nu face decît să întărească imaginea despre situaţia frecvent întîlnită în teritoriile oraşelor coloniale greceşti, compuse dintr-un teritoriu propriu-zis (*chora*) şi o „zonă de influenţă" mult mai întinsă, cu un statut juridic fluctuant şi controlată mai mult sau mai puţin efectiv de cetate. Observaţiile arheologice sînt confirmate şi de cele de natură geografică: teritoriul propriu-zis al cetăţii este demarcat de un brîu de dealuri care urmează traseul actualelor sate Sinoe, Fîntînele, Cogealac, Săcele, în vreme ce un alt brîu de dealuri, cel de pe malul drept al riului Casimcea (fig. 5, 6), pare să delimiteze morfologic „zona de influenţă".

Această distincţie este şi mai evidentă în epoca romană, pentru care documentele epigrafice menţionează existenţa unei *regio Histriae*[17], organism care ar putea fi interpretat ca o definire juridică a ţinutului denumit în documentele din epoca autonomiei cu termenul de *proschoros*[18]. Zona de colonizare romană din *regio* apare, în lumina cercetărilor noastre perieghetice, destul de puţin densă. Aşezările de epocă romană (timpurie şi tîrzie) de la Palazu Mic (nr. 1), Gura Dobrogei II (nr. 5), Grădina (nr. 13), Nistoreşti II (nr. 17) şi Casimcea (nr. 19) sînt destul de sporadice. Colonizarea romană pare să fi îmbrăcat, mai degrabă, forma unor „nuclee" puternice; la ora actuală se conturează, în lumina descoperirilor arheologice şi epigrafice, cel puţin două : Sinoe=Vicus Quintionis şi Ulmetum[19].

Se poate, deci, susţine că atît în epoca greacă, cît şi în cea romană, zona de vest a teritoriului histrian era mult mai puţin densă decît ţinutul din imediata apropiere a cetăţii sau decît cel din zona de nord (Babadag-Jurilovca-Vişina).

Cît priveşte descoperirile de epocă medievală, cercetările noastre nu au făcut decît să confirme, o dată mai mult, relativa răspîndire a culturii Dridu în Dobrogea (Palazu Mic — nr. 2); Colelia — nr. 14; Nistoreşti I — nr. 16, la care se adaugă numeroase alte descoperiri izolate), o menţiune aparte meritînd-o peştera de la Casian (nr. 10), încadrabilă într-un orizont cultural de „tip Basarabi".

Fără îndoială că în condiţiile unor cercetări arheologice sistematice s-ar putea obţine, cel puţin pentru unele din aşezările semnalate, unele date suplimentare.

---

[14] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, N. Harţuchi, *op. cit.*, p. 49.

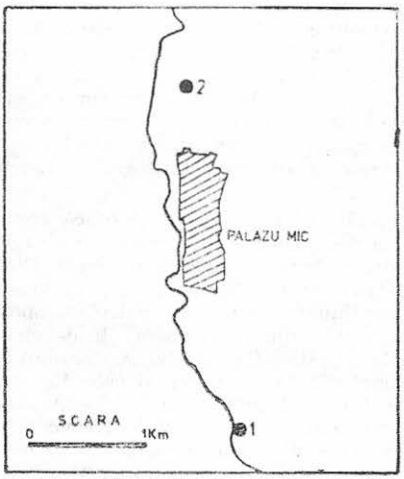
[15] P. Alexandrescu, Pontica, 18, 1985, p. 41-55.

[16] Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, *op. cit., loc. cit.*

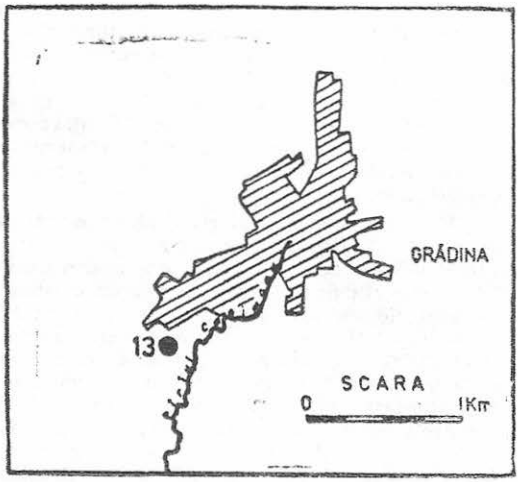
[17] ISM, 1, nr. 329 (Sinoe), 345 (Vicus Secundini — nelocalizat), 373 (Nistoreşti); ISM, 5, nr. 123-124 (Gîrliciu).

[18] Vezi discuţia la Al. Avram, Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, 6, 1981-1982 [1986], p. 113-120.

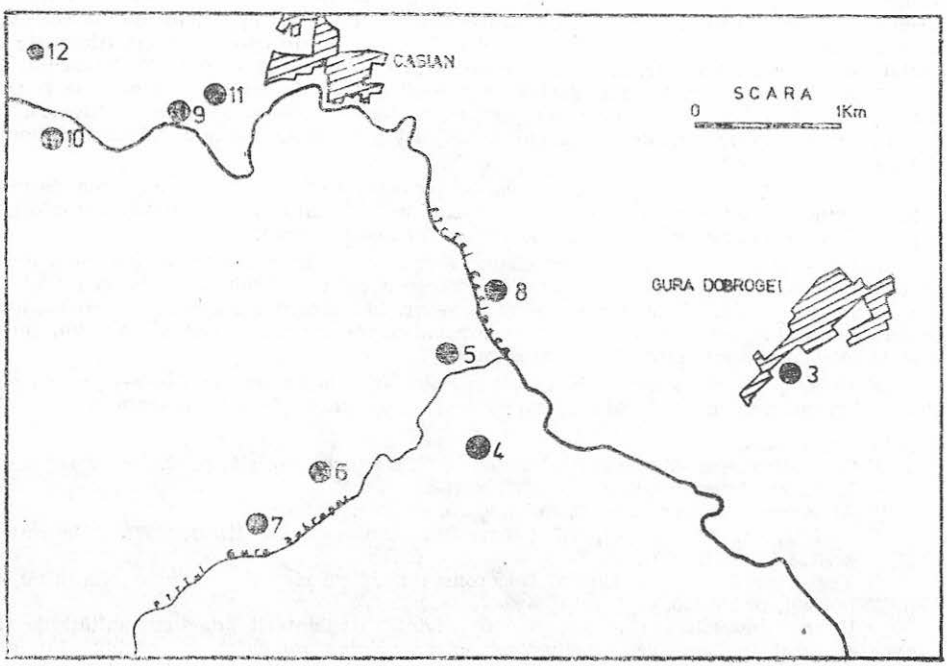
[19] Un rol deosebit revine, în această privinţă, implantării de comunităţi de tip *conuentus* (vezi O. Bounegru, *Puncte de vedere privind romanizarea autohtonilor din Dobrogea în lumina relaţiilor comerciale*, comunicare la Institutul de Arheologie, Bucureşti, februarie 1986).

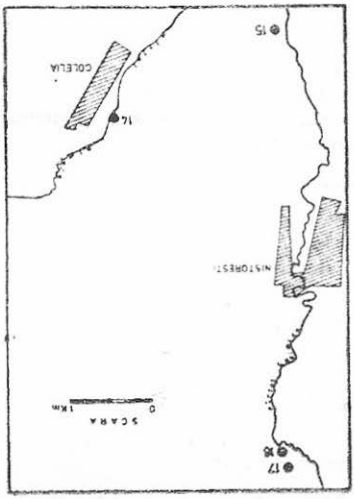
Harta 1

Harta 3

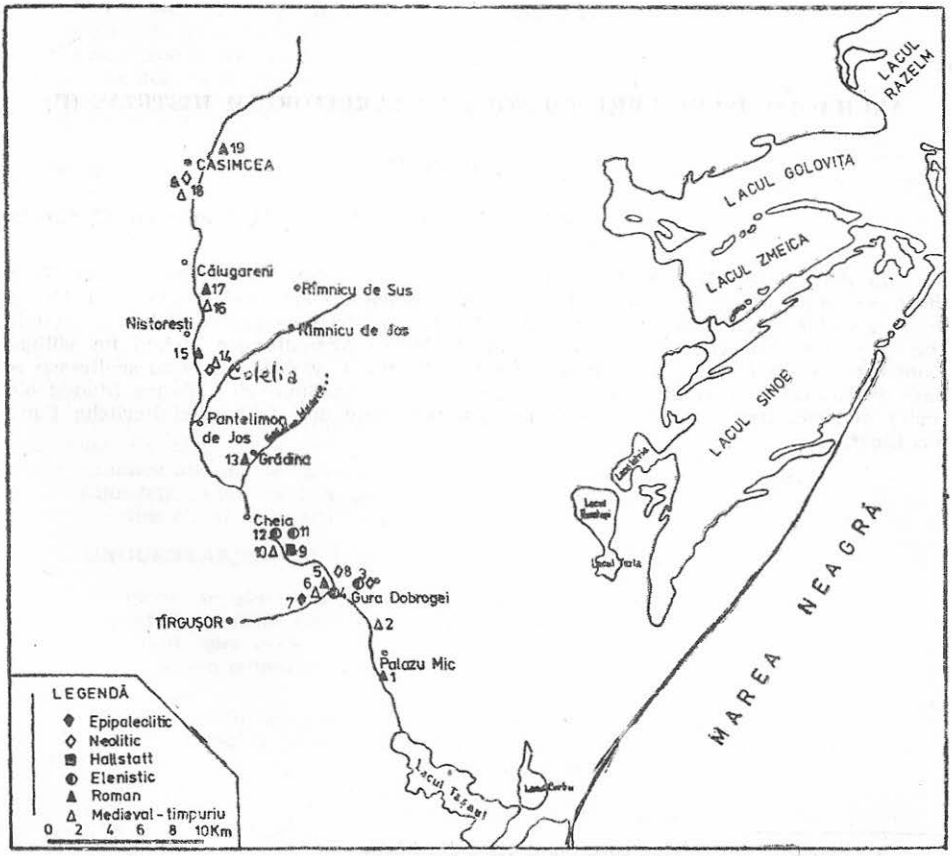
Harta 2

← Harta 4

Harta 5 →

Harta 6

CATALOG*

1. Palazu Mic; „la pămîntul galben" — aşezare romană tîrzie.
2. Palazu Mic; „valea seacă" — descoperiri izolate Dridu.
3. Gura Dobrogei-sat — aşezare Gumelniţa; descoperiri izolate de epocă elenistică
4. Gura Dobrogei I — descoperiri izolate de epocă elenistică.
5. Gura Dobrogei II — aşezare romană timpurie.
6. Gura Dobrogei III — fortificaţie de pămînt (otomană?).
7. Gura Dobrogei IV — descoperiri epipaleolitice.
8. Casian-pod — descoperiri izolate neolitice.
9. Casian I — aşezare hallstattiană.
10. Peştera Casian — locuire medievală timpurie.
11. Casian II — locuire de epocă elenistică.
12. Casian III — aşezare elenistică.
13. Grădina-sat — aşezare romană tîrzie.
14. Colelia — descoperiri Dridu.
15. Pantelimonul de Jos — descoperiri de epocă romană.
16. Nistoreşti I — descoperiri izolate Dridu.
17. Nistoreşti II — aşezare romană.
18. Casimcea — descoperiri izolate neolitice, romane şi medievale.
19. Casimcea; „dealul Saxanului" — aşezare romană.

ARCHÄOLOGISCHE ERKUNDUNGEN IM TERRITORIUM HISTRIAS (II)

Zusammenfassung

E. Alexandrescu, A. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac

In der zweiten Etappe der systematischen Untersuchung des histrianischen Territoriums (siehe Pontica, 18, 1985, S. 113-124) unternahmen die Verfasser die westliche Grenze des in griechisch-römischer Zeit unter dem Einfluss Histrias stehenden Gebietes darstellt. Die spärlichen Spuren hellenistischer und römischer Ansiedlungen stehen im völligen Kontrast mit der dichten Besiedlung rings um die Stadt, wobei daraus zu schliessen ist, dass das untersuchte Gebiet zum Territorium im breiten Sinne des Wortes (Randgebiet, regio) gehörte. Dazu kamen noch einige prähistorische und frühmittelalterliche Funde ans Licht.

* Numerele din catalog corespund celor din hărţi.

CERCETĂRI PERIEGHETICE PE ȚĂRMUL LACULUI TAȘAUL (II)

CRISTIAN MATEI

În vara anului 1985 am întreprins o nouă cercetare perieghetică pe țărmul lacului Taşaul[1]. Cercetarea a continuat-o pe cea precedentă, avînd drept punct de plecare locul cunoscut sub numele de „La livadă". În continuare, vom prezenta locurile cu urme arheologice în ordinea în care le-am cercetat, mergînd spre vest.

1. La 2 km spre vest de punctul „La livadă", într-o cultură de porumb întinsă pînă aproape de țărm (v. harta 1) au fost recoltate cioburi de ceramică roşie bine arsă, de factură romană, trei bucăți mici de chiup şi ceramică prost arsă, grosolană, lucrată cu mîna, cu degresant din paie, pietricele şi scoici pisate mărunt. Urmele arheologice se întind pe o suprafață de aproximativ o sută cincizeci de metri pătrați.

2. Lîngă cariera de piatră Sibioara 3 (v. harta 2), la circa 150 m spre vest, pe o limbă de plajă, au fost adunate cioburi provenind din malul jos, cu o înălțime maximă de 1,60 m. Printre numeroase cioburi de factură romană se află şi cîteva cioburi atipice, de factură bizantină (v. Pl. V, 29-33). Tot aici, în urmă cu doi ani a fost descoperită şi o monedă de la Iustinian[2].

3. Pe mica plajă format. prin surparea malului în localitatea Sibioara (v. harta 3), au fost găsite cioburi de factură romană, din pastă roşie şi portocalie, atipice.

4. La circa 2,5 km de Sibioara (v. harta 4), după o peninsulă cu maluri abrupte din şist verde, fără urme arheologice, într-o şa, arăturile au scos la suprafață fragmente osteologice şi fragmente ceramice de factură romană şi getică, cele romane predominînd. În malul surpat de bătaia valurilor, la o adîncime de 1,95 m față de solul vegetal, se afla un craniu omenesc în stare fragmentară din care s-au păstrat calota craniană şi o parte din mandibula superioară. Craniul era într-o stare de conservare proastă, puternic afectat de umezeală. Sub el şi în partea dreaptă se afla un strat roşiatic de arsură, solul din jurul craniului fiind cenuşos. Din mal, au fost recoltate şi cîteva fragmente ceramice atipice, de factură romană, ce pot fi puse în directă legătură cu craniul. De pe suprafața arată au fost recoltate fragmente şi obiecte ceramice de cert interes pe care socotim util să le punem în circuitul ştiințific.

1. UNGUENTARIUM (Pl. I, 5)

Fragmentar; se păstrează piciorul şi o parte a corpului ; Dp=0,022 m. Pastă portocalie la suprafață, cenuşie spre interior, bine arsă. Corpul ovoidal porneşte direct de la nivelul piciorului, spre deosebire de exemplarele elenistice, fusiforme, care au deasupra piciorului un manşon cilindric[3]. Sec. I î.e.n. — I e.n.[4].

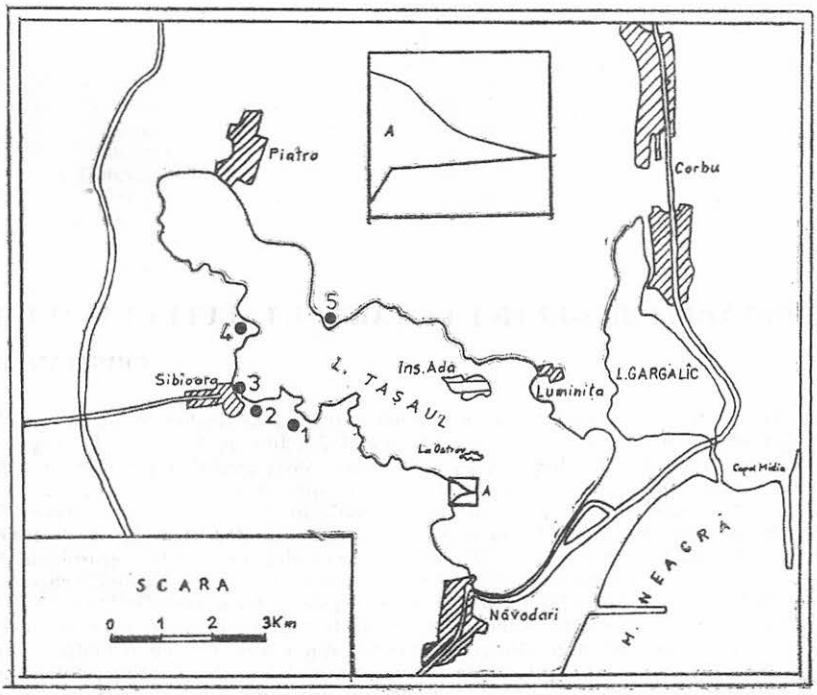
[1] Pentru începutul cercetării vezi C. Matei, Pontica 18, 1985, p. 125-139.

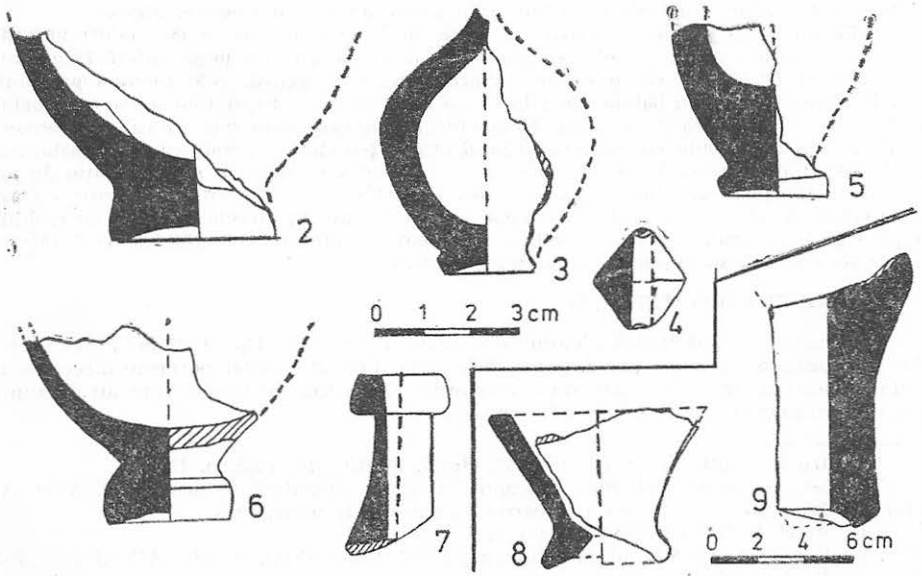
Mulțumim, totodată, elevilor Liceului Industrial Năvodari, Ceauşu F., Ermilov A., Matei M., Ovanesian S. şi Popescu N. care ne-au însoțit în perieghează.

[2] C. Matei, BSNR, nr. 131-132, *passim*.

[3] H. Robinson, *Pottery of the Roman Period. Chronology*, in *The Athenian Agora*, Princeton, New Jersey, 1959, p. 15.

[4] *Ibidem*, F. 49, G. 96.

A
Piatra
Corbu
5
4
Sibioara
3
2
1
L. TASAUL
Ins. Ada
Luminita
L. GARGALIC
La Ostrov
A
Capul Midia
SCARA
0 1 2 3Km
Navodari
MAREA NEAGRĂ

2
3
5
4
0 1 2 3cm
6
7
8
9
0 2 4 6cm

Planșa I

2. UNGUENTARIUM (Pl. I, 3)

Fragmentar; se păstrează 3/4 din corp. Gîtul s-a pierdut. Dimensiuni : Dp=0,023 m; Dmax=0,045 m; Î=0,052 m. Pastă de culoare bej, portocalie spre interior. Corpul, ovoidal, pornește direct de la terminația piciorului de formă inelară. Sec. I î.e.n. — I e.n.[5].

3. UNGUENTARIUM (Pl. I, 7)

Fragmentar; se păstrează gîtul. Pastă fină, de culoare bej. Buza este groasă (0,009 m), canalul fiind mai larg la buză decît la bază.

4. URCIOR (Pl. I, 2)

Fragmentar; se păstrează piciorul de formă inelară și o parte din corp. Dimensiuni : Dp=0,034 m. Pastă roșie-portocalie, bine arsă, slip portocaliu. Sec. II — III e.n.[6].

5. URCIOR (pl. III, 16)

Fragmentar; lipsesc o parte din corp, buza și toarta. Dimensiuni: Dp=0,055 m; Dmax=0,083 m; Îp=0,114 m. Pastă fină, albă, avînd ca degresant fragmente de ceramică roșie pisate foarte mărunt. Corpul este globular, iar fundul inelar; pe corp și pe gît se observă urmele de prindere a unei torți. Sec. I e.n.[7].

6. OPAIȚ (pl. II, 10)

Fragmentar; se păstrează 1/2 din disc. Lut roșiatic, vopsea roșie-brună. Ciocul este scurt, discul concav, delimitat printr-un cerc incizat. Orificiul de ardere este intrat mai mult de jumătate în corpul opaițului. Pe aceeași linie cu orificiul de ardere se află orificiul de alimentare. Dincolo de orificiul de alimentare, pe disc, în relief, o *Nereidă* călărind un *hippocampus* în galop[8]. Din scenă s-a păstrat corpul *Nereidei* în întregime și partea din față a *hippocampus*-ului. Sec. II — III e.n.

Din aceste date rezultă că ne aflăm în fața unei necropole plane, romane timpurii, care ar putea fi pusă în directă legătură cu așezarea de la Sibioara. Perioada de funcționare a acesteia, cît se poate judeca la prima vedere după materialul ceramic recoltat, este cuprinsă între sfîrșitul sec. I î.e.n. și sec. III e.n.

5. În imediata apropiere a haltei C.F.R. Piatra (v. harta 5), pe plaja formată prin surparea malului se aflau pe o porțiune de circa 45-50 m urme arheologice, în majoritate ceramică romană, fragmente lustruite și rotunjite de apă. Dincolo de această porțiune de teren urmează o zonă îngrădită pe care se ridică magazii ale I.A.S. Săcele. Punctul este cunoscut de localnici sub numele de „Rățănie". Cercetînd plaja din interiorul suprafeței îngrădite am observat că urmele arheologice devin mai abundente, permițîndu-ne astfel să recoltăm și fragmente ceramice tipice, proaspăt căzute din surpătura malului sau dezvelite de apă. În interiorul îngrădirii malul coboară de la NV la SE pînă la nivelul lacului, pentru ca după 50-60 m să urmeze o linie ascendentă.

În malul înalt de 2,35 m, imediat după îngrăditurâ, am observat un profil de zid cu lățimea cuprinsă între 0,64 și 0,66 m și înălțimea de 0,90 m, lucrat din blochete de calcar[9], unele de mari dimensiuni, cu l=0,32 m și Î=0,70 m. Lîngă zid, pe nivelul de călcare se observă o podină de lut cu grosimea de 0,03 m acoperită de cenușă amestecată cu fragmente de chirpici și cioburi atipice provenind de la o amforă mare.

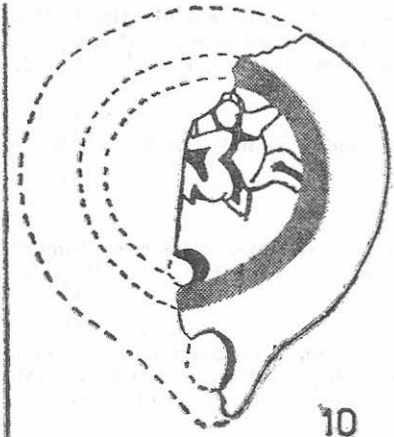
[5] *Ibidem.*

[6] *Ibidem*, J. 37.

[7] M. Bucovală, Pontice, 1, 1968, p. 283 și fig. 8, b, c; fig. 11.

[8] La C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, 1967, tip XX, nr. 488 cu variantele sale nr. 489-510.

[9] În partea de NV a lacului predomină calcarele algale jurasice, folosite ca material de construcție — ușor de exploatat — încă din antichitate. În acest sens, vezi A. Rădulescu, Pontica, 5, 1972, harta; A. Murariu și A. Avram, Pontica 16, 1983, p. 191.

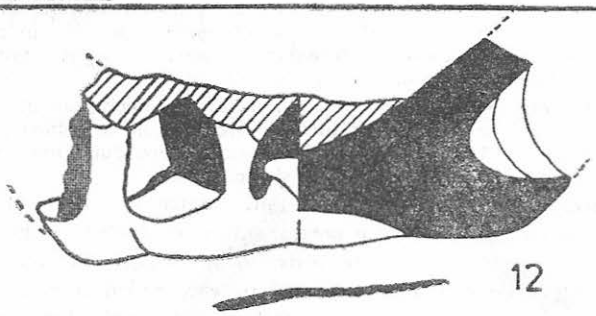

10

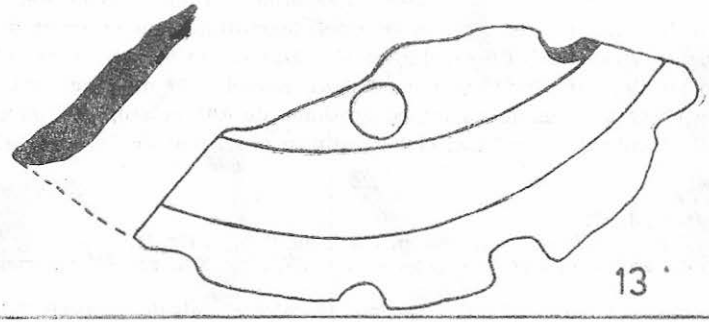
11

0 1 2 3 4cm

12

0 1 2 3 4cm

13

Planşa II

În partea unde malul coboară pînă la nivelul lacului, apa a dezvelit un zid, paralel cu țărmul actual, cu lățimea de 0,66 m și o lungime de 7,98 m. Traseul zidului era, la data cînd făceam observația, perfect vizibil, blochete din el fiind căzute de o parte și de alta, cele mai multe spre est (partea dinspre apă). Porțiunea aceasta de plajă este acoperită de pietre căzute din zid, vizibile pînă la 5-6 m de la țărm spre interiorul lacului. La mică distanță de resturile zidului se afla o piesă paralelipipedică de calcar cu două laturi bine conservate, 0,36 m x 0,42 m, înfiptă în pămînt, perforată în centru de o gaură circulară cu D=0,19 m și Î=0,18 m.

La circa 20 m de acest zid apa a dezvelit un altul, perpendicular pe țărm, cu L=8 m și l=0,66 m. Zidul, cu două fețe, este construit din blochete de calcar bine fasonate, așezate în două șiruri paralele, cu un spațiu de 0,25 m între ele umplut cu piatră sfărîmată, neregulată.

Întinse porțiuni de plajă sînt acoperite cu stuf sub care se află alte ziduri ale căror trasee sînt greu de urmărit. De asemenea, o mare parte a terenului este acoperită de construcții. Una din aceste construcții — ridicată în imediata vecinătate a țărmului — s-a prăbușit, planșeul de beton de la nivelul solului crăpîndu-se ca urmare a turnării sale peste o rețea de ziduri anice ale căror capete sînt vizibile spre lac. Pe alocuri malul s-a prăbușit formînd faleze de peste 6 m înălțime, ceea ce ne face să presupunem că o mare parte din așezarea antică s-a pierdut în apele lacului.

Deși nu pot fi puse într-un context stratigrafic clar — ce poate fi obținut numai după efectuarea unor săpături de sondaj —, fragmentele ceramice și obiectele întregi sau întregibile ridicate de aici pot da o imagine, chiar dacă incompletă, despre durata ființării acestei așezări precum și despre unele aspecte ale vieții economico-sociale.

A. *CERAMICĂ ROMANĂ*

1. AMFORĂ (pl. IV, 23)

Fragmentară; se păstrează fundul. Dimensiuni : Dg=0,034 m. Pastă gălbuie, zgrunțuroasă, cu particule negre. Sec. I — II e.n.[10].

2. AMFORĂ (pl. I, 9)

Fragmentară; se păstrează fundul. Dimensiuni: Dp=0,044 m; Î=0,12 m. Pastă roșie-cărămizie, aspră. Sec. II — III e.n.[11].

3. AMFORĂ (pl. V, 35)

Fragmentară; se păstrează fundul și o parte din corp. Dimensiuni: Dmax=0,169 m. Pasta este de culoare roșie. Piciorul amforei este proeminent, rotunjit, iar pe corp prezintă caneluri circulare. Sec. III e.n.[12].

4. CANĂ (pl. V, 40)

Fragmentară; se păstrează profilul incomplet, fără fund. Dimensiuni: Dg=0,082 m. Pastă fină, roșie. Buza se răsfrînge în exterior făcînd unghi drept cu pereții vasului ; direct sub buză este prinsă o toartă subțire, plată spre interior, rotundă la exterior. Pe corpul vasului, în partea inferioară, prezintă caneluri. Sec. II — III e.n.[13].

5. URCIOR (Pl. V, 37)

Fragmentar; se păstrează fundul și o parte din corp. Dimensiuni : Dg=0,44 m; Dmax=0,108 m. Pastă fină, cărămizie, pe corp caneluri. Sec. II — III e.n.[14].

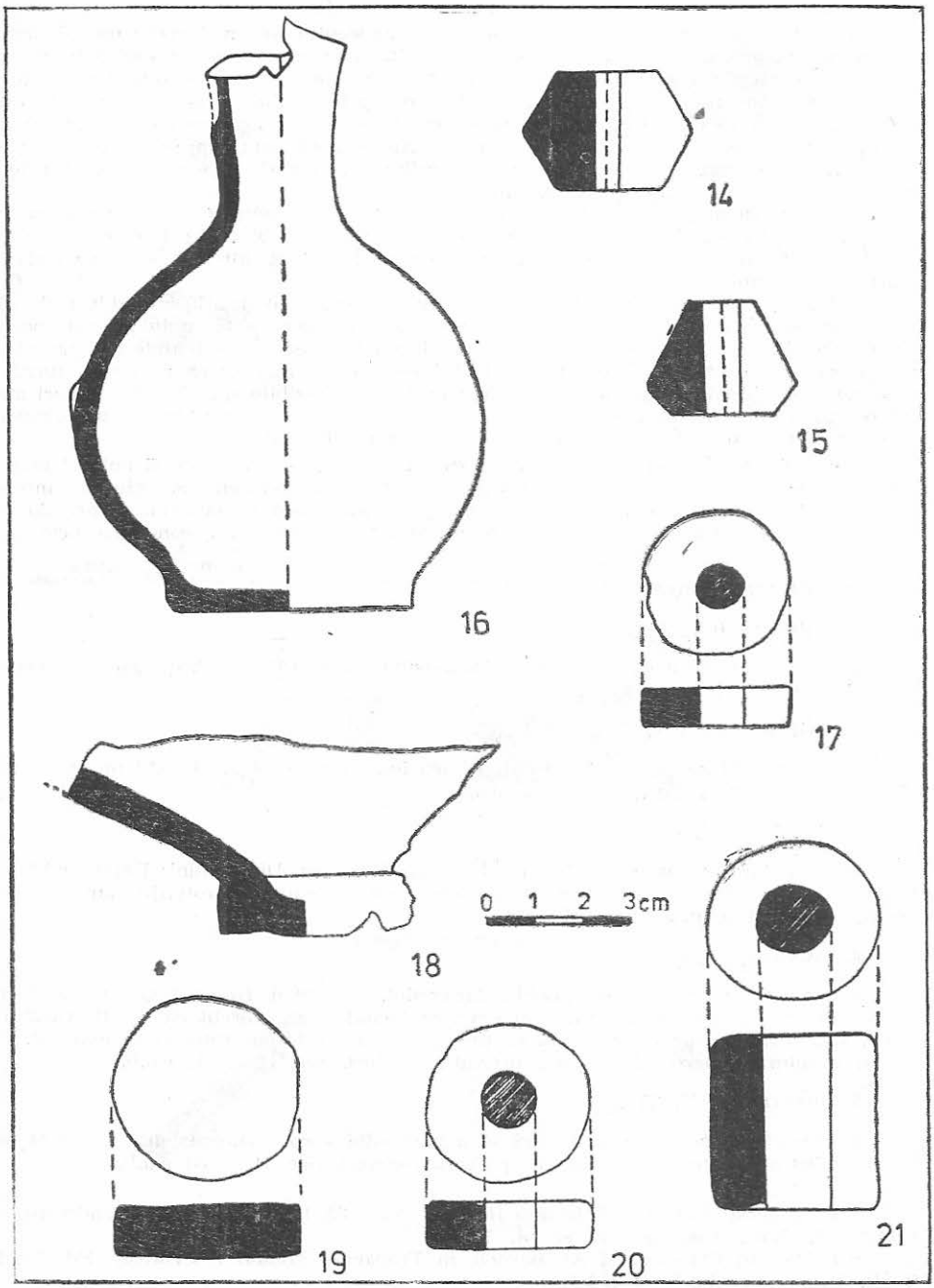
[10] I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, MIA, 83, 1960, p. 64; P. Alexandrescu, în *Histria* II. Buc., 1966, p. 206 și pl. 79.

[11] I. Bogdan Cătăniciu și Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani* I, *Cetatea*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1979, fig. 152, 3.6.

[12] H. Robinson, *op. cit.*, K. 115.

[13] P. Alexandrescu, *op. cit.*, M. XXVI[6], 3.

[14] I. Bogdan Cătăniciu și Al. Barnea, *op. cit.*, fig. 152, 4.6.

Planșa III

6. BOL (Pl. V, 36)

Fragmentar; se păstrează partea superioară. Dimensiuni: Dg=0,164 m.
Pastă roșie portocalie, la exterior și în interior firnis roșu viu, păstrat pe alocuri. Sec. I — II e.n.[15].

7. BOL (Pl. IV, 27)

Fragmentar; se păstrează partea superioară deformată de foc. Dimensiuni: Dg=0,21 m. Pastă fină, cenușie. Buza se curbează spre interior pentru a se recurba, discret, în sus. Pe corp, caneluri. Sec. I — II e.n.[16].

8. BOL (Pl. V, 34)

Fragmentar; s-a păstrat însă profilul întreg, ceea ce permite restaurarea. Dimensiuni: Dg=0,16 m; Df=0,06 m; Î=0,045 m. Pastă fină, cenușiu deschis la exterior, cu slip cenușiu închis în interior. Peretele rotunjit pornește dintr-un picior inelar curbîndu-se la partea superioară spre interior. Prima jumătate a sec. II e.n.[17].

9. CASTRON (Pl. IV, 25)

Fragmentar; se păstrează 80% din partea superioară. Dimensiuni: Dg=0,20 m. Pastă fină, de culoare bej, la exterior și interior firnis maron, neuniform repartizat, cu reflexe metalice. Pe buză și sub buză două borduri proeminente. Sec. I — II e.n.[18].

10. PLATOU (Pl. IV, 22)

Fragmentar; s-a păstrat 1/4 din partea superioară. Dimensiuni: Dg=0,274 m. Pastă de culoare portocalie, cu angobă maronie la exterior. Buza, plată, este răsfrîntă mult spre exterior. Peste partea răsfrîntă este aplicată o apucătoare plată care dublează grosimea buzei. Sec. I e.n.[19].

11. FRUCTIERĂ (?) (Pl. II, 13)

Fragmentară; se păstrează o parte din corp. Se disting trei registre, cel inferior și cel superior ornamentate cu orificii realizate prin perforare din interior spre exterior. Pe registrul superior se păstrează urmele a patru orificii, iar pe cel inferior urmele a două orificii, toate cu D=0,009 m. Pastă gălbuie, aspră, cu degresant nisip, frămîntată compact.

12. CUPĂ (Pl. V, 33)

Fragmentară; se păstrează toarta orizontală și partea de perete pe care se fixa. Dg=0,16 m. Pastă fină de culoare roșie; atît la exterior, cît și la interior firnis negru cu reflexe metalice, aplicat compact. Probabil import grecesc.

13. Fragment ceramic decorat cu *solea* (Pl. IV, 26).

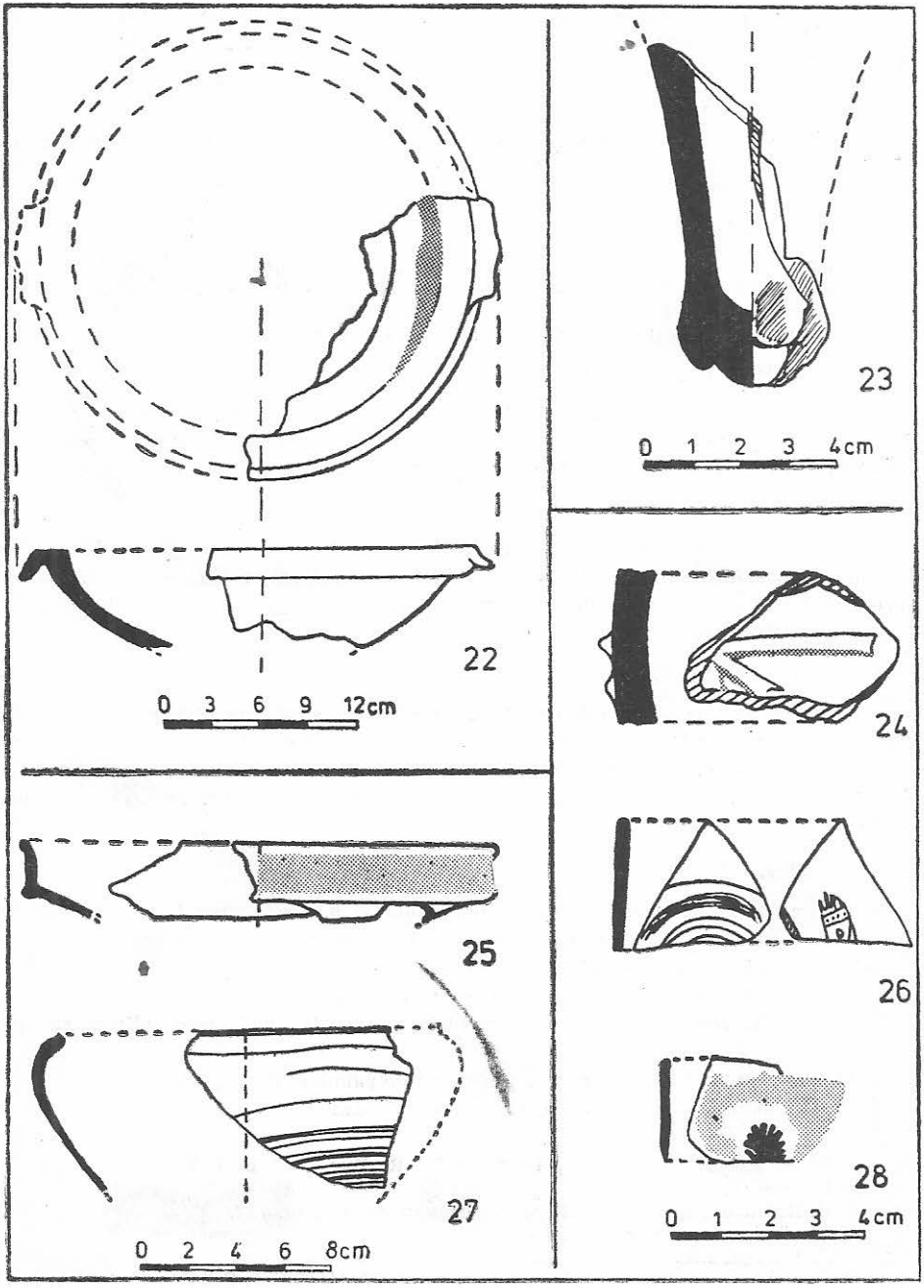
Pastă fină, roșie, cu firnis roșu strălucitor pe partea unde este aplicată ștampila. Sec. I e.n.[20].

14. Fragment ceramic, imprimat cu ramură de palmier (Pl. IV, 28).

Pastă fină, roșie, cu firnis negru, mat. Sec. IV e.n.[21].

---

[15] Al. Suceveanu, *Histria, VI*, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1982, pl. 1. 7.
[16] *Ibidem*, pl. 5.31.
[17] H. Robinson, *op. cit.*, H. 12; Al. Suceveanu, *op. cit.*, pl. 5.27.
[18] Al. Suceveanu, *op. cit.*, pl. 3.6.
[19] *Ibidem*, pl. 1.10.
[20] Tipuri de *solea* la H. Robinson, *op. cit.*, pl. 57; V. Culică. SCIVA, 26, 1975, 1, p. 118.
[21] J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London 1972, p. 349.

Planşa IV

B. *CERAMICĂ DE TRADIȚIE AUTOHTONĂ*

1. CUPĂ (Pl. IV, 39)

Fragmentară; s-a păstrat toarta orizontală și partea de vas pe care era prinsă. Dg=0,16 m. Pastă fină, cenușie, cu urme de firnis cenușiu-verzui. Asemănarea ca formă și dimensiuni cu exemplarul de mai sus (v. nr. 12), la care se adaugă o execuție neîngrijită, permit să o apreciem ca pe o imitație autohtonă a unui model grecesc.

2. CĂȚUIE TRONCONICĂ (Pl. I, 8)

Fragmentară; cu profil întreg. Dimensiuni: Dg=0,09 m; Df=0,054 m; Î=0,064 m. Pasta este poroasă, cu degresant pietricele și scoici pisate. Vasul este lucrat cu mîna, avînd la bază un început de picior. Pe buză se observă urme de fum. Sec. I î.e.n.[22].

3. CĂȚUIE (Pl. II, 12)

Fragmentară; se păstrează o parte din fund decorat la bază cu alveole mari făcute cu degetul; Df=0,09 m. Ceramică poroasă cu degresant nisip, scoici și pietricele. Exemplare de acest fel nu se cunosc nici la geto-daci, nici în mediul carpic. Descoperiri izolate la Colonești-Mărunței, Mătăsaru, Udeni[23], Tomis[24], Tașaul „Limba oii"[25]. De asemenea, descoperiri ale acestui tip s-au mai făcut în așezări din sec. IV în Transilvania[26], forma perpetuîndu-se pînă în nivelul de locuire feudal-timpuriu de sec. XII de la Dinogetia[27]

4. Fragment de vas decorat cu un palmier stilizat, în relief, aplicat (Pl. IV, 24). Fără analogii.

C. *OBIECTE DIVERSE*

1. STATUETĂ (Pl. II, 11)

Fragmentară; se păstrează gîtul și capul fără partea de sus și 1/2 din partea dreaptă a feței. Partea din față, lucrată cu finețe, reprezintă un cap de femeie cu nasul drept și buza de jos proeminentă, cu părul în onduleuri mici căzîndu-i pe umăr.

În urechi poartă cercei în formă de sîmbure de migdală. Partea din spate este lucrată neîngrijit, cu mîna. Ceramică glasată. Dimensiuni: Î=0,05 m; L=0,03 m. Mijlocul sec. III e.n.[28].

2. FUSAIOLE

a) De formă tubulară. Dimensiuni: D=0,036; Do=0,013 m; Î=0,036 m. Pastă roșie bine arsă. (Pl. III, 21).

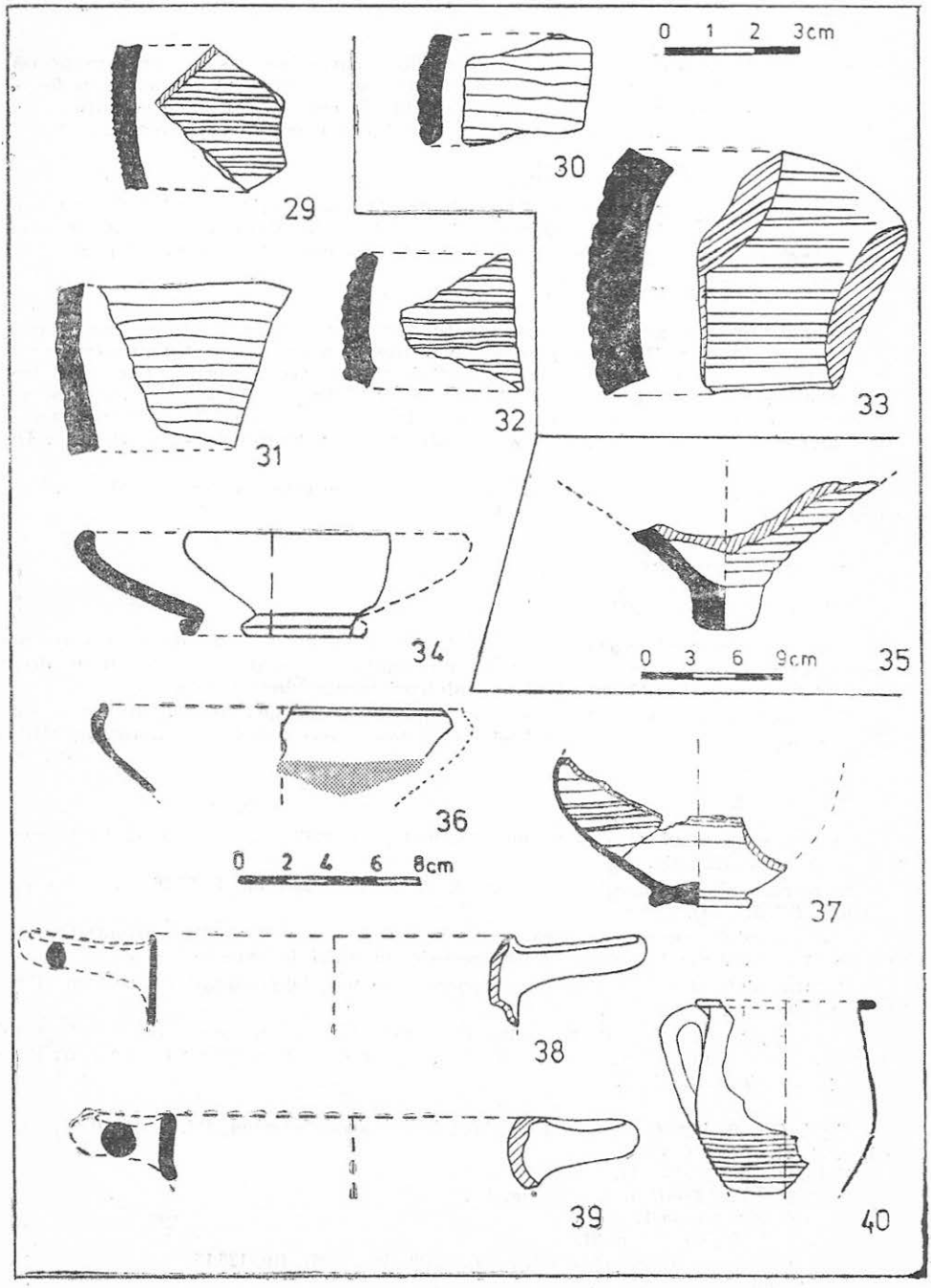
b) Bitronconică. Dimensiuni: Dmax=0,035 m; Do=0,004 m; Î=0,026 m. Pastă bej, compactă. (Pl. III, 14).

c) Tronconică, aproape de bază cu un început de con retezat. Dimensiuni: Dmax=0,032 m; Do=0,006 m; Î=0,023 m. Pastă cenușie, lustruită la exterior.

d) Disc plat, piesa este lucrată din perete de vas. Dimensiuni: D=0,031 m; Do=0,008 m; Î=0,008 m. (Pl. III, 17).

e) Disc plat cu marginile rotunjite, piesa este lucrată din perete de vas. În jurul orificiului, pe o parte, un cerc incizat. Pastă fină, cenușie. Dimensiuni: D=0,034 m; Do=0,003 m; Î=0,019 m. (Pl. I, 4).

[22] Cf. Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Ed. Acad. RSR, Buc., 1984, p. 31, pl. XXXVI, 2-6, 9, 11.
[23] *Ibidem*, pl. X, 7-8, 14.
[24] C. Scorpan, Pontica, 6, 1973, fig. 1.5.
[25] Vezi *Supra*, nota 1.
[26] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 31.
[27] M. Comșa, în *Dinogetia*, I, Ed. Acad. RSR, Buc., 1967, fig. 126.15.
[28] H. Robinson, *op. cit.*, K. 135.

Planşa V

f) Disc plat, lucrat din perete de vas, neterminat (fără orificiu). Se observă tehnica de lucru: rularea pe o piatră dură. Pastă roșie, zgrunțuroasă. Dimensiuni: D=0,038 m; Î=0,011 m. (Pl. III, 19).

3. MĂRGICĂ BITRONCONICĂ lucrată cu mîna din pastă fină, bej-portocalie. Dimensiuni: Dmax.=0,019 m; Do=0,003 m; Î=0,019 m. (Pl. I, 4).

Ansamblul obiectelor recoltate din așezarea situată în punctul „Rățărie" plasează locuirea de aici într-o perioadă cuprinsă între sec. I î.e.n. — IV e.n., urmînd ca o eventuală cercetare sistematică să arunce asupra aceseti așezări antice de cert interes științific o lumină mai clară decît a putut-o face simpla cercetare de suprafață.

Cercetarea pierieghetică a continuat încă 3 km. de la acest punct, pe partea de nord a lacului, zonă în care nu am mai depistat urme arheologice, rămînînd ca în viitor să continuăm cercetarea de la NV spre E pînă în punctul de unde plecam în prima pierieghezâ.

6. În perioada 1983-1985 am mai vizitat periodic așezarea din punctul „La vie" (v. harta A) care, prin natura terenului unde se află, este supusă unei degradări continue sub acțiunea apelor lacului. Surparea malului jos a scos la lumină cîteva obiecte ceramice de interes arheologic.

1. OPAIȚ (Pl. VI, 41)

Lipsește partea terminală a ciocului. Dimensiuni: Dmax.=0,06 m; Do=0,022 m; Î=0,03 m. Pastă fină, portocalie, la exterior și la interior firnis negru cu luciu metalic, corodat. Face parte din tipul opaițelor cu bazinul rotund și discul plat[29]. Ciocul, proeminent, se găsește în prelungirea discului. Pe corp se văd urmele a două apucători[30]. Orificiul de umplere este larg, pereții din jurul orificiului formînd un inel în pantă, înconjurat de o canelură. Sfîrșitul secolului IV — începutul sec. III î.e.n.

2. KANTHAROS (Pl. VI, 42)

Fragmentar; se păstrează un fragment din partea de sus a vasului. Dimensiuni: Dg=0,005 m; Îp=0,061 m. Pastă portocalie; atît la exterior, cît și la interior firnis negru, puternic lustruit, cu luciu metalic. Sub buză o ghirlandă de lauri în argilă aplicată, diluată. Toarte elipsoidale în secțiune; paletele ușor oblice în sus. Atic „West Slope" — sfîrșitul sec. IV î.e.n. (325-310 î.e.n.[31]).

3. KANTHAROS (Pl. I, 6)

Fragmentar; se păstrează piciorul și o parte din corp. Dp=0,028 m. Pastă portocalie, firnis negru trecut parțial în roșu, cu reflexe metalice, păstrat la exterior. Sec. IV î.e.n. (325-310 î.e.n.)[32].

Ștampilele de amforă au următoarea proveniență: 3 — Sinope; 1 — Thasos; 1 — Centru neidentificat.

SINOPE

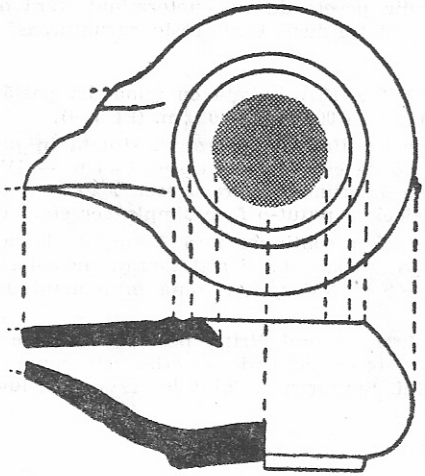
1. [ΜΙ]ΘΡΑΔΑΤΟΥ [ΑΣ]ΤΥΝΩΜΟΣ [ΙΚΕ]CIOC	←|	pasăre	[Μι]τραδάτου ['Ασ]τύνομος ['Ικέ]σιος

[29] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 6.

[30] *Ibidem*, fig. 3.

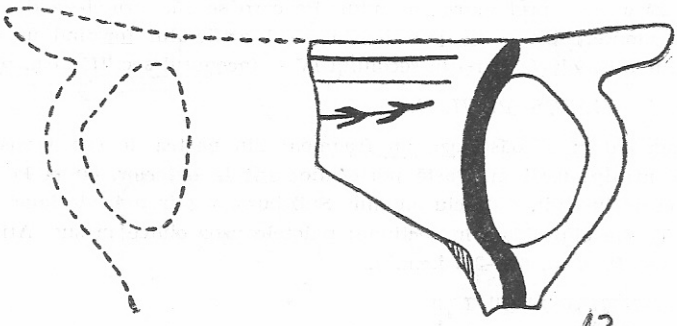
[31] M. Coja și M. Gheorghiță, *Vase grecești în Muzeul Național*, București, 1983, cat. 63.

[32] *Histria*, II, p. 187, pl. 76 și 92, M XXXIV, 8; *Histria* IV. cat. 578; M. Coja și M. Gheorghiță, *op. cit.*, cat. 60.

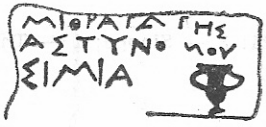

41

0 1 2 3 4cm

42

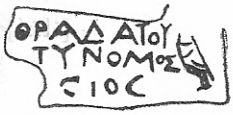
43

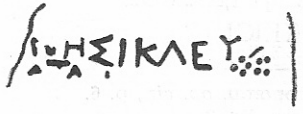
44

45

46

47

Planşa VI

Astynom, grupele a II-a și a IV-a, producător, grupa a IV-a, comună grupa a IV-a, sec. IV î.e.n.[33]; Grakov, astynom, p. 139, nr. 16; producător, p. 140, nr. 27; M. Lazarov. *Sinope*, p. 40 nr. 17 (astynom). Asociație de nume inedită pentru litoralul vest-pontic. (Pl. VI, 46).

2. [ΑΣΤΥΝΟΜΟΥΝΤΟΣ] ↓ Ciorchine [ἀστυνομοῦντος]
[Μ]ΝΗΣΙΚΛΕΥ[Σ] [Μ]νησικλεῦ[ς]
ΑΤΑΛ[ΟΥ] Ἀτάλ[ου]

Astynom, gr. III, producător, grupele II și III. Comună grupa a III-a. Sec. IV î.e.n. Aceeași legendă la Al. Popeea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 511-512 (producător grafia Ατάλλου). Pridik, p. 75 nr. 263-264. (Pl. VI, 47).

3. ΜΙΘΡΑΔΑΤΗΣ Μιτθραδάτης
ΑΣΤΥΝΟ[Μ]ΟΥ ↑ Kantharos Ἀστυνόμου
ΣΙΜΙΑ Σιμία

Astynom, grupa a III-a, producător grupa a IV-a. Ambele grupe, sec. IV î.e.n. Grakov, astynom, p. 140, nr. 22; producător, p. 140, nr. 27. Ca simbol pentru acest astynom, „amfora"; Kantharosul apare ca simbol pe un exemplar de la Callatis, publicat în Dacia NS, XIII, 1969, nr. 512. (Pl. VI, 43).

THASOS

1. [ΕΠΙ]ΤΗ[Λ]ΗΦΑΝΕΟΣ [Ἐπὶ]Τε[λ]εφάνεο[ς]
ΘΑΣΙΩΝ Θασίων

Fulgere

Nu este înregistrat la Bon cu acest simbol; nu apare nici la Canarache sau în catalogul M. Gramatopol-Gh. Poenaru Bordea. Y. Garlan, BCH, Suppl., 13, 1986, p. 244, grupa A (atelier *Kalonero*); M. Debidour, ibid., p. 321, îl plasează în perioada de trecere sau chiar la începutul timbrajului recent, iar la p. 330, în grupa I (la început), 345-335 î.e.n. (Pl. VI, 45).

CENTRU NEIDENTIFICAT

1. $\frac{\text{HZ}}{\Omega\Xi}$

Identic, dar scris răsturnat la M. Gramatopol—Gh. Poenaru-Bordea, Dacia NS, XIII, 1969, nr. 987. (Pl. VI, 44).

---

[33] Pentru ștampilele din Sinope grupele III și IV au fost propuse mai multe datări; B. N. Grakov, *Drevnegreceskii Keramiceskii kleima, s imenami astinomov*, Moscova, 1929, p. 11 și urm., gr. III=220-180 î.e.n. S. A. Semenov în expunere la A 3-a Sesiune de arheologie, Kerci, 1963, gr. III=280-245 î.e.n.; J. B. Brashinskii în *Antičnii gorod*, Moscova, 1963, p. 133; idem Eirene, 11, 1973, p. 127, gr. III=270-220 î.e.n.; B. A. Vasilenko, SA, 1971, 3, p 247-250, gr. III=310-260 i.e.n.; I. B. Brashinskii, *Greceskii Keramiceskii import na nijnem Donu v V-III. w. do n.e.*, Leningrad, 1980, p. 41-44 (în special p. 42), plasează grupa a III-a și a IV-a în sec. IV î.e.n.

* Prescurtările folosite : Dp — diametrul piciorului; Dmax — diametrul maxim ; Î — înălțime; Îp — înălțimea păstrată; Dg — diametrul gurii; Df — diametrul fundului; D — diametrul unic; Do — diametrul orificiului; L — lungime; l — lățime.

ARCHEOLOGICAL RESEARCH ON THE SHORE OF THE TASAUL LAKE

C. Matei

Summary

In 1985 the author performed a new research on the shore of the Taşaul Lake. This research started from the point named „La Livadă", a spot where in 1983 we had stoped. The research which was carried out to the west and north-west from this point, four ancient settlements and ancient cemetery were revealed.

a) 2 km west from „La Livadă", in a corn culture, some pieces of ceramic from the Roman ages were discovered;

b) Near the stone exploitation „Sibioara 3", from a low beach where, two years ago, a coin from Iustinianus was discovered, some pieces of ceramic from the Roman and Bizantine ages were picked up; c) On the beach of Sibioara village pieces of ceramic from the Roman ages were found; d) About 2,5 km to the west from this village a cemetery from the Roman ages (1st cent b.o.e. — 3rd cent. o.e.) was reveald. The author here is presenting a part of the material which in this point was picked up; e) In the point named "Rățărie" lies an ancient settlement whose walls by the lake's waters were uncovered. From this settlement some interesting objects from the 1st cent. o. e. to the 4th cent. o. e. were picked up and here above presented.

The author also presents here some arcaeological objects and five amphora stamps from the point „La vie", a point which one in 1983 on the Taşaul's shore was revealed.

CONSIDERAȚII PRIVIND PORTUL CETĂȚII CALLATIS ÎN ANTICHITATE

OCTAVIAN BOUNEGRU

Cadrul geografic și geomorfologic în care este cuprinsă Dobrogea a oferit în antichitatea greco-romană condiții favorabile dezvoltării navigației comerciale. Scăldat din trei părți de ape, spre vest și spre nord de Dunăre, iar spre est de Marea Neagră, pămîntul dobrogean a constituit, cum era și firesc, cea mai însemnată regiune de pe teritoriul țării noastre în ceea ce privește stabilirea legăturilor economice pe apă. Porturile cetăților grecești de pe litoral reprezentau tot atitea porți de pătrundere a mărfurilor aduse din Orient, Grecia sau Mediterana în interiorul teritoriului, în timp ce linia Dunării, precum și marii ei afluenți înlesneau răspîndirea acestor mărfuri în adîncul regiunilor locuite de geto-daci. În epoca romană, continuîndu-se tradițiile elenistice, rolul porturilor în cadrul activității economice a provinciei Moesia Inferior a crescut în mod simțitor[1]. Este perioada în care, la adăpostul stabilității politico-militare romane în Dobrogea, asistăm la o revitalizare a legăturilor comerciale cu bazinul est-mediteranean și regiunile orientale ale Imperiului, în timp ce Dunărea deschidea o perspectivă mult mai largă către cele occidentale.

În literatura noastră de specialitate deși sînt relativ numeroase lucrările în care sînt abordate problemele ce se referă la porturile dobrogene și importanța lor, nu există încă o cercetare sistematică în acest sens care să analizeze toate aspectele acestei probleme. După părerea noastră această situație este determinată de următoarele două motive :

În primul rînd, informațiile pe care le deținem în legătură cu activitatea portuară în Dobrogea sînt puțin numeroase și, nu o dată, neconcludente. Informațiile de natură epigrafică și istorică sînt pe cît de lacunare, pe atît de nesemnificative, ca să nu mai vorbim de cercetările aerofotografice, geomorfologice și mai ales cele subacvatice care — cel puțin acestea din urmă — se reduc doar la cîteva încercări, le-am putea numi, de pionierat.

În al doilea rînd, trebuie remarcat că pînă acum nu a existat o corelare între cercetările geomorfologice și subacvatice ale siturilor submerse și cele al căror obiect sînt sursele istorice și epigrafice, fapt ce a generat, cîteodată, elaborarea unor concluzii istorice care nu pot fi controlate, sau care se bazează pe argumente neconvingătoare.

Fără a avea pretenția de a găsi rezolvarea tuturor problemelor legate de porturile dobrogene, lucru de altfel imposibil de realizat în stadiul de azi al cercetărilor și mai ales în concursul de împrejurări amintit mai sus, vom încerca în cele ce urmează să evidențiem principalele categorii de informații referitoare la aceste probleme, măsura în care ele, corelate, pot oferi preciziuni în plus și, acolo unde este cazul, să expunem propriile noastre opinii.

---

[1] Vezi în această privință pertinentele observații ale lui Al. Suceveanu în cea mai recentă și mai completă monografie închinată acestei probleme, *Viața economică în Dobrogea romană sec. I-III e.n.* București, 1977, *passim*.

Din porturile maritime, prin care înțelegem cele ale coloniilor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre, se detașează portul cetății Callatis, mai ales din punctul de vedere al cunoașterii amplasamentului și modului său de construcție. Încă de la sfîrșitul secolului trecut, P. Polonic realiza o hartă a orașului Mangalia în care era cuprinsă și zona portului antic[2]. La vremea aceea, ca și în deceniile următoare, se putea observa un dig care continua în mare latura nordică a zidului de incintă, spre est și care îndreptîndu-se apoi spre sud, pînă la gura lacului Mangalia, forma un mare bazin de ancorare, situat în fața actualei faleze a orașului. Aceeași situație este observată și de O. Tafrali în cursul primelor sale cercetări la Mangalia[3]. Unele cercetări efectuate în anul 1959, nepublicate încă, au surprins chiar în dreptul plajei orașului Mangalia bolți zidite și depozite de amfore, ceea ce ar sugera existența unor mari depozite, situate în imediata apropiere a portului[4].

La o distanță de actualul port Mangalia, spre nord, în fața canalului (azi obturat) care lega lacul Mangalia cu marea, s-a constatat prezența unui mare dig de piatră paralel cu litoralul, dispus în zig-zag[5]. Acest dig avea rolul pe de-o parte de a proteja refugiul navelor din actualul lac Mangalia de valurile de larg, iar pe de alta să împiedice împotmolirea respectivului liman[6]. Digul era încă vizibil în evul mediu, după cum rezultă din însemnările lui Walerand de Wavrin[7] și ale lui Evlia Celebi[8]. Aceste observații mai vechi ori mai noi par să fie confirmate de cercetările subacvatice efectuate în zonă, în ultimii ani. Astfel, C. Scarlat, în urma mai multor scufundări în zona vechiului port Callatis, a reușit să surprindă numeroase amenajări portuare antice. Fără a relua însemnatele observații pe care le face autorul mai sus menționat, ne mărginim să evidențiem doar că în zona de care ne ocupăm au fost depistate mai multe diguri și cheiuri, avînd orientări diferite[9]. Reconstituirea portului antic Callatis propusă de C. Scarlat[10] pune în evidență existența a două incinte portuare : una exterioară apărată de digurile de larg, plasată în fața actualei faleze a Mangaliei și alta interioară, în zona fostului golf ce formează azi lacul cu același nume. În interiorul acestor două incinte sînt semnalate urme de construcții antice cu pavaj, dalaje de piatră, dar și numeroase fragmente ceramice elenistice și romane[11]. Este subliniată ingeniozitatea orientării digurilor portului antic, ceea ce asigura un permanent dragaj natural, împiedicîndu-se înămolirea portului[12].

Cîteva scufundări efectuate de către V. Cosma au permis acestuia să facă alte observații în legătură cu incinta portuară și cu marele dig de larg despre care am vorbit mai sus. Se precizează că digul, placat cu un pavaj realizat din lespezi de calcar de 0,6 x 0,6 m, fixate cu mortar, se întinde pe aproximativ 1600 m și bara accesul spre bazinul portuar, lăsînd doar două comunicații cu marea prin două deschideri orientate spre nord și spre sud[13]. V. Cosma nu este de părere că această construcție portuară ar fi antică, pornind de la constatarea că, din moment ce bazinul delimitat de actualul țărm și dig totalizează 105 hectare, o asemenea suprafață portuară ar fi depășit cu mult

---

[2] M. Gramatopol, Revista Muzeelor, III, 1966, 4, p. 334.

[3] O. Tafrali, Arta și Arheologia, I, 1927, 1, p. 18.

[4] M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 333.

[5] O. Tafrali, *op. cit.*, p. 19.

[6] M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 334.

[7] *Călători străini despre Țările Române*, I, 1968, p. 82: „Portul este ocrotit de un zid puternic care înaintează în mare și avea o latură de 30 sau 40 de picioare și marea și portul se află între zid și țărm...".

[8] *Călători străini despre Țările Române*, V, 1976, p. 381: „Se spune că în vechime, în locul acesta, a fost și un port mare cu două ieșiri. Și acum se văd, în fundul mării, la lumină, pietre mari cît munții".

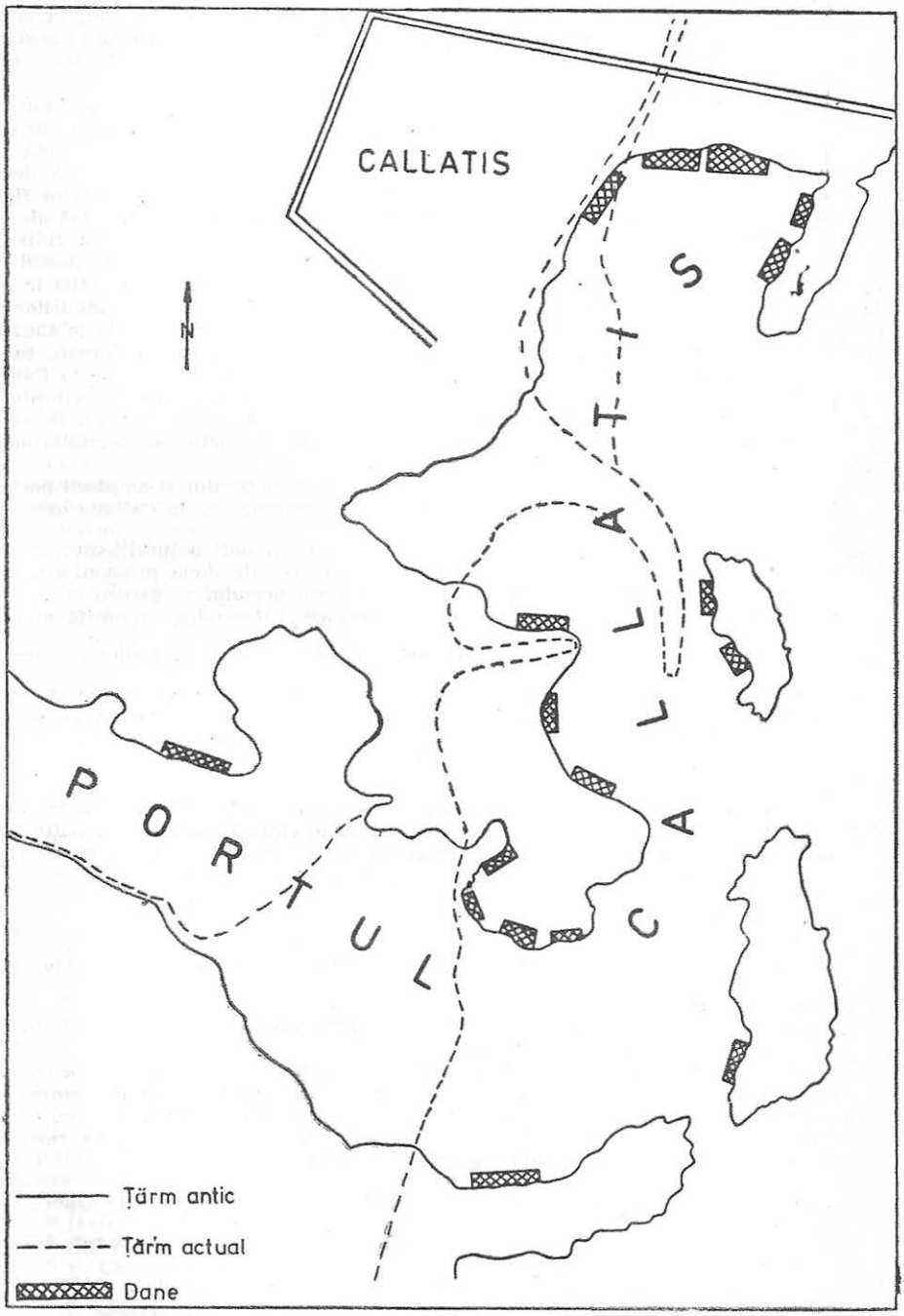
[9] C. Scarlat, AMN, X, 1973, p. 23-51.

[10] *Ibidem*, fig. 4 și 5.

[11] *Ibidem*, p. 532.

[12] *Ibidem*, p. 534-535, fig. 6.

[13] V. Cosma, BMI, XLII, 1973, 1, p. 32, fig. 5. Deși fotografia realizată sub apă nu este foarte clară, se poate observa cu ușurință că sistemul de îmbinare a plăcilor acestui pavaj este cît se poate de caracteristic epocii greco-romane.

Reconstituirea portului antic Callatis (după C. Scarlat)

stadiul de dezvoltare al societății antice. Vom reveni mai jos asupra acestor păreri. Mai reținem doar că autorul menționat semnalează în dreptul satului 2 Mai, la cîteva sute de metri de țărm, mai multe resturi de ziduri și pavaje pe care le pune în legătură cu magaziile portuare callatiene, precum și două epave considerate a fi aparținut unor nave grecești[14].

Acestea ar fi informațiile oferite de cercetările subacvatice din zona portului antic de la Callatis. Din păcate, mențiunile epigrafice privind aceste amenajări portuare se reduc doar la o singură inscripție fragmentară, care și aceasta poate fi pusă sub semnul întrebării în ceea ce privește locul descoperirii. Este vorba despre un decret fragmentar de epocă elenistică[15] în care este onorat un oarecare Monimos al lui Herakleidos pentru activitatea sa edilitară. M. Gramatopol întregește rîndurile 2-3 ale decretului astfel : ... ἐν τῶ̃ μεγάλω [λιμένι[, considerînd că acesta ar putea fi portul mare al cetății, portul comercial, plasat în actualul lac Mangalia, separat de portul militar situat în fața clădirii cetății[16]. Ipoteza propusă de autor pe baza inscripției în discuție se lovește de două mari inconveniente. În primul rînd, întregirea rîndurilor 2-3 este conjuncturală. În al doilea rînd, nu este sigur că inscripția provine de la Callatis, deși Gr. Tocilescu menționează acest lucru, pentru că, așa cum arăta V. Pârvan, ea făcea parte din colecția Kogălniceanu, în care existau materiale amestecate de la Callatis cu altele de la Tomis. De altfel, V. Pârvan, luînd în considerare particularitățile de limbă, era de părere că inscripția provenea mult mai probabil de la Tomis[17]. În aceste condiții, credem că este mai prudent să facem deocamdată abstracție de inscripția amintită.

Cu mult mai importantă din punctul de vedere al caracterului și amplorii portului callatian este informația transmisă de Arrianus, care precizează că la Callatis exista un ὁρμος[18]. În antichitate acest termen desemna întotdeauna un port natural[19] care, în descrierea lui Vitruvius, era de fapt un golf profund, închis de două promontorii, între care, pentru securitate, puteau fi întinse lanțuri; în jurul portului se găseau antrepozite și unele instalații pentru ridicarea pe uscat a navelor[20]. Informația amintită mai sus fiind atît de lacunară nu ne permite să încadrăm acest ὁρμος de la Callatis în vreuna din numeroasele categorii de ὁρμοι cunoscute în antichitate[21], dar este sigur că acesta era deosebit de celelalte tipuri de porturi naturale menționate de același Arrianus[22].

În contextul celor arătate pînă acum, iată care sînt opiniile noastre în legătură cu portul de la Callatis.

---

[14] *Ibidem*, p. 35-38, fig. 2-3. După părerea noastră nu se justifică atribuirea „epavei A" unei nave antice, din moment ce lipsesc dovezile clare și cu atît mai puțin identificarea propusă de către V. Cosma care, pornind de la raportul dintre lungimea chilei și lungimea totală a navei, arată că ar fi fost vorba de o *navis oneraria*.

[15] AEM, VI, 1881, p. 5, nr. 5.

[16] M. Gramatopol, *op. cit., loc. cit.*

[17] V. Pârvan, AARMSI, ser. II, 1914-1915, t. XXXVII, p. 431, nr. 3.

[18] Arrianus, *Peripl. Pont. Euxin*, 24, 1 : Ἀπό δέ Τομέων εἰς Καλλάτιν πόλιν, ἄλλοι τριακόσιοι ὁρμος ναυσίν.

[19] J. Rougé, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Mediterannée sous l'Empire romain*, Paris, 1966, p. 113-114.

[20] Vitruvius, *De Architectura*, V, 12, 1-4: *Hi autem naturaliter si sint bene positi habeantque acroteria sine promunturia procurrentia, ex quibus introrsus curuaturae sine uersurae ex loci natura fuerint conformatae, maximas utilitate uidetur habere. Circum enim porticus sine naualia sunt facienda sine ex porticibus aditus ad emporia, turresque ex utraque parte conlocandae, ex quibus catenae traduci per machinas.*

[21] J. Rougé, *op. cit.*, p. 113, unde sînt menționate următoarele categorii de ὁρμοι : ὁρμος θερινός, ὁρμος μακρὸς παντοίαις ναύσιν, ὁρμος πλοιαρίοις μικροῖς, ὁρμος ἐστί τοῖς ἐτησίοις.

[22] Arrianus, *Peripl. Pont. Euxin.*, 30, unde sînt menționate : ὑφορμος, πρότορμος și ἐφορμος.

1° Este aproape sigur că definind portul cetății prin ὁρμος, Arrianus se referea la golful natural care azi formează lacul Mangalia. Numai acest golf putea oferi toate condițiile necesare adăpostirii navelor, portul care funcționa aici putînd fi calificat drept un ὁρμος.

2° Portul cetății Callatis care avea foarte probabil două bazine portuare, poate fi plasat în cadrul tipologiei stabilite de J. Rougé în așa numitele „porturi de comerț cu bazine multiple"[23]. Marele bazin portuar din actualul lac Mangalia, definit cum am văzut prin termenul de ὁρμος, constituia un adăpost ideal pentru navele de toate categoriile, un refugiu al acestora pe timp nefavorabil. Acest bazin, care în concordanță cu mențiunile autorilor antici și cu realitățile arheologice ale zonei, nu avea amenajări de anvergură, poarte fi asimilat cu ceea ce romanii numeau o *statio*[24]. Cel de-al doilea bazin portuar era situat în fața cetății Callatis și reprezenta de fapt portul artificial. El era delimitat spre nord de prelungirea în mare a laturii nordice a zidului de incintă, iar spre est de digul paralel cu actuala plajă a orașului, vizibil pînă în urmă cu cîteva decenii. Acest port artificial era deci construit după toate principiile tehnice ale vremii[25]. Toate descoperirile arheologice întîmplătoare, ca și cercetările subacvatice indică destul de clar că în jurul acestei incinte portuare existau depozite și alte amenajări, ceea ce ne determină să presupunem că acest bazin portuar reprezenta, potrivit terminologiei latine, un *portus*[26]. În acest spațiu închis, mărginit probabil de portice, trebuie să se fi găsit nu numai antrepozitele (*horrea*), ci și șantierele navale de construcție și cele pentru reparații (*navalia*)[27]. De fapt, în jurul acestui port trebuie să fi gravitat întreaga activitate comercială a orașului[28], locul în apropierea căruia trebuie să fi existat cartierul comercial, *emporion*[29].

3° Porturi de tipul celui de la Callatis compuse din două bazine, unul interior și altul exterior, pe coasta mării, sînt destul de frecvente în bazinul mediteranean, cum este cazul de pildă la Cantharos[30] sau la Puzzoli[31]. Dar cea mai frapantă analogie o găsim la Seleucia unde exista un complex portuar mai deosebit, anume o simbioză între un port fluvial interior și un port maritim situat aproape de gura de vărsare a unui riu[32]. Este exact situația de la Callatis, unde actualul lac Mangalia (exemplu tipic de liman fluvio-maritim), care reprezenta portul natural, era desigur locul de vărsare a unui riu a cărui vale este încă vizibilă astăzi[33].

4° Marele dig de larg dispus în zig-zag, vizibil în evul mediu și observat în urma cercetărilor subacvatice este după părerea noastră antic. Rolul său era nu numai de a proteja întreaga radă portuară, dar și de a oferi navelor două intrări în port, așa cum

[23] J. Rougé, *op. cit.*, p. 152-153.

[24] Ulpian, *Dig.*, XLIII, 12, 1, 13: *...stationem dicimus a statuendo; is igitur locus demonstrantur ubicumque naues tuto stare possunt.*

[25] Vitruvius, *De Architectura*, V, 12, 4-6: *...sin autem non naturalem locum... ita uidetur esse faciendum, uti, si nullum flumen in his locis impedierit sed erit ex una parte statio, tunc ex altera parte structuris sine aggeribus expediantur progressus et ita conformandae portuum conclusiones... ita erit uti possit turris insuper aedificari.*

[26] J. Rougé, *op. cit.*, p. 117.

[27] Pentru peisajul portuar al unor mari porturi precum Puzzoli și Alexandria, vezi: Gh. Picard, Latomus, XVIII, 1951, 1, p. 23, 51; idem, BCH, 76, 1952, p. 61-95.

[28] Isidor, *Or.*, XIV, 8, 39-40: *Portus autem locus est ab accesu uentorum remotus, ubi hiberna opponere solent : et portus dictus a deportandis commerciis.* Pentru noțiunea juridică a termenului *portus*, vezi Ulpian, *Dig.*, L, 16, 59: *...portus appellatus est conclusus locus, quo importantur merces et inde exportantur...*

[29] J. Rougé, *op. cit.*, p. 108-109.

[30] *Ibidem*, p. 152.

[31] Ch. Picard, Latomus, XVIII, p. 25 și urm.

[32] V. Chapot, *Séleucie de Piérie*, Mémoires de la Soc. des antiq. de France, t. LXVI, 1906 (după J. Rougé, *op. cit.*, p. 153, n. 6).

[33] C. Scarlat, Muzeul Național, III, 1976, p. 102.

întîlnim și la Ravenna[34]. Acest sistem de a proteja unele porturi de valurile de larg printr-un dig este destul de frecvent în lumea romană[35]. Faptul că suprafața portuară de aproximativ 100 de hectare ar fi prea mare pentru epoca antică, așa cum arăta V. Cosma și nu poate constitui un argument în favoarea ideii potrivit căreia digul care închidea acest spațiu nu era antic. Trebuie subliniat că un port cu o radă de 100 de hectare, cum este cel de la Callatis, nu era decît un port de mici dimensiuni, cîtă vreme unul din marile porturi ale Italiei, cum era Ravenna, avea o suprafață de peste 400 de hectare, în timp ce numai avanportul său însuma 90 de hectare[36].

Toate considerațiile de mai sus, la care putem adăuga existența în secolul al III-lea e.n. a unei asociații de importatori callatieni[37], precum și a mai multor tipuri de nave comerciale care probabil că au circulat în această zonă[38], indică o activitate portuară la Callatis relativ prosperă, atît în epoca elenistică cît și în cea romană.

BETRACHUNGEN ÜBER DEN ANTIKEN HAFEN VON CALLATIS

O. Bounegru

Zusammenfassung

Der Verfasser erörtet alle vorhandenen Informationen über den antiken Hafen von Callatis und versucht eine Korrelation der Ergebnisse der Unterwasseforschungen mit einigen literarisch-historischen Daten herzustellen. Aufgrund dieser kann man annehmen, dass der Hafen von Callatis zwei Hafenbecken hatte. Eines davon ist ein natürliches Becken, das sich im heutigen See-Mangalia befindet und das mit dem von Arrianus erwähnten Becken identisch ist. Das zweite Becken ist ein künstliches Becken, und ist vor der heutigen Küste der Stadt Mangalia zu sehen. Das letztere, das mit dem lateinischen Namen *portus* bezeichnet wird, wurde von zwei senkrecht aufeinander fallenden Dämmen begrenzt. Der ganze Hafen wurde von einem grossen Damm geschützt, der die Einfahrt und Ausfahrt der Schiffe sicherte.

Liste der Abildungen

Die Wiederherstellung des antiken Hafens Callatis (nach C. Scarlat)

[34] G. Schmiedt, *Contributo della fotografia aera alla ricostruzione geografico-topografica di Ravenna nell'antichità*, în Convegno per lo studio della zona archeologica di Classe a mezzo dell'aerofotografia. Ravena, 1961, Faenza, 1962, p. 58.

[35] M. Guy, *Vestiges des ports antiques de Narbonne*, în Convegno per lo studio della zona archeologica di Classe..., p. 165-166.

[36] G. Schmiedt, *op. cit.*, p. 73-76.

[37] Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, III-IV, 1927-1932, p. 432; R. Vulpe, HAD, p. 210.

[38] O. Bounegru, Münstersche Beiträge zur Antiken handelsgeschichte, III, 1984, 2, p. 1-15, pl. I, 1-2; II, 5; III, 4.

UNELE ASPECTE PRIVIND PENETRAȚIA MONEDEI BIZANTINE ÎN DOBROGEA ÎN SECOLELE VII-X*

GABRIEL CUSTUREA

Circulația monedei bizantine pe teritoriul Dobrogei s-a bucurat de o deosebită atenție din partea cercetătorilor. Pentru aceasta stau mărturie mai multe serii de cronici numismatice[1], monografii ale unor importante așezări[2], sinteze asupra unor anumite perioade[3] și, mai recent, încercări de prelucrare statistică a materialului numismatic[4]. Intervalul de timp cuprins între secolele VII-X, caracterizat printr-o relativă raritate a descoperirilor, nu a beneficiat pînă acum de o sinteză, totuși există numeroase lucrări care completează permanent informațiile anterioare[5]. Pe această linie se înscrie și prezenta contribuție, valorificînd descoperirile și achizițiile recente ale Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța[6].

---

* O primă formă a lucrării, care prezenta numai cinci descoperiri, a fost prezentată în cadrul celui de-al VIII-lea Simpozion național de tracologie, Constanța, 1985, cf. *Symposia Thracologica*, 3, Constanța, noiembrie, 1985, p. 165.

[1] Radu Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 5, 1972, p. 477-478; idem, Pontica, 6, 1973, p. 375-378; idem, Pontica, 7, 1974, p. 412; idem, Pontica, 8, 1975, p. 443; idem, Pontica, 9, 1976, p. 231-232. E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 507-511; E. Oberländer-Târnoveanu, C. Opaiț, Peuce, 9, 1984, p. 274-277. A. Vertan, G. Custurea, Pontica, 12, 1979, p. 235-236; iidem, Pontica 13, 1980, p. 355-356; iidem, Pontica, 14, 1981, p. 341-343; iidem, Pontica, 15, 1982, p. 281-284; iidem, Pontica, 16, 1983, p. 310-313; iidem, Pontica, 17, 1984, p. 249-253.

[2] B. Mitrea, la P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, 1, București, 1972, p. 181-212; C. Preda, H. Nubar, *Histria*, 3, București, 1973, p. ?

[3] O. Iliescu, RESEE, 7, 1968, 1, p. 109-118; B. Mitrea, Pontica, 7, 1974, p. 49-72. Al. Popeea, Peuce, 4, 1975, p. 175-179; S. Brezeanu, Studii, 26, 1973, 4, p. 699-711; Gh. Poenaru-Bordea, Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, 3, București, 1976, p. 203-213; Al. Popeea, V. H. Bauman, Peuce, 6, 1977, p. 207-226.

[4] Gh. Poenaru-Bordea, R. Ocheșeanu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 377-396; E. Oberländer-Târnoveanu, Dacia, N.S. 23, 1979, p. 265-273; G. Custurea, N.S. Andronescu, Pontica, 14, 1981, p. 221-236.

[5] Gh. Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968, p. 405-408; idem, BMI, 40, 1971, 3, p. 51-57; Al. Popeea, BSNR, 67-69, 1973-1975, p. 119-121; Gh. Poenaru-Bordea, A. Smaranda, BSNR, 70-74, 1976-1980, p. 645; E. Oberländer-Târnoveanu, SCN, 7, 1980, p. 163-165; R. Ocheșeanu, Pontica, 14, 1981, p. 309-314; Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, BSNR, 75-76, 1981-1982, p. 237-251.

[6] Piesele publicate au intrat în patrimoniul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța între anii 1977-1985 și provin din achiziții ale unor colecții particulare (A. Crăciun, M. Ciorobea, M. Malcea și V. Ionescu), donații (P. Leescu) sau descoperiri (Capidava).

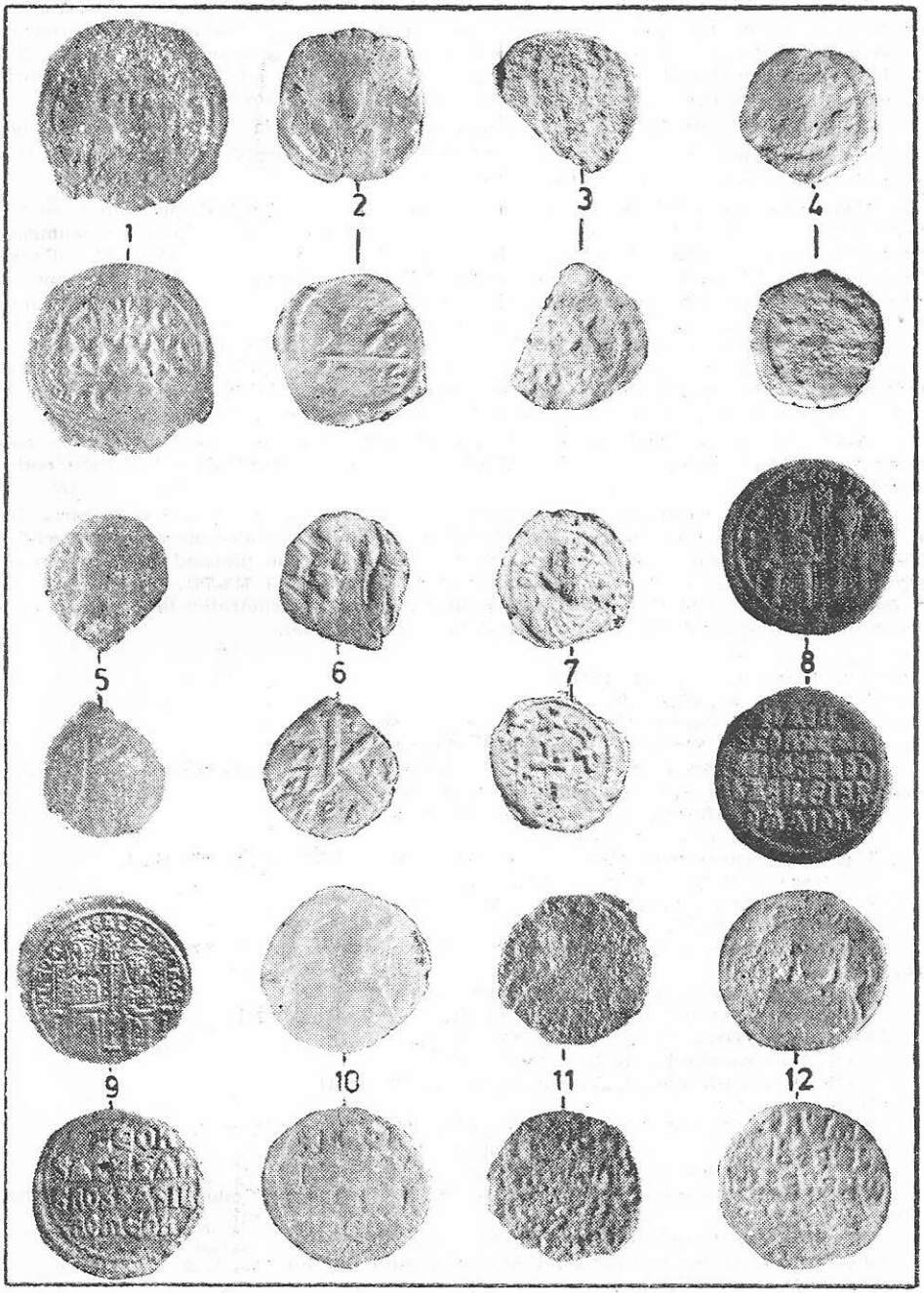
În cele ce urmează vom sublinia, mai ales, aspectele penetrației pieselor izolate, ce reflectă cu mai mare fidelitate circulația nominalurilor bizantine în provincia danubiano-pontică. Parte din materialul pe care îl publicăm aparține primei perioade de circulație a monedei bizantine pe teritoriul Dobrogei, cînd provincia era integrată în granițele Imperiului Bizantin, și poate servi la nuanțarea unor aspecte mai puțin cunoscute. Astfel, cele patru monede emise în timpul lui Focas vin să se adauge unui număr important de astfel de descoperiri, fapt ce a determinat, exclusiv pe baza materialului numismatic, reconsiderarea problemei prăbușirii limesului dunărean la începutul secolului al VII-lea[7].

Deși în regres, circulația monetară se menține încă la un nivel ridicat în primii ani de domnie ai lui Heraclius, dar invazia avaro-slavă din anul 614/615 va prejudicia economia de schimb în provincie. Totuși, piesa nr. 5 atestă reluarea penetrației monetare imediat după acest eveniment. Moneda nr. 6 este a treia emisiune din anul 629/630, descoperită în Dobrogea[8] și este o surfrapare peste un hemifollis de la Focas. Moneda bătută în timpul domniei lui Constans II se alătură altor exemplare de proveniență dobrogeană[9] și remarcăm, în acest caz, o nouă prezență a emisiunilor atelierului monetar de la Cartagina[10], datarea ei în anii 647-659 putînd fi un argument în favoarea ipotezei că a servit la plata trupelor ce acționau în Peninsula Balcanică, împotriva sclaviniilor[11]. Pe avers, peste portretul împăratului este surfrapată o cruce.

Considerăm necesar să facem în continuare o trecere în revistă a descoperirilor monetare datate în intervalul de timp cuprins între domniile lui Constantin IV și Vasile I. Astfel, de la Constantin IV au fost găsite : cîte un solidus la Istria[12] și Tulcea[13], o hexagramă la Valea Teilor[14], iar piese din bronz la Mangalia[15] și într-o localitate neprecizată[16]. Pînă în prezent se cunoaște o singură piesă emisă în prima domnie a lui Justinian II — cea de la Topalu[17]. Emisiuni de la Tiberius III Apsimar apar în două exemplare în Dobrogea[18] și chiar la nordul Dunării[19], poate în legătură cu o încercare de revenire la frontiera dunăreană a Imperiului Bizantin, așa cum s-a presupus recent[20]. Scurta domnie a lui Philipikos este ilustrată numai printr-o singură piesă[21], pentru ca de la Anastasius II pînă la Leon III descoperirile monetare să lipsească cu totul. Din materialele publicate se cunoaște o singură piesă găsită la Constanța, emisiune a lui Constantin V[22], iar de la Leon IV, două — una de la Constanța[23] și o alta dintr-o localitate necunoscută[24]. Domnia lui Nicefor I este ilustrată prin două monede, una fiind descoperită la Mangalia[25]. Se cunoaște, pînă în prezent, numai cîte o piesă din timpul domniilor împăraților Leon V[26] și Mihail II[27] cu locul descoperirii neprecizat.

---

[7] Gh. Poenaru-Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 390.
[8] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 248, nota 15.
[9] *Ibidem*, p. 238; Gh. Poenaru-Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 390.
[10] Gh. Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968, p. 406; Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 4.
[11] I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, p. 440-441.
[12] H. Nubar, SCIV, 17, 1966, 3, p. 605, nr. 1.
[13] B. Mitrea, Dacia, N.S. 7, 1963, p. 599, nr. 60.
[14] E. Oberländer-Târnoveanu, SCN, 7, 1980, p. 164, nr. 3.
[15] Gh. Poenaru-Bordea, Pontica, 4, 1971, p. 329, nota 46.
[16] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 5.
[17] *Ibidem*, p. 238, nr. 6.
[18] N. Bănescu, BSH, 23, 1943, p. 193-194; Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 249, nota 49.
[19] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 197.
[20] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 243.
[21] *Ibidem*, p. 238, nr. 7.
[22] *Ibidem*, p. 238, nr. 8.
[23] I. Dimian, *op. cit.*, p. 197.
[24] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 249, nota 58.
[25] *Ibidem*, p. 249, nota 62.
[26] E. Oberländer-Târnoveanu, SCN, 7, 1980, p. 163, nr. 4.
[27] Gh. Poenaru, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 9.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

Începind cu domnia lui Theophil, penetrația monedei bizantine pare a căpăta noi dimensiuni. Astfel, sînt consemnați trei solidus descoperiți în Dobrogea[28], trei bronzuri la Rasova[29] și unul la Pecineaga[30]. Un motiv al acestei creșteri ar putea fi prezența flotei bizantine, în mai multe rînduri, pe Dunăre în timpul războaielor contra bulgarilor[31], ca și existența unui comandament militar cu sediul la Lycostomion[32].

Din timpul lui Mihail III există un nominal de bronz de la Constanța[33]. Follisul bătut de Vasile II pe care îl publicăm, se adaugă altor trei exemplare descoperite în Dobrogea[34] și unui solidus de la Dorobanțu (jud. Tulcea)[35].

Penetrația monedei bizantine în Dobrogea se accentuează sub domnia lui Leon VI, continuindu-se și în timpul succesorilor săi, favorizată poate și de pacea îndelungată statornicită între Imperiul Bizantin și Bulgaria după moartea lui Simion[36]. Folișii emiși de Leon VI au fost descoperiți la Mangalia[37], Galița[38] și în localități neprecizate[39]. Domnia urmașului său este mai bine reprezentată. Astfel, au fost descoperite monede de aur, izolat, la Esechioi[40], Isaccea[41] și într-o localitate neprecizată[42], iar bronzuri la Constanța[43], Tichilești (jud. Tulcea)[44], Rasova[45], ca și în localități dobrogene necunoscute[46]. Piese emise în timpul lui Roman I au fost găsite la Constanța (solidus)[47], Pecineaga[48], dar și passim[49]. Etapa studiată se încheie cu domnia lui Nicefor II Focas, de la care există un bronz provenit de la Mangalia[50] și un altul de la Păcuiul lui Soare[51].

Alături de descoperirile izolate, deja menționate, sînt de remarcat tezaurele monetare de la Greci[52], Valu lui Traian[53] și Urluia[54], care conțin nominaluri bizantine emise în secolele VIII-X.

Din studierea repartiției descoperirilor în teritoriu, se constată concentrarea lor în zona litoralului și a Dunării, cele două axe de pătrundere și dominare ale Imperiului Bizantin. Deși mai rare, putem afirma că monedele bizantine pătrund neîntrerupt pe teritoriul Dobrogei și în secolele VII-X, cu excepția perioadei 713-741. Revirimentul de la începutul secolului al X-lea constituie prologul relansării penetrației monetare în provincia danubiano-pontică din etapa cuprinsă între anii 969-1092.

---

[28] N. Bănescu, *op. cit.*, p. 193-194.
[29] I. Dimian, *op. cit.*,p. 198.
[30] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 249, nota 69.
[31] I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, 3*, p. 12.
[32] H. Arweiter, Byzance et la mer. *La marine de guerre, la politique et les institutions de VIIe-XVe siècle*, Paris, 1966, p. 57, 87-90, 101.
[33] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 249, nota 72.
[34] N. Bănescu, *op. cit.*, p. 193-194.
[35] Gh. Poenaru-Bordea, A. Smaranda, BSNR, 70-76, 1976-1980, p. 645, nr. 1.
[36] I. Barnea, St. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 71.
[37] R. Ocheșeanu, Pontica, 14, 1981, p. 312, nr. 5.
[38] P. Diaconu, SCIV, 15, 1964, 1, p. 143.
[39] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 10; p. 249, nota 76; N. Bănescu, *op. cit.*, p. 194.
[40] B. Mitrea, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 550, nr. 66.
[41] Al. Popeea, Peuce, 4, 1975, p. 180, nr. 31.
[42] B. Mitrea, Dacia, N.S. 7, 1963, p. 597, nr. 51.
[43] Gh. Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968, p. 400.
[44] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 11.
[45] *Ibidem*, p. 246.
[46] *Ibidem*, p. 250, nota 82; Al. Popeea, BSNR, 1973-1975, p. 119, nr. 4.
[47] B. Mitrea, Dacia, N.S. 11, 1967, p. 389, nr. 72.
[48] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 245.
[49] Gh. Poenaru-Bordea, SCN, 4, 1968, p. 406, nr. 8; E. Oberländer-Târnoveanu, SCN, 7, 1980, p. 164, nr. 5.
[50] O. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 454, nr. 14.
[51] B. Mitrea în P. Diaconu, D. Vîlceanu, Păcuiul lui Soare..., 1, p. 189, nr. 55.
[52] I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 23.
[53] *Ibidem*, p. 23.
[54] I. Dimian, *op. cit.*, p. 199.

FOCAS

1 AE ↑ 10,43 g, 29,5 mm,
MIB II, p. 130, nr. 62Ca, M,
Constantinopol, A, anul Ч=606/607
1984, Capidava. Inv. 54559.

2 AE ↓ 4,99 g, 23 mm,
MIB II, p. 131, nr. 65b, XX,
Constantinopol, ∈ anii 603-610
Hirşova, col. A. Crăciun. Inv. 15036.

3 AE ↓ 3,71 g, 22 mm, ruptă,
MIB II, p. 131, nr. 65a, XX,
Constantinopol, A, anii 603-610.
Passim, col. M. Ciorobea. Inv. 48077.

4 AE ↓ 5,21 g, 21,5 mm,
MIB II, p. 134, nr. 95, XX,
Thessalonica, anii 605-610.
Hirşova, col. A. Crăciun. Inv. 15009.

HERACLIUS

5 AE ↓ 3,07 g, 21,5 mm,
DOW II, 1, p. 311, nr. 142, K,
Thessalonica anul Ч/II=616/617.
Passim, col. P. Leescu. Inv. 46334.

6 AE ↓ 2,84 g, 20 mm, surfrapare
peste un hemifollis de la
Focas, Rv./Rv.
DOW II, 1, p. 303, nr. 118d, K,
Constantinopol, anul XX=629/630.
Hirşova, col. A. Crăciun. Inv. 14812.

CONSTANS II

7 AE ↓ 3,77 g, 21 mm, surfrapare Av.
DOW II, 2, p. 480, clasa 4,
tip general, hemifollis,
Cartagina, anii 647-659.
Passim, col. V. Ionescu. Inv. 54666.

VASILE I

8 AE ↓ 7,72 g, 27 mm,
DOW III, 2, p. 495, clasa 2b, nr. 6,
var. Rv.+BASIL, follis,
Constantinopol, anii 868-870.
Passim, col. V. Ionescu. Inv. 54667.

LEON VI

9 AE ↓ 5,79 g, 26 mm,
DOW III, 2, p. 516, clasa 2, follis,
Constantinopol, anii 886-912.
Passim, col. V. Ionescu. Inv. 54668.

10 AE ↓ 3,72 g, 25 mm,
DOW III, 2, p. 518, clasa 3, follis,
Constantinopol, anii 886-912.
Hirşova, col. A. Crăciun. Inv. 14944.

CONSTANTIN VII

11 AE ↓ 5,86 g, 23 mm,
DOW III, 2, p. 560, clasa 2, follis,
Constantinopol, anii 920-931.
Issaccea, col. M. Malcea. Inv. 51219.

ROMAN I

12 AE ↓ 4,63 g, 25 mm,
DOW III, 2, p. 562, clasa 4, follis,
Constantinopol, anii 931-944.
Hirşova, col. A. Crăciun. Inv. 14962.

QUELQUES ASPECTS CONCERNANT LA PÉNÉTRATION DE LA MONNAIE BYZANTINE EN DOBROUDJA AUX VIIe—Xe SIÈCLES

Résumé

G. Custurea

L'auteur présente 12 monnaies byzantines, émises par Phocas (4), Héraclius (2), Constance II (1), Basile Ier (1), Léon VI (2), Constantin VII (1) et Romain Ier (1), et, en même temps, il mentionne également d'autres découvertes similaires.

Les découvertes monétaires des VIIe-Xe siècles attestent la continuation des rapports de la province comprise entre le Danube et le Pont-Euxin avec l'Empire Byzantin, après la formation du premier Etat bulgare. Il est à remarquer une augmentation de la monnaie byzantine au Xe siècle, lorsque l'activité de l'Empire s'intensifie dans la zone littorale du nord-ouest de la Mer Noire et du Danube.

BIJUTERII DOBROGENE — CENTURA TATAREASCA DE TIPUL CAUCAZ KUȘAK

DOINA PĂULEANU

Centura de tipul Caucaz-Kușak s-a găsit și a fost colecționată în urma cercetărilor de teren întreprinse de specialiști ai Muzeului de artă Constanța în perioada 1970-1980, în satele populate cu tătari, situate cu precădere în centrul Dobrogei, pe linia Cernavoda—Medgidia—Constanța. Aceste obiecte de artă decorativă, accesorii de vestimentație și podoabe, totodată, s-au păstrat în special în satele situate periferic față de marile căi de comunicație, acolo unde civilizația citadină, a obiectelor de serie, a pătruns mai puțin agresiv.

Numele acestui tip de centură, care se purta cu precădere la serbările familiale și religioase (bairamuri) provine de la toponimia zonei Caucazului din care, după terminarea Războiului Crimeii, în 1856, tătarii s-au deplasat și stabilit către sud, în Dobrogea. Menționînd pronunția tătărească a centurii, cafcaz-kușak, subliniem faptul că numele centurii se referă la locul ei de origine, dar și la muntele situat în aceeași zonă, căruia tătarii îi spuneau Kaf, atribuindu-i proprietăți magice[1].

Caucaz-kușak-ul se compune, în general, dintr-un suport textil cu fir de aur și argint, avînd lungimi diferite, între 800-1000 mm, și dintr-o pafta (ale cărei modalități de prindere comportă două sisteme diferite). Asamblată, aceasta are, în general, o formă elipsoidală neregulată, traforul exterior, simetric față de o axă orizontală sugerînd, cu precădere, lumea motivelor fitomorfe. Centura este ornamentată din loc în loc cu zale aflate într-un număr variabil și uneori cu butoni. În cazul primei variante, zalele pot culisa datorită sistemului lor de prindere (cu tijă metalică pe avers), deși sînt fixate de obicei pe centură, între brîul exterior și căptușeală. În cazul sistemului cu butoni (singulari sau grupați, nu mai mult de doi-trei, așezați liniar în primul caz și în formă de triunghi în cel de-al doilea), alternînd cu zalele, aceștia sînt fixați de centură, implicînd deci și poziția fixă a zalelor.

Partea metalică a acestor centuri se realizează din argint (de obicei inferior) ciocănit, uneori filigranat și întotdeauna gravat. Sistemul ornamental — floral și geometric — este, din punct de vedere tehnic, o adaptare artizanală a procedeului „niello", ajuns la virtuozitate în Caucaz, zona de origine a acestor podoabe.

Această succintă enumerare, asupra căreia vom reveni în detaliu, înregistrînd doar datele formale ale artefactului propus, conduce inductiv către aspecte mai complexe care asociază analizei tipologice, iconografice și stilistice indispensabile oricărei cercetări atribute contextuale menite să releve proprietăți de ordin corelativ care se descoperă în raporturile dintre ambient și artefactul propus.

Perioada de creare a centurilor cuprinde ultimele patru decenii ale veacului trecut și probabil primele două decade ale secolului nostru; datarea rezultă din tura-ua cu care sînt marcate, pe aversul paftalei, unele piese, precum și din observațiile compara-

[1] Informație comunicată de către Latif Gemaledin, consilier al Muftiatului cultului musulman din Constanța.

tive pe care ni le prilejuiesc centurile nedatate (apariția lor credem că poate fi devansată cel puțin cu cîteva decenii, stabilind anul terminus al Războiului Crimeii, 1856, drept dată sigură la care aceste bijuterii existau în forma, dar nu și cu tehnologia de astăzi).

Dată fiind prezența în general fluctuantă și agitată a tătarilor în Dobrogea pînă la mijlocul secolului al XIX-lea[2], considerăm că piesele de tip caucaz-hușak apar, ca element de vestimentație și podoabă în costumul tătăresc de sărbătoare abia în ultimele decenii ale veacului trecut, aduse fiind de tătarii coborîți din zona Caucazului și Crimeii. Este adevărat că și înainte de 1856 a existat o continuă pendulare în zonă a populației tătărești; mișcarea a antrenat însă, cu deosebire, populația din zona Bugeacului, care se pare că nu cunoștea tehnologia specifică de prelucrare a acestor centuri. Însăși denumirea lor, cît și inscripțiile cu caractere chirilice din cîmpurile decorative ale paftalelor și zalelor (Kavcaz și Krîm), devenite în unele cazuri doar semne ornamentale — fără ca proveniența lor să devină astfel echivocă — îndreptățesc ipoteza emisă.

Caucazul apare din timpuri străvechi ca o regiune în care orfevrăria atinsese un înalt grad de perfecțiune, sintetizînd tradiții și împrumuturi asimilate, într-o deplină cunoaștere și stăpînire a tehnologiilor de prelucrare[3]. Argintul a constituit unul dintre materialele de bază ale bijuteriei în Caucaz; meșterii locali cunoșteau toate procedeele de fabricare, inclusiv filigranarea și granularea. Pentru emailuri și niello (din care derivă tehnica de prelucrare a caucaz-kușak-urilor) trebuie folosit un argint de mare puritate, Ag 950 sau Ag 925, deoarece numai punctul lor de topire foarte înalt, 960 și, respectiv, 910 grade C le face rezistente la punctul de topire, deosebit de ridicat, al acestor substanțe ornamentale[4]. Aliajele foarte bogate în argint se prelucrează cu ușurință, dar sînt destul de friabile (conținutul sporit de cupru face să crească și duritatea argintului, dar îi scade ductilitatea). Pentru combaterea acestei friabilități, procesul de răcire care urmează topirii trebuie să fie deosebit de lent, începînd cu temperatura de 300 grade C.

Tehnica în niello, cunoscută din cele mai vechi timpuri, folosită în toată antichitatea și devenită tradițională în Bizanț, a avut o mare extensie în Rusia meridională (ca și emailurile de altfel), fiind apreciată pentru calitățile de contrast care se creează între metalul de bază — argintul sau aurul — și culoarea neagră a acestui amestec, în compoziția căruia intră argint, cupru, plumb și sulf. În metalul suport se practică, prin gravare, cizelare, dăltuire sau corodare, suprafețe negative sau incizii care se umplu cu niello. Există mai multe metode și rețete de producere; cea mai curentă, recomandată și de Cellini, constă din: topirea unei părți de argint cu două părți de cupru și adaos de borax; topirea concomitentă a trei părți de plumb care se adaugă încet amestecului inițial; preîncălzirea unui alt recipient în care se află sulf pulverizat; introducerea pastei obținute în apă. Niello astfel format, trebuie să fie aspru și tare ca sticla. Se topește clorid de amoniu în apă fierbinte distilată (liantul); această soluție este pisată într-un mojar de porțelan împreună cu niello-ul. În spațiile concave create în materialul suport amestecul umed, fin pulverizat se introduce cu pensula sau spatula și se apasă pentru compactizare; se introduce în cuptor pentru evaporarea apei conținute și pentru topire. Niello netrebuincios se îndepărtează ulterior cu pila; se finisează prin polisare și lustruire.

Aceasta este tehnica tradițională în niello, pe care tătarii au găsit-o în atelierele meșteșugarilor din Caucaz. Credem că aici s-a cristalizat, ca tipologie, centura caucaz-kușak ca un produs al atelierelor cu meșteri slavi. Dovada în acest sens ne este furnizată de către inscripțiile existente în cîmpurile ornamentale ale paftalelor și zalelor, care folosesc litere chirilice, cît și de adaptarea tehnologiei menționate, după plecarea tătarilor din caucaz și stabilirea lor în Dobrogea, la o rețetă mai simplă și mai ieftină. Aceștia au furnizat modelele meșterilor bijutieri din Imperiul Otoman, care devin astfel producătorii acestor podoabe. Certitudinea acestui transfer este oferită de către apari-

[2] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare, Dobrogea*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 190-192.

[3] Etienne Coche de la Ferté, *Les bijoux antiques*, Presses Universitaires de France, Paris, 1956, p. 34.

[4] Erhard Brepohl, *Theorie und Praxis des Goldschmiedes*, VEB Fachbuchverlag, Leipzig, 1978.

ția unor cuvinte în scriere arabă cuprinse în cîmpul ornamental, care înlocuiesc sau se alătură gravărilor în caractere chirilice deja menționate, ca și de apariția, pe aversul paftalelor, a unor mărci care indică atelierul, uneori anul de execuție al centurii (căruia trebuie să i se adauge anul Hegirei spre a obține o datare exactă) și numele sultanului din vremea respectivă[5]. Argintul folosit pentru caucaz-kușak-uri este, în general, inferior (probabil Ag. 500). Procedeului în niello i se substituie emailarea la rece, care produce același efect de contrast, dar nu are rezistența pe care niello o obține prin topire (o probă concludentă în acest sens o furnizează posibilitatea cojirii, chiar și manuale, a stratului negru ornamental). Pentru obținerea pastei cu care se decorează centurile s-au folosit deci procedeele emailării la rece. Un asemenea tip de emailare, de o rezistență precară, se prepară în lapte dulce, în care s-a fiert în prealabil clei; se introduc în acest amestec oxidul metalic potrivit culorii (în acest caz oxidul de cobalt și acid cupric în cantitate mai mare), praf fin de sticlă, ciment și ulei.

Paftalele și zalele se realizează prin ciocănire la cald pe un tipar pozitiv. În afara ornamentului, realizat în tehnica „au repoussé", întreaga suprafață metalică este fin incizată cu un ponson cu model sau cu dăltițe.

Pentru paftalele și zalele filigranate, argintul folosit este mai pur iar prelucrarea sa mult mai îngrijită. Din informațiile culese pe teren și din raritatea pieselor găsite, rezultă că aceste podoabe erau scumpe, familiile mai modeste putîndu-și procura doar cîte un caucaz-kușak din argint emailat.

Între centurile aflate în colecția Muzeului de artă populară din Constanța, puține au tură sau alte însemne grafice ale atelierului în care au fost produse. Turá-lele indică drept perioadă de realizare deceniul al șaptelea al veacului trecut. Credem că mare parte dintre celelalte centuri cercetate au fost realizate în Turcia după acea dată. Există însă un grup de asemenea podoabe a căror execuție este rudimentară, atît din punct de vedere al formei, cît și al ornamenticii și finisării. Conturul general al paftalei este mai puțin traforat, simetria mai puțin respectată, desenul mai nesigur iar decorul, simplificat, mai greoi. Supoziția noastră că aceste centuri au fost produse în Dobrogea, în primele decenii ale veacului nostru, și-a găsit confirmarea în informațiile culese de pe teren, din sate, unde subiecții investigați afirmă producerea lor de către țiganii zlătari.

Celelalte centuri erau cumpărate fie de la negustori itineranți, fie dintr-un magazin specializat, aflat pînă în anii 1945-1947 pe strada Mangaliei — astăzi Ștefan cel Mare — și deținut de către Feizi-bei[6].

Costumul popular tătăresc, în componența căruia se folosește și centura caucaz-kușak, se află într-o stare de disoluție accentuată, putînd fi reconstituit doar cu dificultate. Mărfurile orientale care intrau în alcătuirea acestora deveniseră din ce în ce mai rare și mai greu de procurat, iar situația economică a tătarilor se modificase în mod substanțial datorită pierderii pozițiilor politico-sociale din trecut. Astfel, s-a născut tendința părăsirii treptate a portului specific, renunțîndu-se la fastul vechiului costum oriental care astăzi se mai păstrează, în cazuri izolate, doar în lăzile de zestre[7].

Atît costumul femeiesc de sărbătoare cu rochie „pașali"[8], cît și cel cu fustă „ieteclîc"[9] au mijlocul marcat prin centura de tipul caucaz-kușak, cu piesele metalice alcătuite din argint emailat sau filigranat. Talia mai putea fi marcată și prin alt tip de cingătoare, întîlnită mai rar și alcătuită în întregime din metal. Părțile componente erau prinse între ele prin inele de lanț, menite să confere cordonului elasticitate.

---

[5] Descifrarea acestor mărci o datorăm tot lui Latif Gemaledin, consilier al Muftiatului cultului musulman din Constanța.

[6] Informație datorată tot lui Latif Gemaledin.

[7] Tancred Bănățeanu și colectiv, *Arta populară din Dobrogea*, manuscris aflat în colecția Muzeului de artă Constanța, 1967, din care am extras și informațiile privind costumul popular tătăresc.

[8] Costumul cu *pașali* reprezintă un stadiu recent de evoluție a portului tătăresc și constituie o adaptare la structurile social-economice ale ultimelor decenii.

[9] Costumul cu *ieteclîc* este un ansamblu unitar care oferă o imagine concludentă asupra somptuozității vestimentației tătărești.

Caucaz-kuşakurile din argint filigranat sînt prevăzute cu o pafta mare, alcătuită exclusiv din motive florale în registre suprapuse. Simetria este ordonată de un ax vertical, al cărui centru este marcat de o rozetă cu şase petale către care converg, ascendent, mănunchiuri de frunze. Zalele au forma generală a unui S, sînt alcătuite din ornamente care sugerează floarea sau frunza şi prevăzute uneori, în partea centrală, cu mărgele de sticlă viu colorate.

Centura tradiţională este însă din argint decorat cu email negru. După modul de prindere a paftalei, acest tip de caucaz-kuşak prezintă două variante : prima şi cea mai răspîndită suprapune parţial două catarame de dimensiuni diferite care se închid printr-un iatagan miniatural, suspendat de un lanţ scurt; varianta secundară este alcătuită din două părţi metalice simetrice care se unesc printr-un sistem de prindere situat pe aversul paftalei, cu o terţă cataramă de formă rotundă.

În cazul primului tip menţionat, una dintre paftale este mai mare, alăturînd cîmpului ornamental egal şi simetric cu cel al cataramei secunde, o parte centrală, sensibil mai înaltă, în locaşul căreia este înfipt oblic iataganul. Paftalele sînt în general uşor bombate, iar conturul lor, care se poate înscrie în forma generală a unei elipse, este traforat conform unei ritmicităţi decorative al cărei crescendo culminează în registrul central; acesta înscrie în plan forma unei elipse netraforate, situate perpendicular pe prima. Geometrismul incifrat şi ordonarea ritmică sînt puternic minate de curbele, contracurbele şi arabescurile contugului, imprimînd ansamblului un caracter dinamic, metamorfic.

În cea de-a doua variantă de prindere paftalele laterale au forma generală a unei frunze mai puţin traforate, iar partea centrală, rotundă şi mai mică, sugerează floarea.

Din punct de vedere ornamental, fiecare pafta este considerată un cîmp unic pentru decoraţie, care porneşte de obicei, amplificîndu-se, din centrul fiecărei laturi, cu o desfăşurare pe lăţimea suprafeţei şi nu pe înălţimea ei. Credem că acest mod de dispunere a elementului vegetal a avut la origine modelul pomului vieţii, a cărui semnificaţie s-a pierdut în cursul evoluţiei şi a cărui reprezentare s-a schematizat uneori pînă la reducţie[10]. Singurele supravieţuiri în acest sens sînt ghiveciul cu flori şi ghirlande, cît şi modalităţile de extensie spaţială a decorului care porneşte dintr-un punct anume pentru a se desfăşura apoi, cuceritor, în tot cîmpul ornamental. Acest sistem de preluare, care pierde semnificaţia iniţială a semnului ornamental poate fi observat şi în centurile realizate în Dobrogea, care reproduc artizanal pe cele create în Turcia. Astfel, de pildă, motivul stelei în cinci sau şase colţuri devine o sferă cu marginile uşor zimţate.

Aspectul ordonat geometric şi uneori plurivoc al ornamentaţiei de pe paftalele şi zalele caucaz-kuşak-urilor produse în Turcia (în sensul că orice spirală, volută etc. se poate metamorfoza şi chiar se şi transformă, în cazul aceluiaşi cîmp ornamental, în floare şi frunză) se asociază motivelor fitomorfe, între care predomină laleaua (derivată probabil din motivul oriental palmat), trandafirul stilizat, floarea de bumbac şi vrejul.

Dacă, în general, întreaga suprafaţă este privită ca un cîmp ornamental unic, în care fantezia decoratorului poate interveni activ, există şi cazuri, ce-i drept izolate, în care forma este divizată în registre sau briie, în funcţie de conturul general al paftalei. În asemenea situaţii cel puţin un registru comportă o decoraţie geometrică, în romburi sau haşururi.

Contururile fiecărei piese metalice — pafta sau za — sînt întărite de un chenar menit să facă demarcaţia strictă între forma exterioară şi cîmpul ornamental. Decoraţia se etalează aparent fără nici o lege de compoziţie, fantezia părînd a ordona traseele arabescului. La o observaţie mai atentă se degajă însă principiul creşterii, al multiplicării arborescente practic infinite, care-şi are punctul de plecare în centrul uneia dintre laturi. Adaptată modului specific de etalare a decoraţiei în lumea musulmană, întreaga suprafaţă mărturiseşte teama de vid a creatorului oriental, care intervine cu puncte sau sugestii de frunze minuscule în locurile ocolite de arabesc, imprimînd în acelaşi timp, pe suprafaţa care primeşte decoraţia, striaţiuni extrem de fine şi superficiale.

[10] Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 54

În arta orientală sînt destul de frecvente ornamentele care reproduc litere ale alfabetului arab, a căror origine îndepărtată trebuie corelată cu folosirea ștampilei pe textele oficiale. Meșteșugarul din vechime a înțeles și apreciat virtuțile decorative ale ductului scrierii și arabescului suplu, pe care le-a transpus și adaptat apoi pentru necesitățile ornamenticii. Astfel, în cîmpul decorativ al paftalelor și zalelor apar uneori numai sugestii de litere, pentru ca adeseori ele să reprezinte efectiv o scriere, cum este cazul cuvîntului iadichiar (dar). Adaptînd modele caucaziene, care înglobau în suprafața ornamentală numele locului unde au fost concepute, meșteșugarii turci au reprodus, într-o ortografie aproximativă, provenită din necunoașterea aflabetului chirilic, și toponimele Caucaz și Crimeea.

Între motivele simbolice, singurul element cert de referință este reprezentarea semilunei.

Zalele și butonii, de formă neregulată primele și geometrică secundele, înscriu, în mare, silueta unui S vertical sau forma cercului, desfășurîndu-și decorația într-o simetrie relativă față de o axă oblică. Floarea și vrejul sînt sugerate prin intermediul arabescului care descrie o spirală deschisă.

Emailarea se desfășoară în majoritatea cazurilor prin procedeul au repousée, păstrînd culoarea argintului suport în opoziție cu decorul negru ornamental. Există însă și cazuri mai izolate în care figurile în relief se detașează din masa compactă a emailului, sugerînd analogii cu maniera neagră, utilizată pentru valorile de contrast în arta gravurii.

BIJOUS DE DOBROUDJA — LA CEINTURE TATAR DE TYPE CAUCAZ-KUSAK

Résumé

Doina Păuleanu

Le nom des ceintures de type Caucaz-Kusak, collectionés par les spécialistes du Musée d'Art de Constantza entre 1970-1980 et provenant de divers villages de la Dobroudja peuplés par des tatars, vient de la toponomastique de Caucasie. Les ceintures ont, en général, un support textile au fil d'or et argent et comprend aussi des ceintures en plaques métalliques, des maillons et des boutons. On analyse en détail leur forme et leur ornement.

Initialement, les ceintures ont été realisés dans la zone du Caucasie et Crimée, peut-être par des maitres slaves, dans la technique *niello*, pour la partie métallique et plus tard dans les dernières décennies du siècle passé et les premières décades de notre siècle, elles seront réalisées par des maitres de l'Empire Ottoman. Ceux-ci impriment parfois sur les ceintures en plaques métalliques l'estampille de l'atelier, l'an de la fabrication et le nom du sultan. La technique *niello* est remplacée par celle de l'émaillage à froid. On analyse le moyen de réalisation de l'émaillage sur quelques pièces avec des observations typologiques, iconographiques et de style.

ASPECTE PRIVIND DEZVOLTAREA ISTORIOGRAFIEI ETNOGRAFICE ÎN DOBROGEA

MARIA MAGIRU

Încercări pentru studiul istoriografiei etnografice în Dobrogea nu se cunosc[1]. Studierea acestei teme a presupus cercetarea materialelor din arhive, a presei vremii, a unei bibliografii ample, în ideea cuprinderii tuturor aspectelor etnografice pentru Dobrogea.

Interesul pentru cercetarea etnografică se desfășoară în strînsă legătură cu întreaga evoluție a societății românești. Dobrogea, aflată o lungă perioadă sub stăpînirea otomană[2], trezește interesul multor cărturari români ale căror note, memorii de o inestimabilă valoare se pierd sau ne sînt transmise doar prin relatări, mențiuni ale unor martori ai evenimentelor[3].

În secolul al XIX-lea, o dată cu formarea etnografiei ca știință în țara noastră, apare clară „necesitatea culegerii materialelor de cultură populară (...), însemnătatea ce o are materialul viu cules direct din gura poporului (...), valoarea sa științifică"[4]. Societățile culturale, presa vremii se ocupă intens de promovarea valorilor culturii populare românești.

Analizînd dezvoltarea istoriei muzeografiei etnografice în Dobrogea, vom încerca o periodizare legată de evolutia istorică internă a Dobrogei, îmbinînd criteriul cronologic cu elemente specifice: societăți și instituții muzeale. Vom ține seama, totodată, de momentul cînd se poate vorbi de un început în cercetarea etnografică în Dobrogea. Perioadele analizate sînt : I. *Înainte de 1877;* II. *1878 — pînă la primul război mondial;* III. *Perioada dintre cele două războaie mondiale;* IV. *După al doilea război mondial.*

I. Înainte de 1877, oamenii de cultură și știință din țara noastră (Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Cezar Boliac, Bogdan Petriceicu Hașdeu) au desfășurat o activitate rodnică de cunoaștere a tradițiilor culturale ale poporului nostru. Alături de aceștia trebuie amintită pentru Dobrogea activitatea lui Ion Ionescu de la Brad. Din însărcinarea marelui vizir Reșid Pașa, el face o anchetă agricolă în Dobrogea, în anul 1850, împreună cu inginerul hotarnic Grigore Ioranu. Vizitează 388 de sate; alcătuiesc trei hărți: etnografică, topografică, drumeață. În anul 1855, publică la Iași în revista lui Vasile Alecsandri „România Literară", nr. 2/8 ianuarie 1855 articolul „*Românii din*

[1] Elemente privind interesul pentru amenajări de colecții muzeale cu caracter etnografic regăsim la Gh. Dumitrașcu, *Din începuturile muzeografiei în Dobrogea (I), (II)*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzee", XIV, nr. 9, 1977, pp. 59-64; XV, nr. 2, 1978, pp. 52-55.

[2] Vezi Gh. Dumitrașcu, St. Lascu, *Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Studii și articole de istorie", LI-LII, 1955, pp. 18-31.

[3] Informații prețioase la C. Cioroiu, *Călători la Pontul Euxin*, Editura Sport-Turism, București, 1984, passim.

[4] I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Editura științifică, București, 1973, p. 63.

Dobrogea", unde face remarca: „ce ar lipsi românului din Dobrogea: cultura sufletească şi dezvoltarea naţională". El compară Dobrogea cu o „Dacie în miniatură". Publică numeroase studii şi articole în „Journal de Constantinopole". Lucrările lui sînt deosebit de importante pentru cunoaşterea principalelor ocupaţii ale poporului român (agricultura, creşterea animalelor) şi a componenţei populaţiei prin statisticile realizate. Observaţiile lui Ion Ionescu de la Brad, analiza făcută au avut o mare însemnătate pentru etnografie, constituind, totodată, preţioase izvoare etnografice.

În aceeaşi perioadă, pentru judeţul Tulcea avem ştiri despre activitatea lui Nifon Bălăşescu, călugăr de origine transilvăneană. Însărcinat de autorităţile otomane cu organizarea şcolilor româneşti din Dobrogea, el a cercetat 72 de sate din cazalele Tulcea, Isaccea, Babadag, Hîrşova şi Măcin. Însemnările lui privind răspîndirea, numărul, viaţa economică şi culturală, obiceiurile românilor din această provincie în deceniul premergător războiului pentru independenţă sînt interesante[5].

O activitate cu repercusiuni benefice asupra promovării culturii româneşti în Dobrogea desfăşoară, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, membrii familiei Petrescu — învăţătorul Petre Mihail şi fiul său, institutorul Costache. Înfiinţarea, în 1869, a unei Eforii intitulată *Societatea română pentru cultură şi limbă* se constituie într-un eveniment cultural de seamă pentru românii dobrogeni, în perioada de sfîrşit a dominaţiei otomane; între scopurile acesteia s-a aflat şi „păstrarea de relicve materiale ale românilor"[6]. Drept urmare, se înfiinţează, după 1869, în localităţile din partea de sud-vest a judeţului Constanţa, o serie de şcoli româneşti[7] — precum la Oltina, Aliman, Rasova, Ostrov, Bugeac; de subliniat că aceste şcoli puteau fi şi sediul colecţionării obiectelor de cultură materială şi, totodată, centre de preluare şi popularizare a unor motive decorative în orele de lucru manual. Apelul lui Costache Petrescu pentru „păstrarea de relicve materiale ale românilor" nu credem că a rămas fără răspuns şi a constituit un important impuls pentru alte acţiuni mai vaste de culegere a creaţiilor populare materiale şi orale româneşti[8].

II. După 1878 începe pentru Dobrogea procesul de identificare pe toate planurile a spiritualităţii dobrogene[9] cu cultura naţională a întregului popor român. Se afirmă anumite ramuri ale ştiinţei în legătură cu punerea în valoare a resurselor economice, se depun eforturi sistematice pentru ameliorarea stării sanitare a localităţilor şi a populaţiei şi în special pentru reorganizarea învăţămîntului[10]. Deşi sînt cunoscute preocupările pentru studierea arheologiei şi istoriei Dobrogei[11], nu cunoaştem nici o referire directă la etnografie în judeţul Constanţa. În schimb, în judeţul Tulcea, o revistă editată de învăţători lansează un apel către membrii corpului didactic, dar şi către producătorii agricoli şi industriali de a participa la Expoziţia judeţului Tulcea cu obiecte „fie agricole, fie industriale sau manufacturi casnice"[12].

---

[5] T. Mateescu, *Permanenţa şi continuitatea românilor în Dobrogea*, D.G.A.S., Bucureşti, 1979, pp. 101-103.

[6] Idem, *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, D.G.A.S., Bucureşti, 1979, pp. 278-279.

[7] Vezi Gh. Dumitraşcu, *Contribuţii la vechimea unor şcoli româneşti din Dobrogea, înainte de 1878*, în *Însemnări didactice. Culegere de studii şi articole metodico-ştiinţifice de istorie*, Constanţa, 1982, pp. 41-55.

[8] I. N. Roman, *Pagini din istoria culturii româneşti în Dobrogea înainte de 1877*, în „Analele Dobrogei", I, nr. 3, 1920, pp. 358-371.

[9] Vezi C. Scorpan, E. Timofticiuc, *Unele aspecte ale evoluţiei spiritualităţii dobrogene între 1878-1944*, în *Comunicări şi referate de bibliologie*, Biblioteca judeţeană Constanţa, 1984, pp. 329-343.

[10] Pentru renaşterea social-economică şi spirituală a Dobrogei, după 1878, A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, pp. 290-300.

[11] O sinteză în Z. Covacef, N. Mihail-Ursu, A. Pop, A. Rădulescu, *Centenarul Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 1, Constanţa, 1980, pp. 12-54.

[12] „Revista Corpului didactic rural a judeţului Tulcea", I, nr. 2, 1883, pp. 27-28.

În vara anului 1892 s-au creat în principalele orașe ale Dobrogei secțiuni ale „ligii pentru unitatea culturală a românilor"[13]. Acestea au organizat numeroase acțiuni în școli, grădinițe, conferințe la sate, șezători literare urmate de serbări cu datini și obiceiuri ale românilor, expoziții, colectări de fonduri.

În anul 1896 are loc o expoziție regională de lucruri casnice, produse agricole și industriale, cu participarea județelor Constanța, Tulcea, Ialomița. Cel mai bine reprezentat este județul Constanța în „țesături din lină, in, borangic"[14].

În anul 1897 are loc expoziția județeană (Constanța) care cuprindea mai multe secții: vite, cereale, industrie casnică și marea industrie, la rîndul lor împărțite în subsecții. La secția care ne interesează — industria casnică — au fost atribuite premii următoarelor obiecte: „o scoarță aleasă, broderie, maramă, sticle cu împletituri, pieptar, macat, pernă, fustă, stofă țesută la război, un prosop turcesc"[15].

Tot în această perioadă, din inițiativa cadrelor didactice, se înființează societăți culturale sătești (ex. Societatea Ovidiu în com. Cara-Murat în anul 1887). Acestea aveau ca scop înființarea de biblioteci, ridicarea de lăcașuri culturale, organizarea de manifestări culturale. Din punct de vedere etnografic, aceste societăți culturale ne interesează deoarece ele investesc fonduri în organizarea de expoziții agricole, industrie casnică textilă și în întreținerea de ateliere de țesături și lucru manual care valorifică motive ornamentale locale. Cu aceleași scopuri funcționau societățile feministe și societățile de tip educativ înființate, așa cum se spune într-un preambul, „deoarece industria casnică românească era puțin dezvoltată iar valorile pe care ea le putea încuraja nu erau scoase la lumină, nu aveau convingeri trainice, cu privire la frumusețea motivului național"[16].

De la sfîrșitul secolului XIX datează primele încercări de organizare a unui complex care să cuprindă arheologie, istorie, etnografie, științele naturii. Acestea se datorează familiei Cotovu din Hîrșova. Vasile Cotovu, institutor la școala din Hîrșova, era colecționar de monede, relicve, cronici, stampe, obiecte de ceramică, arme, costume populare, obiecte pentru ocupații etc. El a adăugat la construirea noii școli o sală în care au fost puse în dulapuri cărțile tatălui (Ioan Cotovu) și „lucrurile rare" pe care le avea. În felul acesta a luat ființă muzeul al cărui „director neplătit al unui muzeu nesubvenționat" a devenit Vasile Cotovu. În anul 1901 are loc inaugurarea Muzeului Regional al Hîrșovei (Museum Antiqui Carsii). La început, muzeul avea trei secții: numismatică, etnografie, istorie naturală. Încep să se strîngă fonduri din donațiile cetățenilor. Numărul secțiilor crește la nouă. Între acestea, la numărul 4, apare *etnografia* cu mențiunea „arme, icoane, haine" (donație în mare parte a lui I.I.C. Brătianu). De menționat că toate obiectele erau inventariate și etichetate. Activitatea lui Vasile Cotovu este elogiată de numeroase articole din presa vremii, din țară și străinătate. Astfel, „România Mare" din 1 decembrie 1913 scrie: „Muzeul din Hîrșova a avut un precursor în persoana lui Vasile Cotovu". Ziarul turcesc „Isâk, elogiază de asemenea activitatea lui Vasile Cotovu: „Muzeele păstrează obiceiurile, portul și alte lucruri din timpuri vechi și în general ele se pot considera ca izvoare de cultură pentru urmași. Printre acestea se numără și Muzeul Regional din Hîrșova"[17].

Despre necesitatea unui muzeu în județul Tulcea aflăm din „Expunerea situației județului Tulcea" la 1904. Prefectul Luca Ionescu prezintă un memoriu al profesorului Constantin Moisil referitor la scrierea monografiei județului Tulcea și întemeierea unui muzeu. Acesta ar fi trebuit să aibă două secții: istorie-etnografie și științele naturii. În memoriu sînt prezentate principiile, funcționalitatea și necesitatea unui muzeu agricol școlar: „se vor aduna treptat toate produsele din comune sau cătune. Se vor aranja sistematic, se va nota în dreptul fiecărui produs toate observațiunile trebuitoare cu lămuriri asupra pămîntului, semănatului, creșterii, recoltării"[18].

---

[13] Pe larg, despre activitatea acesteia, la Gh. Dumitrașcu, St. Lascu, *Românii dintre Dunăre și Mare, solidari cu dezideratul înfăptuirii unității naționale a tuturor românilor, în* „Revista muzeelor și monumentelor. Muzee", XX, nr. 10, 1983, pp. 37-40.

[14] *De la expoziție,* în „Centrul Dobrogei", I, nr. 15, 7 septembrie 1896, p. 1.

[15] *Expunerea situației județului Constanța prezentată Consiliului General la 15 oct. 1897,* Constanța, 1897, p. 2.

[16] *Asociația feminină din Constanța,* în „Ziarul nostru", I, nr. 5, 1 ianuarie 1931, p 4.

[17] *Muzeul din Hirșova,* în „Dobrogea jună", XI, nr. 23, 21 mai 1915, p. 3.

[18] *Expunerea situației județului Tulcea pe anul 1904,* Tulcea, p. 345-346.

În perioada de început a secolului XX avem numeroase date asupra muzeelor școlare. Ele sînt rodul activității unor cadre didactice pasionate care, împreună cu alți voluntari din sate, adună obiecte vechi și transformă cîte o clasă în muzeu. Astfel, în „Expunerea situațiunii județului Constanța 1905-1906" întocmită de prefectul județului Constanța, colonel M. Capșa, se arată „că unii învățători au muzee școlare și regionale". Aceeași situație se înregistrează în județul Tulcea, unde „un muzeu școlar există pe lîngă fiecare școală primară". Există cîte un muzeu la Sulina, la Tulcea — Școala de fete numărul 4, format prin strădania directoarei Elena Pancu — la Țiganca, Băschioi, Dăieni, Niculițel, la care se expuneau pe lîngă „plante, insecte, minerale" și obiecte ce ilustrau principalele ocupații sau erau executate de copii la orele de lucru manual.

În anul 1906 a avut loc la București Expoziția Națională. În vederea organizării acestei expoziții au existat serioase pregătiri din partea județului Constanța. A fost constituită o comisie care să meargă prin sate și să adune materiale ; comisia ar fi trebuit să cunoască : „felurimea neamurilor, obiceiurilor, păsurile, credințele". Expoziția urma să aibă mai multe secții. Referitor la etnografie, aceasta trebuia să cuprindă subsecțiile: „fapte din credințele, datinile și viața locuitorilor; grupa folclorului; arta industrială și industria casnică"[19]. Pregătirile nu au fost însă finalizate, județul Constanța neparticipînd la expoziție, se pare, din cauza „obiectelor nesemnificative" adunate.

III. Primul război mondial, prin luptele desfășurate pe teritoriul Dobrogei, a provocat pierderi mari prin distrugerea unor valori de cultură materială[20].

În anul 1920, din inițiativa unui grup de intelectuali (profesori, magistrați, avocați, ingineri, medici) ia ființă la Constanța *Societatea Culturală Dobrogeană* care avea ca scop promovarea studiului științific al trecutului și prezentului Dobrogei, organizarea de conferințe, șezători, excursii, înființarea de biblioteci, fondarea unui muzeu regional dobrogean, editarea unei reviste. Referindu-se la necesitățile înființării unei asemenea societăți Ion N. Roman o argumenta cu „varietatea de origine a locuitorilor ei (Dobrogei — n.n.) cu credințele, obiceiurile, portul, năzuințele și manifestările lor intelectuale"[21]. Un punct este realizat: apare revista „Analele Dobrogei", condusă de Constantin Brătescu, membru corespondent al Academiei Române. Ion N. Roman și Constantin Brătescu, al căror rol în cadrul Societății Culturale Dobrogene a fost menționat, au fost și doi precursori ai cercetării etnografice. Ion N. Roman, prin studiile publicate despre colonizare, toponimii, statistici demografice, contribuie la cunoașterea realităților demografice din acea perioadă. Alături de el, Constantin Brătescu aplică metoda geografică în cercetarea etnografică (metodă însușită de la profesorul său Simion Mehedinți). Pe aceasta se întemeiază studiile și rezultatele cercetărilor sale în Dobrogea. Ele cuprind statistici etnografice germane, harta etnografică a României trans-dunărene, referiri la colonizare și toponimie. Constantin Brătescu a făcut cercetări și asupra folclorului dobrogean, culegînd balade, cîntece, colinde, multe publicate în „Analele Dobrogei". Referindu-se la Constantin Brătescu, Simion Mehedinți spunea că „de la Herodot, părintele istoriei, geografiei și etnografiei, nimeni nu a privit cu mai mult interes și cu mai multă înțelegere ținuturile Dunării de Jos decît geograful și etnograful Constantin Brătescu".

Pe linie muzeistică începe în această perioadă refacerea muzeului din Hîrșova. În timpul războiului multe din piese s-au pierdut ori s-au risipit. S-a salvat „ce-au putut ridica într-o geantă doi marinari de pe un vas de război în timpul bombardamentelor. Restul a căzut pradă mîinilor devastatoare și flăcărilor[22].

După război, Vasile Cotovu începe activitatea de reorganizare a școlii și muzeului. Obiectele readunate le-a pus în casa sa. Colecția arheologică, numismatică, naturală, etnografică, documente diverse „abia încap în trei odăi de păstrare". Din numărul ini-

[19] „Dobrogea liberală", 22 mai 1906, p. 1.

[20] Vezi A. Stănescu, St. Lascu, *Mărturii documentare privind ocupația Puterilor Centrale în Dobrogea (1916-1918)*, în „Pontica", XVII, 1984, pp. 177-186.

[21] I. N. Roman, *Către cetitori*, în „Analele Dobrogei", I, nr. 1, p. 1; vezi și I. Faitar, C. Călinescu, *Reviste dobrogene*, Biblioteca municipală Constanța, Constanța, 1971, pp. IX-XII.

[22] „Dobrogea jună", 12 octombrie 1928, p. 1.

țial de secții — 9, dispar 2 (zoologică și botanică). În anul 1926 are loc reinaugurarea muzeului din Hîrșova considerat pe drept cuvînt „bogat și unic în felul său în Dobrogea[23]. Paralel cu activitatea muzeografică, Vasile Cotovu era un mare animator al vieții culturale din Hîrșova. Din inițiativa sa ia ființă Ateneul „Carsium" care organiza șezători și-i îndemna pe localnici să păstreze tradiția, să adune pentru muzeu „obiecte vechi de toate felurile". Ateneul își desfășoară activitatea pînă în anul 1930.

Pentru județul Tulcea rolul lui Vasile Cotovu din județul Constanța este jucat de Nichita Bonjug, învățător din comuna Izvoarele. Acesta înființează un muzeu școlar cu 14 secții, accentul fiind pus pe arheologie și foarte puțin pe elemente de etnografie.

Muzeele școlare joacă un rol important. Prin ordinul nr. 21098 din 1928 dat de Ministerul Învățămîntului se exprimă „intenția de a crea muzee școlare și muzee de etnografie pe lîngă școli din sate și orașe". Toate școlile trebuie să raporteze dacă au muzee sau colecții de „mineralogie, botanică, obiecte istorice", iar referitor la etnografie „lucruri casnice de dată veche sau nouă (război de țesut, vîrtelnițe, sucale, fuse, furci de tors, rășchitori, șuveici, spate)", 15 categorii de diverse obiecte gospodărești „artă populară în țesături, lemn, piatră". În continuare, se spune că „toate aceste obiecte care deși au o valoare acolo, sînt izolate și neștiute de nimeni, aduse însă la școală, etichetate cu numele donatorului (...) vor fi puse la adevărata lor valoare".

Pe plan expozițional trebuie amintite expozițiile organizate în școli cu ocazia serbărilor școlare de sfîrșit de an. Astfel, în programul Școlii Normale de învățătoare din Constanța, la activități extrașcolare pe anul 1919 erau menționate „expozițiile de lucru manual ale Școalei"[24]. Școala secundară de fete din Turtucaia avea în anul 1918 atelier de țesut covoare după motive populare locale, pe cale le expunea în cadrul unor programe artistice variate cu „dansuri naționale românești"[25]. Gimnaziul mixt „Inginer Gheorghe Duca" din Medgidia organiza în 1922 expoziții cu „frumoase motive de artă poporană românească răspîndite prin această școală din județele Argeș, Vîlcea, Muscel"[26].

În anii 1925, 1926, 1927 presa vremii elogiază expozițiile de țesături ale Victoriei Ștefu, deschise la Constanța în diverse săli de expoziții — Postelnicu sau parterul Hotelului Elita, expoziții personale sau împreună cu pictorul Florian. Se expuneau scoarțe, covoare, „chilimuri", cu motive decorative preluate din arta populară a tuturor provinciilor românești. Aceste expoziții erau socotite ca „cele mai reușite manifestări de artă din acest sezon"[27]. La acestea se adaugă expoziția de scoarțe a Rodicăi Melisopol, în anul 1927, cu un mare accent pus pe ornamentică. Interesante sînt prezentarea motivelor, explicațiile date : „zale — un sistem de zig-zag; prescura cu 7 capete — un grup de șapte romburi așezate în mod asimetric; grupuri de semiromburi unite numite furculițe"[28].

Aflăm și despre succesul avut la Paris în anul 1926 de expoziția românească. Nu avem însă date cu privire la categoriile de obiecte prezente la această grandioasă expoziție.

Dar cea mai importantă manifestare expozițională din această perioadă este cea din anul 1928 — octombrie—noiembrie, cu prilejul sărbătoririi semicentenarului alipirii Dobrogei la România[29]. Expoziția jubiliară a Dobrogei a fost organizată la Palatul Cazinoului Comunal de către profesorul Constantin Brătescu. Secția etnografică a ocupat Salonul numărul 1; multe din obiecte proveneau de la Muzeul din Hîrșova al lui Vasile Cotovu. Categoriile de obiecte, modul de expunere ne dau o imagine concretă asupra etnografiei Dobrogei la acea dată.

---

[23] Ibidem.

[24] I. Georgescu, *Învățămîntul public în Dobrogea*, în *Dobrogea. Cinci zeci de ani de viață românească*, Cultura Națională, București, 1928, p. 658.

[25] *Ibidem*, p. 659.

[26] *Ibidem*, p. 675.

[27] *Expoziția de țesături și cusături naționale a D-nei Ștefu*, în „Dacia", XIII, nr. 175, 12 august 1926, p. 1.

[28] *Expoziția de scoarțe românești*, în *ibidem*, XIV, nr. 181, 20 august 1927, p. 1.

[29] Pe larg, Gh. Dumitrașcu, St. Lascu, *Un moment al muzeografiei dobrogene — Expoziția jubiliară a Dobrogei din 1928*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzee", XV, nr. 10, 1978, pp. 49-55.

În chip firesc atenția organizatorilor era îndreptată în direcția evidențierii permanenței motivelor naționale românești în Dobrogea, fiind expuse, în acest sens, costume reprezentative pentru arta populară românească tradițională a regiunii, ca și interioare de locuințe (ale românilor autohtoni — dicienii —, ale mocanilor transilvăneni și ale aromânilor, stabiliți în Dobrogea — venind din sudul Dunării —, mai ales după primul război mondial). De asemenea, sînt amenajate și interioare aparținînd elementelor naționalităților conlocuitoare în Dobrogea — turci, germani, bulgari, lipoveni.

Camera dicienilor, cu un pat simplu de lemn, pe care erau așezate cele mai frumoase țesături, avea la un capăt lada de zestre cu teancul de „țoale" și perne cu motive vechi ornamentale. Covorul din dreptul patului, vopsit în culori vegetale, era datat 1838. Ștergarele, fețele de masă completau interiorul, toate cu motive alese „după izvoade vechi (cel puțin 1850)". Acesta este, se pare, cel mai vechi tip de interior țărănesc din Dobrogea.

Interiorul mocănesc cuprinde piese de mobilier specifice Transilvaniei — pat, scrin, ladă de Brașov pictată (împrumutată mai tîrziu și de dicieni în mobilierul de interior), blidar cu farfurii. Toate erau acoperite cu frumoase țesături, foarte variate, care prezentau de fapt evoluția așternuturilor mocănești de la simplu, în vărgi, la alesături, într-o cromatică vie în care predomină roșu, galben, albastru, verde, negru. Nu lipsesc războiul de țesut și toate celelalte materiale: furcă, fus, roată, vîrtelniță etc.

Camera de aromâni reprezenta o odaie de primit oaspeți și de locuit, cu vatră și vase pentru gătit, avînd de jur-împrejur țesături din lînă și păr de capră, perne.

Camera bulgărească — cu vatră, laviță de perete, iconostasul din colț și „bacracinicul" — lemnul care servește pentru spălarea căldărilor cu apă — era completată cu țesături din lînă, scoarțe și ștergare brodate.

Portul popular românesc originar din Dobrogea, prezentat și la expoziție, se compunea din: costumul bărbătesc din lînă albă sau neagră cu pantaloni tubulari și cămașă ajurată pe piepți; costumul femeiesc cu androc și pistelcă, cordon cu paftale, ilic, iar pe cap „colac peste care se așază bariș de mătase, ruvele și, în sfîrșit, basma neagră cu ciucuri"[30].

În seria costumelor prezentate se înscriu și cele de mocancă, mocan, acesta din urmă cu cioareci, cămașă țesută, brîu de lînă, zăbun din postav. Mai erau prezentate un costum de cioban, două de aromâni (femeie și bărbat), costume de bulgari (de femeie, bărbat, femeie tînără, de fată), costume lipovenești și turcești[31].

Despre importanța și semnificația acestei ample expoziții se ocupă presa vremii („Dobrogea Jună", „Dacia", „Voința Dobrogei", „Cuvîntul" etc.) în articole elogioase, socotind-o „o mare reușită".

O altă manifestare interesantă a fost Expoziția școlilor dobrogene, deschisă cu ocazia Congresului Național al Învățătorilor din 3 septembrie 1938. Organizată la Școala nr. 1 de fete și băieți din Constanța, expoziția avea două secții: secția de etnografie și secția de desen și lucru manual a elevilor. Secției de etnografie i s-au repartizat două săli și avea ca sarcină să prezinte cele patru județe ale Dobrogei, „aportul lor la expoziția etnografică", populația veche românească din Dobrogea, „noii români stabiliți aici" și toate celelalte populații „cu ce are fiecare mai reprezentativ"[32]. Expoziția cuprindea „ștergare, prosoape, cusături și țesături de aproape 100 de ani la românii dicieni, cimpoiul și fluierul la bulgari, camera nupțială turcească și unelte de pescuit la lipoveni etc"[33]. Expoziția s-a bucurat de un mare succes, în cartea de impresii fiind notate „meritele" organizării unei asemenea manifestări din partea tuturor asociațiilor de învățători din țară.

O altă categorie o constituie expozițiile organizate la sfîrșitul trimestrului și anului școlar de către școli care aveau ateliere practice de lucru manual. Din studiul diferitelor anuare avem cunoștință de asemenea expoziții la Școala nr. 5 de fete din Constanța, Școala profesională de fete din Tulcea, expoziții organizate pe perioada anilor 1928-1934.

---

[30] Comitetul Serbărilor Dobrogei, *Ghidul expoziției jubiliare a Dobrogei. 28 oct. 1928*, Tip. „Constanța", Constanța, 1928, p. 22.

[31] *Ibidem*, p. 23.

[32] „Convorbiri didactice", II, nr. 11, 1938, p. 63.

[33] *Ibidem*.

Într-o adresă semnată de Nicolae Iorga, pe atunci prim-ministru şi ministru al Instrucţiunii Cultelor şi Artelor, se apreciau în mod deosebit aceste „mici obiecte casnice, lucrate în atelierele şcoalelor secundare de învăţămînt[34]".

În primele decenii ale secolului XX, în România exista un interes ştiinţific deosebit pentru domeniul etnografiei. Oameni de ştiinţă sau cultură ca George Vîlsan, Nicolae Iorga, Simion Mehedinţi, Romus Vuia ş.a. abordau în lucrările lor probleme de teorie şi metodologie în cercetarea etnografică. În acest context merită să-l amintim pe Stan Greavu-Dunăre, născut în comuna Seimeni, judeţul Constanţa, în anul 1905. Învăţător fiind, el desfăşoară în paralel şi muncă de culturalizare. Susţine conferinţe la sate, devine director-redactor la un „Anuar ilustrat" şi, de asemenea, manifestă mult interes pentru studierea culturii materiale a populaţiei româneşti din Dobrogea. Stan Greavu-Dunăre face teren în multe sate şi întocmeşte monografii. De asemenea, face observaţii şi note „în casa ţăranului, în viaţa lui de toate zilele, cu îndeletnicirile şi datinile urmărite pas cu pas"[35]. În cercetările etnografice el era sprijinit de George Vîlsan. Prin moartea sa timpurie, la 24 de ani, Stan Greavu-Dunăre lasă în urmă materiale ce nu au mai văzut lumina tiparului şi care ar fi fost deosebit de importante pentru etnografia Dobrogei.

În perioada dintre cele două războaie mondiale cercetarea etnografică a fost realizată de către geografi, filologi, istorici, sociologi. O deosebită amploare a căpătat cercetarea sociologică condusă de Dimitrie Gusti, care a inclus în sfera sa de cercetare şi unele aspecte etnografice. În anul 1925, în cadrul Institutului de Cercetări Sociale ale României, au fost alcătuite primele echipe monografice cu mai multe secţii regionale. O asemenea regională exista şi la Constanţa, din ea făcînd parte şi Constantinescu Mircești. Elev al lui Dimitrie Gusti, el a alcătuit mai multe monografii cu sprijinul profesorilor şi elevilor din ultimele clase de la Liceul „N. Filipescu" din Bazargic, aplicînd metoda anchetelor sociale colective. Monografia „Un sat dobrogean — Ezibei" prezintă cîteva din caracteristicile etnografice ale Dobrogei; sînt discutate probleme de istorie, statistici de populaţii, obiceiuri, port popular, viaţă economică, folclor etc., pentru fiecare grup etnic.

Marele cercetător al Dobrogei Constantin Moisil, referindu-se la studierea Dobrogei prin metoda monografică spunea: „misiunea noastră în Dobrogea este pe cît de importantă, pe atît de grea. În primul rînd, sarcina noastră este să stabilim legături cît se poate mai intime între diferitele neamuri ale provinciei, pentru a face din ele o populaţiune cu aceleaşi sentimente şi aspiraţiuni... Dar pentru aceasta este necesar să cunoaştem mai întîi sufletul acestor popoare, să le cunoaştem viaţa din trecut şi din prezent, obiceiurile, credinţele"[36].

În perioada interbelică problema muzeelor se pune cu acuitate în discuţie. Cel mai important trebuia să fie Muzeul din Constanţa. În anul 1936, Ion Micu, conservatorul muzeului, trimite circulare primarilor, învăţătorilor, preoţilor din Dobrogea, cerîndu-le să anunţe conducerea muzeului cînd găsesc piese vechi[37]. Presa vremii cuprinde o serie de articole care militează de cum ar trebui să arate acest muzeu. Ion Neicu într-un articol spune că „localul trebuie să aibă cîteva săli mari, deoarece provincia e variată". Referindu-se la secţia etnografică, „de o importanţă tot atît de mare ca şi prima" (arheologică — n.n.) ar trebui să aibă următoarele subsecţii: etnoistorică, etnoeconomică, antropogeografică, sociologică, „privitoare la populaţiile prezente şi dispărute care alcătuiesc conglomeratul etnic al Dobrogei precum şi la legăturile şi împrumuturile şi influenţele reciproce între aceste neamuri"[38].

Avem ştiri şi despre înfiinţarea unui muzeu economic regional al Dobrogei, în 1937, din iniţiativa preşedintelui Camerei de Comerţ şi Industrie — Nicolae Ştefan. Muzeul avea mai multe secţii: cereale, silvică, industrie alimentară, arte şi meserii, iar la punctul 6 — etnografică.

---

[34] „Anuarul Şcolii profesionale din Tulcea pe anii şcolari 1928-1934", p. 30.

[35] G. Vîlsan, *Menirea etnografiei în România*, Cluj, 1927, p. 34.

[36] C. Moisil, *Introducere în numismatica Dobrogei*, în *Dobrogea...*, p. 230.

[37] *De la muzeul Dobrogei*, în „Dobrogea jună", XXXII, nr. 91-192, 21 aprilie 1936, p. 1.

[38] *Pentru Muzeul regional al Dobrogei*, în *ibidem*, XXXVI, nr. 4, 20 ianuarie 1940, p. 1.

În foarte multe rînduri, în această perioadă se propune înființarea în Dobrogea a unor muzee de etnografie, considerîndu-se insuficientă existența numai a secției de arheologie la Muzeul din Constanța. Astfel, într-un articol se arată: „elementul românesc a trăit aici necontenit (...). El s-a întîlnit sub o formă sau alta cu civilizația bizantină, cu viața turcească și cu administrația mai nouă, bulgară, a suferit influențe diverse. Viața aceasta trebuie studiată, cunoscută, înfățișată. Lucrul acesta se face în cadrul unui muzeu de etnografie"[39].

Alte materiale se referă la bogăția materialului etnografic și ușurința achiziționării lui, la interesul ce-l prezintă în studierea civilizației poporului român.

Toate aceste discuții și propuneri nu se pun însă în practică.

IV. După al doilea război mondial, dar mai ales începînd cu anul 1960, se poate vorbi de cercetare etnografică în Dobrogea. Echipe de specialiști organizate în cadrul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice București, Muzeului de artă populară și Muzeului Satului București combină cercetarea etnografică cu achiziționarea unui valoros fond documentar etnografic. Acest fond intrat în colecțiile muzeelor respective este constituit din piese reprezentative pentru civilizația tradițională din Dobrogea și și întregesc circuitul expozițional pentru zonă, considerată pînă nu de mult o pată albă în etnografia românească.

O dată cu anii 1971-1972 începe acțiunea de achiziționare și „salvare" a pieselor etnografice dobrogene de către colectivul Muzeului de artă Constanța. Se constituie astfel un fond excepțional propriu care a stat la baza organizării secției de etnografie din Constanța (1975), într-o clădire adecvată arhitectonic, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Achizițiile efectuate s-au axat pe întreg teritoriul Dobrogei (incluzînd și județul Tulcea)[40].

Materialul artistic și documentar acumulat relevă caracterele distincte, specifice fiecărei populații existente și prilejuiește cercetarea, compararea, stabilirea elementelor de interferență și sinteză cu arta populară din celelalte provincii istorice.

Tulburata istorie a Dobrogei din veacurile trecute, cît și puternicele transformări petrecute în ultimii ani au dus la modificări radicale a tuturor formelor etnografice.

Colecția de etnografie a muzeului constănțean numără 3790 piese[41]. Este reprezentativă pentru toate genurile artei populare: ceramică, lemn, metal, port popular, țesături din lînă, bumbac și borangic, scoarțe, mobilier, icoane, podoabe, piese care ilustrează ocupațiile, meșteșugurile artistice, creație artistică contemporană etc. La acestea se adaugă fondul documentar în număr de 6090 piese, cuprinzînd: fotografii, clișee, diapozitive, fotografii vechi, hărți, statistici, relevee, planuri etc.

Toate aceste obiecte sînt fișate pe tipul de fișă unitar pentru toată țara, însoțite de fotografii.

Valorificarea colecției de etnografie se face prin numeroase expoziții deschise la sediu sau în colaborare cu alte muzee. Expoziția de bază intitulată „Arta populară din Dobrogea" este deschisă la etajul clădirii. Parterul este destinat unor expoziții temporare, tematice (*Podoaba și gâteala capului, Nunta tradițională, Portul popular românesc. Civilizația rurală a Carpaților*) — organizate în colaborare cu Muzeul satului și de artă populară București — sau unor expoziții temporare zonale (Bucovina, Maramureș, Banat, Galați), în colaborare cu muzeele județene respective, menite să ilustreze varietatea zonală și, totodată, unitatea artei populare românești. La acestea se adaugă acțiunile cultural-educative (simpozioane, dezbateri, mese rotunde, conferințe, cicluri de lecții), desfășurate în școli, întreprinderi, cooperație meșteșugărească, menite să demonstreze autenticitatea, varietatea creației artistice populare, iar pe de altă parte să valorifice în condițiile contemporaneității această valoroasă colecție.

---

[39] *Despre Muzeul etnografic al Dobrogei*, în „Țara lui Mircea", 19 aprilie 1939, p. 2.

[40] Vezi A. Rădulescu, St. Lascu, P. Hașotti, *Ghid de oraș. Constanța*, Editura Sport-Turism, București, 1985, pp. 122-124.

[41] *Arta populară în Dobrogea* (Broșură-ghid întocmită de M. Magiru), Muzeul de artă Constanța, Constanța, 1982, pp. 3-4.

Muzeul Delta Dunării are o colecție de etnografie[42] reprezentativă pentru județul Tulcea, care numără 4711 piese (ceramică, lemn, aramă, țesături, port popular, podoabe, creație contemporană). La acestea se adaugă rezervația de arhitectură de la Enisala — *Gospodăria tradițională în situ.* Achizițiile au început în anii 1960-1961, paralel cu cercetarea arheologică. Neexistînd o clădire specială pentru această secție (numai depozite), materialul etnografic nord-dobrogean este valorificat prin expoziții temporare deschise în Tulcea la secția de istorie (*Tradiție și inovație în arta populară din județul Tulcea, Creația populară contemporană nord-dobrogeană*), la Isaccea, Măcin (*Arta populară din județul Tulcea*) *la Cluj*, Bistrița-Năsăud (*Arta populară românească din Dobrogea, Arta populară a aromânilor din Dobrogea*[43]). De asemenea, se susțin numeroase conferințe, dezbateri, mese rotunde în școli și întreprinderi.

Cercetarea zonei etnografice Dobrogea continuă. Rezultatul acestor cercetări ar trebui să se soldeze cu un important studiu despre etnografia Dobrogei, domeniu la care sîntem deocamdată deficitari.

ASPECTS CONCERNANT LE DÉVELOPPEMENT DES RECHERCHES ETHNOGRAPHIQUES EN DOBROUDJA

Résumé

M. Magiru

L'ouvrage présente les principaux aspects se rapportant au développement de la recherche ethnographique en Dobroudja, à partir de la période antérieure à la guerre d'indépendance (1877) jusqu'à aujourdhui.

Chronologiquement, sont présentées, en tant que vrais documents ethnographiques, les notes de Ion Ionescu de la Brad, Nifon Bălășescu (Tulcea) et Costache Petrescu (Constantza) lesquels, par leur activité, ont manifesté certaines préocupations pour l'étude de la culture populaire dobroudjoise.

On a également mis en évidence toutes les expositions d'art populaire organisées sur plan local ou national, expositions auxquelles la Dobroudja a substantiallement contribué.

Une place de choix est occupée par l'exposition organisée pour fêter un demi-siècle depuis l'indépendance de la Dobroudja (1928).

La question de l'organisation des musées ayant des sections d'etnographie et d'art populaire a été étudiée de façon chronologique, à partir du musée de Hîrșova, réalisé par Vasile Cotovu jusqu'à la période contemporaine.

On met en évidence l'activité, d'un intérêt scientiphique particulièrement important, qu'ont eue des gens de culture tels: Constantin Brătescu, Ioan N. Roman, Stan Greavu-Dunăre, Constantinescu-Mircești, Constantin Moisil.

[42] Vezi El. Secoșan, St. Pârâu, *Portul popular românesc din județul Tulcea*, Muzeul Deltei Dunării, Tulcea, f.a., pp. 5-8.

[43] Vezi A. Guduvan, P. Petrescu, M. Marinescu, I. Vlasiu-Drăgănoiu, I. Cajal-Marin, *Arta populară a aromânilor din Dobrogea*, Editura Meridiane, 1979, passim.

CRONICA

DESCOPERIRI MONETARE ÎN DOBROGEA (VII)

ANTOANETA VERTAN,
GABRIEL CUSTUREA

Acest număr al seriei noastre reunește piese provenind din colecții particulare (M. Alexandrescu, A. Crăciun, M. Ciorobea, V. Ionescu), aflate în patrimoniul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, ca și de pe șantierele arheologice Adamclisi, Capidava, Tîrgușor. La acestea adăugăm un lot monetar otoman descoperit la Medgidia (fără informații precise asupra locului descoperirii), datînd din secolele XVIII-XIX.

Dintre monedele grecești remarcăm piesa emisă de Filip II al Macedoniei (nr. 1025) și seria histrienelor din perioada autonomă (nr. 1026-1032). De asemenea, merită o mențiune specială piesele bătute în timpul lui Mauriciu Tiberiu (nr. 1099, 1100, 1113, 1133) semnificative pentru circulația monedei bizantine în Dobrogea la sfîrșitul secolului al VI-lea.

Evidențiem piesele nr. 1114, emisiune a lui Anastasius I, variantă pentru legenda Rv. la MIB I, nr. 58, respectiv nr. 1133, emisiune a lui Mauriciu Tiberiu, variantă pentru legenda Av. la MIB II, nr. 67D.

MONEDE GRECEȘTI

HISTRIA

Monedele provin din colecția dr. M. Alexandrescu și au fost recoltate între anii 1967-1970.

Macedonia — Filip II

1025 AE ↓ 4,00 g, 17 mm,
SNG, Macedonia, III,
nr. 251H, pl. XLVI, sigla ilizibilă.
Tocită. Inv. 54209.
Histria-autonomă

1026 Monedă cu roata și legenda IΣT
AE 0,30 g, 8 mm.
Foarte tocită. Inv. 54213.

1027 AE ↑ 1,34 g, 12,5 mm,
Pick, tip general 458.
Tocită. Inv. 54216.

1028 AE ↑ 3,38 g, 15,5 mm,
Pick, tip general 458.
Tocită. Inv. 54219.

1029 AE ↑ 1,55 g, 12 mm,
Pick, tip general 458
Foarte tocită. Inv. 54220.

1030 AE ↓ 2,85 g, 15,5 mm,
Pick, tip general 458,
Foarte tocită. Inv. 54222.

1031 AE ↓ 3,47 g, 15,8 mm,
Pick, tip general 459,
Tocită. Inv. 54224.

1032 AE ↓ 2,07 g, 13 mm,
Pick, tip general 459.
Puțin tocită. Inv. 54229.

Tomis-coloniale
Antoninus Pius
1033 AE ↓ 4,38 g, 20 mm,
Pick-Regling, p. 169, nr. 477.
Tocită. Inv. 54278.

Geta
1034 AE ↓ 10,89 g, 26 mm,
Pick-Regling, p. 785, nr. 3042.
Netocită. Inv. 54236.

TÎRGUȘOR

Moneda a fost recoltată din zona Tirgușor — punctul „Urs"
Tomis — Geta

1035 AE ↓ 11,42 g, 27,3 mm,
Pick-Regling, p. 784, nr. 3040.
Puțin tocită. Inv. 54866.

PASSIM

Monedele fac parte din colecția M. Alexandrescu.

Tomis — Caracalla
1036 AE ↓ 10,20 g, 28,5 mm,
Pick-Regling, p. 755, nr. 2920.
Foarte tocită. Inv. 54237.

Tomis — Gordian III
1037 AE ↓ 10,70 g, 25 mm,
Pick-Regling, p. 870, nr. 3418
Foarte tocită. Inv. 54235.

MONEDE ROMANE

Monedele fac parte din colecția M. Alexandrescu.

CAPIDAVA

Licinius

1038 AE ↓ 3,51 g, 22 mm,
RIC VI, p. 541, nr. 73,
Heraclea, anul 313 e.n.
Puțin tocită. Inv. 54246.

CASTELU

Constantin I

1039 AE ↑ 1,77 g, 19,8 mm,
RIC VII, p. 574, nr. 34,
Constantinopol, anul 328 e.n.
Tocită. Inv. 54242.

TUZLA

Constantin I

1040 AE ↑ 2,30 g, 22 mm,
RIC VI, p. 484, nr. 229a,
Siscia, anul 313 e.n.
Netocită. Inv. 54243.

TÎRGUȘOR

Monedele au fost recoltate din împrejurimile com. Tirgușor din punctele „Ester", „Urs" și „Sector zootehnic C.A.P." în anul 1985.

Antoninus Pius

1041 AR ↓ 3,05 g, 17 mm,
BMC IV, p. 13, nr. 68,
Roma, anul 138 e.n.
Tocită. Inv. 54865.

Maximianus Herculius

1042 AE ↑ 2,32 g, 22 mm,
RIC VI, p. 380, nr. 13,
Cyzicus, anul 295 e.n.
Tocită; perforată. Inv. 54893.

Constantinus I
1043 AE ↑ 2,67 g, 19,2 mm,
LRBC I, p. 26, nr. 1073,
Nicomedia, anii 324-330.
Netocită. Inv. 54869.

1044 AE ↓ 1,65 g, 18,5 mm,
LRBC I, p. 28, nr. 1212,
Cyzicus, anii 330-335.
Netocită. Inv. 54883.

Constans
1045 AE ↑ 1,36 g, 15,5 mm,
LRBC I, p. 29, nr. 1267,
Cyzicus, anii 335-337.
Puțin tocită. Inv. 54892.

Constantinus II
1046 AE ↑ 2,10 g, 18 mm,
LRBC II, p. 96, nr. 2474,
Cyzicus, anii 346-350.
Foarte tocită. Inv. 54872.

1047 AE ↑ 2,08 g, 17 mm,
LRBC II, tip FEL TEMPREPARATIO,
anii 355-360 FH3.
Foarte tocită, ruptă. Inv. 54871.

1048 AE ↑ 2,06 g, 15 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP
REPARATIO, anii 355-360. FH3
anii 355-360.
Foarte tocită. Inv. 54891.

1049 AE ↓ 1,79 g, 17 mm,
LRBC II tip FEL TEMP REPARATIO
anii 355-360.
Foarte tocită; ruptă. Inv. 54889.

1050 AE ↑ 1,45 g, 16 mm,
LRBC II tip FEL TEMP REPARATIO
anii 355-360.
Foarte tocită. Inv. 54880.

1051 AE ↑ 2,05 g, 17 mm,
LRBC II, p. 92, nr. 2311-12,
Nicomedia, anii 355-361.
Tocită; ruptă. Inv. 54876.

1052 AE ↓ 1,75 g, 16,5 mm,
LRBC II, tip SPES REIPUBLICE
anii 355-361.
Foarte tocită. Inv. 54878.

1053 AE ↑ 1,63 g, 16 mm,
LRBC II, p. 92, nr. 2315,
Nicomedia, anii 355-361.
Tocită. Inv. 54887.

1054 AE ↓ 2,88 g, 17 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO
anii 355-361.FH3.
Foarte tocită. Inv. 54877.

Valens

1055 AE ↓ 2,32 g, 17,5 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2514,
Cyzicus, anii 364-365.
Tocită; ruptă. Inv. 54885.

1056 AE ↓ 2,31 g, 17,5 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2526.
Cyzicus, anii 367-375.
Foarte tocită. Inv. 54888.

1057 AE ↓ 2,21 g, 18 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2526,
Cyzicus, anii 367-375.
Tocită. Inv. 54886.

1058 AE ↓ 2,85 g, 18 mm,
LRBC II, tip
GLORIA ROMANORUM, (8)
anii 367-375.
Foarte tocită; ruptă. Inv. 54870.

1059 AE ↑ 2,62 g, 17,5 mm,
LRBC II, tip SECURITAS
REIPUBLICAE,
anii 367-375.
Foarte tocită. Inv. 54884.

Valentinianus II, Theodosius I,
sau Arcadius

1060 AE ↓ 1,35 g, 11,8 mm,
LRBC II, p. 68, nr. 1105-07,
Aquileia, anii 388-392.
Foarte tocită. Inv. 54879,

Arcadius sau Honorius

1061 AE ↑ 1,57 g, 16 mm,
LRBC II, p. 98, nr. 2580,
Cyzicus, anii 395-408.
Foarte tocită; ruptă. Inv. 54882.

PASSIM

Colecţia M. Alexandrescu

Gordianus III

1062 ANT ↓ 3,24 g, 21,8 mm,
RIC IV, 3, p. 37, nr. 216.
Puţin tocită. Inv. 54232.

Aurelianus

1063 ANT ↑ 3,20 g, 14 mm,
RIC V, 1, p. 303, nr. 342, Cyzicus.
Foarte tocită. Inv. 54231.

Carinus

1064 ANT ↓ 3,68 g, 22 mm,
RIC V, 2, p. 157, nr. 156, Roma.
Tocită. Inv. 54233.

Licinius

1065 AE ↑ 3,45 g, 22 mm,
RIC VII, p. 601, nr. 13,
Nicomedia, anii 313-317.
Tocită. Inv. 54244.

1066 AE ↓ 3,10 g, 22,5 mm,
RIC VII, p. 543, nr. 13,
Heraclea, anii 315-316.
Netocită. Inv. 54245.

Constantinus I

1067 AE ↑ 2,25 g, 18,5 mm,
LRBC I, p. 30, nr. 1333,
Antichia, anii 324-330.
Foarte tocită. Inv. 54258.

1068 AE ↓ 1,56 g, 17 mm,
LRBC I, p. 27, nr. 1125,
Nicomedia, anii 335-337.
Foarte tocită. Inv. 54250.

1069 AE ↓ 1,51 g, 13,2 mm,
LRBC I, tip VN/MR, anii 341-346
Foarte tocită. Inv. 54251.

Constantius II

1070 AE ↓ 0,70 g, 14 mm.
LRBC I, p. 27, nr. 1153,
Cyzic, anii 341-346.
Tocită. Inv. 54262

1071 AE ↑ 2,10 g, 13,5 mm
LRBC I, p. 23, nr. 963
Heraclea, anii 341-346
Puțin tocită. Inv. 54257.

1072 AE ↑ 1,75 g, 15,3 mm,
LRBC II, tip SPES REIPUBLICE,
anii 355-360.
Foarte tocită. Inv. 54253.

1073 AE ↓ 1,00 g, fragment,
LRBC II, tip SPES REIPUBLICE,
anii 355-360.
Foarte tocită; ruptă. Inv. 54252.

1074 AE ↑ 4,51 g, 23,5 mm,
LRBC II, p. 86, nr. 2026,
Constantinopol, anii 346-350.
Netocită. Inv. 54254.

1075 AE ↑ 1,75 g, 13,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO
anii 355-361.
Foarte tocită; ruptă. Inv. 54255.

1076 AE ↑ 1,96 g, 16,8 mm,
LRBC II, p. 71, nr. 1224,
Siscia, anii 355-361.
Foarte tocită; ruptă. Inv. 54249.

Valentinianus I

1077 AE ↑ 1,95 g, 15, 8 mm,
LRBC II, tip GLORIA
ROMANORUM (8)
anii 364-375.
Foarte tocită; ruptă. Inv. 54261.

1078 AE ↓ 3,07 g, 17 mm,
LRBC II, p. 93, nr. 2334,
Nicomedia, anii 367-375.
Foarte tocită. Inv. 54260.

Valens

1079 AE ↑ 1,35 g, 18 mm,
LRBC II, p. 72, nr. 1276,
Siscia, anii 364-367.
Tocită. Inv. 54256.

MONEDE BIZANTINE

ADAMCLISI

Moneda a fost găsită în campania arheologică din 1982.

Justinianus I

1080 AE ↓ 12,90 g, 31 mm,
MIB I, p. 115, nr. 95 f, M,
Constantinopol, B, anul X/X/X=
556/557.
Foarte tocită. Inv. 54928.

Monedele fac parte din colecția M. Alexandrescu și au fost recoltate în 1969.

CONSTANȚA

Justinus I

1081 AE ↓ 8,30 g, 23 mm,
MIB I, p. 104, nr. 19, K,
Constantinopol, A, anii 522-527.
Tocită. Inv. 54268.

ENISALA

Justinus I

1082 AE ↓ 9,33 g, 24 mm,
MIB I, p. 104, nr. 19, K,
Constantinopol, A, anii 522-527.
Puțin tocită. Inv. 54269.

Justinianus I

1083 AE ↓ 10,78 g, 31 mm,
MIB I, p. 115, nr. 96, K, Constantinopol, A, anul X I =541/542.
Foarte tocită. Inv. 54271.

Justinus II

1084 AE ↓ 5,36 g, 18 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70a, K,
Thessalonica, anul X=574/575.
Foarte tocită. Inv. 54274.

HÎRȘOVA

Justinianus I

1085 AE ↓ 19,36 g, 34 mm,
MIB I, p. nr. 95, M,
Constantinopol, A, anul?
Foarte tocită. Inv. 54270.
Monedele aparțin colecției
A. Crăciun.

Anastasius I

1086 AE ↓ 15,98 g, 30 mm,
MIB I, p. 100, nr. 27, M, Constantinopol, A, anii 512-527.
Tocită. Inv. 14970.

Justinus I

1087 AE ↑ 2,00 g, 17,5 mm,
MIB I, p. 104, nr. 24, I, Constantinopol, anii 522-527.
Tocită. Inv. 14915.

1088 AE ↓ 6,61 g, 26 mm,
MIB I, p. 105, nr. 42, K, Nicomedia, B, anii 518-527.
Tocită. Inv. 15083.

Justinianus I

1089 AE ↑ 14,06 g, 28 mm,
MIB I, p. 111, nr. 83, M. Constantinopol, A, anii 527-532.
Foarte tocită. Inv. 14933.

1090 AE ↓ 13,99 g, 30 mm,
MIB I, p. 112, nr. 87, M, Constantinopol, off. ?, anii 527-532.
Foarte tocită. Inv. 14803.

Justinus II

1091 AE ↓ 4,26 g, 19 mm,
MIB II, p. 101-102, nr. 68, K, Thessalonica, anul II=566/567.
Puțin tocită. Inv. 14927.

1092 AE ↓ 4,46 g, 19 mm,
MIB II, p. 101-102, nr. 68, K, Thessalonica, anul III=567/568.
Tocită. Inv. 14858.

1093 AE ↓ 5,23 g, 17,5 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70a, K, Thessalonica, anul Ч=569/570.
Puțin tocită. Inv. 15075.

1094 AE ↓ 4,87 g, 19 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70c, K, Thessalonica, anul Є=569/570.
Puțin tocită. Inv. 14976.

1095 AE ↓ 4,06 g, 23 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70a, K, Thessalonica, anul X=574/575.
Tocită, deteriorată. Inv. 15060.

1096 AE ↓ 5,45 g, 20,5 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70a, K, Thessalonica, anii?
Foarte tocită. Inv. 14855.

1097 AE ↓ 3,87 g, 19,5 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70a, K, Thessalonica, anii ?(568-575/76)
Foarte tocită. Inv. 14800.

Tiberiu Constantin

1098 AE ↓ 2,52 g, 20 x 17 mm,
MIB II, p. 106, nr. 31A, X, Constantinopol, anii 578-582.
Foarte tocită. Inv. 15012.

Mauriciu Tiberiu

1099 AE ↓ 4,63 g, 25 x 22 mm,
MIB II, p. 115, nr. 69B, K, Constantinopol, [illegible], anul II=583/584.
Tocită. Inv. 14819.

1100 AE ↑ 5,36 g, 27,5 mm,
MIB II, p. 119, nr. 85D, M, Cyzicus, A, anul X/I=592/593.
Tocită. Inv. 14898.

MANGALIA

Monedele au fost recuperate de miliția din localitate.

Justinianus I

1101 AE ↓ 14,71 g, 30 mm,
MIB I, p. 121, nr. 131, M, Antiochia, Δ, anul 537.
Puțin tocită. Inv. 54563.

1102 AE ↑ 17,68 g, 34 mm,
MIB I, p. 113, nr. 95a, M, Constantinopol, B, anul IX/Ч/11=543/544.
Tocită. Inv. 54565.

1103 AE ↓ 20,50 g, 35 mm,
MIB I, p. 113, 95a, M, Constantinopol, B, anul X/VI/III=545/546.
Puțin tocită. Inv. 54564.
Modelele au fost găsite la Mangalia de M. Alexandrescu în anul 1959.

Justinus II

1104 AE ↓ 4,55 g, 19,5 mm,
MIB II, p. 101, nr. 68a, K, Thessalonica, anul II=566/567
Puțin tocită. Inv. 54273.

1105 AE ↓ 6,58 g, 19 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70a, K, Thessalonica, anul Ч=569/570.
Puțin tocită. Inv. 54272.

PASSIM

Monedele provin din colecția M. Ciorobea, fiind găsite în Dobrogea.

Justinus I

1106 AE ↓ 2,29 g, 14 mm,
MIB I, p. 104, nr. 32, Ч, Constantinopol, B, anii/
Puțin tocită. Inv. 47323.

1107 AE ↑ 2,14 g, 12 mm,
MIB I, p. 104, nr. 32, Ч, Constantinopol, B, anii ?
Tocită. Inv. 48084.

1108 AE ↓ 2,06 g, 13 mm,
MIB I, p. 104, nr. 32, Ч, Constantinopol, B, anii ?
Tocită. Inv. 48083.

Justinianus I

1109 AE ↓ 17,21 g, 30,5 mm,
MIB I, p. 111, nr. 83, M, Constantinopol, A, anii 527-532.
Tocită. Inv. 47347.

1110 AE ↓ 3,35 g, 19,2 mm,
MIB II, p. 112, nr. 92, I, Constantinopol, anii 527-537.
Tocită. Inv. 48076.

1111 AE ↓ 5,32 g, 21 mm,
MIB I, p. 112, nr. 91, K, Constantinopol, ⌊, anul 537.
Puțin tocită. Inv. 47348.

Tiberiu Constantin

1112 AE ↓ 2,55 g, 15,5 mm,
MIB II, p. 106, nr. 33B, Ч, Constantinopol, anii 578-582.
Puțin tocită. Inv. 47345.

Mauriciu Tiberiu

1113 AE ↓ 3,95 g, 20 mm,
MIB II, p. 116, nr. 70D, K, Constantinopol, anul X=591/592.
Tocită. Inv. 47343.
Monedele fac parte din colecția V. Ionescu.

Anastasius I

1114 AE ↓ 7,96 g, 26,5 x 1,5 mm,
MIB I, p. 102, nr. 58, K. Antiohia, A, anii 512-518, var. $\frac{\overline{N}\,|\,\overline{A}}{I\,|\,T}$
Puțin tocită. Inv. 54660.

Justinianus I

1115 AE ↑ 7,89 g, 29,5 mm,
MIB I, p. 182, nr. 135, K, Antiohia, $\overline{\Gamma}$, anii 532-537.
Puțin tocită. Inv. 54661.

1116 AE ↓ 16,47 g, 32 mm,
MIB I, p. 117, nr. 107, M, Nicomedia, B, anii 537-538.
Tocită. Inv. 54664.

Justinus II

1117 AE ↓ 5,68 g, 19 mm,
MIB II, p. 101, nr. 68a, K, Thessalonica, anul III=567/568.
Poțin tocită. Inv. 54665.

1118 AE ↓ 11,96 g, 29 mm,
MIB II, p. 94, nr. 43a, M, Constantinopol, B anul II/II=568/569.
Tocită. Inv. 54662.

1119 AE ↓ 11,97 g, 29 mm,
MIB II, p. 98, nr. 46a, M, Nicomedia, B, anul II/II=568/569.
Netocită. Inv. 54663.

Vasile II — Constantin VIII

1120 AE ↓ 10,74 g, 26 mm,
DOW III, 2, p. 659, clasa A2-24
Puțin tocită. Inv. 54670.

1121 AE ↑ 20,27 g, 35 mm,
DOW III, 2, p. 661, clasa A2-25
Puțin tocită. Inv. 54670.

1122 AE ↓ 12,03 g, 27,5 mm,
DOW III, 2, p. 665 clasa A2-39
Puțin tocită. Inv. 54671.

Roman III

1123 AE ↓ 8,93 mm, 30 mm,
DOW III, 2, p. 676, clasa B.
Tocită. Inv. 54672.

Constantin IX

1124 AE ↓ 6,13 g, 23 mm, surfrapare,
DOW III, 2, p. 685, clasa D.
Puțin tocită. Inv. 54674.

1125 AE ↓ 4,97 g, 28,8 mm,
DOW III, 2, p. 685 clasa D
Puțin tocită. Inv. 54673.

Roman IV

1126 AE ↓ 6,91 g, 27 mm,
DOW III, 2, p. 692, clasa G.
Puțin tocită. Inv. 54676.

Nichefor III

1127 AE ↓ 4,50 g, 25 mm,
DOW III, 2, p. 696, clasa I
Tocită. Inv. 54675.
Monedele provin din colecția M. Alexandrescu.

Justinus II

1128 AE ↓ 5,01 g, 21,8 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70f, K, Thessalonica, anul X=574/575.
Tocită. Inv. 54276.

1129 AE ↓ 4,78 g, 22 x 17,5 mm,
MIB II, p. 102, nr. 70, tip. general, K, Thessalonica, anul ?
Foarte tocită. Inv. 54275.

Roman IV

1130 AE ↓ 4,30 g, 27 mm,
DOW III, 2, p. 692, clasa G.
Tocită. Inv. 54277.
Monedele fac parte din vechea colecţie a muzeului.

Justinianus I

1131 AE → 1,95 g, 13 mm,
MIB I, p. 112, nr. 99, I, Constantinopol, anii → (538-552/553)
Puţin tocită. Inv. 21842.

Justinus II

1132 AE ↓ 12,02 g, 31 mm,
MIB II, p. 95, nr. 43a, M, Constantinopol, A, anul ЧІ/II=573/574)
Tocită. Inv. 53935.

Mauriciu Tiberiu

1133 AE ↑ 10,85 g, 37 x 30 mm,
MIB II, p. 113, nr. 67 D, M, Constantinopol, △, anul ЧІ/II=590/591)
var. MAV-TBER PPS
Netocită. Inv. 53936.

MONEDE OTOMANE

Monedele provin din zona oraşului Medgidia şi au fost donate muzeului de către T. Papasima.

Ahmed III

1134 AR. Para, 0,52 g, 15 mm,
N.P. nr. 523, Konstantiniye, 1115H.
Tocită; perforată. Inv. 53612.

Mahmud I

1135 AR. 0,46 g, 16 mm,
N.P. nr. 578, Konstantiniye, 1143H.
Tocită; perforată. Inv. 53614.

1136 AR. Para, 0,43 g, 15 mm,
N.P. nr. 578, Kostantiniye, 1143H.
Tocită; perforată. Inv. 53612.

1137 AR. Para, 0,42 g, 16 mm,
N.P. nr. 578 Konstantiniye, 1143H.
Tocită; perforată Inv. 53615.

1138 AR. Para, 0,41 g, 18,5 mm,
N.P. nr. 578, Konstantiniye, 1143H.
Foarte tocită; perforată. Inv. 53617.

1139 AR. Para, 0,39 g, 15 mm,
N.P. nr. 578, Kostantiniye, 1143H.
Puţin tocită; perforată. Inv. 53613.

Mustafa III

1140 AR. Onluk, 4,29 g, 24,5 mm,
N.P. nr. 637, Islambol, 1171H.
Puţin tocită; perforată. Inv. 53623.

1141 AR. Para, 0,45 g, 15 mm,
N.P. nr. 639, Islambol, 1171H.
Puţin tocită; perforată. Inv. 53619.

1142 AR. Para, 0,36 g, 14,8 mm,
N.P. nr. 639, Islambol, 1171H.
Tocită; perforată. Inv. 53622.

1143 AR. Para, 0,35 g, 15 mm,
N.P. nr. 639, Islambol, 1171H.
Tocită; perforată. Inv. 53618.

1144 AR. Para, 0,34 g, 14 mm,
N.P. nr. 639, Islambol, 1171H.
Netocită; perforată. Inv. 53621.

1145 AR. Para, 0,25 g, 15 mm
N.P. nr. 639, Islambol, 1171H.
Netocită; perforată. Inv. 53620.

1146 AR. Para, 0,42 g, 15 mm,
N.P. nr. 643, Misir, 1171H.
Puţin tocită; perforată. Inv. 53626.

1147 AR. Para, 0,38 g, 15,5 mm,
N.P. nr. 643, Misir, 1171H.
Puţin tocită; perforată. 53629.

1148 AR. Para, 0,27 g, 15 mm,
N.P. nr. 643, Misir, 1171 H.
Tocitc; perforată. Inv. 53624.

1149 AR. Para, 0,22 g, 14,8 mm,
N.P. nr. 643, Misir, 1171H.
Tocită; perforată. Inv. 53625.

1150 AR. Para, 0,29 g, 15 mm,
N.P. tip general.
Tocită; perforată. Inv. 53627.

Abdulhamid I

1151 AR. Para, 0,39 g, 15 mm,
N.P. nr. 681, Kostantiniye, 1187H.
Puţin tocită; perforată. Inv. 53640.

1152 AR. Para, 0,34 g, 14,8 mm,
N.P. nr. 681, Konstantiniye, 1187H.
Puţin tocită; perforată. Inv. 53628.

1153 AR. Para, 0,22 g, 15,5 mm,
N.P. nr. 681, Kostantiniye, 1187H.
Foarte tocită; perforată. Inv. 53630.

1154 AR. Para, 0,30 g, 15 mm,
N.P. nr. 681, Kostantiniye, 1187H (anul 4 de domnie)
Puțin tocită; perforată. Inv. 53633.

1155 AR. Para, 0,42 g, 15 mm,
N.P. nr. 681, Islambol, 1187H.
(anul 5 de domnie).
Puțin tocită; perforată. Inv. 53635.

1156 AR. Para, 0,39 g, 15 mm,
N.P. nr. 681, Islambol, 1187H,
(anul 5 de domnie).
Netocită; perforată. Inv. 53636.

1157 AR. Para, 0,47 g, 15,3 mm,
N.P. nr. 681, Islambol, 1187H,
(anul 7 de domnie).
Puțin tocită; perforată. Inv. 53637.

1158 AR. Para, 0,44 g, 15 mm,
N.P. nr. 681, Kostantiniye, 1187H
(anul 7 de domnie)
Puțin tocită; perforată. Inv. 53639.

1159 AR. Para, 0,31 g, 15 mm,
N.P. nr. 681, Kostantiniye, 1187H,
(anul 8 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53638.

1160 AR. Para, 0,34 g, 15 mm,
N.P. nr. 681, Konstantiniye, 1187H,
(anul 9 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53631.

1161 AR. Para, 0,40 g, 15,2 mm,
N.P. nr. 681, Kostantiniye,
1187H, (anul 11 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53632.

1162 AR. Para, 0,46 g, 15 mm,
N.P. nr. 681, Kostantiniye,
1187H, (anul 13 de domnie).
Puțin tocită; perforată. Inv. 53634.

1163 AR. Para, 0,30 g, 15,5 mm,
N.P. nr. 681, Islambol, 1187H,
Foarte tocită; perforată. Inv. 53641.

Selim III

1164 AR. Para, 0,43 g, 15 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H.
Tocită; perforată. Inv. 53644.

1165 AR. Para, 0,34 g, 15,2 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H.
(anul 3 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53645.

1166 AR. Para, 0,33 g, 15 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H,
(anul 6 de domnie),
Tocită; perforată. Inv. 53653.

1167 AR. Para, 0,33 g, 15 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H,
(anul 6 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53648.

1168 AR. Para, 0,20 g, 15 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H,
(anul 8 de domnie)
Tocită; perforată. Inv. 53649.

1169 AR. Para, 0,35 g, 15 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H,
(anul 9 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53647.

1170 AR. Para, 0,26 g, 15,2 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H,
(anul 11 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53651.

1178 AR. Para, 0,35 g, 15 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H,
(anul 12 de lomnie).
Tocită; perforată. Inv. 53654.

1172 AR. Para, 0,31 g, 15,2 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H,
(anul 12 de domnie).
Puțin tocită; perforată. Inv. 53650.

1173 AR. Onluk, 2,50 g, 22,8 mm,
N.P. nr. 710, Islambol, 1203H,
(anul 13 de domnie).
Puțin tocită; perforată. Inv. 53642.

1174 AR. Para, 0,39 g, 15 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H,
(anul 15 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53652.

1175 AR. Para, 0,30 g, 14,8 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1230H.?
Tocită; perforată. Inv. 53643.

1176 AR. Para, 0,24 g, 14,2 mm,
N.P. nr. 713, Islambol, 1203H,
Tocită; perforată. Inv. 53646.

1177 AR. Para, 0,20 g, 14 mm,
N.P. nr. 717, Misir, 1203H,?.
Tocită; perforată.Inv. 53655.

1178 AR. Para, 0,21 g, 15 mm,
N.P. 717, Misir, 1203H,?.
Tocită; perforată. Inv. 53656.

Mustafa IV

1179 AR. Para, 0,28 g, 14,2 mm,
N.P. nr. 736, Konstantiniye,
Tocită; perforată. Inv. 53657.

Mahmud II

1180 AR. Para, 0,17 g, 14,2 mm,
N.P. nr. 831, Kostantiniye,
1223H, (anul 10 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53659.

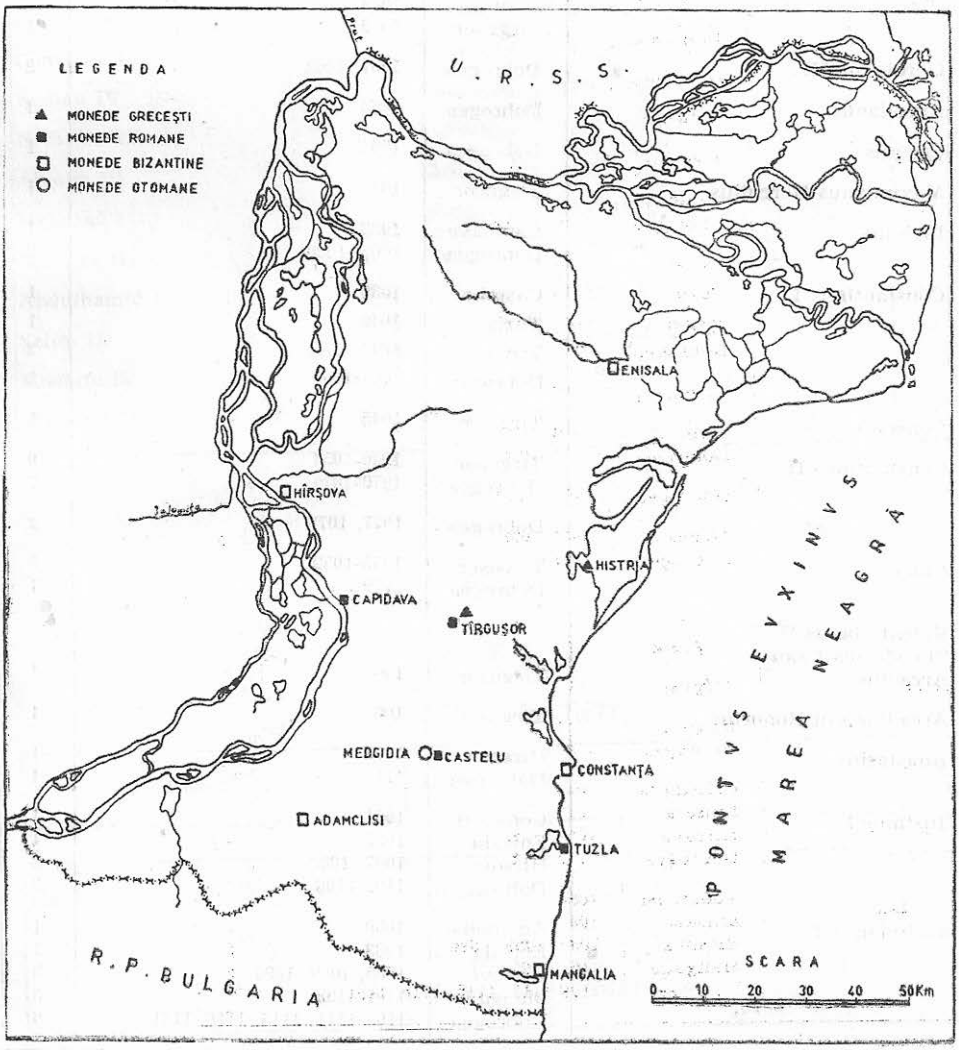
1181 AR. Para, 0,20 g, 14,5 mm,
N.P. nr. 831, Konstantiniye,
1223H, (anul 12 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53660.

1182 AR. Para, 0,24 g, 14 mm,
N.P. nr. 831, Kostantiniye,
1223H, (anul 13 de domnie).
Tocită; perforată. Inv. 53658.

1183 AR. Para, 0,25 g, 15 mm,
N.P. tip general, Kostantiniye.
Foarte tocită; perforată. Inv. 53661.

1184 AR. Para, 0,46 g, 16 mm,
N.P. tip general, Misir.
Tocită; perforată. Inv. 53662.

1185 AR. Para, 0,21 g, 15 mm,
N.P. tip general.
Tocită; perforată. Inv. 53663.

INDEX I

Împărat și membri ai familiei domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
1	2	3	4
Filip II	Histria	1025	1
Antoninus Pius	Histria	1033	1
	Tîrgușor	1041	1
Caracalla	Dobrogea	1036	1
Geta	Histria	1034	1
	Tîrgușor	1035	1
Gordianus III	Dobrogea	1037, 1062	2
Aurelianus	Dobrogea	1063	1
Carinus	Dobrogea	1064	1
Maximianus Herculius	Tîrgușor	1042	1
Licinius	Capidava	1038	1
	Dobrogea	1065, 1066	2
Constantinus I	Castelu	1039	1
	Tuzla	1040	1
	Tîrgușor	1043, 1044	2
	Dobrogea	1067-1069	3
Constans	Tîrgușor	1045	1
Constantinus II	Tîrgușor	1046-1054	9
	Dobrogea	1070-1076	7
	Dobrogea	1077, 1078	2
Valens	Tîrgușor	1055-1059	5
	Dobrogea	1079	1
Valentinianus II Theodosius I sau Arcadius	Tîrgușor	1060	1
Arcadius sau Honorius	Tîrgușor	1061	1
Anastasius I	Hîrșova	1086	1
	Dobrogea	1114	1
Justinus I	Constanța	1081	1
	Enisala	1082	1
	Hîrșova	1087, 1088	2
	Dobrogea	1106-1108	3
Justinianus I	Adamclisi	1080	1
	Enisala	1083	1
	Hîrșova	1085, 1089, 1090	3
	Mangalia	1101-1103	3
	Dobrogea	1109-1111, 1115, 1116, 1131	6

1	2	3	4
Justinus II	Enisala	1084	1
	Hîrşova	1091-1097	7
	Mangalia	1104, 1105	1
	Dobrogea	1117-1119	3
Tiberiu Constantin	Hîrşova	1098	1
	Dobrogea	1112	1
Mauriciu Tiberiu	Hîrşova	1099, 1100	2
	Dobrogea	1113, 1133	2
Vasile II, Constantin VIII	Dobrogea	1120-1122	3
Roman III	Dobrogea	1123	1
Constantin IX	Dobrogea	1124-1125	2
Roman IV	Dobrogea	1126, 1130	2
Nichefor III	Dobrogea	1127	1
Ahmed III	Medgidia	1134	1
Mahmud I	Medgidia	1135-1139	5
Mustafa III	Medgidia	1140-1150	11
Abdulhamid I	Medgidia	1151-1163	13
Selim III	Medgidia	1164-1178	15
Mustafa IV	Medgidia	1179	1
Mahmud II	Medgidia	1180-1182	3

INDEX II

MONEDE GRECEŞTI

Monetăria	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
1	2	3	4
Histria	Histria	1026-1032	7
Tomis	Histria	1033, 1034	2
	Tîrguşor	1035	1
	Dobrogea	1036, 1037	2

MONEDE ROMANE

1	2	3	4
Roma	Tîrgușor	1041	1
Aquileia	Tîrgușor	1060	1
Siscia	Tuzla	1040	1
	Dobrogea	1076, 1079	2
Constantinopol	Castelu	1039	1
	Dobrogea	1074	1
Cyzicus	Tîrgușor	1042, 1044-1046 1055-1057, 1061	8
	Dobrogea	1070	1
Nicomedia	Tîrgușor	1043, 1051, 1053	3
	Dobrogea	1065, 1068, 1078	3
Heraclea	Capidava	1038	1
	Dobrogea	1066, 1071	2
Antiohia	Dobrogea	1067	1

MONEDE BIZANTINE

Constantinopol	Adamclisi	1080	1
	Constanța	1081	1
	Enisala	1082, 1083	2
	Hîrșova	1085-1087, 1089, 1090, 1098, 1099	7
	Mangalia	1102, 1103	2
	Dobrogea	1106-1113, 1118 1131-1133	12
Thessalonic	Enisala	1084	1
	Hîrșova	1091-1097	7
	Mangalia	1104, 1105	2
	Dobrogea	1117, 1128, 1129	3
Nicomedia	Hîrșova	1088	1
	Dobrogea	1116, 1119	2
Antiohia	Mangalia	1101	1
	Dobrogea	1114, 1115	2
Cyzicus	Hîrșova	1100	1

MONEDE MEDIEVALE

Constantinopol	Medgidia	1134-1145, 1151-1176 1179-1183	43
Misir	Medgidia	1146-1149, 1177, 1178 1184	7

RECENZII

RECENZII

Recherches sur les amphores grecques. Actes du colloque international organisé par le Centre National de la Recherches Scientifique, L'Université de Rennes II et L'École Française d'Athènes (Athènes, 10-12 septembrie 1984), édité par J.-Y. EMPEREUR et Y. GARLAN, BCH, Suppl. 13, 1986, 675 p.

Suplementul XIII al prestigiosului periodic *Bulletin de Correspondance Hellénique*, din 1986, este dedicat în întregime cercetărilor asupra amforelor grecești care au constituit obiectul simpozionului internațional de la Atena, din 10-12 septembrie 1984. Volumul, editat prin grija organizatorilor simpozionului, conține, pe parcursul a 675 de pagini, un număr de 46 de comunicări, intervenții și informații utile pentru cercetătorii în domeniu. Comunicările sînt grupate în cinci capitole care corespund, în general, problematicii urmărite în cadrul lucrărilor simpozionului : I — *Metode, texte, istorie ;* II — *Producția și comerțul vinului și amforelor de Thasos;* III — *Producția și consumul în Marea Neagră ;* IV — *Alte centre de epocă clasică și elenistică ;* V — *Amfore de epocă imperială.*

În structura volumului, capitolul I realizează o punere în temă asupra stadiului actual la care a ajuns cercetarea amforică — îndeosebi epigrafia ceramică — în țări cu tradiție în acest domeniu (Th. ŠELOV-KOVEDJAEV). Metodologia și căile de investigare vizează deopotrivă izvoarele literare (A. TCHERNIA), antroponimia (O. MASSON), epigrafia (R. ÉTIENNE) și iconografia (C. G. KOEHLER). Direcțiile de investigare privesc structura comerțului (A. BRESSON), delimitarea unor tipuri și imitații (A. HESNARD); recunoașterea unor standarde de capacitate, acceptate în anumite perioade istorice (M. B. WALLACE). Noile mijloace tehnico-științifice — analiza petrografică și chimică, informatica — aprofundează cercetarea amforologică pînă la stadiul de amănunt și-i asigură circulația în fluxul rapid de valori științifice (I. K. WHITBREAD; J.-Y. EMPEREUR și M. PICON; J.-Y. EMPEREUR și A.-M. GUIMIER-SORBETS).

În economia volumului, cele mai multe pagini sînt afectate capitolului II, referitor la produsele de Thasos, situație explicabilă, de altfel, prin cursul nou pe care l-au luat cercetările arheologice aici. Comunicările dezbat probleme multiple: cercetarea surselor scrise — literare și epigrafice — referitoare la vinul de Thasos sub toate aspectele (calitate, preț, producere, căi de desfacere, consum etc.), informații văzute din perspective istorice și comparative (Fr. SALVIAT); noi interpretări ale unor informații larg dezbătute anterior în literatura de specialitate (Iu. G. VINOGRADOV); reperajul pe teren a unor ateliere de producție a amforelor ștampilate, cu rezultate spectaculoase ce decurg de aici și care vizează producția proprie, cronologia, interpretarea elementelor de pe ștampile, finalitatea timbrajului sau statutul social-economic al „fabricanților" (Y. GARLAN). Sînt prezentate rezultatele cercetărilor cu mijloace proprii altor științe și care vin tot mai mult în ajutorul arheologiei — prospectarea geofizică și analiza chimică de laborator (R. E. JONES și M. PICON-Y. GARLAN). Studiul lui M. DEBIDOUR, după cel al lui Y. GARLAN, se arată a fi deosebit de util pentru cronologia ștampilelor de amforă, domeniu care atrage în ultimul timp interesul specialiștilol și asigură amforologiei un rol

important în cadrul arheologiei. La rîndul său, Gh. POENARU-BORDEA contribuie cu sugestii proprii la ameliorarea limitelor unei cronologii absolute, mai ușor operabile din punct de vedere stilistic și explicate prin date istorice de natură locală. Ipotezele, temerare la prima vedere, sînt argumentate metodologic și deschid noi perspective în urmărirea mijloacelor de desfacere a produselor proprii și a unei „colaborări" între centrele producătoare, fenomen răspîndit, de altfel, în lumea antică (B. G. CLINKENBEARD).

Deosebit de important pentru noi este capitolul III, referitor la centrele din bazinul Mării Negre, unele cunoscute de mult în comerțul cu amfore — Sinope (F. ALABE; D. FRENCH), altele recent identificate — Amastris (A. N. ŠČEGLOV). Tot aici sînt discutate aspecte generale ale comerțului în Thracia Pontică (M. LAZAROV) și situații speciale la Tomis (L. BUZOIANU) și Histria (M. COJA).

Capitolul IV grupează un număr considerabil de comunicări care reține atenția, în totalitate, prin noutatea informației și deschiderea pe care o oferă în continuare cercetărilor în domeniu.

Sînt expuse pe rînd aspecte ale comerțului athenian cu ulei în amfore panatheniene (P. VALAVANIS); producția proprie la Clazomene și mai multe tipuri de amfore de la sfîrșitul sec. VII — pînă în al treilea sfert al sec. IV î.e.n. (E. DOGER). Diverse tipuri de ștampile, considerate samiene sau expediate pînă acum în categoria „diversae", sînt recunoscute ca produse de Cnidos (C. BÖRKER), Achant (C. RHOMIOPOULOU), Amphipolis (M. NIKOLAÏDOU-PATERA) și Abdera (C. PERISTERI-OTATZI). O categorie specială o constituie amforele și ștampilele de amforă provenite din descoperiri arheologice recente din Samos (G. JÖHRENS), Naukratis (W.D.E. COULSON, N. C. WILKIE, J. W. REHARD) și de pe epava elenistică de la Serçe Liman, din vestul Turciei (V. R. GRACE). De un interes egal este și lotul de 15 amfore rhodiene întregi, cu ambele torți ștampilate, provenind din colecții mai vechi ale muzeului din Nicosia (I. NIKOLAU, J.-Y. EMPEREUR). De asemenea, este urmărită răspîndirea amforelor cipriote în Mediterana orientală (Y. CALVET) și producția coloniilor grecești din Italia de sud și Sicilia (Chr. VAN DER MERSCH), precum și evoluția ulterioară în tipul greco-italic (D. MANACORDA).

Ultimul capitol, al V-lea, este consacrat amforelor de epocă imperială. Sînt prezentate importuri syro-palestiniene la Athena și Corinth (B. JOHNSON); vase Dressel 2-4 de producție egipteană din sec. I-III e.n. (J.-Y. EMPEREUR); aspecte ale relațiilor est-vest pe marginea unor descoperiri de la Ostia (Cl. PANELLA) și Lyon (A. DESBAT și M. PICON), precum și prezența pe o ștampilă bizantină descoperită în Egipt a unui nume nou de eparch al orașului Constantinopol (Z. STZETYŁŁO și Z. BORKOWSKI). În sfîrșit, o ultimă lucrare este axată pe studiul amforelor bizantine și locul lor în economie la începutul evului mediu (P. ARTHUR).

Volumul are ca marginalii un Cuvînt înainte semnat de editori iar la sfîrșit Concluzii și un Index de nume și simboluri pentru ștampilele thasiene.

Varietatea problemelor abordate și multitudinea aspectelor pe care le implică studiul materialului amforic corespunde progreselor rapide care s-au realizat în acest domeniu — și care se datorează în egală măsură acumulării masive de date informative și diversificării mijloacelor de investigare. Apariția cărții vine să suplinească o necesitate tot mai stringentă în ultimul timp, aceea a aflării stadiului în care au ajuns cercetările și pune la îndemîna specialiștilor posibilitatea aprofundării și direcționării activității proprii.

În felul acesta, cartea devine un instrument de lucru absolut necesar pentru cei direct interesați în materie și o sursă de informație pentru istorici în general.

LIVIA BUZOIANU

FINE, JOHN V.A. — **The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century**, Ann Arbor (The University of Michigan), 1983, 335 p.

John Van Antwerp Fine, autor al mai multor studii de balcanologie[1], ne-a oferit de data aceasta o sinteză a istoriei ținuturilor sud-dunărene dintre secolele al VI-lea și al XII-lea.

În primul capitol domnia sa face o succintă trecere în revistă a situației Peninsulei Balcanice în veacurile IV-VI, vorbindu-ne, între altele, despre autohtonia grecilor, traco-dacilor, ilirilor ș.a., ale căror teritorii au intrat la un moment dat în componența Imperiului Roman, apoi despre creștinarea populațiilor romanizate, despre caracterul Imperiului Bizantin dezvoltat pe temeliile Imperiului Roman de Răsărit etc.

Miezul propriu-zis al lucrării este dezvoltat în următoarele 7 capitole.

După ce ne înfățișează procesul pătrunderii neamurilor slave și bulgare în Peninsula Balcanică, J.V.A.F. pune accentul de rigoare pe momentele istoriei acestor populații legate de căpătarea conștiinței etnice de către fiecare în parte. Cu multă pricepere (și cu fraze foarte limpezi) sînt descrise condițiile în care s-a desfășurat întemeierea statelor slave de la sud de Dunăre, situația lor economică, socială, culturală și politico-militară. J.V.A.F. se oprește, cum era și firesc, și asupra creștinării neamurilor slave venite, începînd cu secolul VI, în ținuturile sud-dunărene.

Este locul să se precizeze că creștinarea unora dintre ele, a slavo-bulgarilor, de pildă, nu se datorează numai grecilor. Măcar unii dintre slavo-bulgarii *care erau creștini deja în 864*, trebuie să se fi creștinat în procesul convietuirii cu populația romanizată. Altfel, n-am putea să ne explicăm existența în limba bulgară a unor termeni de evidentă sorginte latină, cum sînt Komka (cuminecătură) și pogan (păgîn), acesta din urmă însușit de toate limbile slave.

Din descrierea istoricului american reiese că existența statelor sud-slave a fost, în veacurile de mijloc, relativ precară, nestabilă, excepție făcînd doar statul bulgar. După opinia lui J.V.A.F. faptul s-ar explica prin aceea că statul bulgar, mai bine decît oricare dintre celelalte, a fost organizat după modelul statului bizantin.

Reluînd o teză îmbrățișată de Zlatarskj, dar și pe alți istorici, J.V.A.F. afirmă că statul bulgar a fost locuit de slavi și bulgari (p. 76). Mai corect ar fi dacă s-ar susține că alături de slavi și bulgari din cadrul statului bulgar trăia și un număr mare de vlahi — urmași ai populației romanizate din Peninsula Balcanică.

Citind cartea lui John V.A. Fine, rînd pe rînd ți se perindă prin fața ochilor teme ca: Bulgaria și Bizanțul, războaiele dintre bulgari și bizantini, tratatele de pace, epoca lui Simeon, domnia lui Petru, organizarea administrativă a Bulgariei, bogomilismul, războiul ruso-bizantin, poziția Bizanțului în Balcani după 1018, Diokleja după epoca lui Ioan Vladimir, răscoala lui Petru Deljan, „războiul civil" din Diokleja, Ungaria, Bizanțul și Serbia între anii 1100 și 1180, Croația începînd din dec. VII și pînă-n sec. X, anexarea Croației de către maghiari și multe alte probleme de acest gen care mai de care mai interesante.

Toate acestea sînt dezbătute de pe poziția savantului cunoscător în amănunțime al problemelor proprii Istoriei Peninsulei Balcanice. În marea lor majoritate concluziile lui J.V.A.F. sînt convingătoare. Ipotezele sînt veridice, deoarece ele pornesc de la analiza unor fapte reale. Dealtminteri, însuși autorul ține să sublinieze că „Theories must based on sources" (p. 90).

J.V.A.F. nu tratează decît marginal realitățile istorice ale grecilor, albanezilor și vlahilor, iar aceasta pentru simplul motiv că domnia-sa și-a propus să se oprească cu precădere asupra populațiilor migratoare care s-au sedentarizat în Peninsula Balcanică.

Evident, există și unele inexactități. De pildă, Constantin cel Mare este socotit a fi fost creștin (p. 16) cînd, în realitate, el n-a trecut la creștinism decît poate pe patul de moarte; inscripția lui Omurtag, despre care este vorba la p. 106, a fost găsită nu la Preslav, ci la Catalar, azi Tzar Crum; nu există nici o inscripție bulgărească în caractere runice, din sec. IX, cum susține autorul (p. 107)[2]. Perejaslavec, centrul luptelor bizantino-bulgare din primăvara lui 971 (p. 183) este tot una cu Preslavul Mare[3].

Ne grăbin să adăugăm că aceste neajunsuri nu impietează asupra frumoasei cărți a lui John V. A. Fine.

Volumul este însoțit de cîteva hărți, o listă a izvoarelor literare, altă listă (selectivă) a lucrărilor de specialitate și de un indice exhaustiv.

La capătul succintei noastre prezentări nu putem spune altceva decît că avem de-a face cu o carte bună.

PETRE DIACONU

[1] Vezi, de pildă, lucrările: *The Bosnian Church. A New Interpretation*, East European Monographies, vol. 10, East European Quartely, 1975; *A Fresh Look at Bulgaria under Tzar Peter (927-969)* „Byzantine Studies", 5, 1-2, 1978, p. 88-95; *The Size and Significance of the Bulgarien Bogomil Movement*, East European Quartely, 11, nr. 4, 1977, p. 385-421.

[2] Pentru faptul că bulgarii nu s-au folosit de scrierea runică vezi, Petre Diaconu, în Magazinul Istoric, XIV, 1 (154), ianuarie, 1980, p. 14-16.

[3] Cf. Petre Diaconu, în RESEE, III, 1-3, București, 1965, p. 37-56.

LISTA PRESCURTĂRILOR

A(A)RMSI	— Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice
AArh.	— Arta și Arheologia
AEM	— Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, Ungarn-Wien
AJA	— American Journal of Archaeology
AMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
Anat. Studies	— Anatolian Studies. London
Apulum	— Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba-Iulia
Arheologija Kiev	— Arheologija Kiev. Institut Archeologii, Kiev
Arheologija Sofia	— Arheologija, organ na arheologii institut i muzej, Sofia
AUB	— Analele Universității București. Seria științe sociale, istorice, București
BARSR	— Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România
BCH	— Bulletin de Correspondance Héllénique, Paris
BMI	— Buletinul monumentelor istorice, București
BOR	— Biserica ortodoxă română
BSA	— Annals of the British School of Athens, Atena
BSH	— Bulletin de la Section Historique le l'Academie Roumaine, Bucarest
BSNR	— Buletinul Societății Numismatice Române, București
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum
CIRB	— Corpus Inscriptionum Regni Bosporani, Moscova, 1965
Chiron	— Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
Dacia NS	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne
DID	— Din istoria Dobrogei (vol. I, 1963; vol. II, 1968; vol. III, 1971)
Expedition	— Expedition. The University Museum Magazine of Archaeology Antropology University of Pensylvania
HAD	— R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938
Harv. St. Cl. Phil.	— Harvard Studies in Classical Philology
ISM	— Inscripțiile din Scythia Minor, București, I, 1983; V, 1980
Izvestija Varna	— Bulletin de la Société Archéologique de Varna
KSIIMK	— Kratkie soobșeniia Instituta istorii materialnoi kulturî, Moskva
Latomus	— Latomus. Revue d'études latines, Bruxelles
Materiale (MCA)	— Materiale și cercetări arheologice

MIA	— Materiali i issledovannia po arheologii SSSR, Moskva
NE	— Numismatika i epigrafika
Peuce	— Peuce. Tulcea
RA	— Revue Archéologique, Paris
RAC	— Rivista di Archeologia Cristiana, Roma
REG	— Revue des Études Grecques, Paris
RESEE	— Revue des études sud-est européennes, Bucarest
RM	— Revista Muzeelor, București
RMM-MIA	— Revista muzeelor și monumentelor — monumente istorice și de artă, București
RRH	— Revue roumaine d'histoire, Bucarest
SA	— Sovetskaia Arheologija, Moskva
SCIA	— Studii și cercetări de istoria artei, București
SCIV(A)	— Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București
Studii	— Studii. Revistă de istorie
TIR	— Tabula Imperii Romani
Tr. GIM	— Trudy Gosudarstvennogo Istoricestogo Muzeja
VDI	— Vestnik Drevnei Istorii, Moskva

Tiparul executat sub comanda nr. 31
la Tipografia „Dobrogea",
Șos. Filimon Sîrbu nr. 5, Constanța
Republica Socialistă România